

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

**AZƏRBAYCAN
FOLKLORU
KÜLLİYYATI**

XVII cild

DASTANLAR

VII kitab

BAKI - 2010

AMEA Folklor İnstitutu
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

REDAKSIYA HEYƏTİ

Hüseyn İsmayılov, filologiya elmləri doktoru (sədr);
Teymur Bünyadov, akademik;
Azad Nəbiyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
Tofiq Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
İsrafil Abbaslı, filologiya elmləri doktoru, professor;
Qara Namazov, filologiya elmləri doktoru, professor;
Məhərrəm Cəfərli, filologiya elmləri doktoru, professor;
Muxtar İmanov, filologiya elmləri doktoru;
Füzuli Bayat, filologiya elmləri doktoru;
Ramil Əliyev, filologiya elmləri doktoru;
Oruc Əliyev, filologiya elmləri namizədi;
Əziz Ələkbərli, filologiya elmləri namizədi;
Ağaverdi Xəlil, filologiya elmləri namizədi;
Seyfəddin Rzasoy, filologiya elmləri namizədi (məsul katib).

TƏRTİB EDƏNLƏR: f.e.d. **Hüseyn İSMAYILOV**
f.e.n. **Əziz ƏLƏKBƏRLİ**

NƏŞRİNƏ MƏSUL: f.e.n. **Əziz ƏLƏKBƏRLİ**

Azərbaycan folkloru külliyyatı, XVII cild, Dastanlar (VII kitab), Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2010, -420 səh.

4603000000

A ----- Qrifli nəşr
N-098-2010

©Folklor İnstitutu, 2010

GÖYÇƏ DASTANLARINDA DASTAN İNFORMASIYASININ FASILƏSİZLİYİ

Azərbaycan aşığı ədəbiyyatının janr çevrəsinə daxil olan müs-təqil bədii fenomen kimi dastan, terminoloji işarəsindən asılı ol-mayaraq, əski türk xalq ədəbiyyatına bağlanır və ondan qaynaq-lanır. "Dastan" adı altında dayanan ədəbi hadisə faktı əski epik ənənənin etnik işarəvi və modelləşdirici sistemini saxlamaqla bu terminlə anlaşılan ədəbi forma və məzmununa – differensial mətn tipinə transformasiya olunmuşdur. Tipoloji ədəbi hadisə kimi "dastan" IX-XI əsrlərdə formalaşmışdır.¹ Bu prosesdə islam mədəniyyətinin təsiri və bu təsirdən deformasiyaya uğrayan əski türk, iran və əcəmləşmiş türk ədəbiyyatlarının iştirakı faktoru şübhəsizdir. İslamiyyətin "IV əsrdən başlayaraq İran dil və ədəbiyyatı islami bir şəkil altında inkişafa və yüksəlməyə başla-dı. Bu İslami İran ədəbiyyatı fatehlərin ədəbiyyatından tamamilə geniş bir ölçüdə mütəəssir olmuşdu: Dilə yeni dinin gətirdiyi bir çox kəlmələr girdiyi kimi, nəzm şəkli, vəzn, bəlağət qaydaları da geniş bir nisbətdə ərəblərdən alınmışdı. Əski İranın heca vəznin-dən, əski mənzum şəkillərindən, ədəbiyyat tələkkilərindən həməm heç bir şey qalmamış kimi idi; fəqət çox əski bir mədəniyyətə va-ris olan əcəmlər, bu müdhiş ərəb nüfuzuna rəğmən, ədəbiyyat-larında öz şəxsiyyətlərini əks etdirdilər; ərüz vəznindən yalnız öz zövqlərinə uyğun olanları aldılar, "rübai" şəklini icad və yaxud bəlkə də ehya etdilər (Ağa Ahmed Ali Ahmed, Mecmaus-Sana-yiden naklen, Risaleyi Terane, Kalküttə, 1867 s.2). Ərəb ədəbiyyatının əski və bilinən bir məhsulu sayə biləcəyimiz "qəsidə" şək-linə və "qəzəl"ə bir başqalıq verdilər (F.Köprülü. İslam ədəbiyyatında mərsiyə. Yeni məcmuə, c. I., nu 18, 8 kasım, 1917 v.d.)-ci il və bunların hamısının üstündə olaraq əski mifologiyayı can-landırıraq ərəb ədəbiyyatının tamamilə yad olduğu bir "dastan dövrü" açdılar.² F.Köprülü türk ədəbiyyatında mətn differen-siallaşması və janr üzvlənməsi proseslərini islamiyyətdən övvəlki

1. Məhz "dastan" adlı epik mətn tipi nəzərdə tutulur – H.İ.

2. F.Köprülü. Türk edebiyatında ilk mütasavviflər. Diyanet işleri başkanlığı yayımları. Ankara, 1991, s. 20-21.

və sonrakı dövrlərə ayırmaqla, kültür sisteminin əvəzlənməsi ilə ədəbiyyatda baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələrini ümumən doğru aydınlaşdırsa da, İran əcəm kültürünün rolunu xeyli qabartması ciddi arqumentlərə əsaslanmır; həm də İran-türk mədəni mühiti, ümumiyyətlə, diqqətdən kənar qalır.

Türk eposunun məlum mətnləri üzərində ciddi elmi müşahidələr aparan N.Cəfərov belə nəticəyə gəlir ki, "qədim türk dastanları, əsasən, e.ə. I minilliyin ortalarında meydana çıxmışdır. Lakin epos ənənəsinə uyğun olaraq, daha qədim dövrlərin hadisələri, ictimai, etnik-estetik əhval-ruhiyyəsi də onlarda öz əksini tapmışdır. Aparıcı ovqat, dünyagörüşü, etnik-ictimai emosiya isə məhz dastanların formalaşdığı dövrə aiddir".¹

Müəllif onu da əlavə edir ki, "qədim türk dastanları" anlayışı şərtidir, çünki onların həcmi, mənzum, yaxud mənsur formada olması, dil-üslub xüsusiyyətləri barədə konkret məlumat yoxdur – mənbələrdə həmin əsərlərin, əsasən, "qısa məzmunu" və ya "süjeti" mühafizə olunmuşdur. Belə məzmun və süjetlərin özü də bir sıra hallarda ya tam deyil, ya da "müasirləşdirilmiş", müəyyən məqamları təhrifə məruz qalmışdır. Çin və İran mənbələrində mühafizə olunmuş qədim türk dastanlarında (əslində, dastan süjetlərində) nəinki bir sıra motivlər, hətta adlar belə dəyişikliyə məruz qalmış, türk adları Çin və İran adları ilə əvəz edilmişdir.² Türk eposunun differensiyası kontekstində etnik-mədəni çevrələri IX-XI əsrlər dövrü üçün Sibir, Türküstan (yaxud Mərkəzi Asiya), Ural-Volqaboyu, Şərqi Avropa, Qafqaz – Kiçik Asiya olmaqla lokallaşdıran N.Cəfərov "Qədim türk eposu ilə təxminən eyni dövrdə təşəkkül tapan və türkçülük təfəkkürünün ideya-estetik əsasını təşkil edən tanrıçılıq mükəmməl ideoloji mənəvi sistem kimi dəyərləndirir və türk mədəniyyətinin (o cümlədən ədəbiyyatının) həmin sistemdən kənar qalması izah etməyin mümkün olmadığını (kursiv mənimdir – H.İ.)" da qeyd edir.³ XI-XII yüzillərdə Türküstanın Türklərlə məskun bölgələrində İslam kültürünün və İran ədəbiyyatının güclü təsiri altında qalan bir türk ədəbiyyatı, Qaraxanlı Türklərinin ədəbiyyatı mey-

1. N.Cəfərov. Eposdan kitaba. B., 1999. s.16.

2. N.Cəfərov. Göstərilən əsəri. s.16.

3. Yenə orada. s.13.

dana gəldikdən sonra İrənin bəzi bölgələrində də bir türk ədəbiyyatı, oğuzların ədəbiyyatı inkişafa başladı. Tamamən fərqli coğrafi və etnik şəraitinə görə bu iki bölgədə sözügedən ədəbiyyatların inkişafı təbiətilə fərqli şəkildə olmuşdur.¹

Türk yazılı ədəbiyyatının inkişafında iki iri kültür çevrəsi – Şərqi və Qərbi tək-tək tarixi-filoloji araşdırmaların aşkarlamasına görə yox, həm də ədəbi ənənənin güclüüyü, ədəbi mətn faktının geniş şəbəkəsi və şifahi ənənədə fasiləsizliyi ilə seçilir; tədqiqatçıların gəldiyi ümumi mülahizəyə görə birinci Türk-Çin, ikinci isə Türk-İrəni etnik-mədəni əlaqələri ilə şərtlənir. "Türklərin İslamiyyətdən öncə vücuda gətirdikləri ədəbiyyat – Çin, Hind, İrəni təsiriylə vücuda gətirilən bəzi əhəmiyyətsiz tərcümələr müstəsna olmaq üzrə – sazla söylənən xalq şeirlərindən ibarətdir".²

F.Köprülünün İslamiyyətdən öncə xalq şeirinin söylənməsini müşayiət edən "saz"ın mövcudluğu haqqında bilginin hansı mənbəyə əsaslandığı aydın deyil. Mövcud araşdırmalar və tarixi məlumatlar çağdaş mükəmməllikdə olan sazı XVI əsrdən o yana keçirmir*. Türklərin İslamdan öncəki "dövrə aid bütün sosial müəssisələrində, dildə, dində, əxlaq və adətlərdə, hüquqda tamamilə qövmün ruhunu və şəxsiyyətini göstərən ibtidai bir "əsliyyət" vardı. Çin, Hind, İrəni mədəniyyətləri bəzi sahələrdəki Türklər arasında nüfuz etməyə başlamış olmaqla bərabər, bu hallar çox "az" və səthi qalmış, mərkəzdən mühitə – yəni fərdlərdən xalq kütləsinə keçmədiyi üçün cəmiyyət üzərində həqiqi bir təsir göstərməmişdir. Belə ki, o dövrlərdə Türk ədəbiyyatını təşkil edən əsərlər də cəmiyyətin başqa ünsürlərinə uyğun olaraq, yad təsirlərdən uzaq olmuş, qövmün bütün xüsusiyyətlərini səmimiyyətlə əks etdirmişdir. Xaqandan ən əhəmiyyətsiz nəfərə qədər bütün fərdlər o şeirlərdə özlərini duyurdular. Bu dövrdəki şairlər hamısı bir-birinə bənzəyən əlləri qopuzlu (seçmə mənimdir – H.İ.) bəsit adamlardı. Oba-oba dolaşaraq

1. A.Caferoğlu. Azərbaycan edebiyatı. S. 140-217, Türk dünyası edebiyatı I, Türk dünyası araşdırmaları vakfı, 1991, s. 140.

2. F.Köprülü. Göstərilən əsəri. s.11.

* Bu mülahizə "saz" adlı musiqi alətinin əskidən mövcudluğu faktının təkzibi kimi anlaşılmamalıdır.

ümumi, yaxud xüsusi toplanışlarda əski qəhrəmanların mənqəbələrini tərənnüm edər, milli dastanlar söylər və ya yeni hadisələr haqqında yeni türkilər bağlardılar. Bunların eyni zamanda qopuzlarıyla sehirbazlıq, falçılıq etdikləri də olurdu, "sığır" deyilən milli ov ayinlərində, "şölən" - yəni ümumi ziyafətlərdə, "yuğ" - yəni matəm mərasimində şairlər mütləq iştirak edirdilər.¹ Qeyd olunduğu kimi, məhz həmin əski ədəbiyyatı "əlləri qopuzlu adamlar" yaratdığından, onlara "saz şairləri" yox "qopuz şairləri" deyilməlidir. Bu termin fərqi deyildir, öncə qeyd etdiyimiz kimi, etnik-mədəni və ədəbi-bədii fəaliyyət sistemlərində baş verən differensial tipoloji hadisənin informasiya işarəsidir.

Beləliklə, əski xalq şeiri üstündə yaranan ədəbiyyat tarixi-xronoloji ardıcılıq və mədəni-genetik əlaqəni itirmədən iki xüsusi tip təşkil edir:

1. Qopuz şairləri
2. Saz şairləri

Birincilərin daşıyıcı subyekti "ozanlar", ikincilərininki isə "aşığılar" idi. Birincilər, əgər qopuzun yaranma tarixi ilə hesablasaq, "e.ə. V- III minillikdən"² b. e.-nin XV əsrinədək zamanla bağlı müxtəlif mükəmməllik səviyyələrində fəaliyyət göstərirlər. İkincilər birincilərin tamamilə təkrarı deyildilər, amma onların bəzi keyfiyyətlərini və funksiyalarını yeni sosial-mədəni və ictimai-siyasi şəraitdə davam etdirirdilər. Birincilər Tanrıçılığın tərənnümçüsü, ikincilər isə İslamın (sufi çevrəsində olsa da) təbliğatçısı idi. Ozanın "boyladığı" (yaratdığı) "boy"la (dastanla) aşığın söylədiyi "dastan"ın fərqi "İslam redaksiyası"nda gəlib çatsa da, KDQ mətni ilə "məhəbbət dastanları"nın müqayisəsində aydın şəkildə müşahidə olunur.

"Boy" və "dastan"ın fərqli və oxşar elementləri çox məhdud kəmiyyətdə deyildir. Əski türk dastanı olan "boy" başdan-başa şeirlə söylənmişdir, "yelətmə" qopuz musiqisi ilə müşayiət olunmuşdur. "Bütün bu şeirlər türkcənin təbii vəznə olan "heca vəznə" ilə söylənirdi. Türkcənin bəlli və eyni cins hecalarının bəlli

1. F. Köprülü. Göstərilən əsəri. S 11

2. Р.Загретдинов. Кубыз. Школа игры на Кубыз е. Уфа. Белая река, 1997. С. 17.

vurğulu saylarla ayrılmasından vücuda gələn bu vəznin çeşidli növləri vardı. Bunlar arasında ən az saylı, yəni bəsit olanlar ən əskiləri idi. Bu dövrdə müxtəlif mövzulara aid şeirlərdən hamısının bəlli bir şəkli vardı. Türk şeirinin bu ilk şəkillərində başlıca iki cəhət gözə çarpır: Birincisi şəkillərin azlığı və qısalığıdır ki, ilk dövrlərdə ədəbi şəxsiyyətlərin sərbəstcə gəlişməsi mümkün olmamasından və hər şairin mövcud şəkillərə adətən dindaranə riayətə məcbur olmasından irəli gəlirdi. İkincisi, əksərən dörd misradan meydana gələn bəndlərdə ilk üç misranın yalnız bir-biri ilə və dördüncü misranın bütün bəndlərdə qafiyəli olmasındadır ki, bu da, o cins şeirlərin tərənnüm olunmaq üçün bir türkü "nəqarət – bağlama"sı təşkil etdiyi cəhətlə təbii daima eyni qafiyəni mühafizə etdiyini göstərir. Musiqi ilə şeirin hələ ayrılmadığı bu ilk dövr əsərlərində, qafiyə qaydaları da çox bəsit və ibtidai idi. O qədər ki, onlara bu günkü mənada qafiyə adını verməkdənsə yarımqafiyə (assonans) demək daha doğrudur. Onlarda misraların son hecaları arasında uzaq bir bənzərlik qafiyənin varlığı üçün kifayət edirdi və şeirin büsbütün asan təmini üçün bu əksəriyyət etibarilə fellərin təsriflənən formalarından yaradılırdı. Xülasə, məhdud, bəsit, ibtidai olmaqla bərabər bu ilk dövrdəki ədəbi məhsullar bütün bir qövmün ruhundan qopur, onun kədərlərini, nəsələrini tərənnüm edirdi".¹

Əski poetik sistem "dillə birgə yaranmışdır",² əski çağın poeziyası "dilin poeziyasına" bərabər olmuşdur. K.V.Nərimanoğlu-na görə, poetik sintaktik konstruksiyaların yaranmasında "təkrarların rolu aparıcıdır. Səslərin, sözlərin qrammatik forma və konstruksiyaların təkrarı ritm yaradır və həmin ritm ifadə vasitələri arsenalında özünəməxsus qanunauyğunluqlarla çıxış edir".³

Müəllif yazır ki, "DQ"-də ritm yaradan vasitələr dilin yarusları üzrədir; fonetik, leksik, morfoloji sintaktik. Və hər bir yarusun elementləri o biri yarusların vahidləri ilə dialektik əlaqədədir".⁴ Türk ədəbi mətnləri və dil materialı üzərində dil

1. F.Köprülü. Göstərilən əsəri. s. 12.

2. Ə.Abid. Heca vəzninin tarixi. "Maarif işçisi" jurnalı. 1927, №4, s.7

3. K.Vəliyev. Azərbaycan dilinin poetik sintaksisi. B., ADU, 1981, s.16.

4. K.Vəliyev. Göstərilən əsəri. s.16.

stixiyasından və linqvistik poetika nəzəriyyəsiindən çıxış etməklə apardığı son dərəcə ciddi və dəqiq elmi müşahidə və təhlillərin nəticəsi olaraq, K.V. Nərimanoğlu əski ədəbiyyatın linqvo-poetik əsaslarını aşkarlayır: "Dil ilə bədii təfəkkürün qırılmaz bağlılığı mədəniyyət tarixinin ilkin dövrlərinə nəzər saldıqda daha aydın görünür. Bu dövrdə ibtidai insan öz mənəvi dünyasını, hiss və həyəcanlarını ifadə etmək üçün aktiv şəkildə öz dilini zənginləşdirməli, yeni ifadə vasitələri, konstruksiyalar yaratmalı idi. Söz sənətinin bizə bəlli olan ən qədim örnəkləri-alqışlar, dualar, dastanlar və b. tarixin ilkin çağlarında dil yaradıcılığının nə qədər intensiv və mürəkkəb bir proses olduğunu aydın göstərməkdədir. Öz spesifik qanunları olan söz sənəti dili özünəməxsus şəkildə dəyişir, onun müxtəlif vahidlərinin yeni çalarlar qazanmasına, yeni əlaqələrə girməsinə səbəb olur. Bir sözlə, adi danışmaq dilindən tam bir sıra cizgiləri ilə seçilən bədii dil yaranır. Bu dil artıq özünün ilkin formalarında kifayət qədər inkişaf etmiş mürəkkəb bir sistemdir".¹

Əski türk dastan tipi kimi "boy"un KDQ mətni islam kultürü və Şərq poetik sistemi layları altında olsa da, poetik strukturu K.V.Nərimanoğlunun aşkarladığı kimi ritm və intonasiyanın aparıcı rolunu təsdiqləyir. Ritm və intonasiya poetik informasiyanın daşıyıcısı kimi əski türk xalq şeirində xüsusi mövqeyi ilə seçilir. Bu kontekstdə iki türk dastan tipi – "boy" və "dastan" arasındakı fərq, tarixi-poetik təkamül kimi aydın şəkildə müşahidə olunur.

Eposun tarixi-mədəni differensiasiyası kontekstində türk epos təfəkkürünün inkişaf meyllərini araşdıran N.Cəfərov yazır: "Epos" sadəcə dastan deyil, müxtəlif süjetlər, motivlər verən, mənsub olduğu xalqın ictimai-estetik təfəkkürünü bütövlükdə ifadə edən möhtəşəm dastan potensiyasıdır. Onu tam halında bərpa etmək mümkün deyil, mövcud mənbələr əsasında yalnız təsəvvür etmək mümkündür ki, həmin təsəvvür ideya-estetik, poetexnoloji, linqvistik və s. komponentlərin üzvi vəhdətindən ibarətdir".¹ Dastanın eposla identik vahid olmadığı aydındır.

1. K.Vəliyev. Linqvistik poetikaya giriş. B., ADU, 1989, s.7.

2. N.Cəfərov. Eposdan kitaba. B., Maarif. 1999. S. 12.

Eyni zamanda dastan epik sistemdə avtonom hüquqlara da malikdir. Əslində dastanın mətn avtonomiyası vardır. Xalq yaradıcılığı örnəklərinin digər elementləri onun strukturunda yalnız kanonik qəliblərə dola və ya hansısa vahidi əvəzləyə bilirlər. Amma dastanın strukturu dəyişmiş; çünki o sabit informasiya daşıyıcısı kimi bir işarə bütövüdür və mətn strukturunun sabitliyi həm də bununla bağlıdır. Təbii ki, şüur - gerçəklik münasibətləri səviyyəsində janr kanonikliyi qətiyyən istisna olunmur. Türk epik sistemində istər "boy", istərsə də "dastan" türk şüurunun varlığa münasibətinin, poetik dünyaduyum və dünyadərkinin, özünün və dünyanın dildə, fikirdə və sənətdə modelləşdirilmiş, türk kodu ilə şifrələnmiş və yalnız bu kodla anlaşılacaq, obrazlı motivlənmiş işarələr sistemidir.

Türk folklor ənənəsinin "təbii ədəbiyyat"dan "süni ədəbiyyat"^{a1}, kollektiv sənətdən fərdi və qrup sənətinə üzvlənməsi ilə artıq "süni sənət" səviyyəsində şifahi və yazılı ədəbiyyatın öz - spesifik inkişaf qanunauyğunluqları zəminində iki bir-birindən təmamilə izolə edilməmiş müstəsna qolunun formalaşması prosesi başlanır. Xalq ədəbi yaradıcılığının üzvlənməsi prosesində üçüncü bir qol da mövcuddur; bu aşiq ədəbiyyatıdır. Həmin üzvlənmə prosesinin diaxron sxemi aşağıdakı şəkildədir:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı (folklor)
2. Aşiq ədəbiyyatı
3. Yazılı ədəbiyyat

Məsələ burasındadır ki, bunların heç biri öz funksionallığını itirməyib, hər üç istiqamət öz çevrəsi daxilində yaşam hüququnu saxlayıb. Folklor əsasına yaxınlığına görə aşiq ədəbiyyatı 1-ci ilə 3-cünün arasında yerləşir. Ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində qeyd olunan 3 qol "Oğuz-türkman ədəbiyyatı" tipini müəyyənləşdirən Oğuz-Türk ədəbi sisteminin iri struktur vahidlərini təşkil edir.

1. Folklorun bədii yaradıcılıq istiqaməti ənənəvilik, şifahilik, kollektivlik kimi dominant atributiv keyfiyyətlərlə səciyyələnir;

1. А.Бомбачи. Тюркские литературы, введение в историю и стиль. С. 191-293. Зарубежная тюркология, М, Наука, 1986. С.191.

folklor mətninin dil kollektivində ya ümumilikdə, ya da ən azı regional kontekstdə toplum üçün anlaşıla bilən semantik kodu və şifrəsinin mövcudluğu folklor faktının mövcudluğunu təsdiqləyən zəruri hadisədir. Konservativ folklor mühitlərində regional spesifikadan başqa, həm də əski ənənə yaxşı qorunur, arxaik elementlərin iştirakı intensiv xarakter daşıyır.

2. Aşiq yaradıcılığı bir tərəfdən və əsasən folklordan qaynaqlanır; onun kanonik mətn tiplərindən istifadə edir. Digər tərəfdən isə o yazılı ədəbiyyatla qismən təmasda olur. Aşiq yaradıcı şəxsiyyətdir, şairdir və öz intellektual mülkiyyətinin sahibidir. Bu mənada aşiq ədəbiyyatı tam folklor hadisəsi deyildir. Sadəcə olaraq, aşiq yaradıcılığı folklor çevrəsində fəaliyyət göstərir; aşiq poeziyası əsasən, xalq şeiri üslubunda yaradılır.

3. Yazılı ədəbiyyatın mətn arsenalı məlum olduğundan o daha çox öyrənilmişdir. Bizim araşdırma kontekstində yazılı ədəbiyyata müraciət olunması milli ədəbi sistemin struktur elementlərini bir bütöv halında təsəvvürdə canlandırmaq üçündür. Yazılı ədəbiyyat həm milli, həm də qeyri milli ədəbi sistemlərlə əlaqədə olur və inteqrasiya prosesində iştirak edir. Aşiq yazılı ədəbiyyatın öz kanonlarına uyğun gələ bilən bəzi elementlərdən faydalanır.

Azərbaycan aşiq ədəbiyyatının dastan janrı zəngin və mühafizəkar folklor mühiti olan Göyçə mahalında və bu mahalda və mühitdə yetişən aşıqların yaradıcılıq irsində xüsusi mövqeyi ilə seçilir. Göyçə dastanları göyçəli saz-söz ustalarının yaratdığı dastan yaradıcılığını bildirir və ona bərabər anlamda işlədilmişdir; bu da öz növbəsində Azərbaycan dastanlarının ümumi fonduna daxil olan milli epik informasiyanın regional mətn variantlarıdır.

Dastanların görkəmli tədqiqatçısı prof. M.H.Təhmasib aşiq yaradıcılığının Göyçədəki mövqeyinə yüksək qiymət vermişdir: "Özünəməxsus təbii gözəlliklərə malik olan Göyçə əsrlərdən bəri sazın və onun köməyi ilə yaradılan, müşayiəti ilə ifa edilib yaşadılan sözün ən isti, ən mehriban ana qucaqlarından biri olmuş, indi də belədir, şübhəsiz ki, gələcəkdə də uzun müddət belə olacaqdır. Mübaliğəsiz demək olar ki, bu mahalda saz çalmağı, söz deməyi heç bacarmayan adama ancaq nadir hallarda təsadüf

olunur. Əksəriyyəti aşılıq ənənələrinin ən incə sirlərinə vaqif olanlar təşkil edirlər. Bu sənətin bu yerlərdə belə dərin kök atıb, belə geniş yayılması, hətta sözün dəqiq və tam mənasında məişətə daxil olması mahalın təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi və yadagəlməz uzaq keçmişlərdən bəri burada yaşayan qəbilələrin, tayfaların yaradıcılıq ənənələri ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, xüsusilə "Dədə Qorqud Kitabı"nda, başqa şəkildə deyilsə, bu günkü aşığın qədim əcdadı hesab edilən Ozan yaradıcılığı nümunələrində işlənən bir sıra arxaikləşmiş sözlər, ifadələr burada indi də yaşamaqdadır. Belələrinə misal olaraq heç olmazsa, qarğı, mizraq, şülən, hoşal, say, yalavımaq, bəhri, orğan, bayğu (seçmə mənimdir – H.İ.) və onlarca başqalarını göstərmək olar. XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində qoşulmuş şeirlərdə bu qədər arxaikləşmiş sözlərin və qədim qəbilə-tayfa inamları ilə bağlı əlamətlərin mövcudiyyəti bu yerlərdə aşiq sənətinin nə qədər uzaq keçmişə malik olduğunu əsaslandıran dəlillərdən biridir".¹ Görkəmli tədqiqatçının sözlərinə söykənərək onu da deyə bilərik ki, Göyçədə dastan yaradıcılığı bu regionun coğrafi, təbii şəraiti ilə, ən başlıcası isə uzaq keçmişdən bəri bu ulu diyarda yaşamış, tarixdə öz sözünü demiş tayfaların, qəbilələrin yaradıcılıq ənənələri ilə möhkəm şəkildə bağlı olmuşdur. Onu da göstərmək lazımdır ki, aşiq sənətinin müxtəlif mühitləri, regionları bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə yaranıb, inkişaf etməmişdir, bir-biri ilə ayrılmaz bağlılıqda olmuşdur. Ona görə də bu bölgüləri şərti, formal saymalıyıq. Eyni fikri dastan yaradıcılığı ilə bağlı da söyləmək olar. Ancaq bunlarla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, aşiq yaradıcılığının ayrı-ayrı mühitlərində ümumi cəhətlərlə yanaşı, regionla bağlı ənənələr də özünü göstərir. Daha doğrusu, hər bir aşığın özünün repertuarı olduğu kimi, hər bir regiona məxsus müəyyən yaradıcılıq ənənələri, aşiq repertuarı da olmuşdur, bu da ona digər mühitlərdən seçilməyə əsas verir. Bu mənada Göyçə dastan yaradıcılığı öz ənənələri ilə seçilən, xüsusi yeri olan mühitlərdən biridir. Burada Azərbaycanın digər bölgələrində də sevilən, yeri olan dastanlar da mühüm

1. Təhmasib M.H. Gözəllik nəğməkarı. "Azərbaycan" jur. 1971. № 10, səh. 176.

yer tutmuş, variantlaşmış, ayrı-ayrı ustad aşıqların repertuarında yaşamışdır. Bununla yanaşı, Göyçə mahalında sırf bu mühitlə, bu mühitin yetişdirib boya-başa çatdırdığı sənətkarların həyatı, sənəti, dövrü ilə bağlı dastanlar da yaranmış, formalaşmış və bunlar Göyçə aşıqlarının repertuarında xüsusi yer tutmuşdur. Biz tədqiqat prosesində daha çox ikinci yaradıcılıq ənənəsi üzərində dayanıb bu regionun aşiq dastan yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə çalışacağıq.

Bu ulu diyarın yaradıcılıq ənənələri və aşiq sənəti üzrə geniş tədqiqatlar aparan prof. Qara Namazov qərb aşiq mühitlərinin özünəməxsus xarakterini belə səciyyələndirmişdir: "Göyçə, Borçalı, Tovuz, Şəmkir, Qazax, Gədəbəy və Kəlbəcər mahalları saray təsirindən uzaq olmuş, bu oğuz elatı yayı yaylaqda, qışı aranda keçirmiş, aşiq da bu elatın arasında onun mənəvi zövqünü oxşamış, adət-ənənəsini, yurdseverliyini, qəhrəmanlığını, sevgisini və ümumən tarixini bədii şəkildə yaşada bilmişdir".

Müəllif "Göyçə diyarında böyük bir aşiq nəslı, aşiq məktəbi şöhrətləndiyini" qeyd edir.¹

Məlum olduğu kimi, "dastan" sözü hadisə, əhvalat, təsvir, tərif, tərcümeyi-hal, bəzən də tarix kimi mənalarda işlənmiş, sonralar isə hekayətnamələr adlandırılmışdır. "Dədə Qorqud kitabı"nda bu, məlum olduğu kimi "boy" adlanır. Aşıqlar, onların dinləyiciləri isə buna "nağıl" adı vermişlər. Aşiq üçün dastan yaradıcılığı xüsusi əhəmiyyəti olan bir ədəbi hadisədir. Xalq içərisində aşığın necə sənətkar olmasını qiymətləndirməkdə onun "dastan ehtiyatının" xüsusi rolu olmuşdur.

"Ümumiyyətlə, aşiq sənətinin, əgər belə demək mümkündürsə, özünə görə "anketi" vardır. Bu "anket" aşağıdakı suallardan ibarətdir:

- a) Ustadın kimdir?
- b) Hansı dastanları bilirsən?
- v) Hansı aşiq havacatını bilirsən?
- q) Neçə qatar şeir bilirsən?
- d) Neçə şagird yetirmisən?

Bu suallara alınan cavablar aşığın bir sənətkar kimi dəyərini,

1. Q.Namazov. Azərbaycan aşiq sənəti. B., Yazıçı, 1984, s.5.

qiymətini üzə çıxarır.

Hər bir ustad aşığı öz yetişdirdiyi şagirdin bütün nöqsanlarına, qüsurlarına da cavabdehdir. Ustad öz şagirdinin əxlaqına, hətta özünü el içərisində necə aparmağına da məsuldur. Ələsgər aşığı sənətinin vacib şərtlərini belə izah etmişdir:

Aşığı olub tərki-vətən olanın,
Əzəl başdan pür kəmalı gərəkdir.
Oturub-durmaqda ədəbin bilə
Mərifət elmində dolu gərəkdir...

Lakin aşıqlar içərisində bu qanun-qaydaya əməl etməyənlər, onu pozanlar da az olmamışdır. Bir sıra görkəmli aşıqlar isə hələ kamilləşməmiş ustadına kəm baxan, onu saymayıb sərbəst aşığılığa başlayanların başlarına gələn fəlakəti təsvir edən xüsusi dastanlar yaratmışlar".¹

Buradan da göründüyü kimi, dastan bilmək, dastanı ifa etmək aşığın necə bir sənətkar olduğunu qiymətləndirməkdə, üzə çıxarmaqda əvəzsiz bir meyar olmuşdur. Aşıqların bir çoxu yeni-yeni dastanlar düzüb-qoşmuş, bununla yanaşı yaradıcılıq prosesində ənənəvi dastanların da müxtəlif variantlarını yaratmışlar. "Abbas-Gülgəz", "Aşığı Qərib", "Qurbani", "Əsli-Kərəm", "Şah İsmayıl", "Məsum-Diləfruz", "Mügil şah", "Aslan şah", "Seyidi-Pəri" kimi dastanların Göyçə variantları yaranmışdır. Bundan başqa, Göyçədə böyüyüb yüksəlmiş Miskin Abdal, Ağ Aşığı, Aşığı Alı, Aşığı Ələsgər, Aşığı Musa kimi ustad aşıqların həyatı, yaradıcılığı barədə dastanlar da yaranmışdır. Biz bu tipli nümunələr üzərində dayanırıq.

Belə dastanlardan biri "Miskin Abdal və Sənubər" dastanıdır.² Dastanın qısa məzmunu belədir:

"Zərgərli Məhəmməd kişinin var-dövləti başından aşır. O,

1. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı, Elm, 1972, səh.53-54.

2. Azərbaycan folkloru antologiyası. III kitab. Göyçə folkloru (top., tərt. edəni və ön sözün müəllifi Hüseyn İsmayılov), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000, səh.389-441; "Göyçə dastanları"ndan götürülən bədii örnəklər göstərilən mənbədəndir. Bundan sonra yalnız səhifə göstəriləcək – H.İ.

ədalətli, elin xeyir-şərinə yarayan bir adam kimi şöhrət qazanmışdır. Məhəmməd kişi övladı olmadığı üçün dərd çəkir. Məhəmməd kişi də, arvadı Növrəstə xanım da ümidlərini Allaha bağlayırlar. Bir gün səhər tezdən bir dərviş onlara qonaq gəlir. Məhəmməd kişiyə bir alma verib deyir ki, bu almanı böl, yarısını özün ye, yarısını arvadın yesin. Doqquz aydan sonra bir oğlunuz olacaq, adını Hüseyn qoyarsınız. Bunu deyib dərviş qeyb olur. Məhəmməd kişi dərvişin dediyi kimi edir. Doqquz ayın tamamında Növrəstənin bir oğlu olur. Məhəmməd kişi qurbanlar kəsir, nəzir paylayır. Uşağın adını dərvişin sözünə əməl edərək Hüseyn qoydular. İllər keçir, Hüseyn böyüyür. Atasını onu özü ilə səfərə aparır. Günlərin bir günü onlar yenə səfərə hazırlaşarkən, səhər Hüseyn yuxudan oyanmaq bilmir. Dünya-görmüş bir qoca deyir ki, ona yuxusunda buta verilir. Yuxuda ona Təbrizli Sövdəgər Mahmudun qızı Sənubər buta verilir. Hüseyn yuxudan ayılır, əvvəl dinib danışmır, sonra sazını əlinə alıb ona buta verildiyini, butasının dalınca gedəcəyini bildirir. Anası Növrəstə xanım onu yolundan saxlamaq istəyir, ancaq Miskin Abdal sözündən dönmür. Başa düşürlər ki, onu saxlamaq mümkün deyil. Uzun Qasım da ona qoşub yola salırlar. Miskin Abdalla Qasım gəlib iki yol ayrıcına çatırlar: biri piyada, o biri gəmi yolu. Onlar gəmi yolunu seçirlər. Gəmidən düşüb bir kəndə yetişirlər. Meydanəli adlı bir kişinin evində qonaq qalıb təzədən yola başlayırlar. Dərələyəz ellərindən keçəndə çəmənlikdə bir qıza rast olurlar. Cəvahir adlı gözəl bir qız onlara tərifləməsini xahiş edir. Miskin Abdal onların arzusunu yerinə yetirir. Qızlarla sağollaşib Naxçıvana tərəf üz tuturlar. Ağrı dağına çatanda Miskin Abdal dağa bir tərif deyir.

Naxçıvana çatanda məlum olur ki, adı, səxavəti dillərdə dastan olan İsgəndər bəy oğluna toy eləyir. İsgəndər bəy qırx günlük toya bir neçə aşıq çağırıbmış. Miskin Abdal da toya çağırır, onu hörmətlə qarşılayıb, sonra da yola salır. Gedəndə onlara at bağışlamaq istəyir, ancaq Miskin Abdal piyada getməyi niyyət etdiyini bildirir.

Miskin Abdala buta verildəndə Sənubər xanıma da buta verilibmiş. O, bunu Gülçöhrə adlı xidmətçisindən başqa heç kimə söyləmir. Atasını isə Sənubər xanımı Bəzircan Qeysərin oğlu

Cümşüdə vermək istəyir. İlan Mahmud deyir ki, İsfahana sövdəgərliyə gedirəm, qayıdan kimi hər şeyi qurtararıq.

Sənubər xanım isə butası Hüseyini səbirsizliklə gözləyir. Təbrizdə Gülçöhrə Miskin Abdalla Qasımı evlərinə qonaq aparır. Onlara bir qarının evində qalmağa yer tapır.

Sənubər xanım Miskin Abdalla Qasımı evlərinə çağırır. Sənubərin anası Səbinaz xanım əhvalatdan xəbər tutur. Miskin Abdal sınağa çəkir, onun ağıllı, cəsəətli bir oğlan olduğunu görür. Deyir ki, ümidinizi haqqa bağlayın, Mahmud çətin adamdır, çətin ki, razı ola. Ancaq Tanrı nə yazıbsa, o da olacaq. Miskin Abdal, Qasım, Gülçöhrə hər gecə Sənubər xanımın otağına gəlir, yeyib-içir, çalib-oxuyur, səhərə yaxın evlərinə qayıdırlar. Miskin Abdalla Sənubərin məhəbbəti dillərə düşür. Bəzircan Qeyserin oğlu Cümşüd də bundan xəbər tutur. O, bir gecə Sənubər xanımın yanına getmək istəyəndə Miskin Abdalın qızın yanında olduğunu görür. Nərdivandan yığılır, xoççası dağılır. Sonra qaçıb gedir. Sənubər xanım onu tanıyır. Miskin Abdala bir müddət gözə görünməməyi tapşırır. Cümşüd isə əhvalatı atasına bildirir. O da Sövdəgər Mahmud qayıdan kimi əhvalatı ona danışır. Mahmud Miskin Abdal çağırıb fikrindən dönməsini tələb edir, ancaq onu fikrindən döndərə bilmir. Onu Qasımla birlikdə zindana saldırır. Sənubər xanım bundan xəbər tutub dərdə düşür, anası ona səbrli olmağı tövsiyə edir. Bəzircan Qeyser də toya hazırlaşır. Toya bir neçə gün qalmış İlan Mahmud yuxu görür: bir dərviş ona deyir ki, Miskin Abdal da, Qasım da dustaqlıqdan azad elə, yoxsa gözlərini oyaram. İlan Mahmud qəm dəryasına batır, ancaq dustaqları azad eləmir. İkinci, üçüncü gecə yuxusu təkrar olunur. Yuxudan hövlnak oyanır. Gözlərinin altında və boğazında barmaq izləri görür. Qorxuya düşən İlan Mahmud pəhləvanlarına Miskin Abdalla Uzun Qasım meşəyə aparıb öldürmələrini və qanlı köynəklərini gətirmələrini tapşırır. Pəhləvanların ürəyinə rəhm gəlir. Deyirlər ki, bu qanı Allah bizə bağışlamaz. Cəlladlar onların alt köynəyini dovşan qanına bulayıb İlan Mahmuda aparırlar, onlara da deyirlər ki, buradan çıxıb gedin. Miskin Abdalla Qasım Qaçaq Mehdiyənin yanına yola düşürlər. Qaçaq Mehdi əhvalatdan xəbər tutub onlara təskinlik verir, toyun qırxıncı günü kəcavə bəzənir, Sənubər

xanımı kəcavəyə mindirirlər. Bu vaxt əli qılınclı oğlanlar toyu dövrəyə alırlar. Bir nəfər deyir ki, bəy hardadır, onunla güləşmək istəyən var. Qaçaq Mehdi şərt kəsir ki, kim kimə qalib gəlsə, Sənubər xanım onun olmalıdır. Cümşüd əlacsız qalib ortaya çıxır, Miskin Abdal onu yıxır, Cümşüd qaçıb gedir. Mahmud ortaya çıxıb mane olmaq istəyəndə Qaçaq Mehdi Mahmudu öldürür. Qaçaq Mehdi onları öz obasına aparıb, yeddi gün, yeddi gecə toy edir. toydan sonra Qaçaq Mehdinin adamları onları Naxçıvana qədər ötürüb qayıdırlar. İsgəndər bəy də burada toya başlayır. Dərəlyəzə çatanda soraqlaşib Cəvahiri tapırlar. Onunla nişanlısı Lətifin toyu ötən payızda olubmuş. Burada da şadlıq məclisi keçirirlər. Dərəçiçəkdə Meydanəli kişinin evində qonaq olurlar. Atasına xəbər göndərirlər. Məhəmməd kişi gəlib çıxır. Axır ki, gedib Zərgərliyə çatırlar. Şadlıq, toy təzədən başlayır, qırx gün, qırx gecə toy olur. Miskin Abdalla Sənubər xanımın Qasım ilə Gülçöhrənin kəbini kəsilir. Gülçöhrənin qardaşı Mədətlə Naxçıvanlı İsgəndər bəyin qızı Yasəməninin isə kəbini Təbrizə niyyət olunur. Toyun axırncı günü aşiq sədəfli sazını sinəsinə basıb duvaqqapma ilə toya öz xeyir-duasını verir".

Bu dastan Miskin Abdalın şeirləri əsasında sonrakı aşuqlar tərəfindən yaradılmışdır. Məlum olduğu kimi dastan yaradıcılığında bir neçə yol olmuşdur. Bu məsələ ilə bağlı bir çox tədqiqatçılar maraqlı mülahizələr söyləmişlər. Belə mülahizələrdən biri prof. F.Qasımzadəndir. Onun fikrincə, dastanların bir qismi ustad aşuqların qoşquları əsasında sonrakı aşuqlar tərəfindən yaradılır: "Beləliklə, dastanda iki üslub yaşayırdı. Dastanın "yurd" adlanan nağıl hissəsi dastanın müəllifinə, şeir hissəsi ustad xalq aşığına aid olurdu".¹

Prof. M.Seyidov da "Abbas-Gülgöz", "Xəstə Qasım" dastanlarının Tufarqanlı Abbasın və Xəstə Qasımın şeirlərindən istifadə ilə sonrakı aşuqlar tərəfindən yaradılmış olduğu fikrini irəli sürür.²

1. Qasımzadə F.XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.ADU-nun nəşriyyatı, Bakı, 1956, səh.137.

2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.I cild, Bakı, EA nəşriyyatı, 1960, səh. 485-500.

Dastan yaradıcılığının müxtəlif yolları barədə akademik H.Araslı, M.İbrahimov və başqaları da müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Bu barədəki mülahizələri ümumiləşdirən prof. M.H. Təhmasib o qənaətə gəlir ki, dastanların ustad aşıqların şeirləri əsasında ad-sanı məlum olmayan başqaları, əksər hallarda isə şagirdlər tərəfindən yaradılmış olduqlarını ümumiləşdirmək, bunu əsas usul kimi qəbul etmək ustadları dastançılıq qüdrətindən məhrum etmək, dastançılıq qabiliyyətini ustadlardan alıb, ustad olmayan şagirdlərə bağışlamaq kimi bir şeydir. Bu barədəki fikrini davam etdirən tədqiqatçı yazır:

"Lakin bir qədər ətraflı araşdırmalar aydın göstərdi ki, bu, bizim məlum-məşhur ustad aşıqlarımıza qarşı haqsızlıq, dastançılıq kimi mühüm bir yaradıcılıq prosesini isə görkəmli, qüdrətli sənətkarların əlindən alıb, təsadüflərə bağlamaq kimi yanlış bir yoldur. Məgər süjetli, konfliktli, sürətli, səciyyəli, aşığı-məşuqəli, "bağlama" və "açma"lı, "duvaqqapma" və "ustadnamə"li dastan yaratmaq kiçik şeirlər, qoşmalar yaratmaqdan çox asandır mı ki, bu ikincini ustadlara, birincini isə "naməlumlar" a bağlayırıq?"

Akad. H.Araslı aşiq yaradıcılığında bu problemə toxunaraq dastanlarımızın üç yolla yarandığını söyləmişdir. H.Araslıya görə, bu yollardan birincisi budur ki, "bəzi dastanlarda həqiqətən tarixdə yaşamış şəxsiyyətin adı ilə bağlı müasirlərinin yaratdığı şeirlər həmin dastanın əsasını təşkil edir". O, bu yolla yaranmış dastanlara misal olaraq "Koroğlu"nu göstərir. Bizcə bu hökm bir qədər dürüstləşdirilməlidir. Burası doğrudur ki, "Koroğlu" eposunun yaranmasında bir çox aşiq və aşiq məktəbinin rolu olmuşdur. Lakin bu dastanların əsası bizcə, Koroğlu adlı, yaxud Koroğlu ləqəbli, təxəllüslü, ayamalı bir şəxsiyyətin özü tərəfindən qoyulmuşdur."¹

Dastan, dastan yaradıcılığı barədə ayrı-ayrı əsərlərində, müxtəlif təhlil proseslərində dönə-dönə söhbət açan M.H.Təhmasib bu barədəki fikirlərini dəqiqləşdirməyə çalışmış, mülahizələrini konkret nümunələr əsasında inkişaf etdirmiş, dastan yaradıcılı-

1. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, Elm, 1972, səh.19-20.

ğının orijinal olduğu qədər də çox mürəkkəb bir yaradıcılıq prosesi olduğunu göstərmişdir. Müəllif fikirlərini davam etdirərək göstərir ki, məharətli, ustad aşıqların içərisində dastan yaratmayanlar da olmuşdur. Dastanlarımızın bir qismi şəxsən dastan yaratmamış belə sənətkar aşiq şairlərin başqaları tərəfindən dastanlaşdırılması yolu ilə yaradılmışdır.

"...Aşiq yaradıcılığı ilə, aşiq mühiti ilə, görkəmli aşıqların həyatı ilə az-çox tanış olanların hamısı bilir ki, bədahətən söz demək qabiliyyətinə malik bütün aşıqların tərcümeyi-halı müxtəlif əhvalatlar, macərəlarla dolu olur. Belə aşıqlar çox gəzir, çoxları ilə görüşüb-deyişir, çox zaman da yuxarıda deyildiyi kimi özünə qürrelənənlər tərəfindən deyişməyə dəvət olunur." Hər belə deyişmə isə bir əhvalat, bir macərə kimi dillərə düşür, rəvayət şəkli alır, hətta ustad aşıqlar "mərd ərənlərin, ustadların başına gəlmiş" bu əhvalatları öz şagirdlərinə də bir dərs kimi keçir, əbədiləşdirirlər. Aşığın nüfuzu, şöhrəti artdıqca belə əhvalatlar da çoxalır.

...Bizcə, dastanlarımızın bir qismi, yuxarıda deyildiyi kimi, belə rəvayət, macərəların sonra gələn dastançı və yaxud improvizator tərəfindən təkmilləşdirilməsi yolu ilə yaradılır. Şübhəsiz ki, bu təkmilləşdirmədə rəvayət sahibinin qoşmalarından da istifadə edilir".¹

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanının da bu yolla yaradıldığını, sonrakı dastançı və yaxud improvizator ifaçılar tərəfindən təkmilləşdirilmə yolu ilə yayıldığını söyləmək olar. "Miskin Abdal və Sənubər" dastanının şeirləri də əsasən ustad sənətkar Miskin Abdalın özünə məxsusdur. Bu dastan Göyçəli 68 yaşlı Hacı Bayramovdan 1997-ci ildə yazıya alınmışdır. Dastanı məhəbbət dastanları sırasına daxil etmək olar. Ancaq dastan bəzi ünsürlərinə görə ənənəvi məhəbbət dastanlarımızdan bir qədər fərqlənir, daha doğrusu, "Miskin Abdal və Sənubər" dastanı bəzi xüsusiyyətlərinə görə məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüdunda dayanan dastanlara yaxınlaşır.

"...Məhəbbət dastanlarımızın demək olar ki, hamısının, Kitabı-Dədə Qorqud" və "Koroğlu" kimi qəhrəmanlıq dastanlarımızı-

1. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, Elm, 1972, səh.86-87.

zın bir sıra boy və qollarının əsas məzmunu, yəni süjeti qəhrəmanın öz butasına çatmaq uğrunda apardığı mübarizənin təsvirindən ibarətdir. Bu süjeti, macəranı, əhvalatı əsasən dörd hissəyə bölmək olar:

1. Qəhrəmanın anadan olması və ilk təlim-tərbiyəsi;
2. Qəhrəmanların, yəni aşiq və məşuqənin buta almaları;
3. Qarşıya çıxan maneələr və onlara qarşı mübarizə;
4. Müsəbiqə və qələbə.

Bir sıra nağıllarımızda gələcək qəhrəmanın ana bətninə düşməsi əksərən qeyri-adi, qeyri-təbii, ecazkar şəkildə baş verir. Nisbətən qədim dövrlərlə əlaqədar, yəni çox uzaq keçmişlərlə səsleşən süjetlərdə bundan hətta atanın heç xəbəri də olmur. Bir içim sudan, su üzündə bir parça köpükdən, dərvişin, cadugərin ağzının suyundan, bir yarpaqdan, bir gülü, çiçəyi iyləməkdən, bir almanı, bir narı və ya başqa bir meyvəni yeməkdən, bir nəfəsdən, yaxud da bir quru kəllənin tozundan ana hamilə olur, vaxti-müəyyəndən sonra doğulan uşaq da əksərən fəvqəladə xüsusiyyətlərə malik olur."¹

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanının da qəhrəmanı qeyri-adi şəkildə dünyaya gəlir. Zərgərli kəndinin adlı-sanlı sakini Məhəmməd kişinin "sürüsü su bulandırır", "ilxısına yer tapılmır", ancaq onun övladı olmur, bu dərd onu da, arvadı Növrəstə xanımı da çox kədərləndirir. Səxavətli, xeyirxah ər-arvadın istəyi möcüzəli şəkildə həyata keçir:

"Bir gün savax-savax qapı döyüldü. Məhəmməd qapıyı açdı. Qapıda üzünən, gözünən nur tökülən bir dərviş dayanmışdı. Salam-ələykümdən sonra Məhəmməd dərvişə xoş gəldin deyif, onu evə dəvət elədi. Dərviş dedi:

– Oğul, bil və agah ol. Savax-savax sana qismət gətirmişəm. Al, bu almanı yarıya böl, arvadınan ye, Doqquz aydan sonra bir oğlunuz olajax. Adını Hüseyn qoyarsınız. O biri adını özü qazanacax.

Məhəmməd qocadan almanı alif dedi:

– Bava dərviş, dayan, nəzirini gətirim.

1. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, "Elm", 1972, səh. 65.

Dərvişin bu gəlişinnən çox sevinən Məhəmmədin evə girməyinnən çıxmağı bir oldu. Onun bir əlində qocanın verdiyi alma, o biri əlində qızıl varıydı. Dərviş isə qapıda yoxuydu. Elə bil dərviş bir tikə əppəy oluf göyə çəkilməmişdi. Məhəmməd nə qədər axtardı, nə qədər soraxladısı, dərvişdən xəvər verən olmadı. Məhəmməd kor-peşiman evə qayıtdı. Başına gələnnəri arvadına danışdı. Sonra da dərviş dediyi kimi almanı ortadan ikiye böldü. Yarısını arvadına verdi, yarısını özü yedi.

Vaxt gəlif, zaman yetişdi. Növrəstə doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəyqədən sonra bari-həmlini yerə qoydu. Məhəmmədin bir oğlu oldu" (səh, 391-392).

Nağıllarda qəhrəmanın möcüzəli doğuluşu üzərində tədqiqat aparan Oruc Əliyev bu motivin digər örnəklərində, o cümlədən qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarında da mühüm yer tutduğunu və bunun əski inamlarla bağlı olduğunu yazır.

"Həmin mifoloji elementlər nağıllarımızı folklorumuzun başqa janrları ilə, o cümlədən, mif və dastanlarımızla da yaxınlaşdırır. Bu isə bu uyğunluğun əski qaynaqlardan irəli gəlməsini ehtimal etməyə əsas verir."¹

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanının analoji motivləri də bu baxımdan diqqəti çəkir. Alma verən dərviş əvvəlcədən uşağın adını deyib, o biri adını isə özünün qazanacağını bildirir.

Məlum olduğu kimi, adqoyma təsadüfi olmayıb əski inamlarla bağlıdır. "Adqoyma motivi dastanlarda qəhrəmanın epik bioqrafiyasını tamamlayan magik xeyir-dua kimi semantik yüklüdür. Qəhrəmanlıq dastanlarından aydın olur ki, qəhrəmana magik adla yanaşı, yenilməz güc də verilir (məsələn, "Alpamış"da yeddi yaşlı uşaq oxla Əsgər dağını uçurur. Həzrət Əli uşağa Alpamış adını verir. Sonra əlini uşağın kürəyinə vurmaqla onu oxbatmaz, qılınckəsməz edir). Belə magik aktı başqa dastanlarda Xızır, dərviş, qırx ərənlər icra edirlər.

Adqoyma mərasiminin magik, mifoloji səciyyəsinə tədqiq edən bir çox alimlər onu şamançılıqla əlaqələndirirlər. Onların fikrincə, adalma gəncin kişilər cəmiyyətinə daxil olmasıdır. Şa-

1. Oruc Əliyev. "Kitabi-Dədə Qorqud" və Azərbaycan folkloru. Bakı. Elm, 1999, səh. 15-16.

man mətnlərində şaman olma mərasimindən sonra şamanın ad alıb şaman kimi yenidən qurulması dastanlarda qəhrəmanın yeni ad alıb, yeni status qazanması ilə üst-üstə düşür."¹

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanının qəhrəmanı qeyri-adi doğuluşu ilə seçildiyi kimi, buta verildikdən sonra da bir çox qeyri-adi keyfiyyətlərə yiyələnir.

Dastan qəhrəmanlarına müqəddəs bir şəxs tərəfindən "buta" verilir. Prof. M.H.Təhmasib "buta" sözünün çoxmənalı söz olub, qönçə, gül, budaq, nişanə mənalarının olduğunu, dastan süjetinin ikinci hissəsinin "buta"nın meydana çıxması ilə başladığını, qəhrəmanların bir-birini yuxuda görüb aşıq olmalarının çox qədim ədəbi priyomlardan olduğunu yada saldıqdan sonra yazır:

"..Hər hansı bir sevgi macərəsi məhəbbət süjetinin son nöqtəsidir. İslamiyyətin qayda-qanunlarına tam riayət etmək belə əsərlərdən əl çəkmək demək idi. Bizcə, dastan yaradıcıları bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün çox düşünmüş, nəhayət, dindən icazə almaq yoluyla işin içindən çıxmaq qərarına gəlmişlər ki, bunun üçün də qəhrəmanların bir-birini yuxuda görməsi motivi ilə onları bir-birinə "buta" eləmək priyomları birləşdirilmişdir."²

Məlum olduğu kimi, qəhrəmana yuxuda butanı Xızır, nurani dərviş, daha sonralar Həzrət Əli verir. "Miskin Abdal və Sənubər" dastanında bu motiv belədir:

"Bütün günü gözdədilər, gecə də gəlif keşdi. İkinci gün də axşama çatdı, ancaq Hüseyin qalxmadı ki, qalxmadı. Bu xəvəri eşidif-bilən qohum-əqrəba da bir yandan axışif gəlirdi. Axırda bunnarın arasından dünyagörmüş bir qoca irəli yeriyif dedi:

– Ay camaat, narahat olmuyun! Ona yuxusunda haxdan buta verilir. O, haqq aşığı olacaq. Üş günün tamamında ayılacaq.

Qərəz, hamı üş günün tamamını gözdəməyə başdasın görək Hüseyin başına nələr gəldi. Hüseyin baş yastığa atan kimi aləmi-röyada gördü ki, onun otağında bir nurani dərviş peyda oldu. Onu İsfahana aparmaq istiyən atası Məhəmməd kişiyyə üz tutuf dedi:

1. Füzuli Bayat. Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz xaqan" dastanı. Bakı: Sabah, 1993, səh. 21.

2. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, Elm, 1972, səh. 69.

– Sən hələlik heş yerə getmə, Hüseyni mən özüm Təbrizə aparajam. Təbrizdən qayıdana qədər gözdə. Bunu deyif, qoja Hüseyni yanına alif onnan neçə-neçə dərələr keşdi, dağlar aşdı, ormannar dolaşdı. Kənddərdə, şəhərdə oldu. Onnar yollarda qara-borana düşdülər, quldurrardan sağ-salamat qurtarif, gəlif uca bir dağın başına çıxdılar. Olannan, qalannan yeyif, dağların dupduru sularınnan içif dincəldilər. Buradan baxanda hər tərəf aydın görünürdü. Buradakı gözəllikləri seyr etdikcə, az qalırdı Hüseynin ürəyi qopuf düşsün.

Bir az dincələnnən sonra bava dərviş dedi:

– Eşit oğul, diqqətnən qulağ as. Bizə lazım olan yerə gəlif çıxmışix. Bir azdan Təbrizi də görəjəksən. Sənin gələcək taleyin bu torpaxnan bağlıdı. O, qəflətən əlindəki badəni Hüseynə uzadıf dedi:

– İç, oğlum, iç badəni!

Hüseyn bir addım geri çəkilib dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Bava dərviş, mən müsəlmanam, şərab bizə haramdı!

Dərviş dedi:

– İç, oğlum. Bu şərab deyil, eşq badəsidi. Sən çox-çox çətinliklərdən keçəjəksən, çox əzaflannan qarşılaşajaxsan. Eşqin yolunda sana miskin də deyəcəklər, abdal da. Sən hər bir çətinlikdən keçif, ucalara qalxajaxsan. Mənim kimi bir kəramət sahibi, övliya olajaxsan. Bu günən Miskin Abdal adınnan dolaşajaxsan, bütün dünyanı. Bu haqqın əmri, Tanrının istəyidi.

Hüseyn nurani qojanın əlindəki badəni istər-istəmöz alif başına çəkdi. Dünya gözündə nura boyandı. Halı dəyişdi. Ürəyi həsrətnən döyünməyə başdadı. Elə bil başqa bir aləmdəydi.

Baba dərviş sağ əlini irəli uzadıf, şəhadət və orta barmağını haçalayıf dedi:

– Bala, bax gör, barmaxlarımın arasınnan nə görünür?

– Bava dərviş, gözəl bir şəhər. Şəhərdə gözəl bir saray, sarayda gözəl bir qız.

Bu sözləri deyif qurtaran kimi, bihuş oluf yerə yığıldı. Dərviş onun üzünə su töküf ayıldı. Əlini başına çəkif dedi: –

Eşit oğul. Həmin gördüyün şəhər Təbrizdi. O saray Sövdəgər Mahmudun evidi. Ona qəddarlığına görə İlan Mahmud da deyilər. Orada gördüyün o gözəl, İlan Mahmudun qızı Sənubər xa-

nımdı. Səni ona, onu da sənə buta verdim. Gözlərini yum, aç.

Hüseyn gözdərini bava dərvişin dediyi kimi yumdu. Açanda evlərini, bu üç günü onun ayılmasını həsrətnən gözdüyən ata-anasını, qohum-qonşularını, dost-tanışdarını gördü" (səh 393-394).

Hüseynlə bərabər nurani dərviş Mahmud sövdəkərin qızı Sənubər xanıma da oğlanı göstərir, ona da eşq badəsini verir.

Dastanlarımızda yuxuda qəhrəmana buta verilməsi məsələsinə toxunan prof. Mürsəl Həkimov göstərir ki, əlbəttə, yuxu, buta məsələsinin bu cəhəti vardır, ancaq onu bütünlükdə bədii priyomla bağlamaq o qədər də düzgün deyildir. Bu barədə fikrini əsaslandırmağa çalışan müəllif xalq ədəbiyyatında, xüsusilə dastanlarda yuxu, yuxugörməyə və ustad-dədə aşıqlar haqqında işlədilən "haqq aşığı", "şeyx", "ürəklər oxuyan", "bilici"usta baba" və s. ifadələrə sıx-sıx rast olunduğunu göstərir.

"Dastanlarımızda" rüyalar maddi aləmin gerçəkliyi ilə bağlıdır. Rüyada buta alma fizioloji oyanma ilə ələqadar olan ideal bir təzahürdür ki, aşiq məşuqəsini ideya gerçəkliyində görə bilər. Bu baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu" kimi qəhrəmanlıq dastanları, "Bənidaş şəhərinin sirri", "Aldərviş" nağılları, "Danatma mərasimi", "İrvaham", "Novruz", "Tahir-Zöhrə", "Lətif şah", "Əmrah", "Heydər bəy", "Nəcəf-Pərzad" və b. onlarca məhəbbət dastanları diqqəti cəlb edir. Bizə elə gəlir ki, yuxunun dini qayda-qanunlarla, xüsusilə, islamiyyətin gətirmiş olduğu hicabla ələqədar olması bədii priyom ola bilər. dastançı aşıqlarımızın əsərlərindən də göründüyü kimi, hadisələrin sonrakı mərhələlərində heç bir dini yasağa rast gəlmirik. Bu mənada aşıqın məşuqəsini yuxuda görməsi kimi bədii təfəkkür detalları xalq yaradıcılığına qanuni tərzdə daxil olduğundan, din onun qarşısında acizdir."¹

Ancaq onu qeyd etməliyik ki, dastanlarımızda geniş yayılmış "buta verilməsi" nə sadəcə bir priyom kimi yanaşmaq bəlkə də doğru olmazdı. çünki burada əski köklərə bağlılıq vardır. Elə buna görə də buta almış qəhrəmanlar öz qeyri-adilikləri ilə başqalarından seçilməyə başlayırlar. Belə qəhrəmanlar çətin sınaqlardan asanlıqla çıxırlar. Dastan qəhrəmanlarına buta veril-

1. Həkimov M. Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı, Bakı: Yazıçı, 1983, səh. 140-141.

məklə bərabər, onlara həm də vergi verilir, möcüzəli qabiliyyətə sahib olurlar. Miskin Abdal da belə vergiyə yiyələnir.

Buta alana qədər söz deyib, saz çalmayan qəhrəman artıq saz çalıb, söz qoşur. Onun qarşısında çox aşıqlar aciz qalırlar. Yuxudan oyanan Hüseyn sazını istəyir, sazını alan kimi sinəsinə basıb ürək sözlərini söyləyir:

"... Dərviş bavam verdi eşqin camını,
İçif atəşdərə saldı canımı,
Uçurdu könlümün xanımını,
Gördünüz eşqi-hal bu səhər məni.

Gedirəm, bu yoldan dönən deyiləm,
Od tutuf yananam, sönən deyiləm,
Bir comərd iyidəm, zənən deyiləm,
Doğufdu anadan anam ər məni.

Hamiya könüldən yetirrəm salam,
Unudun o adı, Miskin Abdalam,
Bir eşqin yolunda zəlili-xaram,
Eyləyir vətənnən dərbədər məni". (səh.395)

Yuxuda buta verilməsi ilə qəhrəman öz statusunu dəyişir, yeni ad alır. Miskin Abdalın dastanda toylara gedib məclis aparması barədə danışılmaz. O, buta verildikdən sonra söz deyib, saz çalır, hamını da valeh edir. Onun ustad yanına gedib aşiq kimi dərs almasından da söhbət getmir. Ancaq başqa məhəbbət dastanlarımızın qəhrəmanları kimi Miskin Abdal da yuxuda buta alandan sonra uzun illər aşılıq etmiş, yaşlı, tanınmış aşıqları cavan, təcrübəsiz olmasına baxmayaraq mat qoyur. Hətta səfər zamanı İsgəndər bəyin toyunda üç gün çalıb oxuyur, toya gələnlərin məhəbbətini qazanır. Onun şöhrətinə paxıllıq eyləyən qoca aşıqlardan birini öz təkmini, tutarlı cavabı ilə məğlub edir. Onda özünə, gücünə, qüvvətinə böyük bir inam var.

"Miskin Abdal halını pozmadan dedi:
Aşix gəl kəşt elə ağır elləri,
El içində namus, arı unutma.
Həyalı gəz, təmiz saxla adını,
Dost yanında etibarını unutma.

Halal mala haram qatmaq nə lazım?
hədər yerə kəmənd atmaq nə lazım?
Hər yetənə yalan satmaq nə lazım?
Əhdi-peyman, düz ilqarı unutma.

Miskin Abdal bir qonaxsan dünyada,
Könlün bir dəryadı, ürəyin ada,
İstəsən ki, yetişsən murada,
Yaş torpağıNə dar məzarı unutma".

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanında da buta alandan sonra qəhrəman tamamilə dəyişir, ona buta ilə yanaşı aşılıq, qeyri-adi bacarıq da verilir. Onun qabağında böyük aşılıqlar, saz biliciləri belə aciz qalırlar. Belə qəhrəmanlar bütün çətinlikləri dəf edirlər, onlara hər şey əyan olur, "haqq aşığı" kimi, onlar böyük hörmət qazanırlar. Bu "haqq aşılıqları" ədalət yolunda vuruşurlar.

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanının qəhrəmanı Miskin Abdal belə "haqq aşılıqlarından" biridir. Miskin Abdalın haqq aşığı olması tək-cə toy motivində deyil, başqa çətinliklər zamanı da özünü göstərir. Məsələn, Miskin Abdalla Qasım Təbrizə gedən zaman bir düzə gəlib çatırlar ki, susuzluqdan yanırırlar. Bu vaxt bir tufan, yağış başlayır ki, gəl, görəsən. Miskin Abdal sazı əlinə alıb çalib-oxuyandan sonra tufan dayanır. Dastanda bu epizod belə verilir:

"...Göz gözü görmürdü, Bir neyzənbillah başdadı ki, elə bil dünyanın axırıydı. Elə bil yer-göy bir-birinə qarğımışdı. Sel-su dünyanı başına aldı. Dağlardan qopan selin nərəsi yeri-göyü silkəliyirdi. Miskin Abdal gil bir daşın başına çıxdılar. Az qaldı ki, sel daşı da, onnarı da süpürüf aparsın. Uzun Qasım fikirləşdi ki, bizimki bura qədər imiş. Miskin Abdal isə haxdan umudunu üzməmişdi. Baxdı ki, bu xına o xınadan döyül, sazını sinəsinə basdı, üzünü göylərə tutuf aldı görək nə dedi:

Bu nə dərddi, nə bələdi,
İmdada çat, qadir Allah!
Yollarımı sellər aldı,
İmdada çat, qadir Allah!

Gözü yolda qalanım var,
Dərdə, qəmə dolanım var,

Çiçək kimi solanım var,
İmdada çat, qadir Allah!

Ata-anam yoxdu burda,
Gecə-gündüz ahu-zarda,
Abdal qaldı yaman darda,
İmdada çat, qadir Allah!

Söz tamama yetməmiş buludlar yarıldı. Gücdü küləklər buludları qovuf uzaxlara apardı. Göyün üzü açıldı. Sellər-sular get-gedə azaldı. Bir azdan onnardan heş bir əsər-ələmət qalmadı".

Miskin Abdala yuxuda nurani dərvişin dedikləri dastan hadisələrinin sonrakı inkişafında həyata keçir. O, bütün çətinliklərdən uğurla çıxır, butasına qovuşur doğma elinə-obasına yetişir.

Prof. M.Seyidov "buta almağ"ın, "haqq aşığı olmağ"ın mifik inamlarla, mifik təfəkkürlə bağlı olduğu fikrini irəli sürür:

"Xızırın və onun badəsinin nurlu olması təsadüfi deyil, onlar yazın istisi, odu ilə sıx bağlıdırlar. Ona görə də Xızırın badəsinin içən gəncin sinəsi odlanır. O dərhal ilhama gəlib aşiq olur. Xızırın gəncə verdiyi buta nədir? Bunun nə olduğunu aydınlaşdırmaq üçün, "buta" sözünün həm lüğəti, həm də mifoloji mənalarına diqqət yetirək. "Buta/buta"nın türk dillərinin çoxunda "şüvül", "çubuq", "hörük", "çiçək hörüyü", "şaxələnmə", "qönçə", "badamvari naxış" və s. mənaları vardır.

Diqqət edilərsə, görərik ki, butanın "şüvül", "şaxələnmə", "qönçə" mənaları onu istər-istəməz ağac, bitki mifi ilə bağlayır. Əsasən yazla bağlı qönçə, şaxələnmə artımdır, bu dünya ağacı mifinin atributu, əlamətidir. Dünya ağacı kainatın yaratıcısı olduğu üçün, həm də yaranışın, artımın mifi sayılmışdır. Deməli, onun əlaməti, atributu buta gəncliyə verilərkən onlar bir-birilərini sevməlidirlər ki, yeni ailə yaransın, artım olsun. Butanı başqa müqəddəslərin yox, yalnız Xızırın verməsi də xalq tərəfindən düşünlü olmuşdür. Yazı gətirən Xızır gəncliyə buta, istilik verməklə onları yeni həyata hazırlayır, canlandırır. Dediymiz kimi, buta həm də "qönçə" deməkdir. Qönçənin şəklinə diqqət yetirsək görərik ki, onun odla, istiliklə bağlı olduğunu gözə çarpdırmaq üçün xalq sənətkarları, naxışçılar, memarlar, xalçalar, dulusçular və b. onun başını sağa əymişlər. Guya külək onun şöləsini tərpedir. Bu da

təsadüfi deyildir. Bəllidir ki, oğuzlarda sağ həm də güncıxanın (gündoğanın) rəmzi imiş. güncıxan isə Günəşlə bağlıdır. Butanın başının, şöləsinini sağa əyilməsi onu Günəşlə əlaqələndirmək əlamətidir. Deməli, buta istiliklə, odla, Günəşlə, dünya ağacı ilə bağlı mifoloji mənə daşıyan sözdür, rəmzdür, nurlu, odlu içkidir.

Gənclərə buta verərkən onlar aşıq, aşıq olurlar. Belə aşıq, yəni odla, Günəşlə əlaqədar aşıq təbii ki, gizli sirlərdən agah olmalı idi. çünki mifoloji inama görə od sirləri açır, sirlər ona agah olur. Sirlərə agah olan Qorquda da bu keyfiyyət oddan, günəşdən gəlir. Gəncə buta verərkən ona istilik - Günəşin istiliyini, odunu, Öləngin ailə, gənclik (gənclik həm də sevgidir) ilahəsinin sevib-sevilmək, məhəbbət ehtirasını, dünya ağacının (artım) həyat qüvvəsini verir. Belə bir mifik qüvvəyə yiyələndiklərinə görə onlar yenilmirlər, düşməni, rəqibi əzirlər."¹

M.Seyidovun "buta"nın semantikasını* mifoloji dünya ağacı ilə bağlaması doğru bir aşkarlama kimi anlaşıla bilər. Çünki bütün ənənəvi mətnlərin mifoloji arxetiplərinin mövcudluğu və transformasiya prosesində sxem, kod, məlumat² səviyyələrinin ən azı birini saxlaması faktı məlumdur. Bu mənada "buta" motivində arxaik semantika elementlərinin saxlanması tamamilə təbii mifopoetik bir hadisədir.

Azərbaycan məhəbbət dastanları üzərində struktur araşdırma aparən M.Cəfərli yazır: "Məsələ burasındadır ki, məhəbbət dastanlarının əsas kütləsi ilə təsdiq olunan butavermə mexanizmi öz simvolik təbiəti ilə əski türk inisiyasiya (ölüb-dirilmə) mərasimini əks etdirir. İnisiyasiya mərasimindən keçən simvolik şəkildə ölür, ölüm dünyasına - sakral dünyaya daxil olur, sonra təzə statusla doğulur. Bu ritual strukturu məhəbbət dastanlarının butavermə aktında da var. Bu mənada biz butaverməni əski inisiyasiya mərasimlərinin məhəbbət dastanlarındakı transformasiyası hesab edirik".³

1. Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı, Yazıçı, 1983, səh. 130-131.

* Sufi kontekstində "buta" "İlahi Eşq" in simvoludur.

2. К.Левин-Строс. Как умирают мифы, с.77-78. Зарубежные исследования по семиотике фолклора. М, Наука: 1985, с.7.

3. M.Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. B., Elm, 2000, s. 95.

Bu transformasiya prosesində daha çox sxem səviyyəsi konservativlik nümayiş etdirir. Qəhrəmanın fiziki kontekstdə "yuxuya getməsi", "yuxu görməsi" və "ayılması" əski oğuz dünyagörüşünə görə sakral dünya ilə təmasa girməkdir və "Kitabi-Dədə Qorqud"da yuxunun "kiçik ölüm" adlandırılması və başqa oxşar motivlərlə təsdiqlənir. "Oğuzun yuxusu" adı ölümdən fərqli olaraq qəhrəmanı yeni, keyfiyyətə fərqli bir sosial-mədəni statusa transformasiya edərək bir tərəfdən ona aşılıq, şairlik, saz çalmaq qabiliyyətləri, digər tərəfdən isə "haqq aşığı" buta olaraq verilir. M.Cəfərliyə görə "butavermə" üç mərhələdən keçir: 1) qəhrəmanın əvvəlki vəziyyəti; 2) simvolik ölüm - yuxuda buta alması vəziyyəti; 3) qəhrəmanın yeni vəziyyəti. Müəllif inisiasiya mərasimi ilə butavermənin mərhələlərini aşağıdakı cədvəldə təqdim edir:

İnisiasiya (ölüb-dirilmə) prosesi	Butavermə prosesi
1. Ayrılma	1. Qəhrəmanın ya yuxuya gedərək, ya da huşdan gedərək əvvəlki vəziyyətindən ayrılması.
2. Keçid	2. Qəhrəmanın sakral qüvvə ilə təmasa girib yeni duruma keçməsi prosesi.
3. Bərpa olunma	3. Qəhrəmanın yeni vəziyyətlə həyata yenidən qayıtması, doğulması (bərpa olunması).

Beləliklə, butavermə qəhrəmanın ölərək o biri dünyaya getməyini, ilahi qüvvələrdən yeni status almağını və təzədən yeni statusda bu dünyaya gəlməyini simvollaşdırır.¹ Bu arxaik ritual-semantik substratın sxemi özünü hətta dastan - rəvayətlərdə belə göstərə bilir. Məsələn, "Ələsgər və Səhnəbanı" dastanında² janrın rəvayət informasiyasında təqdim olunması onu tamamilə reallıq kontekstinə gətirir, sehrlı, möcüzəli, qeyri-adi elementlərdən izolə edir. Amma bununla yanaşı Ələsgərin yeni statusa - Haqq Aşığına keçməsi "xəstəlik" motivinə transformasiya olunmuş, əski sxemin cizgiləri zəif görünsə də tamamilə silinməmişdir.

1. M.Cəfərlı. Göstərilən əsəri. s. 96.

2. "Ələsgərnən Səhnəbanı", Aşığı Ələsgər, B. Elm, 1972, II c. s. 129-151.

Azərbaycan aşığı sənətinin inkişafında xüsusi rolu və mövqeyi ilə seçilən Göyçə aşıqlarının yaradıcılığı dastan informasiyası ilə olduqca zəngindir. Göyçə dastanları özündə mif və ritual elementlərini xüsusi semantik işarələr altında saxlamaqla yanaşı türk arxaik eposunun, orta əsrlər dastançılığının bir sıra ənənələrini də yaşada bilib. Bu mənada Göyçə dastanları informasiyasının fasiləsizliyini təmin edən "Oğuz-türkman ədəbiyyatı" tipinin birbaşa daşıyıcısıdır. Oğuz ədəbiyyatının əski ənənə üzərində, əski türk poetik sistemi çərçivəsində yaşaya bilməsinin başqa kultür təsirlərinə uğramadan yüksək vüsətlə inkişaf etməsinin başlıca təminatı "tərəkəmə - elat mühiti" və Göyçədə qorunan əski türk-oğuz folklorunun funksional sferası olmuşdur. Göyçəli aşığın coğrafi və folklor mühitlərinin təbiiliyi və təmizliyi ilkinliyi qoruyub, etnik - milli ruhun folklorlarda yaşayan türk könlünün və ağılının yaratdığı sözə söykəyib, fasiləsiz şəkildə ondan qaynaqlanıb. Göyçə aşığı poeziyası, o sıradan Göyçə aşıqlarının dastan yaradıcılığı türk dilinin, Türk fikrinin və Türk sənətinin çoxmillik tarixi-mədəni arsenalının ən sağlam nümunələrinin qorunduğu əvəzsiz söz xəzinəsidir.

Göyçə dastanlarının strukturu

Ədəbi mühitin genezisi və coğrafi-mədəni lokalizasiyasına dair. Bütövlükdə türk mədəniyyətinin öyrənilməsində əsas yanlışlıqlardan biri bu mədəniyyətin bir tərəfli, bir istiqamətli inkişafda götürülməsidir. Bu istiqamət, əsasən, ədəbiyyat kontekstində Şərqdən Qərbə doğru götürülür və ilkin ədəbi material kimi VI-VIII əsrlər qədim Uyğur və Oğuz mətnləri, o sıradan "Orxon-Yenisey" abidələrindən çıxış olunur. Əlbəttə, məlum mətnlərin tarixi xronologiyasından görünən təkamül prosesi "Şərq" təmayülünə müəyyən qədər haqq qazandıra bilər. Amma nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, türk ədəbiyyatının etnik - milli səciyyəsinə bir xüsusi əlamət də onun şifahi ənənəylə sıx bağlılığı və şifahi ədəbiyyatın funksional fasiləsizliyidir. Buraya o da əlavə olunmalıdır ki, Türklərin Avrasiya materikinə böyük mərkəz zolağında yayılması eramızdan əvvəlki minilliklərə aid olan prosesdir. Sonrakı etnik - mədəni, siyasi-iqtisadi proseslər

isə daha çox mədəni inteqrasiya səciyyəsi daşımışdır.

Türklərin çox əski zamanlardan geniş ərazidə yayılması müxtəlif coğrafi, iqtisadi, siyasi, mədəni, dini mühitlərə düşməsi, etnik - mədəni təkamül və başqa etnik-mədəni sistemlərlə əlaqələr türk ədəbiyyatının inkişafında çeşidli təmayüllər və hətta ədəbiyyat tiplərinin yaranması üçün əsas faktorlar olmuşdur. Türk mədəni-ədəbi mühitinin Şərqdə - Türkünstanda (Mərkəzi Asiyada) yaratdığı ədəbi dəyərlər sistemi Qərbdə - Mərkəzi Qərbi Asiyada və Şərqi Avropada müstəqil ədəbi mühitlərin yarana bilməsini istisna etmir. Məlumdur ki, qərbdə əski türk-Bulqar ədəbiyyatı Şərqdə əski türk - Uyğur və Türk-Oğuz ədəbiyyatlarına nə yaranma zamanına görə, nə də poetik mükəmməlliyinə görə güzəştə getmir. Şərq türklərinin və Qərb Türklərinin həm dilini, həm də ədəbiyyatını qovuşduran Oğuz - Qıpçaq dili və Oğuz-Qıpçaq ədəbiyyatıdır. Şərqdə Karluq və Uyğurların, Qərbdə isə Bulqarların təkcə mədəniyyətdə və ədəbiyyatda deyil, həm də birbaşa etno-mədəni təkamülündə Oğuzların və Qıpçaqların iştirakı şübhəsizdir. F.Köprülüdə qoyulmuş Çin-Türk və İran-Türk ədəbi təsir kontekstləri də bir tərəfli baxışdır. Ən azı fizikadan məlumdur ki, təsir əks təsirə bərabərdir. Ona görə də məsələyə həm də Türk-Çin, Türk-İran, Türk-Ərəb, Türk-Yunan, Türk-Slavyan, Türk-German kontekstlərindən baxılmalıdır. Çünki, Türkün əski tarixin, qədim dünyanın Superethnosu olması bir danılmaz fakt kimi hərbi-siyasi və sosial-iqtisadi üstünlüyün, hakimliyin mədəniyyətdə buraxdığı izlərlə, zəngin mədəni dəyərlərlə şərtlənir. Türk sosial-mədəni arealında onlarla ədəbi mühitlərin, yüzlərlə ədəbi mərkəzlərin mövcudluğu faktı istisna olunmadan onun iri kültür çevrəsi kimi Şərq və Qərb ədəbi mühitləri şəklində əski ənənələrə malik olması da tarixi-filoloji araşdırmalarla təsdiqlənir. Amma differensial mədəni qütbləşmə ilə yanaşı türk ədəbi-bədii yaradıcılığının bütün türklər üçün ümumi olan etnik mədəni əsasları vardır. Bunlar - türk dil invariant sistemi, türk mifoloji dünya modeli, türk arxaik ritual kompleksi, türk mifopoetik sistemi, türk ədəbi-bədii düşüncəsi-poetik sistemi, türk meto forik sistemi, əski türk inancları, türk - etnik yaşam tərzini (sosial münasibətlər sistemi) və s. - dir.

Azərbaycan ədəbi-mədəni mühiti Şərq və Qərb mühitlərinin

mərkəzində yerləşib, qeyri-türk Şərqi kəltür çəvrələri ilə də təmasda olub. Çəşidli ədəbi yaradıcılıq istiqamətləri ilə zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatı, xüsusilə, Azərbaycanın qərb ədəbi mühitində daha çox şifahi ənənə üzərində inkişaf etdiyindən əski ədəbi dəyərləri mühafizəkar şəkildə saxlaya bilmişdir.

Göyçə dastançılıq ənənəsi Qərbi Azərbaycan ədəbi mühiti çəvrəsində olmaqla çox əski köklərə bağlıdır. Oğuz dastanını tarixi-sosioloji istiqamətdə araşdırən gürkəmli Türk alimi Z.V.Toğana görə dastanda oğuz hökmdarları ilə bağlı hissələr eramızın IV yüzilliyinin hadisəsi olan Ağ hunların və Qara hunların Göyçə gölü ilə Van gölü arasında yerləşməsinə əks etdirir. Alimə görə Oğuz dastanı həmin dövrün bədii tərənnümüdür.¹ Göyçədə müqəddəs ocaq kimi qalan "Oğuz qəbri" və "Oğuz qəbri" haqqında əfsanə onu oğuz genoloji şəcərəsinin başında dayanan Oğuz Ataya bağlayır. Bu da Göyçənin ən qədim Oğuz yurdu olması haqqında folklor informasiyası kimi anlaşıla bilər. Göyçə folklorunun və Göyçə dastançılığının zənginliyi də onun birbaşa əski kökün varisi olmasından irəli gəlir.

Türk - oğuz dastanlarının araşdırılma istiqamətləri

Türkün özünün və sözünün öz kökü üzərində təbii şəkildə yaşam ənənəsi Ulu Göyçədə qorunub, göyçəlilərin yaddaşında mühafizə olunub. Göyçə dastanları Türk-Oğuz dastançılığının davamı kimi Azərbaycan aşiq ədəbiyyatına zəngin örnəklər təqdim edib; türk şüurundan anlaşılən dünyanın semantik strukturu haqqında çəşidli informasiya daşıyıcısı rolunda çıxış edib.

Göyçə dastanlarının da daxil olduğu Azərbaycan və bütövlükdə Türk dastanlarının məlum mətnləri üzərində aparılan araşdırmalar bir neçə istiqaməti əhatə edir. "Oğuz kağan" dastanı üzərində tədqiqat aparən F.Bayataya görə, həmin "dastanla ilgili tədqiqatları iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

- a) Filoloji istiqamətdə aparılan araşdırmalar
- b) tarixi - sosioloji aspektdən aparılan tədqiqatlar."²

1. Z.V. Toğan. Oğuz dastanı. Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili. İstanbul, 1972; F.X. Gözəlov (Bayat), Oğuz dastanı: tarixi - mifoloji kökləri, təşəkkülü,spesifikasi. Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı. B.,1997,s.9-10.

2. F.Gözəlov(Bayat). Doktorluq dissertasiyasının avtoreferatı.B., 1997

Qeyd edim ki, Göyçə dastanlarının çox az bir qismi elmi tədqiqat döviyyəsinə daxil edilibdir. Göyçə dastanlarının xeyli hissəsi hələ nəşr olunmayıb. Göstərilən tədqiqat istiqamətləri ümumiyyətlə, dastanların öyrənilməsində prioritet təşkil edir.

Mirəli Seyidovun təhlilləri¹ mifoloji arxetiplərin müəyyənləşdirilməsi yönündə olmaqla Amerika ədəbiyyatşünaslığının mifotənqid istiqamətinə uyğundur. N. Biçurin, V. Radlov, V. Bartold, A. Berniştam, S. Tolstov və b. alimlər dastan mətnlərinə tarixi mənbə kimi yanaşmış və mətn informasiyası əsasında tarixi sosial gerçəkliyi təsvir etməyə səy göstərmişlər. Tarixi-filoloji və tarixi sosioloji yönündə aparılan araşdırmaların ən mükəmməl əsərlərini O. Kökyay, M. Ergin, Z. V. Toğan, M. F. Köprülü, Ə. Cəfəroğlu, Ə. Ərcilasun, O. F. Sərtqaya və b. türk alimləri yazıblar. Azərbaycan dastanlarının öyrənilməsi sahəsində istər respublika daxilində, istərsə də ondan kənarında çoxsaylı, əhəmiyyətli araşdırmalar aparılıbdır.³ Azərbaycan folklorşünaslığında dastanla

1. M. Seyidov. Azərbaycan mifoloji təfəkkürünün qaynaqları. B., 1983; Yenə onun, Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. B., 1989.

2. А.С.Козлов. Мифологическое направление в литературоведении США: М, "Высшая школа", 1984. С. 48; Л.М Землянова. Современное литературоведение в США. М, изд-во МГУ, 1990, с. 103.

3. İ. Abbashlı. Azərbaycan folklorşünaslığı təşəkkülü, inkişaf mərhələləri. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab, s.3-40, B., səda, 2000, s. 24. M. H. Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanlarının (orta əsrlər) bir növü haqqında. Azərbaycan Şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, IV kitab, B., Elm, 1973 s. 3-22; Yenə onun, İlk söz, Azərbaycan məhəbbət dastanları, B., 1979; H. Arashlı. Aşıq yaradıcılığı. B., 1960; Ş. Cəsidov. "Kitabi-Dədə Qorqud" B., Elm, 1977; V. Vəliyev, Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları, B., ADU, 1980; A. Nəbiyev, Qəhrəmanlıq səhifələri, B., 1975; X. Q. Koroqlı, A. İ. Nabiev. Azərbaycan dastanlarının qəhrəmanlıq epiki, B., Yazıçı, 1996; T. Xalisbəyli. Məhəbbətə xalq abidəsi, B., Yazıçı, 1989. В.М Жирмунский, Огузский эпос и книга Коргута - Книга моего Деда Коргута, М-Л. 1962; Yenə onun, Народный героический эпос, М-Л, 1962; Yenə onun, Тюркский героический эпос, М-Л. 1975; Б. Карриев. Эпическое сказание о Кероглы у тюркских народов: М, 1968; С. Якубова. Azərbaycan dastanlarının qəhrəmanlıq epiki, B., Elm, 1968; P. Əfəndiyev. Dastan yaradıcılığı. B., 1999; İ. Abbasov. "tərənnüm" xarakterli olub, elmi təhlil prinsiplərinə qətiyyət cavab vermir.

bağlı burada qeyd etmədiyimiz onlarla əsər vardır ki, ümumiyyətlə heç bir elmi informasiya təqdim etmir.

Azərbaycan dastanşünaslığında Ə.Abidin, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Zeynallının, H.Əlizadənin, Ə.Axundovun, Ə.Dəmirçizadənin, Ə.Sultanlının və b. xüsusi xidmətləri olmuşdur. 1920-1930-cu illərdə yüksək vüsətlə və ciddi elmi prinsiplərlə aparılan tədqiqatlar 1937-ci il repressiyası ilə dayandırılır.

M.H.Təhmasibin Azərbaycan dastanlarının öyrənilməsi sahəsindəki xidmətləri ayrıca qiymətləndirilməlidir. Onun folklorşünaslıq fəaliyyətində orta əsrlər Azərbaycan xalq dastanlarına həsr olunmuş monoqrafiya xüsusi mərhələ təşkil edir. Bu araşdırma eposşünaslığın son nailiyyətləri və müəllifin uzun illik elmi-nəzəri təcrübəsi əsasında yazılmışdır. Əsərdə dastanların formalaşması prosesi müəyyənləşdirilmiş, aşığı sənəti barədə bir sıra maraqlı mülahizələr söylənmişdir. Ozan, yanşaq, aşığı istilahlarının söz açımı barədəki fikirlər xüsusilə dəyərlidir. Bir janr kimi dastan, onun yaradıcıları, ifaçılıq ənənələri və özgə məsələlər tam mahiyyəti ilə geniş şərh olunmuşdur.¹ İ.Abbaslının qeyd etdiyi "istilahların söz açımı" əslində folklorşünaslığımızda geniş yer almış nəzəri əsasları və metodoloji prinsipləri olmayan uğursuz və primitiv təhlil istiqamətidir. Aydın olmalıdır ki, bir termin bir və ya bir neçə mənəni işarələyə bilər. Həm də o yalnız işarədir, informasiya isə işarələnən, həmin işarənin altında nəzərdə tutulan məndədir. Mətnin geniş bilgi vermək imkanlarını buraxıb, mətn tipini işarələyən terminin üzərində "əməliyyat" aparılması özünü doğrultmur.

M.H.Təhmasib məhəbbət dastanlarının struktur vahidləri kimi "ustadnamə"ni, "dastanın özü"nü və sondakı "duvaqqap-

Ön söz. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Dastanlar. B., Yazıçı, 1987. И.Аббасов Ареал распространения азербайджанских дастанов (на армянских источниках) Б., 1986. (doktorluq dissertasiyası); M.Həkimov. Azərbaycan aşığı sənəti. B.Yazıçı, 1983; M.Allahmanlı. Türk dastan yaradıcılığı. B., Ağrıdağ, 1998; K.Vəliyev. Dastan poetikası. B., Yazıçı, 1984. F.Bayat. Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz Kağan" dastanı. B., Sabah, 1993; T.Hacıyev. Dilimiz, düşüncəmiz. B., Elm, 1999; N.Cəfərov. Eposdan kitaba, B., maarif, 1999, M.Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. B., Elm, 2000; və b.

1. M.H.Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları. s. 62.

ma"nı göstərir. O, dastanın bütöv mətn hadisəsi olduğunu, onun sistem xarakterini görə bilməmiş, ona görə də onu üç struktur vahidində hissələrdə şərh etmiş, əsasən, "dastanın özü" adlandırdığı hissənin morfoloji strukturunu müəyyənləşdirmişdir.

Dastan mətninin yeni tipli təhlil nəzəriyyəsini K.V.Nərimanoğlu hazırlamışdır. Dastana dil səviyyəsindən baxan K.V.Nərimanoğlu "folklorda, xüsusən, dastan yaradıcılığında ayrı-ayrı zamanlarda dəyişmə necə gedir, tarixən labüd olan dəyişməni və sabitliyi tənzim edən qanunauyğunluqlar hansılardır?"¹ – sualı üzərində dayanaraq dastanın dil tarixini araşdırmaya cəlb edərək dastan mətnlərinin bir sıra spesifik keyfiyyətlərini aşkarlamağa imkan verən mükəmməl bir linqvistik nəzəriyyə yaratmışdır. Həmin nəzəri əsasların təhlil modelində "Əsrlərin süzgəcindən keçə-keçə gələn, zaman-zaman arılışib-durulaşan folklorun poetik sistemi, ardıcılığı, qanunauyğunluğu ilə seçilir. Digər tərəfdən isə folklor xalqın poetik dünyagörüşünün ifadəsi olduğu üçün onun poetik sisteminin bütövlükdə və dəqiq öyrənilməsi ikiqat əhəmiyyət kəsb edir."²

K.V.Nərimanoğlu dastan mətnində poetik hadisə elementlərini - ritm və intonasiya, sintaktik paralelizm, bədii təyin və bədii xitablar, semantik (aktual) üzvlənmə və s. geniş şəkildə şərh edib. K.V. Nərimanoğlunun adı keçən əsəri və başqa araşdırmaları Azərbaycan dastanşünaslığında keyfiyyət dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan dastanşünaslığında dastan informasiyasının müxtəlif areallara yayılması, ədəbi-mədəni əlaqələr, müxtəlif dövrlərdə yazıya alınmış mətnlərin öyrənilməsi sahəsində ciddi tədqiqatların müəllifi İ.Abbaslı Azərbaycan kultür çevrəsinin Qafqazda hakim mövqeyini faktiki araşdırmaları ilə təsdiqləmişdir. Alimin aşkarladığı dastanlar və aşiq şeirləri (erməni mənbələrində) bir tərəfdən XIX əsrdə yazıya alınmış, mətnləri³ elmi dövriyyəyə daxil etməklə tədqiqatları genişləndirmiş, digər tərəfdən isə birbaşa olmasa da, Qərbi Azərbaycan aşiq mühitinin

1. K.Vəliyev. Dastan poetikası. s. 31.

2. K.Vəliyev. Göstərilən əsəri. s. 30.

3. И.Аббаслы. Ареал распространения азербайджанских дастанов (на армянских источниках). Автореф. докт. дис. Б., 1986.

(xüsusi olaraq Göyçə aşığı mühiti) zənginliyi və təsir gücü haqqında aydın təsəvvür yarada bilmişdir. Çünki bu ərazidə aşığı sənəti məhz Göyçədən qaynaqlanmışdır.

"Oğuz Kağan" dastanı üzərində araşdırma aparan F.Bayat dastanın ümumi spesifikasiyasını belə müəyyənləşdirir: "Həcmcə kiçik olan bu dastan əski dövlət dastanları kimi (Şu, Alp Ər Tonqa, Erkənəkən, Boz qurd) arxaik strukturlu olub türk bədii düşüncə tərzini, poetik mətndə qorunan dövlətçilik ideyasını əks etdirməyə xidmət edir. "Oğuz Kağan" dastanı oğuz-türkmən ənənəsinə uyğun nəzm və nəsrə söylənilmiş, yazıya alınarkən bu prinsip qismən də olsa gözlənilmişdir."¹ Müəllif mifoloji informasiyadan çıxış etməklə "Oğuz dastanının mahiyyət etibarı ilə daimi inkişaf edən etnik - mədəni prosesdə bədii-estetik hadisə, bu hadisənin yönünü müəyyənləşdirən milli dünyagörüş olmasını",² türk etnik mədəniyyətində siyasi, etik, hərbi davranış normaları, sosial münasibətlər sistemi, ikili qarşıdurmaların (binar oppozisiya) tənəsüblüyü və onun dünyanı qavramaq aktı kimi aparıcı mövqeyi və s. aspektlərin milli dastanşünaslığın təhlil kontekstinə gətirir.

Görkəmli türkoloq T.Hacıyev KDQ mətni üzərində dil və ədəbi-bədii düşüncə, tarixilik və bədii kontekstində təhlil apararaq əski oğuz cəmiyyətinin sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi, ədəbi-estetik dəyərlərini bir sistem olaraq təqdim edir. Müəllif tarixiliyi və bədiiyi sosial və estetik münasibətlərin dastan ifadəsində tam tarazlıq vəziyyətində olduğunu əsaslandırır.³ Alimin araşdırmaları bütövlükdə Türk dastanşünaslığına yeni tədqiqat istiqamətləri təqdim etmək iqtidarındadır.

N.Cəfərov əsaslı F.Köprülü tərəfindən qoyulmuş KDQ-yə fərqli baxışın (KDQ və "Dədə Qorqud" dastanının fərqli keyfiyyəti) üzərində dayanaraq tamamilə orijinal araşdırmalar aparmış epik təfəkkürün müxtəlif kultür çevrələrində fəaliyyətinin differensial elementlərini müəyyənləşdirməyə səy göstərmişdir.

1. F.Gözəlov (Bayat). Oğuz dastanı: tarixi - mifoloji kökləri, təşəkkülü, spesifikasiyası. s. 8.

2 Yenə orada. s. 49.

3. T.Hacıyev. Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. B., Elm, 1999. s. 150-151.

Kültür diaxroniyasının iki din (Tanrıçılıq və İslam) sistemin-dən keçməsi, birincinin tənəzzülü və ikincinin təşəkkülü proseslərini epik informasiyadan müşahidə etməklə qənaətlərini belə müəyyənləşdirir. "Qədim türk eposu ilə təxminən eyni dövrdə təşəkkül tapan və türkçülük tefəkkürünün ideya-estetik əsasını təşkil edən tanrıçılıq elə bir mükəmməl ideoloji - mənəvi sistemdir ki, qədim türk mədəniyyətini (o cümlədən ədəbiyyatını) həmin sistemdən kənarında izah etmək mümkün deyil. Çünki qədim türk idrakının ən böyük əsəri həmin idrakın gəlib çıxdığı "Tanrı" ideya-obrazıdır ki, onu türk varlığı özünün bütün potensial imkanları ilə yaratmış, ən azı minillik (e.ə.I minilliyin ortalarından eramızın I minilliyinin ortalarına qədər) ictimai və mənəvi həyat təcrübəsinin etnik (universal) idrak metodologiyasına çevirmişdir".¹

N.Cəfərov Türk eposunu bir sistem olaraq struktur təhlil edir və həmin sistemin funksional-diaxron sferasını, kültür çevrələrini araşdırır, sistem-mühit münasibətlərini aydınlaşdırır, sistemin (türk epos tefəkkürünün) dominant funksional struktur elementi kimi epik tefəkkür potensialını (seçmə mənimdir – H.İ.) müəyyənləşdirir.²

M.Cəfərlinin Azərbaycan məhəbbət dastanları üzərində apardığı araşdırma keyfiyyətə yeni tipli tədqiqat olaraq dastan mətninin strukturunu aşkarlayır və analoji mətnlərin təhlili üçün ümumiləşdirilmiş nəzəri əsaslar təqdim edir.³

Beləliklə, Azərbaycan dastanşünaslığında bir sıra linqvistik, tarixi müqayisəli, tarixi tipoloji və struktur təhlil istiqamətləri müəyyənləşir.

1. N.Cəfərov. Eposdan kitaba. B., Maarif, 1999, s.13.

2. N.Cəfərov. Eposdan kitaba. B., 1999; yenə onun. Türk dünyası: Xaos və kosmos, B., BDU, 1998, yenə onun, Genezisdən tipologiyaya, B., BDU, 1999, və b.

3. M.Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası. B., Elm, 2000.

"Kitabi-Dədə Qorqud" etalonu və Göyçə dastanları

a) subyekt-mətn münasibəti.

Qeyd edim ki, "Göyçə dastanları" Türk, Oğuz və Azərbaycan dastançılığında xüsusi bir tip təşkil etmir; amma, eyni zamanda spesifik regional elementlərdən də məhrum deyildir. "Göyçə" adının təyinedici söz yerində işlənməsi də spesifik elementlərin mövcudluğu ilə yanaşı qədim Türk-Oğuz yurdu Göyçənin - məkan kimi, qədim türk-oğuz-azərbaycanlı (qərbi) qövmünün bu məkanda minillərlə yaşamış varislərinin - Göyçəlilərin - subyekt kimi, soydan-soya, yaddaşdan-yaddaşa ötürülərək dildə, fikirdə və sənətdə olduğu kimi ağılda, ruhda və könüldə daşınan ənənəsinin-informasiya kimi, folklor və ədəbi mühit kimi kökə bağlılığın güclülüyü və etnik-mill-mədəni ənənənin mühafizəkarlığı ilə şərtlənir. Göyçə dastanları Göyçəlilərin, Göyçə aşığıları və el şairlərinin, Qərbi Azərbaycanlıların, bütövlükdə oğuz türklərinin və ümumiyyətlə, türklərin dastanıdır. Bu sıralama təsadüfi deyil, hissə və tam, element və sistem arasındakı qanunauyğun münasibətlərin, xüsusidən ümumiyyə doğru ardıcılığın və bağlılığın retrospektiv diaxron əlaqəsinin göstəricisidir. Göyçə dastanlarında subyekt-tərənnüm olunan qəhrəman və tərənnüm edən aşığı (yaradıcı və ifaçı), söyləyən və qeydə alan Azərbaycan türküdür. KDQ-də tərənnüm olunan oğuz boyları, soyları, ərənləri, alpları, türk-oğuz igidləridir, söyləyən Oğuz ozanıdır (onlardan biri Dədə Qorquddur və həm də o başqa funksiyaları ilə yanaşı Dədə Ozandır), yazan, (katib) müsəlman-oğuzdur, oğuz türküdür, Azərbaycan oğuzudur. Oğuz "boyu"nun yaradıcısı oğuz ozanı, Göyçə "nağılı"nın (dastanının; Göyçədə "dastan"a "nağıl" deyilir) yaradıcısı Göyçəli Oğuz aşığıdır. Konkret olaraq, Miskin Abdaldır, Ağ Aşıqdır, Aşıq Alıdır, Aşıq Musadır, Dədə Ələsgərdir... və onlarla Göyçəli ustad aşığılardır. Göyçə dastanlarında xüsusi mövqeyi olan baş qəhrəmanlardan biri Şah İsmayıl Heydər oğludur (Xətəidir). Onunla yanaşı dayanan Miskin Abdaldır. Bunlardan sonra Aşıq Alı, Dədə Ələsgər və başqalarıdır. Göyçə aşığıları bütün Azərbaycan xalq dastanlarını (qəhrəmanlıq və məhəbbət) bilir və yüksək səviyyədə ifa edirlər.

Təbii ki, onların öz improvizələri ilə yanaşı və həm də onun tərkib hissəsi kimi xalq dastanlarının ifasında (ifa prosesində) Göyçə şivəsi və Göyçə yumoru gülüşün bütün semantik dolğunluğu ilə tərəkmə-elat həyatından, məişətindən yoğrulmuş xalq deyimləri, "duzlu zarafat" və lətifələrlə birgə iştirak edir.

Bizim təqdim etdiyimiz "Göyçə dastanları" isə həmin kənonik, həmin şablon dastanların və yaxud ənənəvi dastan qəliblərinin tamamilə mexaniki şəkildə təkrarlandığı mətn tipləri deyildir. Doğrudur, Göyçə dastanlarında ənənəvi modellər iştirak edir, amma, obrazlarda, motivlərdə və süjetdə orijinal elementlər mövcuddur. Ona görə də Göyçə dastanlarının janr spesifikasiyası və təsnif prinsipləri məhz həmin mətn materialı əsasında araşdırılaraq müəyyənəşdirilməlidir.

b) mətn-məkan münasibəti.

Göyçə təkcə Azərbaycanın qərb ərazisi deyil, Qərbi Azərbaycan ərazisinə daxil olan ən böyük mahallardan biri, türkün qədim vətənidir. Tamamilə, dünyəvi, demokratik dəyərlər əsasında qurduğumuz dövlətin - Azərbaycan Demokratik Respublikasının (1918-1920) qanuni ərazisidir. Məsələnin siyasi yönünə geniş yer vermədən qeyd edim ki, biz ərazi problemimizi ADR-in sərhədləri daxilində həll etməliyik və beynəlxalq təşkilatlardan da varisi olduğumuz demokratik dövlətin sərhədlərinin bərpasını tələb etməliyik.

Göyçə dastanları coğrafiyasına görə geniş bir ərazini - Qərbi Azərbaycanı (Ermənistanı), Naxçıvanı, Şərqi Anadolunu, Cənubi Azərbaycanı, Şimali Azərbaycanı və qismən də digər bölgələri əhatə edir; onomastik fondunda və peyzaj motivlərində işarələyir.

Məsələn, "Aşıq Alının Türkiyə səfəri"ndə məkan belə qeyd olunur: "Bəli, mənim əzizdərim, sizə haradan xəvər verim, Göyçə mahalının Qızılwəng kəndinnən"¹ "Aşıq Ələsgərin Qaraqoyunlu səfəri"ndə Göyçə belə təsvir olunur: "Oğul, mən də elə toxlucadan gəlirəm... Mənim də səfərim Qaraqoyunnuyadı, ama çoxdan yolum bu meydan düzünə düşür... Bax o geniş düzən-

1. Azərbaycan folklor antologiyası, III kitab, Göyçə folkloru. B., Səda, 2000, səh. 448.

gahı görürsən? Gör neyə çəmən zardı. Odu, Şah dağınan gələn bulaq suyu iki yerə bölünür. Yarısı Göyçüyə doğru axıf gedir, yarısı da sola buruluf Qaraqoyunnu dərəsinə tərəf axır. Elə Şah dağı da elə burda qurtarır. Odu, Çəmbərəyin qavağınan qısır Murgus başdıyır..."¹

Göyçə dastanlarında qeyd olunan ərazilərin fiziki, iqtisadi, siyasi, etnik, mədəni və mənəvi coğrafiyası aydın şəkildə müşahidə olunur. Türk dastançılığında ümumi, ənənəvi təkrarlana məkandan (lokusdan) başqa konkret məkanın təsviri hadisəsi də istisna hal deyildir. KDQ-də "hadisələr Azərbaycanda cərəyan edir. Burada Gəncə, Bərdə, Naxçıvan, Şərur, Əlincə qalası, Göyçə gölü, Dərəşam, Dərbənd və s. yer adları qeyd olunur. Qəhrəmanlar ən çox bu yerlərdə fəaliyyət göstərirlər..."² Dastanın Qafqaz mühitində formalaşdığını, onun ilk tədqiqatçılarından biri olan V.V.Bartold da qeyd etmişdir.³ KDQ-də təsvir olunan Oğuz yurdunun təbiəti Göyçəni xatırladır: "Kafər sərhəddinə Cızıqlara, Ağlağana, Gögcə, tağa oluban çıqayın. ...Qazan oğlını alub qara tağlar üzərinə ava çıqdı. Av avladı, quş quşladı. Sığın - keyik yıqdı. Gög olan görklü çəmənə çadır tikdi."⁴ Burada Göyçənin əsrarəngiz təbiəti, əsrarəngiz qara dağları öz zəngin florası ilə birlikdə əks olunmuşdur.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un izahlı lüğətində "Gögcə adı belə izah olunur: "Gögcə is. Göl adı: Kafər sərhəddinə Cızıqlara Ağlağana, Gögcə tava aluban çıqayın (69)" Gətirilən nüsxədəki "tava" sözünün texniki yanlışlıq olduğunu nəzərə almaqla qeyd edək ki, bu nüsxədə məhz göl adından yox, dağ adından danışıla bilər. Buradakı "Gögcə" göl adı yox, dağ adıdır. Bu baxımdan lüğət qüsuru işlənmişdir."⁵

"Kitabi-Dədə Qorqud"da IV boyda adı çəkilən "Gögcə dağ"

1. Yenə orada, səh. 481.

2. P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., Maarif, 1981, s.225.

3. V.V.Bartold, Tureükiy gpos i Kafkaz. Kniqa moeqo Deda Korkuta, M., 1962, səh. 120.

4. Kitabi-Dədə Qorqud. B., Yazıçı, 1988, səh. 69.

5. "Kitabi-Dədə Qorqud"un izahlı lüğəti. B., Elm, 1999, səh 126. (yuxarıdan aşağı 14-cü, aşağıdan yuxarı 2-ci söz).

M.F.Kırzioğluya görə (Kırzioğlu M.F. Dede Korkut Oğuznameleri. İst., 1952). Axalsıx yolu üzərindən dövlət sərhəddi keçən Ağbaba yaylasında Çivinli kəndinin şimalında olan dağın adıdır. Hündürlüyü 287 m-dir. Bu dağ Türk qaynaqlarında və KDQ-də Gögcə dağ adlanır.

Gögcə dağ Çızıqlar, Ala dağ bir-birinə yaxındır. Vaxtilə bu ərazidə yaşayan Aborigen azərbaycanlılar arasında bu dağ həm Göy dağ, həm də Göy dağlar adlanmışdır. Göy dağ Çıldır gölünün şərqindədir. Ağalkələk ərazisindəki mingöllər sıra dağlarına aiddir. Otluqlar zəngin, göz oxşayan gözəl yaylası var. Gögcə gölün şimal-qərbində əhatə edən dağlara da Gögcə dağlar deyilir. Bundan başqa bir yanı Kəlbəcər dağları, bir yanı Qazaxla sərhədlənən bu qədim mahal çox əski çağlardan Gögcə mahalı adlanır.

Gögcə mahalı Azərbaycanın aşığı sənətinin, folklorunun beşiyi olmuşdur. Burada Dədə Alı, Aşığı Ələsgər, Aşığı Nəcəf, Xəstə Bayraməli kimi el sənətkarları yaşayıb, aşığı sənətini zirvələrə qaldırmışlar.

Ancaq həmin ərazilərdə yaşayan Azərbaycan Türkləri bu yerlərdən silah gücünə qovulub çıxarılmış, dinc əhalinin qanı tökülmüşdür."¹

"Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyasının II cildində Kırzioğlu M.F. (Göstərilən əsəri), Acaroğlu Türker (Bulqarıstanda Türkce yer adları kılavuzu. Ankara, 1988), Budaqov B.Ə. (Türk ulusunun yer yaddaşı. B., 1994), Bayramov A. (Qədim oğuz ellərinin Ağbaba, Şörəyel və Pənbək bölgələrində yer adları. Sumqayıt, 1996, səh. 94), Ataniyazov S. (Türkmənistanın geoqrafik adlarının düşündürüşü sözləri, Aşqabad, 1980) kimi görkəmli tədqiqatçılara istinadən hazırlanmış yığcam məlumatda "Gög" leksik vahidinin Türk xalqları arasında tarixən geniş yayılmış derivatları da təqdim olunur: "Türkmənstanda Aşqabad, Vəkilbazar, Blötan, Marı rayonlarında Gögcə obaları, Gögcə dağ; Qazaxıstanda Gögcədəniz, Koşka; Türkiyənin Malatiya vilayətində Gögcə viran, Gögcə, Gögcəli; Bolqarıstanda Gökçə, Gökçəsu, Kökçədə pınar; Gürcüstanda Göygöd, Göyüşlər (tayfa);

1. "Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası. B., Yeni nəşrlər evi, 2000, II c., səh.134 (ensiklopediyanın baş redaktoru Kamil Vəli Nərimanoğludur).

(Azərbaycanda Göyazən dağı (Qazax rayonu), Göygöl (Gəncə), Göyçay (eyniadlı rayon); Göytəpə (Ağdam və İsmayılıda kənd), Göydəlləkli (Ağsuda kənd), Göyçəli (Qazaxda kənd), Göyçələr (Qubadlıda kənd), Göynüyən (Goranboyda kənd), Göyərli (Qubadlıda kənd); Göydərə (Kəlbəcər və Lerikdə kənd), Göyçəli (Gədəbəydə kənd), Göynük (Şəki və Qusarda kənd), Göylər (Şamaxıda kənd) və s. coğrafi istilahlər bu gün də xalq arasında qorunub saxlanmaqdadır."¹

KDQ-nin X boyunda Göyçə dənizi – "Göyçə gölü"nün adı bu şəkildə keçir: "Meyxanədə beş gün yemə-içmə oldu. Andan Şirokuz ucundan Gögcədən(q)izədəkin el çarpdı. Ğalaba toyum oldu."² (Meyxanada beş gün yemək-içmək oldu. Ondan sonra Şirokuz kənarından Göycə dənizədək sahəni çapıb taladılar (ov ovladılar mənasında, çünki mətndən də bu aydın olur - H.İ.) Böyük qənimət əldə etdilər).³ Gögcə dənizi Dədə Qorqud boy-larında təsvir olunmuş qədim oğuzların vətəni daxilində olan, hazırda Ermənistan ərazisində qalan Göyçə gölüdür.

Uzunluğu 75 km, eni 33 km olan bu göl dəniz səviyyəsindən 1916 metr hündürdədir. Teymur səfərnəmələrində və Ağqoyun-luların rəsmi tarixi olan "Kitabi-Diyarbəkriyyədə, həmçinin Əfşarlı Nadirin hərbi səfərlərindən bəhs edən "Cihangüşeyi-Nadiri" əsərində bu göl "Gögcə dəniz" kimi yazılmışdır. A.Kırımının xəritəsində isə "Gögcə-dərya" olaraq göstərilmişdir. Bəzi İran qaynaqlarında bu gölün adı "Dəryayi-Şirin" (Şirin dəniz) adlanır. Ermənilər də bu tarixi adı dəyişdirərək "Sevank (Sey-Vank), - Sevan gölü" adlandırmış və "qara monastır" mənasına uyğunlaşdırmışlar. Bəzi erməni mənbələrində də gölün qədim adı "Gögərnü"//"Koqaruni" olduğu söylənilir. N.Adrns və Q.Ko-lanğanyan bu hidronimin nüvəsindəki "Gög", "qoq" leksik vahidin mənşəyi haqqında bir söz deməsə də sözün tayfa adı ilə bağlı olduğunu qeyd edir... Qazaxıstan ərazisindəki Balxaş gö-lünün də digər adı Kökcə tenqiz (Gökçə dəniz) olmuşdur.⁴

1."Kitabi-Dədə Qorqud" ensiklopediyası, II cild, s. 134.

2. Kitabi-Dədə Qorqud. B, 1988, səh. 110.

3. Yenə orada, s. 208.

4. KDQ ensiklopediyası. II cild, s. 135.

KDQ-də "Gökcə tağ" və "Gögcə dəniz" hərəsi bir dəfə (IV və X boy) işlənmişdir.¹ KDQ-nin məhdud kəmiyyətdə olan onomastik vahidlər sistemində Göyçə adının iki yerdə (iki boyda) işlənməsi, hətta lokus səviyyəsində olsa belə oğuz dastan fasiləsizliyinin məkan elementi kimi çıxış edə bilər; çünki KDQ-də təsadüfi heç nə yoxdur, o, Oğuz sabitləşmiş dəyərlər sisteminin daşıyıcısı olan eposdur.

Göyçədə yaşayan klassik dastanlardan fərqli olaraq həcmcə yığcam, real zəmində, dastandan daha çox tarixi səpkili hekayətlər, yəni "səfərlər" şəklində meydana çıxan "Aşıq Alının Türkiyə səfəri", "Aşıq Hüseyin Naxçıvan səfəri", "Aşıq Hüseyin və Bəyçoban", "Çoban Məhəmmədin Qars səfəri" və s. dastanlar dərin məzmunu və orijinal üslubu ilə mükəmməl sənət nümunəsi olmaqla yanaşı,² həm də Göyçə dastanlarının məkan sferasını, Göyçə aşığının hərəkət trayektoriyasını cızır. "Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı" dastan-rəvayətində Dəli Alını öyən şeirində Ələsgər Göyçə aşıqlarının dinləyici auditoriyasının məkan ölçüsünü belə təqdim edir:

Dəli Alının vəsfini
Yazmışam dastana, deyin!
Afərin, şeyirlərim,
Gedəndə hər yana deyin!
Eşidif Göyçə mahalı
Küllü-Şirvana deyin!*

Addıyın Şah taxtınnan,
Təbrizə, Tehrana deyin!
Üz tutun Alosmana,
Qarsa, Qazımına deyin! (s. 220).

Epik məkan istənilən eposda tamamilə görünən və mənalan ümumi əlamətləri ilə xarakterizə olunaraq orqanik şəkildə

1. "Kitabi-Dədə Qorqud"un statistik təhlili. B., Elm, 1999, səh. 58.

2. T. Göyçəli. Göyçə aşıq məktəbi. B., Göytürk, 1998, s. 9-10.

* Göstərilən mənəbdə "Küllü İrəvana deyin" şəklindədir. İfada isə yuxarıda göstərildiyi kimidir. Biz topladığımız materiala əsaslanaraq misranı canlı ifadə olduğu şəkildə təqdim edirik.

epik sistemə qoşulan kompleksdir.¹ B.N.Putilovun yazdığına görə eposda məkanın təsvirinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun fraqmental olmasıdır. Bu da öz növbəsində təbii olaraq, ona fasiləsiz tətbiq olunan situativlik qanununun nəticəsi kimi meydana çıxır. Məkan təsvirləri dekorativ xarakter daşıyır, şərtidir, ekspressivdir, funksionaldır, yaradıcı subyektin simpatiya və antipatiyasından asılı olaraq dəyişə bilər. Eposda bir-birinə qarşı dayanan iki dünya ilə ("özünün" və "özgənin") üzləşirik.

Eposda daimi epik fondu təşkil edən bəzi lokuslar vardır: davamlı obrazlar lokusu, işarələr lokusu, eposun məkan spesifikasiyasını müəyyən edən tiplər-lokuslar.²

Altay dastanı "Maaday-Qara"da "öz" torpağının həm qəhrəmana məxsus ərazi kimi, həm də mifoloji mənə daşıyan ənənəvi kosmoqonik sxem kimi birgə anlaşılır:

"Maaday Qaranın ölkəsi "üç Altay"dan ibarətdir. Bu üçlüyü Altay dağları, düzənlikləri, vadiləri mənasında başa düşmək olar. Altayın yeddi böyük dağı - qalası, dağlar arasında yeddi vadisi var. Bunlar Altayın otağı adlanır. Altayın çeşməsi sayılan yetmiş qollu, kök talayı (Göy dəryası - çayı) var. Yeddi qollu çayın qırağında, yeddi dağın ətəyindəki vadidə daşdan doxsan küncü "orqöö" (saray-yurd) qurulmuşdur. Bu sarayın girəcəyində at bağlamaq üçün doqquz güncü (qırlı) kirşüşü dirək dayanır. Onun bir ucu yer altına, o biri ucu yuxarıdakı dünyaya gedir, ortası isə Maaday Qara batıra məxsusdur".³ Göründüyü kimi, burada poetik şərtilik və coğrafi qeyri-müəyyənlik vardır. KDQ-də isə məkan coğrafi və epik olmaqla professor T.Hacıyevin tarxilik və bədiilik formuluna uyğun olaraq əlinin əlliyyə nisbətindədir. Göyçə dastanlarında isə epik məkanla coğrafi məkan bir-birinə bərabərdir; burada müəyyənləşmiş bir məkan fondu, panorama vardır, bu da dövrün öz tarixi reallığıdır.

1. Б.Н.Путтилов. Героический эпос и действительность. Л., наука, Ленинградское отделение, 1988, с. 18.

2. Yənə orada. s. 18-26.

3. P.Xəlilov. Türk xalqlarının və şərq slavyanların ədəbiyyatı. B., Maarif, 1994, s. 116.

v) Mətn-zaman münasibəti

"Eposda temporallığın təhlili ən azı üç əsas bədii aspekt zamanın ayırd edilməsindən başlanmalıdır"¹; "Eposda zaman"ı B.N.Putilov bu şəkildə müəyyənləşdirir: təhkiyə zamanı, süjet zamanı və epoxal zaman². Müəllif ənənəvi, (artıq elmi ənənədə olan nəzərdə tutulur) hadisəvi və süjet zamanlarına da münasibətini bildirir və bu tipli bölgünü məqsədə müvafiq saymır. Zaman və mətn münasibətlərinin üç aspektini istisna etmədən, qeyd edək ki, ənənəvi mətnlərdə zaman özünü iki şəkildə göstərir: dəyişən (diaxron) və dəyişməyən (sinxron). K.Levi-Stros mifin strukturunu araşdırarkən üçüncü zaman sistemini aşkarlayır: sinxron-diaxron (dəyişməyən-dəyişən). Deməli, mətndə və həm də mətni törədən şüurda sabit, dəyişən və sabit olanın dəyişən mühitin içində kod, məlumat, sxem kimi səviyyələrdə transformasiya olunaraq arxetipi saxlayan dəyişmə forması vardır.³

Qədim türk epik sisteminin reallaşmış mətn tiplərindən dastan ölçülərinə uyğun gələn dövrümüzədək gəlib çıxmış "Yaradılış", "Alp Ər Tonqa", "Oğuz Kağan", "Göy türk", "Ərgənəkön", "Şu", "Siyenpi", "Köç" və s. əsərlər yarandığı zamandan çox gec yazıya alındığına görə zəif informasiya daşıya bilirlər.

Onlar qəlpələnərək son minillikdə yazılmış abidələrə bu və ya başqa dərəcədə səpələnmişdir. Bu baxımdan "Qədim türk dastanları" bir anlayış kimi həm də ona görə şərtidir ki, mənbələrdə həmin əsərlərin, əsasən "qısa məzmunu" və ya "süjeti" mühafizə olunmuşdur.⁴ N.Cəfərovun da dəqiq müşahidələrində təsdiqləndiyi kimi dastanlardakı hadisə çox uzaq bir keçmişə təsvir edir (məsələn, "Şu" dastanında Makedoniyalı İsgəndərin yürüşü və onunla döyüşdən bəhs olunur), amma aparıcı ovqat, dünyagörüşü, etnik-ictimai emosiya isə məhz dastanların formalaşdığı və ya abidələrə daxil olduğu dövrü əks etdirir.

1. N.Putilov. Göstərilən əsəri. s. 22; Ма а да й Ка ра : Ал та й с к и й г е р о и ч е с к и й э п о с . М, 1973, с . 33.

2. Yenə orada. s. 33-44.

3. К.Лев и-Строс . Как умирают мифы, 77-88. За рубежные исследования по семиотике фольклора . М, На ука , 1985, с .77.

4. N.Cəfərov. Göstərilən əsəri. s. 16.

KDQ (a) də və "oğuznamə" (b) də zaman qəlibi aşağıdakı şəkildə özünü göstərir:

a-b) "İnal xan Sır Yavquyun dövründə" ("Oğuznamə". B., 1992 s.43) "Bayat boyundan, Qorqut ata diyərlər, bir ər qopdı" (KDQ, B., 1988, s.31). "Bu Qorqud* Bayat nəslindən olub Qara Xocanın oğlu idi" (Oğuznamə. B., 1992, s.43). "Oğuzun ol kişi təmən bilicisiydi" (KDQ, B., 1988, s. 31), "Çox ağıllı, bilikli və kəramət sahibi bir kəs idi" (oğuznamə, B., 1992, s. 43). "Nə diyərsə, olurdu. Gəibdən dürlü xəbər söylərdi. Həqq təala (Tanrı) anın könlinə ilham edərdu..." (KDQ, B., 1988, s. 31).

"Qorqut ata Oğuz qövminin müşkilini həll edərdu. Hər nə iş olsa, Qorqut ataya tanışınca işləməzlərdu. Hər nə ki buyursa, qəbul edərlərdu, sözün tutub təmən edərlərdu..." (KDQ. B., 1988. s. 31).

v) "Kayı (ilindən) Qara Xocanın oğlu Qorqud atanın, Salur (ilindən) Enkeş Xocanın və Avaşban Xocanın başçılığı ilə bütün oğuz eli yığıldı və Kayı elindən olan İnal Yavını padşah seçdilər. Onun vəziri Qorqud ata idi. Və Qorqud ata nə desə, padşah onun sözündən kənara çıxmazdu. Qorqud ata bir çox qəribə işlər gördü. O, iki yüz doxsən beş il yaşamış və üç padşahın vəziri olmuşdur." (Əbül Qazi. s. 57; Oğuzname, B., 1987, s. 70; s.112, bax: 188-ci qeyd).

* "Bu Qorqud" ifadəsi çox zəif də olsa əski türk cəmiyyətində "qorqutluq" institutunun mövcudluğu haqqında informasiya verir. Ehtimal etmək olar ki, bu ya dini, ya da rəsmi siyasi təsisat olmuşdur; təsisata daxil olanadək o "Bayat Dədə kərəncikdir". Bu artıq əski "ata"lıq institutudur.

Patriarxal münasibətləri ifadə edir. Tərəkəmə-elat (Oğuz-türkman arealı) mühitində "ata" semantik strukturun bütün elementləri ilə birgə "dədə" yə transformasiya olunmuşdur.

Ehtimal etmək olar ki, "Qorqud Ata" müxtəlif tarixi mərhələdə mövcud olmuş iki inam sistemini özündə ifadə edir:

1) "Ata" və "atalıq" institutu; Tanrıçılıq sistemində peyğəmbər statusdadır və ona bərabərdir. Bu kontekstdə "Ata" peyğəmbərdir. Onun müqəddəs kitabı "Qorqud Ata" kitabıdır.

2) "Qorqut" çox əski bir inamdır; hami ruhdur; qurdla bağlıdır; qurd totemidir; "Aşına" ilə bağlı əfsanələr kontekstində izah oluna bilər. Vatikan nüsxəsində "Qorqut" yazılış şəkli (bax: KDQ ensiklopediyası. s. 311. V yuxarıdan aşağı III sətir) orfoqrafik bir xəta olmayıb, katibin "Qorqud" adı ilə bağlı əlavə informasiyasının olduğundan xəbər verir; bu

anlamda "Qorqut" "qoru qurt" (qoruyucu qurd) kimi izah oluna bilər. Hami ruh kimi əski türk şaman panteonunda, ata (peyğəmbər) kimi tanrıçılıq sistemində (Göy tanrıçılığı; müşahidələrimizə görə "Yer tanrıçılığı" monoteist inam deyildir və heç təsadüfi bir xarakter daşımada M.Kaşqarlı "divan"ında "Yer tanrıçılığına inanan türklər "kafir" adlandırılır, müqayisə et: "Lənətə gəlmiş kafirlər dağa bənzər şeylərə də Tanrı deyirlər").

"Qorqud" nə qeyri müəyyən bir mifoloji obraz, nə də müəyyən bir tarixi şəxsiyyətdir. Əski çağın reallığına görə bu konkret olaraq "qurd"* (börü, gök börü, canavar) kimi təsəvvür olunmuşdur. Hami ruh kimi, (animizm səviyyəsi) totem kimi (totemizm səviyyəsi) təsəvvürlərdə oturuşmuş Qorqud (qoruyucu qurd, xilaskar qurd) mifopoetik qavrama prosesində sakral (xilaskar, şaman, ata, peyğəmbər) və real (kahin, ozan, ağsaqqal, müdrik şəxsiyyət) olaraq semantik üzvlənmişdir. Əski türk cəmiyyətində "qorqudçuluğun" özündə nəyi ehtiva etməsi geniş təsəvvür olunmasa da "KDQ"-də və "Oğuznamə"lərdə bunu tarixi şəxsiyyət kimi Qorquda transmaksiya olunmuş informasiyaların funksional semantikasından müşahidə və qismən bərpa etmək mümkündür. Qorqud adının antroponim kimi onomastik sistemə daxil olması sonrakı prosesdir və öncə bildirilən hipoteza türklər - oğuzlar arasında Qorqud adlı şəxsiyyətin - boy başçısının, tanrıçı peyğəmbərin (Atanın), Qorqud adlı şaman kahininin, Qayıların, Bayatların, Kınıqların, Bayandurların hakimiyyəti zamanında və hətta konkret olaraq Salur Qazanın (Qazan xan Hülakinin), yaxud Qara Osmanın eyni adlı vəziri olması da qətiyyətlə istisna təşkil etmir. Bununla yanaşı "KDQ"-də saxlanmış informasiyanın islam redaksiyasından kənarında olan hissəsi (İslam redaksiyasının isə bərpa olunması mümkün olan hissəsi) İslamdan çox öncəki qədim və zəngin türk - oğuz mədəniyyətinin və ədəbiyyatının geniş mənzərəsini təqdim edə bilər.

** Qurd obrazının funksional semantikasının "us böri" və "or böri"yə üzvlənməsi M.Kaşqarlının "Divani lüğət it-türk" kitabında saxlanan informasiyadan müşahidə olunur. "Divan"da bununla bağlı qarışıq mətni ("səni yesin or böri") də vardır. "Or böri"nin (DLT, B.Atalay nəşri. Ankara 1992, I cild, s. 172; "Endeks", s. 440) rəng bildirməsi, qızılı rəngə çalan boz qurd (boz qırmızı) anlamına gəlməsi mümkündür. "Böri" qurddur. M.Kaşqarlının məlumatına görə oğuzlar böriyə qurd deyirlər. "Or" sözünün başqa mənası isə "gəsmək, biçmək, vurmaq"dır (bax: DLT, "Endeks", s. 440); "us" sözü DLT-də aşağıdakı mənələrdə göstərilib: "us" - xeyir və şəri ayırd edən (etmək) (oğuzca); "us" - kərkəs quşu (üs); "us" - susuzlamaq; "us" - sanmaq (oğuzca); (bax: DLT. "Endeks", s. 699); İfadədəki "us"un birinciyə uyğun olduğu görünür. Beləliklə, "or böri" - cəza allahı, "us böri" isə ədalət allahı kimi anlaşıla bilər. "Qurd" obrazı ilə bağlı araşdırmalarda bu tamamilə yeni bir kontekstdir.

Ənənəvi mətnlərdə epoxal zamanın "qədim zamanlarda" (nağıllarda), "Nuh əyyamında" (danışıqda), "İsgəndər Zülqərneynin zamanında" (bəzi əski mətnlərdə), "Rəsul Əleyhüssəlamın zamanında" (KDQ-də) və s. şəkildə onlarla ifadə forması mümkündür. Məsələn, KDQ-nin İslamdan öncəki dastan formasında zaman qəlibi hökmən "Qorqud ata adlı bir ərinqopmasını" Oğuz xanın zamanına" aid etməli idi və yaxud onun ən mümkün formalarından biri budur.

KDQ-də "Rəsul Əleyhüssəlamın zamanına yaqın" ifadəsi zaman qəlibi kimi izomorf təbiətlidir. Burada qətiyyən görünməyən bir məkan anlayışı da vardır. Bu məkan sakral mahiyyətəlidir və peyğəmbərlik statusunun xüsusi işarəsidir. Dastançı ozan, katib və hətta yazıçı olsa belə türk dastan informasiyasının daşıyıcı subyektidir və öz əski kökünü, əski inamını, öz peyğəmbərini (atasını) unutmur; onu gerçək mövqeyində, peyğəmbər statusunda təqdim edir. Tanrıçılıq epoxasından İslama keçid, költürdə baş verən qlobal "sivilizasiya dəyişməsi" şəraitində Oğuz cəmiyyətinin öz mənəvi-ruhani dəyərlərini yeni sistemə adlatmağın mümkün yollarını aramağı zəruri etdiyi də KDQ və "Oğuznamə"lərdən müşahidə olunur. Əslində Qorqud ata R.Ə.-nin zamanından daha çox onun məqamına yaqındır. Sonrakı informasiyalar da bunu təsdiqləyir.

Göyçə dastanlarında epoxal zaman Şah İsmayilla başlanır. Bu keyfiyyətə yeni bir hadisədir; milli doğuluşdur, mədəniyyətdə və siyasətdə intibahdır. Daha çox mifogenoloji türk soy şəcərəsini (geneoloji sxem) təqdim edən Oğuz xanla başlanan epoxal zaman türk etnik-mədəni intibahının əski reallığı haqqında informasiya kimi anlaşıla bilər. Dədə Qorqud boylarında əski informasiya İslam dəryasında parlayan türk inciləri kimi məhz İslam intibahını bəzəyir. Göyçə dastanlarında isə zaman da, inam da, hakim də, dövlət də, mədəniyyət də türkdür. Xızırdan, Həzrət Əlidən, Rəsul Əkrəmdən və ondan da öncə ilk türk Tanrıçı peyğəmbəri (Atası) Oğuz xandan gələn xilaskar - ata, xilaskar - əcdad kultu birbaşa Oğuz dövlətinin (səfəvi xandanının) başçısı İsmayıl Şeyx Heydər oğluna transformasiya olunur; pirə, mürşidə, övliyaya differensiaslaşma bir şəxsin simasında sintezləşir və Şahi Mərdan statusunda ən yüksək sakral

pilləyə yüksəlir. Klassik dastanlardan fərqli olaraq Göyçə dastanlarında zaman realdır. Təbii ki, bu da şüurun gerçəkliyə münasibətinin təbii təzahürü kimi anlaşıla bilər. XVI-XX əsrlərin dinləyici auditoriyası zamanı və məkanı məhz reallıq kontekstində tələb edir.

Göyçə dastanlarında Şah İsmayıl obrazı. Öncə qeyd edim ki, bu ənənə (dövlət başçısının epik qəhrəmana çevrilməsi), əski türk dastançılığından gələn ən başlıca istiqamətlərdən biridir. "Oğuz Kağan", KDQ-də və b. dastanlarda belədir.

Bu mənada "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanını tarixi məzmununa malik dastan kimi səciyyələndirmək olar. Dastanın süjetində əsas yer tutan Miskin Abdalın, Şah İsmayılın, Sultan Səlimin, Əlvənd Mirzənin və başqalarının adının çəkilməsi dastanın süjetində müxtəlif mövqə tutmağı bu fikri irəli sürməyə əsas verir. Şübhəsiz ki, dastanın əsas baş qəhrəmanı Miskin Abdaldır. Onun Səfəvilər hakimiyyətinin ilk illərində sarayla bağlı olması haqqında müxtəlif rəvayətlər dastanda da əks olunmuşdur. Şübhəsiz ki, Şah İsmayılın ana dilinə böyük əhəmiyyət verməsi, özünün də ana dilində xalq şeiri üslubunda qoşma və gəraylılar yazması, xalq sənətkarlarına böyük qiymət verməsi, onların bir çoxunu saraya yığması da bu dastanın yarınmasında müəyyən rol oynamışdır.

O da məlumdur ki, dastanlarımızın içində öz əsasını tarixi hadisələrdən almış başqa bir sıra dastanlar da vardır.

Prof. Təhmasib də bu məsələyə bir qədər daha geniş anlamda yanaşaraq, göstərmişdir ki, əsil həqiqətdə bizim dastanların elə hamısı tarixi əsərlərdir. Məsələyə bir qədər ümumi şəkildə yanaşılarsa, tarix olmayan heç bir əsər, o cümlədən heç bir dastan yoxdur.¹ Sadəcə olaraq real tarix folklorun, ədəbi-bədii sisteminin spesifik qəliblərinə dolaraq fərqli keyfiyyət qazanırlar. Ədəbi" mətndən informasiyanı ala bilmək üçün "mif dilini", "folklor dilini", ədəbi dili bilmək onun spesifik qanunauyğunluqlarını mətn təhlilində nəzərə almaq vacibdir.

Ancaq bununla yanaşı tariximizin müəyyən hadisələri ilə səs-ləşən bir çox dastanlar da olmuşdur. Adı aşığıların dilində böyük

1. Təhmasib M.H. Azərb. Xalq dastanları, səh. 152.

məhəbbətlə çəkilən Şah İsmayıl haqqında müxtəlif tipli dastanlar yaranmışdır. Belə dastanlardan biri "Şah İsmayıl və Taclı bəyim"dir. Bu dastan da şübhəsiz ki, tarixi hadisələri bütöv olduğu kimi əks etdirmir. Bu dastanda çətin məqamda Xızır peyğəmbər şahın köməyinə çatır, onu çətinlikdən qurtarır.

Göstərmək lazımdır ki, bir çox dastanlarımızda elə şah Xətai də xeyirxah hamı, müqəddəs şəxs kimi yüksəklərə qaldırılmış, hətta Əli kultu ilə birləşməyə başlamışdır. Bu heç də təsadüfi deyildir. "Xətai əzəmətli dövlət yaratmış, Azərbaycan dilini dövlət dili səviyyəsinə qaldırmış, özü də bu dildə siyasi təbliği rübabi şeirlər, böyük poemalar yaratmış, Azərbaycan dilində yazıb-yaradan bütün sənətkarları da öz himayəsi altına almış, doğma ədəbiyyat üçün doğrudan da "tikandan bərgi-gül izah edən növbahar" yaratmışdı.

Xətai çox mürəkkəb xarakterli bir şəxsiyyət olmuşdur. O, bir tərəfdən bir barmaq işarəsi ilə minlərlə insanın mürşidi, üçlər, yeddiilər, qırqlar, ərənlər piri uğrunda candan keçməyə çağıran din xadimi, bu yolda ona düşmən çıxanlara heç bir güzəştə getməyən, kiçik bir saymazlığı belə cəzasız buraxmayan bir şah, döyüş meydanlarında ən heybətli pəhləvanlarla təkbətək vuruşan, meşələrə, dağlara tək başına şir-pələng ovuna gedən bir cəngavər, digər tərəfdən isə hər şeyi eşqə, məhəbbətə qurban verməyə hazır olan bir şair idi. Əgər onun bir neçə əsr əvvəl yaşamış sələfi "Eşqdir mehrabı uca göylərin" demişdisə, o da "Məhəbbətdən keçən haqdan keçər" deyirdi.

Beləliklə, Xətai özünün mürəkkəb əhatəli çoxcəhətli keyfiyyətləri ilə cəmiyyətin bütün təbəqə və zümrələrinin məhəbbətini qazanmış məhz bu mənada Əli kultu ilə birləşməyə başlamışdır.¹

"Miskin Abdalın Şah İsmayıl dastanında da Şah İsmayıl Xətai müqəddəs bir şəxs kimi verilir. Həqiqət aşığı Miskin Abdal ən səmimi misralarını yaratdığı musiqi havalarını onun adı ilə bağlayır. Şah seçilərkən İsmayıl ilk xeyir-duanı da Miskin Abdal verir. "İsmayıl qırmızı geyinif şahlıq tacını da başına qoyuf taxta əyləşdi. Şahlıx şərbətini Miskin Abdalın əlinnən alıf nuş elədi. Şaha ilk xeyir-duanı Miskin Abdal verdi. Təbriz coşa gəlmiş bir ümman kimi coşuf çağlıyrdı. Aşıqlar da heş kəsə aman vermir-

1. Təhmasib M.H. Azərb. Xalq dastanları, səh. 152.

dilər. İsmayılın özünən Göyçədən gətirdiyi on iki aşığın sazı-avazı və zənkulələri bütün Təbrizi başına götürmüşdü. Bu şad-yanlığa dünyanın hər yerinnən qonaxlar təşrif buyurmuşdular. Elə ki, saz-söz meydanı Miskin Abdala verildi, hamı susdu. Miskin Abdal meydanın bir o başına getdi, bir bu başına getdi, telli sazını sinəsinə basıf, aldı görək nə dedi:

Bu tac, bu taxt qılınc vəfa,
Şıx oğlu Şah İsmayla
Xızır Nəbi ol Mustafa
Olsun pənah İsmayla.

Haxdan yerə gəlir bir səs,
Bəxtin üzü dönməsin tərs.
Qır qazana düşər nakəs,
Etsə günah İsmayla.

"Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanında da bir çox dastanlarımızda, aşıq şeirlərində olduğu kimi Şah Xətai ideallaşdırılır. Öz dövrünün hökmdarından daha yüksəkdə durduğu məhəbbətlə tərənnüm edilir, hətta məğlub olduğu döyüşdə də qeyri-adiliyi, gücü mübaliğə edilir.

Miskin Abdal məhz buna görə də yaratdığı divanını onun adı ilə bağlayır. Burada həm də maraqlı cəhət odur ki, bu dastanı yaddaşlarında yaşadıb gətirən Göyçə aşıqları o inamda olmuşdur ki, bir çox saz havalarının, elə sazın özünün də yaradıcısı Miskin Abdal olmuşdur:

"Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm saz-söz sənətində divanı ilk dəfə salınıf, oxunduğu üçün adını "Baş divanı" qoymuşam. Buna həm də şahımızın ad-sanına, şərəfinə layiq olaraq "Şah divanı" də demək olar.

Bunu eşidəndə Şah İsmayıl çox xoşhal oluf dedi:

– Yaxşı ustad, bəs ilk divanının adı nədi?

Miskin Abdal sazı sinəsinə alıf dedi:

– Qibleyi-aləm çalılıf oxuyaram, bilərsən. Bunu deyif telli sazını dilə gətirdi.

Könülləri rıqqətə gətirən bir avaznan "Şah divanı" üstündə dedi:

Bu bismillah əzbərimdi, hey xudadan, ya Əli,
Ən ibtida gəldi səda, ərşi-ələdan, ya Əli.
Badi-sərsər, lahu qələm, oldu dünya olmamış,
Bir Cəbrayıl qalxdı göyə ol dəryadan, ya Əli.

Səmi- aləm mahi aşkar zülmətdən var pərdəsi,
Sey sərridən səda gəldi, Cəbrayıl çəkdi bəzsi.
Həqiqəti düz bilmədi tərsə döndü kəlməsi,
Alışf yandı şahpəri oldu, fərman ya Əli.

Yandı şahpəri endi, nələr gəldi yadına,
Xaki kəlam verdi salam yetişdi muradına,
Haqq-taala dedi rəhmətdər ustadına,
Hər tərəfdən səda gəldi əhsən, əhsən ya Əli.

Hər kəlmədə tərif edir, Quranda ayət səni,
Cəmi kəlmədə övliyadı, yazır əhli-zat səni.
Həbib özü tərif edir külli vilayət səni,
Zahirdə təvəllüdsən, sirri-sübha ya Əli.

Göyçəli Miskin Abdalam, yoxdur heç bir günahım
Hər kəlmədə, hər ayədə sən ol mənim pənahım.
Puli-sirat haqq divanda ol xudadan köməyim,
Vəli sənsən, vəkil sənsən, şiri yazdan ya Əli.

Göyçə dastanlarında Miskin Abdal obrazı

Dastanda Miskin Abdalın özü də müqəddəs bir şəxs kimi verilir. Onun kəramət sahibi müqəddəs bir şəxs olduğu təbliğ olunur. Misal üçün: Şah qoşunun ac qaldığını, azuqənin qurtardığını bildirib, çətin vəziyyətdə qaldıqlarını söyləyəndə Miskin Abdalın möcüzəsi hər şeyi aradan götürür:

"– Şahim icazə versəydi, qoşunu yedizdirif, doyuzdurardım.

Şah İsmayıl təəccübən soruşdu:

– Ustad, mən bir qüdrətli ölkənin şahı ola-ola bunu eliyə bilmədiyim halda sən nəjə eliyəjəksən?

Miskin Abdal əvvəlki inam və qətiyyətnən dedi:

– Şahım sən mənə izin ver, sonrasınan işin yoxdur.

Bu sözdən çaşqın qalmış şah istər-istəməz icazə verdi. Sonra Miskin Abdal diqqətnən izdəməyə başladı ki, görsün bu qədər yeməyi hardan alif döyüşçülərə paylıyax. Gördü ki, Miskin Abdal xurcunnan bir kömbə çörək, bir badya qatıx çıxartı. Əskərrərə bir kömbədən və qatıxdan bölüf verdi. Payladıxca nə bu kömbə çörək, nə də badya qatıx qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. Hələ bir az da artıx qaldı. Bunu görə şah heyrətə gəldi. Onsu da Miskin Abdalın kəramət saibi olduğunu bilirdi."

Bu epizod da göstərir ki, "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanında bir çox şəxsiyyətlərin həyat fəaliyyəti, bu və ya digər dərəcədə əks olunsada ayrı-ayrı tarixi hadisələr, məişət təsvirləri, özünə yer tapsada, bir çox dastanlarımızda olduğu kimi arxaik motivlər, ənənəvi təsvir üsulu əsas yer tutur. Miskin Abdala haqq vergisi verilir, o, ocaq, kəramət sahibi olur.

"Bir gejdə Miskin Abdal yatıf aləmi rüyadə gördü ki, güllü-çiçəkli uca bir dağın başındadı. Ordan baxanda dünyanın hər yanı lap aydın ovuc içi kimi peyda oldu. Onun üzündəki nur dörd yana işıq saçırdı. Ədəfnən salam verif, əleyk aldı. Sonra atdan düşüf mehribanlıqla Miskin Abdala baxıf dedi:

– Oğul, mənı tanıyırsanmı?

Miskin Abdal özündə güj tapıf, onun üzünə:, günəş ziyası qədər işıxlı gözdərinə baxıf cəsarətnən dedi:

– Yox, bava.

– Miskin Abdal bil və agah ol, darda olannarın dadına çatıf, onnara kömək eliyən Həzrəti Əli mənəm. Allahın on iki imamlarının əvvəlincisiyəm. Mən sana böyük Yaradanın misilsiz payını, qismətini gətirmişəm.

Bundan sonra Həzrət Əli Miskin Abdalın başına gələcək hadisələri xəbər verir. İkinci dəfə evlənəcəyini, dörd uşağı olacağını övliya məqamına" yüksələcəyini xəbər verir. Yuxuda haçadil atın onun qisməti olduğunu da söyləyir. Elə həmin gün qeyri-adi hadisə baş verəcək qayanın parçalanması nəticəsində Allah-tala tərəfindən sənə bir ojax peyda olajax. Hiss eliyəjəksən ki, namaz otağında dördkunc taxta bir təpə var. həmin təpəni əlinə götürməmişdən əvvəl üç dəfə salavat çöyür. Bu sənın övliyaya

çevrilməyinnən ilk nişanəsidir. Savah sübh açılarda geçə ildirim dağdan qayanın yanına qalx. Burada bütün kənd əhli toplanacaq. Orada siz möcüzə görəcəksiniz. Dağılmaz qayanın altındakı iri bir daşın arasından çox kiçik bir çinar ağacının zoğunu görəcəksiniz. O ildən-ilə böyüyüb böyük bir ağaca çevriləcək. Hər axşamı şər qarşından sonra burada bir şam yanacaq. Adamlar dağılmış iri qaya parçalarının yaxınlıqdakı evlərə heç bir zəfər toxunmadığını görüb heyrət edəcəklər. Sən birdən yaranan bu dumduzu durna gözü kimi təmiz bulax suyundan hamıdan qavax bir qav götürüb evə gətir və qeyfdən sana nazil olmuş taxta çanağa tök. Soyux su burada öz-öznə qaynamağa başlayacaq. Bu möcüzə hamıyı heyratə gətirəcək. Sonra sən hamının gözü qarşısında çanaxdan çeşmə suyunu axıra qədər içib qurtarsan. O gündən sən böyük yaradanın yanında müqəddəs bəndə hesab ediləcəksən. O gündən sonra hər yerdə sənən danışaxlar. Ojağının qonax-qarası kəsilməyəcək. Xoş niyyətən bu otağa təşrif gətirənlərin üzünə çanağa tökülmüş bulax suyu qayniyəcək. Bəd əməlli adamlar ojağa gələndə su tər-pənmiyəcək, ləm duracaq. Bu ojax köüllərin məlzəmi, insanın and yeri olacaq. Sən dünyadan köçənnən sonralar da adını zaman-zaman yaşadacaq. Sənin dediyin sözlər, yaratdığın saz havaları, göstərdiyin möcüzələr səni əbədi yaşadacaq.

Nurani müdrik şəxsin dedikləri hadisələrin sonrakı inkişafında tamamilə reallaşır.

Bu ənənəvi motiv nağıl və dastanlarımızda geniş yayılıb.

"Qəhrəman gec və ya tez, bu və ya digər şəkildə sehrli qüvvələrlə əlaqəyə girir, bu da fantastik süjetin yaranması üçün zəminə çevrilir. Həmin funksiyada qeyri-adi insanlar, fantastik varlıqlar, quşlar, heyvanlar və b. iştirak edirlər. qəhrəman xeyirxah sehrli qüvvələrin və ya əşyaların köməyi ilə şər qüvvələrə qalib gələ bilər.

Çətin səfərə yola düşən qəhrəman, bədxah qüvvələrin şərinə məruz qalan kimsəsizlər, köməksizlər, müdrik məsləhətçinin köməyi ilə istəklərinə yetirlər. Çox vaxt onun verdiyi sehrli vasitə qəhrəmanın çətin anlarda köməyinə çatır. Həmin funksiyada çox vaxt nurani qoca çıxış edir. Bu işıqlı müdrik və xeyirxah qoca qəhrəmanı məqsədinə çatdırır, ona doğru yol göstərir. Qəhrəman

gələcəkdən xəbər verən müdrik qocanın sözünə danışıqsız əməl etməsilə istəyinə yetir. Müdrik qoca öz məsləhətini o şəxslərə verir ki, o haqq və ədalət uğrunda şər qüvvələrlə vuruşur, özündə xalqın arzu və ümidini ifadə edir və ona yoldaş olur.¹

Miskin Abdala da yuxuda vergi verilməsi təsadüfi deyildir. O, haqqa çatmaq üçün möcüzələrə, kəramətlərə sahib olmalıydı.

Dastandan da göründüyü kimi Miskin Abdal Göyçə mahalında və, ona qonşu olan diyarlarda sufi təriqətinin nüfuzlu, müdrik, sinədəftər bir saz şairi kimi hörmət və şöhrət sahibi olmuşdur. O, bədahətən şeirlər qoşur, təsəvvüf sirləri böyük bir ustalıqla açır. O, saz çalıb söz qoşmaqla qalmır, sazın-sözün şöhrətin el-el, oba-oba yayır. O, din məzhəb yolunun Abdalı olacağını qərarlaşdırır.

"Bu xəyallar içində o üzünü Allaha tutuf dedi: "Sənnən qüdrətdi, sənnən qüvvətdi, heş kim, heş bir qüvvə yoxdu, hər şeyin yaradıcısı sənsən, hər şeyi yoxduxdan tək cə sən yaradırsan, nə qədər ömrüm var, yalnız sana qovuşmaq üçün yaşıyacam. Ömrüm boyu din-məzhəb yolunun Miskin Abdalı olajam, "ya Qadir Allah". Sonra əlini atıf sazını köynəkdən çıxartdı. Başdadı yavaş-yavaş dınqıllatmağa. Gördü ki, sazın kökü pozuluf. Baş pərdə üstündə sazı köklədi". tin sirlərini belə yüksək səviyyədə bilməsi də vergili olması ilə bağlıdı.

"Ustad mən həm də sənin sözünün vurğunu, aşıqiyəm.

Miskin Abdal dedi:

– Sən həmişə var ol: şahım.

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad görəsən saza ürəkdən bağlıyım onu günəşlərnən, aylarnan, eşitməkdən doymurux. Bəlkə bunun da bir sirri var?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm, onun böyük bir sirri var.

Şah İsmayıl dedi:

– Nədi o sirri?

Miskin Abdal dedi:

1. Oruc Əliyev. "Kitabi-Dədə Qorqud" və Azərbaycan folkloru. Bakı. Elm, 1999, səh. 19-20.

– Qibleyi-aləm mən hələ balaca uşaq idim. Atam məni əv-
vəlcə molla yanına qoydu, orada dərsmi aldım. Sonra döyüş
sirrərini öyrəndim. Daha sonra atam məni Göyçənin dəliqardaş
kəndinnən olan Ozan Heydərini şeyirdi olmuş Ozan İbrahimin
yanına şeyirdliyə qoydu. Az vaxtda qopuz çalmaxnan ustadımı
mat qoydum. Ancaq nə qopuz, nə də onda çalınan havalar məni
qane eləməirdi. Hey düşünürdüm ki, qopuza oxşar musiqi aləti
yaradım. Gejə-gündüz səbr-qərarım yoxuydu. Fikrim xəyalım
yalnız oradaydı. Bir gün yuxuda gördüm ki, bir nurani qoja ma-
na yaxınlaşdı, mehribançılıqla saçımı sığallayıf dedi:

– Oğul, sözdərimə yaxşı qulax as. Görürəm çox nigaransan,
nigaran olma.

Get qadir Allahın köməkliliyinnən səni bu sıxıntılardan azad
eləməyə gəlmişəm.

O bu sözdəri deyif mana bir saz göstərif dedi:

– Sabah gedərsən filan ustanın yanına. O səni görəni kimi ta-
nıyax. Çünki, mən onun da yuxusuna girif nə lazımdı demişəm.
Sonra ürəyinə yatan bir çalğı aləti düzəltdirif verəjəm. Onun adı
sazdı. Sazı gördüyün kimi ürəyi oxşuyur. Sən onu qopuz kimi
dizinin üstündə yox, ürəyinin üstünə qoyuf üzü Allaha doğru ça-
lajaxsan. Çünki sazın incə, gözəl səsində Allah eşqi var. Sazı çala-
na ozan yox, aşix deməlisən, sana saz kimi əvəzsiz bir qismət veri-
rəm. sazına-sözünə görə adın dillərdə əzbər olajax. Dünya neçə
qərinə doluf, boşalsa da sən hörmətnən yad ediləjəksən. Bu sənət
sənin adınna qalajax. Bunu deyib qoja qeyb oldu. Mən yuxudan
ayıldım. Gördüyümü atama danışdım. O məni həmin ustanın
yanına apardı. Usta məni görəni kimi tanıdı. Sazı düzəldif verdi,
sazı əlimə alıf baxanda elə bildim ki, dünya mənimdi. Onu ürək-
dən çalmağa başladım. Başıma xeyli adam topladı. Onda sazı
görüb çox təəccübləndilər. Mən gördüyüm yuxuyu onnara danış-
dım. Usta da belə bir yuxu gördüyünü söylədi. O gününə başladım
Allah vergisi və eşqi olan sazı ürəyimin başında çalif oxumağa.

Dastanda aşılığın ədəb-ərkan qaydaları, el içində durub otur-
mağı, həyatı, fəaliyyəti, arzuları, ideyaları ilə bağlı səhnələr də
mühüm yer tutur. Elə bil ki, dastan bütövlükdə aşılığın prin-
siplərinin konsepsiyasını, açıb təqdim edir. Bunlarda mifik, ma-
gik və mistik motivlər ailə-məişət təsvirləri müəyyən tarixi hadisə-

lərlə qaynayıb-qarışmış şəkildə təqdim olunur. Miskin Abdal haqqa tapınan aşıqdır. Ən ali mənəvi məqama ucalmağa şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət mərtəbələrindən keçib haqqa qovuşmağa can atan bu əqidə sahibi sufi təriqətinin əsil təbliğatçısı və mürşididir. Ən abstrakt mistik təsəvvür ideyalarını el müdrikliyi və sadəliyi ilə möcüzəli bir dillə birləşdirə bilir. Miskin Abdal dastan boyu müqəddəs bir şəxs kimi verilir. Onun poeziyasında insan, dağlar, təbiət, gözəlliklər, hamısı həm mənəvi, həm də məcazi kontekstlərdə şifrələnir, sufi simvolika ilə açıqlanır. Ustad sənətkar insanları aliliyə çağırır, hikmət dolu şeirlərində ən ali ideyaları təbliğ edir, aşiq sənətinin sirli-sehrli dünyasını açıqlayır.

"Bu vaxt cavan bir aşix onun əlinnən öpüf yazıx-yazıx dedi:

– Ustad başına dönüm dədənə qurvan olum, atam-anam sana fəda olsun, mən əlimə təzə-təzə saz götürüf aşixlix eləmək istəyirəm. Ancaq bilmirəm aşix, necə olmalıdı ki, onun el içində hörməti olsun.

Miskin Abdal dedi:

– Bala, bunu çox sən kimilərinə demişəm. İndi deyim sən də eşit. Ama bu sözlərimi sırğa elə qulaxlarınnan as. Bunnarı unut-san aşix olmuyajaxsan.

Aşiq kəşt eliyif ağır elləri
El içində namus, arı unutma
Hər yanı göz, təmiz saxla adını
Dost yanında etivarı unutma.

Halal mala haram qatmax nə lazım
hədər yerə kəmənd atmax nə lazım
Hər yetənə yalan satmax nə lazım
Əhd-peymanı, düz ilqarı unutma.

Miskin Abdal bir qonaxsan dünyada
Könlün bir dəryadı ürəyin ada,
İstəsən ki, yetişəsən murada
Yaş torpağı, dar məzarı unutma.

Biz üç dastanı - "Miskin Abdal", "Miskin Abdalnan İsmayıl", "Asdan şahnan İrvahım" dastanlarının ustad sənətkar Miskin Abdalın yaradıcılığının məhsulu olduğu qənaətindəyik. Aşiq

yaratıcılığının sonrakı dövrlərindən də bəlli olduğu kimi, ustad aşıqların bir çoxu həm də dastan yaratmış və bu sənətin nümunələri ağızdan-ağıza, əsrdən-əsrə keçərək gəlib zəmanəmizə çıxmışdır. Şübhəsiz ki, yaratıcılıq prosesində həmin nümunələrə müəyyən əlavələr də edilmiş, dəyişikliklərə uğramış, cilalanmış, formalaşmış, hər bir dövrün, ifaçısının müəyyən əlavələri də burada özünə yer tapa bilmişdir. Hər halda biz o fikirdəyik ki, zəngin həyat və yaratıcılığı ilə seçilən Miskin Abdalın dastan yaratıcılığı daha zəngin olmuş, bu yaratıcılıq sonrakı aşiq yaratıcılığına böyük təsir göstərmiş, onun inkişafında mühüm yer tutmuşdur. Miskin Abdalın yaratıcılığının tədqiqi bu problemin hər tərəfli öyrənilməsinə imkan yaradacaq.

Göyçədə aşıqların repertuarında geniş yayılmış dastanlardan biri kimi "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanı süjetinə, məzmununa, obrazlarına görə orijinal keyfiyyətləri olan dastandır. Hadisələrin məkan spesifikasiyası və dastandakı üslubu nəzərə alaraq bu dastanı da Göyçə aşıqlarının yaratıcılığı hesab etmək olar. Göyçə aşıqlarının məlumatına əsaslansaq, bu dastanı da Haqq Aşığı Miskin Abdalın yaratıcılığı saymalıyıq. Lakin əldə olunan bu dastan görünür ki, sonralar nədənsə unudulmuş, onun arı-ayrı epizodları xalq arasında rəvayətlər şəklində qorunub saxlanılmışdır. Dastanı yazıya aldığımız aşiq Abbasəli Abbasovun da etiraf etdiyinə görə, onun dastan şəklində yenidən yaranmasında ustadı Aşiq Əsədin və onun özünün böyük əməyi olmuşdur. Beləliklə, klassik dastanlarımıza xas olan zəngin dil, üslub və bədii ifadə vasitələri bu əsərdə lazımi səviyyəyə qaldırılmışdır. Daha doğrusu, dastanın bərpasında iştirak edən sənətkarlar nə qədər kamil olsalar da folklorlaşma prosesi getmədiyindən müasir nəsrə məxsus olan üslubi-poetik vasitə və fiqurlar özünü qabarıq bir şəkildə göstərmişdir. Amma bununla yanaşı burada tarixi hadisələrin əksi, bir çox tarixi şəxsiyyətlərin birbaşa adının çəkilişi, iştirakı, hadisələrin bir çox tarixi hadisələrlə səsleşməsi, zəngin ailə-məişət lövhələri dastan yaratıcılığımızın nə qədər orijinal, əvəzsiz bir sənətin məhsulu olduğunu göstərir.

Göründüyü kimi, "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanı öz quruluşuna, poetik sistemə görə qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarımızdan fərqlənir. Bununla belə dastanda real tarixi məişət

hadisələri ilə yanaşı, arxaik elementlər də mühüm yer tutur.

"Eposun genezisinin tarixi-tipoloji mənzərəsindən də görün-
düyü kimi, eposun "əcdadı" mifoloji hekayətlərdir. Həmin he-
kayətlərdən isə arxaik epos boy atır".¹

"Nəticə etibarilə ümumi dastançılığın işlənməsində üç mər-
təbəli bir inkişaf nəzərə çarpır.

1. Qədim Türk dastan yaradıcılığı
2. Ozan dastan yaradıcılığı
3. Aşıq dastan yaradıcılığı"²

"Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanını bu bölgədə üçüncü
qrupa aid etmək olar. Daha doğrusu, bu dastanı aşıq dastan
yaradıcılığının ilkin nümunələrindən biri və yaxud birincisi say-
maq olar. Buradan da ustad sənətkar "Miskin Abdal"

aşıq yaradıcılığının, onun yaratdığı ehtimal olunan Miskin
Abdal, "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" eləcə də "Asdan şahnan
İbrahimin dastanı"nı isə aşıq dastan yaradıcılığının ilk
nümunələri kimi dəyərləndirmək olar.

Dastanların dilinə dair

"Miskin Abdal və Sənubər" dastanı gözəl təbiət mənzərələ-
rinin təsviri, xalq danışığı dili ifadələri, danışığı dilinin sintaksisi
baxımından da diqqəti çəkir.

Məlum olduğu kimi, müxtəlif səbəblər üzündən topolama nü-
munələrində uzun müddət söyləyicinin dil və üslubunun, danışığı
tərzinin özünəməxsusluğunu, təbiiliyini qoruyub saxlamaq bir
növ yaddan çıxarılmış, bir çox folklor nümunələri kimi aşıqların
dilində də yazıya alınmış nümunələr, o cümlədən, dastanlar bir növ
bədiiləşdirilmişdir. Dastanı hansı regionun aşığının söylədiyi bu
nümunələrdə demək olar ki, hiss olunmur. Bu məsələ barədə
söhbət açan prof. Kamil Vəliyev fikirlərini belə açıqlayır:

1. Cəfərli M. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası, Bakı,
Elm, 2000, səh. 43.

2. Allahmanlı M. Türk dastan yaradıcılığı. Bakı. "Ağrıdağ" nəşriyyatı,
1998, səh. 31.

"Folklor dili Azərbaycan dilinin ədəbi örnəyidir. Bizcə, bədii dil üçün bu söz gerçəkdir. Nağıllarımızda, atalar sözlərimizdə, bayatılarda, dastanlarımızdakı dil sanki dil üstündə bir dildir, yığcamdır, sərrastdır, ən başlıcası isə bu dilə baxsan, bu dildə danışan xalqın özünü, düşüncə tərzini, duyum yönünü aydın görərsən, hiss edərsən...

Təəssüf ki, bu sahədə də çatışmazlıq çoxdur. Yazı dilinə, publisistik üslub normalarına alışan bir sıra tərtibçilər, redaktorlar nağılı öz hekayəsinə, dastanı öz romanına çevirir, sözün sərbəst, yerli-yerində olan sırası dəyişilir, eşitmə ilə oxuma arasındakı fərq unudulur, cümlələr sadələşdirilir. Şablon çərçivədə təqdim olunur. buna inanmaq üçün Azərbaycan SSR EA nəşri olan altı cildlik "Azərbaycan dastanları" ya beş cildlik "Azərbaycan nağılları" ilə H.Zeynallının, H. Əlizadənin, S. Mümtazın 20-30-cu illərdəki folklor örnəklərinin nəşri tutuşdurulsa bəs edər. Çox təəssüf ki, Azərbaycan folklorşünaslığının daşını qoyanların bu gözəl ənənəsi demək olar ki, unudulmuşdur."

.alınarkən söyləyicinin dil və üslubunun, danışığı dilinin, sintaksisin qorunub saxlanmasına çalışılmışdır. Məsələn, sözügedən dastanda qəhrəmanın böyüməsi, yaşa dolması, xalq dili, "nağıl dili" ilə belə təhkiyə olunur:

"El ağzı fal olar, deyiflər, Hüseyin gündə bir buğda boyu yekəlif yeddi yaşına çatdı" (səh. 392); və yaxud: "Miskin Abdal gördü ki, atası bahar buludu kimi doluf. Atasını dindirən olsa, zulum-zulum ağlıyar" (səh. 399).

Dastan və nağıllarımızda ənənəvi şəkildə işlənən formulların, ənənəvi ifadələrin ifası prosesində də bu prinsip tam dolğunluğu ilə müşahidə olunur. Söyləyicilərin ifa özəllikləri diqqət mərkəzində saxlanmış və yazı zamanı qorunmuşdur. Bəzi nümunələrə müraciət edək.

"Bunu deyif, başdadılar yerin damarını qıra-qıra yol getməyə" (səh. 433);

"Qırxıncı gün gecəyə bəzəndi, atdar nəməyə durdu" (səh. 433);

Qeyd edim ki, bu cəhət (folklor dili) dastanın bütün süjetində, nəzm və nəsr hissələrində qorunub saxlanılmışdır. Aşağıdakı təbiət mənzərəsinin təsvirinə diqqət yetirək:

"...İlin o vaxtıydı ki, gül-gülü, bülbül-bülbülü çağırırdı. hər tərəf ala, yaşıla bürünmüşdür. Dan yeri təzəcə açıldığınnan hər yannan qoyun-quzu mələşməsi, at kişnərtisi, çovan tütəyinin yarıxlı səsi eşidilirdi. Bir yannan eldən, ovadan ayrılmaq, bir yannan da bu gözəl mənzərələr Miskin Abdalın ürəyini parça-parça elədi, qəlbini cuşa gətirdi. Sazını sinəsinə sıxıf, aldı görək nə dedi:

Bahar vaxtı yol başdadım Təbrizə,
Çəmən qaldı, çiçək qaldı, gül qaldı.
Öz elimdə mələkmisal gözəllər,
Yanax qaldı, dodax qaldı, tel qaldı.

Savax-savax yarpaxlara şəh düşür,
Gül bülbülnən, bülbül gülnən öpüşür,
Asimanda ulduzdarı sayrışır,
Tufan qaldı, şimşək qaldı, sel qaldı.

Bu güllərdən dəstələ, al əlinə,
Miskin Abdal, apar canan elinə,
İzin versə, düz yarının telinə,
Çəmən qaldı, çiçək qaldı, gül qaldı (s. 400).

-şeyrin alt qatında türk dünya modeli üst qatında isə həmin strukturda proyeksiya olunan estetik işarələr yerləşir. Gətirilən örnək ənənəvi olmayan təhlil modelində bir neçə semantik yarusda spesifik elementlər təqdim edir:

Qeyd: tel leksik vahidi əski türkcədədir "dil" deməkdir (məsələn, "ərdəm başı til" - Fəzilətin başı dildir. M.K. DLT). Onun "tük" anlamına gələn "tel" olmadığı da "yanaq, dodaq, dil" fizionomik kompleksindən aydınlaşır. "Tel" saç kompleksinə - qaş, kiprik, zülf və s. daxil ola bilər".

Göyçə dastanlarının sufi konteksti

Sufizm mövzusu olduqca geniş əhatə dairəsinə mairdir. Amma nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, biz ən ümumi şəkildə sufizmin iki tipi ilə üzləşirik: xalq sufizmi və ortadoksal sufizm. Birincisi kökləri çox qədim zamanlara gedib çıxır və onu öyrənmək üçün informasiya ehtiyatları da məhduddur. İkinci isə orta əsrlərdə

şərqdə formalaşmış ortodoksal islamın içində onun təməl prinsiplərinə zidd getmədən avtonom bir sistem təşkil edə bilmişdir. Sufizmin (II) sadə nəzəri modeli belədir "Dünyanın yaranması mütləqdən (əhədiyyə) insan dünyasına enmədir (tənəzzül). Əksinə, Yaradana qayıdış doğulmadır (tərəqqi) eyni pillələr üzrə özündə dörd etapu birləşdirir: şəriət (qanun), təriqət (yol), həqiqət, mərifət. Sonuncu etapa yetişərək sufi öz ayrıca "mən"ini və fərdi mövcudluğunu itirir. O Allaha – İlahi Eşqə qovuşaraq ekstaz məqamını yaşayır (fəna), bundan sonra tam transformasiyaya uğrayaraq dünyaya qayıdır və bundan sonra Allahda əbədi həyat (bəqa) qazanır".¹

Bu sufi mərtəbələri insan davranışının kamilləşməyə doğru inkişafının dərəcələrinə uyğundur. Sufi dünyagörüşü, sufi təlimi və sufi təriqətləri orta əsrlər şərq kultür çevrəsində geniş yayılıb.

Təsəvvüfün əksi türk xalq şüurunda və dünyagörüş sisteminə kökləri Tanrıçılıq erasına, qam-şaman epoxasına, ozaçılıq dövrünə – bir sözlə əski türk cəmiyyətinin həyatına, məişətinə və mədəniyyətinə bağlanır. Ərəb və İran təsirləri ikincidir. Təbii ki, əski türk dünyagörüşündə rüşeym halında olan sufi ideya öncə və hər şeydən əvvəl, monoteist inamla – tanrıçılıqla, Tanrı ideyası ilə bağlı idi. Tanrıya qovuşmaq, onda ərimək və bəqa əhlinə çevrilmək üçün mümkün sufi yolu Tanrıya məhəbbətdən (İlahi Eşqdən) başlanır: Ağız açıb əgər olsam, üstümüzdə Tən(q)ri görkli!

...(KDQ), s.32

Ol ögdigim yuca Tən(q)ri dost oluban

Mədəd irsün, xanım hey!

(KDQ, s.33)

Türk xalq sufizmi Tanrıya öyü şəkliində özünü əski ədəbi mətnlərdə göstərir: "Allah-allah (Tən(q)ri- Tən(q)ri)" diməyincə işlər on(q)maz" (KDQ, s.31)

Əski uyğur mətnlərində "Tanq Tenqri" təkcə şeir örnəyi olmayıb, Türk Tanrıçılıq sistemində mövcud olmuş ritual elementidir. Həmin rituala görə Tanrı adı müəyyən bir sayda (bizə gö-

1. В.И.Брагинский. Малайские классические повести аллегории. 116-164. Теория жанров литератур Востока. М, Наука, 1985, с.121.

rə, üç dəfə) ritmik şəkildə (ehtimal ki, müəyyən intonasiya ilə) təkrarlanır. KDQ-də "Ağ alnunda beş kəlmə dua qıldığ, qəbul olsun!" (KDQ, s.51) deyimi xüsusi ritual kimi Tanrıçı türkün yükücünün İslam namazına transformasiyasıdır. Türk xalq sufizmi əski dövrün mədəniyyət abidələrində bu və ya başqa şəkildə, xüsusilə mistik mahiyyət daşıyan elementlərdə müşahidə olunur.

"İslamiyyətdən öncəki qövmi ədəbiyyatla çox açıq əlaqələri olan təsəvvüf ədəbiyyatını" ərəb və əcəmlərin sufiyanə əsərlərini təqlid və tərcümə edən, əruz vəznə və dəbdəbəli bir dillə yazan türk şairlərinin yaratdığı ədəbi materialdan fərqləndirməyin zəruriliyini F.Köprülü xüsusi olaraq qeyd edib.¹

Deməli, Köprülüyə görə əslində Türk ədəbiyyatının üç tipi fərqləndirilir:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı (qövmi ədəbiyyat)
2. Təsəvvüf ədəbiyyatı
3. Şərq ədəbiyyatı (ərəb, fars, türk)

Köprülü onu da əlavə edir ki, "bütün qarşılıqlı təsirlərə və içinə aldığı geniş ölçüdə Əcəm ünsürlərinə rəğmən, bu təsəvvüf ədəbiyyatını...* digərindən ayrı bir üzv kimi tədqiq edə bilmək mümkün və hətta zəruridir".²

Milli ruhu göstərməsi baxımından çox qiymətli olan və əski xalq ədəbiyyatıyla sıx münasibətləri olan xalq təsəvvüf ədəbiyyatının uzun bir tarixçəsi vardır: Türklər, başqaları kimi qılınc qüvvətiylə deyil, sırf öz arzularıyla qəbul etdikləri İslamiyyət dairəsinə girməmiş, yaxud girib də onun əqidələri və əsasları ilə layiqiylə uyuşa bilməmiş qardaşları arasında din təbliğatı aparmaqdan geri durmadılar. Məhz Türk ədəbiyyatının İslami şəkildə ilk intişarı bu surətlə dini bir mahiyyətdə oldu:

Bir çox türk dərvişləri yeni dini və təriqətlərini yaymaq eşqiylə köçəbə Türklər arasına gəlir və yeni məfkurəni onların anlayacağı bir dil və zövq ala biləcəkləri bədii bir şəkil ilə yaymağa çalışırlardı. Beləcə təməli qurulan təsəvvüf ədəbiyyatına Türklər arasında əsrlərdən bəri davam edib gələn xalq ədəbiyyatının bir model vəzifəsini görməsi məhz bu səbəbdəndir. Bizim görə bildi-

1. F.Köprülü, Türk ədəbiyyatında ilk mütasavviflər. S.1.

* Şifahi xalq ədəbiyyatında təsəvvüf nəzərdə tutulur.

2. Yenə orada

yimiz ilk səhifələrində, bəlkə də təbliğini bir qayə izlədiyi üçün, bir az quru və bəsit əsərlər verən bu ədəbiyyat əsrlər boyunca incələ-incələ türkün milli dühasını göstərəcək dərəcədə xüsusi bir mahiyyət almış, əcəm mütəsəvvüflərinin ən yüksək məhsullarıyla ölçülə biləcək əsərlər vücuda gətirmişdir. Ərəblərin və farsların analoji ədəbiyyatlarından fərqli olaraq bu xalq təsəvvüf ədəbiyyatı son dərəcə milli idi.

Türk epik informasiyası qəhrəmanlıq epoxasından alplıqdan (tanrıçılıq sistemində) və qazilikdən (İslam sistemində), çomaq ərliyindən (tayfa münasibətlərindən) və qılınc müsəlmanlığın ərliyindən (tayfa münasibətlərindən) və qılınc müsəlmanlığından (İslam ordusunun mücahidliyindən), şamandan, ozandan, dərvişdən, təkkə şairindən, mənqəbədən, salnamədən keçir; mif, əfsanə, nağıl, rəvayət, hekayə ilə birgə ritual elementləri, ritmik parçalar, şeir, dastan və.s. kimi nəsr və nəzmlə ifadə olunan mətnlərdə reallaşır, şifahi ənənədə yaddaşlaşaraq daşınır, yazı ənənəsində daşlaşır. Əski kosmoloji çağdan çağdaş dövrə qədər informasiya fasiləsizliyini təmin edən etnik şüur fenomeninin varlığa münasibətdə formalaşmış xüsusi modelləşdirici sistemləri differensial mətn tipləri törədib və onu informasiyanın xüsusi estetik işarəsinə çevirib. Epik informasiyanın aşağı qədərki XVI əsrədək) mərhələsi olduqca mürəkkəb proseslərdən keçib; həm dünyagörüş, həm sosial-mədəni mühit, həm də sənət səviyyələrində keyfiyyət elementləri ilə təkmilləşib.

"Türk ədəbiyyatının inkişafını elmi şəkildə öyrənmək üçün hər dövrdə və hər sahədə Xalq ədəbiyyatının, Aşiq ədəbiyyatının xüsusi inkişafını və bütün bu müxtəlif zövq səviyyələrinə xitab edən zümrə ədəbiyyatlarının bir-biriləri üzərindəki təsir və əks təsirlərini anlamaq da zəruridir".¹

Bütövlükdə aşiq ədəbiyyatında və onun dastan janrında sufi kontekst dominant mövqedədir. Sufi dünyagörüşü bir sıra dastanların ideya-bədii əsasını təşkil edir, dastan şeirləri sufi simvolikasını ilə qurulmuş xüsusi metoforik sistemlə işləyən işarələrdən yaradılır. Bu sistem dastan şeirlərində (başqa şeirlər də) se-

1. F.Köprülü. Türk edebiyatında aşık tarzının menşei və tekamülü. Milli Tetebbülər Mecmuası, 1331, nu, 1, s.35-46; yenə onun, Türk edebiyatında ilk mütasavviflər, s.3.

mantik paradigmaya daxil olur və sintaqmatik konstruksiyada xüsusi səviyyə (yarus) qazanır.

Göyçə dastanlarında sufi kontekst qabarıq şəkildə özünü göstərir. Aşıq ədəbiyyatının sufizmlə bağlı, təsəvvüfi problemlər üzrə öyrənilməsi olduqca zəruridir və müstəqil araşdırmalar tələb edir. Bizim Göyçə dastanlarından verdiyimiz nümunələrin fraqmental xarakter daşması da araşdırmanın birbaşa bu problemə həsr olunmaması ilə bağlıdır.

"Təbii ki, başlanğıcda aşığa çevrilən aşıqlar təriqət əhli idilər və sonralar müstəqil bir təşkilat kimi formalaşan aşıqlar təxəllüs alaraq "Qul", "Miskin", "Abdal", "Xəstə", "Şah", "Sultan" və s. kimi terminləri qəbul etməklə özlərinin təsəvvüfi axına bağlılıqlarını saxlaya bilmişdilər. Aşıqlıq bir sənət növünə çevrildikcə təxəllüslər də arxa plana keçməyə, daha çox "Aşıq" təyinedici adı işlənməyə başladı. Sufizmin eşq anlayışı, vəhdəti-vücudun ontoloji və qnoseoloji köklərini açıqlayan şeirlər bu ədəbiyyatda seyrəlməyə başladı. Aşıq ədəbiyyatında dəyişməz qalan ilhamın vergi olduğuna, ilahi mənşəli olduğuna inam, bir də sufi rəmzləri oldu.

Aşıqlar haqqında xalq rəvayətləri bu verginin ilahi qaynağını açıq-aydın göstərməkdədir. Aşıq Ələsgər, Molla Cümə ilə bağlı rəvayətlər dediklərimizə misal ola bilər. Bəşəri eşqdən ilahi eşqə qədər yüksələn aşıqlarda saz çalıb, söz qoşmağı onlara ərşi-gürşü yaradan uca Allah vermişdir. Vergini onlara ötürənin Hz. Əli, Qırqlar, Xızır, nurani qoca olması da bu ilhamın sufi köklü olduğunu göstərir. Haqq aşığının adı şairlərdən üstünlüyü də onun haqqın dili ilə, bədahətən şeirlər qoşması, qıfılənd kimi sorulan təsəvvüfi sirləri ilahi bir qüdrətlə açmasındadır. Aşıqlar aşıqlıqdən aşıqlığa gedən yol, ilahi vergi, sufi mətləbləri, dərvişlik, ərənlilik məqamları haqqında qoşduqları eşq dastanlarında uzun-uzadı məlumat verirlər. Xüsusi bir zümrə kimi seçilən aşıqların mədəniyyət tarixində ən böyük xidmətləri haqq aşıqlıyının dastan tipini (seçmə mənimdir – H.İ.) yaratmaqla təsəvvüfünü tamamilə xalqın malına çevirmələri oldu"¹.

1. Füzuli Bayat. Məhəbbət (eşq) dastanları. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab. Bakı, Səda, 2000, səh. 123,127.

"Həcər xanım" dastan-rəvayəti də Ələsgər sənətinin vergili olduğundan soraq verir.

Ustad Ələsgərin poeziyası, eyni zamanda onun haqqında yaradılmış dastan-rəvayətlər göstərir ki, bu qüdrətli sənətkarın sənəti dərin köklərə bağlıdır.

O, Miskin Abdal, Qurbani, Abbas Tufarqanlı kimi haqq aşığılarından. Onun ilhamı vergili, ilahi mənşəlidir. Deməli, onun məşhur şeirində aşılığın ədəb-ərkan konsepsiyasının əsas cəhətlərini açıqlaması da təsadüfi deyildir:

"Aşılıq ədəb-ərkan baxımından özünəməxsus keyfiyyətə malik olsa da, onun bu ədəb-ərkan sistemi təsəvvüf mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Araşdırma göstərir ki, aşılığın ədəb-ərkan sistemi, əslində təriqətin ədəb-ərkanının sadələşdirilmiş və kütləviləşdirilmiş şəkildən başqa bir şey deyildir. Təriqət böyüyü pir, mürşid adlandığı kimi, aşıqların da böyüyü ustad və dədə adlanırdı. Türk təkkə böyüklərinə də ustad, dədə deyildiyi məlumdur.

Ustadın yanında aşılığın ədəb-ərkanını, saz çalıb oxumağı, məclis aparmağı, dastan söyləməyi öyrənən şagirdlərin üç-dörd ildən on-on beş ilə qədər təlim keçdikləri məlumdur. XIX yüzilliyin məşhur aşıqlarından Ağ Aşığın, Aşiq Alının, Aşiq Ələsgərin, Molla Cümənin məhz ustad yanında yetişdikləri qaynaqlardan bəlli olur. Təkkə şairləri şeirlərində şeyxlərini dönə-dönə xatırladıqları kimi, aşıqlar da qoşmalarında ustadlarını yad etməyi unutmurdular. Təriqətə qəbul mənbələrdə qalsa da, aşılığa qəbul və şagirdin necə adlanması bizə məlum deyildir.

F.Köprülü bunu çiraqlıq mərtəbəsi adlandırır və çirağın aşiq oluncaya qədər bir neçə mərtəbə keçdiyini, ustaddan məxləs (təxəllüs) alıb müstəqil aşiq olduğunu yazır.Çoxsaylı şifahi aşiq mənbələri aşılığın vergi kimi verildiyini bildirməklə yanaşı, ustad-şagird münasibətini də açıqlamağa xidmət edir. Ancaq bu tip mənbəvi rəvayətlərin toplanıb nəşr edilməyindən (yalnız Aşiq Ələsgərlə və Molla Cüma ilə bağlı bəzi rəvayətlər nəşr edilmişdir.) aşılığın ədəb-ərkan sistemini, aşılıq təlimini tam şəkildə araşdırmaq mümkün deyildir. Ancaq bəzi aşiq şeirlərində, xüsusən də eşq dastanlarında və Aşiq Ələsgərin məşhur və məlum şeirində aşılığın ərkan konsepsiyasının əsas konturları

cızılmışdır".¹

Aşıq Ələsgərin həyat və yaradıcılığından bəhs edən "Həcər xanım", Aşıq Ələsgərnən Dəli Alı", "Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri" dastan-rəvayətlərində də ustad aşığın şəxsiyyəti, həyata baxışı barədə söhbət açılır. Onun təkəcə Göyçədə deyil, digər mahallarda da şan-şöhrət sahibi olduğu, elin şad günü ilə yanaşı dərddli-qəmli günlərində də Ələsgər kimi el ağsaqqalının, müdrik şəxsiyyətin sözünə, məsləhətinə ehtiyac olduğunu görürük.

"Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri" dastan-rəvayətində Qarabağın Xanqərvənd kəndinin də göyçəlilər kimi sazı-sözü xoşladıqlarından, məclislərinə aşıq gələndə dinə-imana gəldiklərindən söhbət açılır. Bu camaat yaylağa köçəndə toy tədarükü görürlər:

"Buranın camaatı Aşıq Ələsgəri çox yaxşı tanıyırdı. İstər aranda, istərsə də yaylaqda toy eyləyəndə çox zaman Aşıq Ələsgəri aparırdılar. Əgər Aşıq Ələsgəri tapa bilməsələr, başqa aşıq çağırırdılar".

Bu dəfə Aşıq Ələsgərin dalınca adam göndəririlər. Ələsgər deyir ki, üç gündən sonra gedərik. Ələsgəri aparmağa onun siğə qardaşı Məşədi Qara gəlibmiş. Bu sözdən qonağın incidiyini görəndə Ələsgər toya getmək məcburiyyətində qalır. Onlar gəlib Zəd kəndi ilə Zərzibil kəndinin arasında atdan düşüb dincələndə sazı çıxarıb çalmaq istəyəndə dostu təəccüblənir. Ələsgər deyir:

"- Öyün tikilsin, vurhavuru görmürsən?

- Nə vurhavur?

- Bu saat mənim qəlbimdə iki padişahın davasıdır.

- Hansı padişahların?

Aşıq Ələsgər belə deyəndən sonra sazı sinəsinə basdı, görək nə dedi, Məşədi Qara nə eşitdi:

Nəfsnən mərifət duruf cahada,

Mərifət deyir-Belə kar eyləməynən!

Nəfs deyir: - Baxma naqqal sözünə,

Xeyrin gələndə yerdə ar eyləməynən!

Qara indi başa düşdü ki, Aşıq Ələsgərin qəlbində dava eliyən hansı padişahlarıymış. Ələsgər aldı o biri bəndi dedi:

1. Aşıq Ələsgər. Bakı, Elm, 1972, səh.305.

Mərifət deyir:

Günahkardı nə ki yoldan azan var,
İki mələk-xeyir-şəri yazan var,
Qiyamət var, qıl körpü var, qazan var,
Röyşən yollarını tar eyləməynən!

Aşiq Ələsgər qışın son ayını bu yana getməmişdi. Ondan sonrada ki Məhərrəmlik araya düşmüşdü. Bu il birinci dəfəydi ki, xeyir işə gedirdi.

Aldı Nəfs:

Zimistan çəhmişəm, yeni yaz oluf,
Üzüm gözəllərə payəndaz oluf,
Sözüm bəyənilif, işim saz oluf,
Sən Allah, gözümü kor eyləməynən!

Aldı Mərifət:

Haqq bizə göndərif dəlili-ayət,
Oruj tut, namaz qıl, eylə ibadət,
Mehdi divanında çəhmə xəcalət,
Məhşərdə yerini nar eyləməynən!

Aldı Nəfs:

Sən müztərsən, loyğa-loyğa danışma,
Belə sualları məndən soruşma,
Nə xeyrimə, nə şərimə qarışma,
Qarışsan, çıx yeri dar eyləməynən!¹

Dastandan gətirdiyimiz örnəkdən də görüldüyü kimi Haqq aşiqi Dədə Ələsgərin könlündə gedən savaşı motivində (təbii ki, bu Ələsgərin öz sənətkarlıq xüsusiyyətidir və əski türk ənənəsində (məsələn, Divanü-lügət it-türk"dəki şeir örnəklərində mövcud olan bir üsuldur) sufi pillələri -təriqət ("nəfs" termini altında) və mərifət arasındakı münasibətlər insanın kamilləşmə prosesinin xüsusi səviyyələri kimi, İslamı da bu kontekstdən kənarlaşdırmadan yüksək estetik keyfiyyətdə təqdim olunur.

Göyçə aşıqlarının yaradıcılığı, o sıradan dastan yaradıcılığı bütövlükdə İslam, Sufizm, Sufi təriqətləri, Şiyəlik kontekstləri-

1. Aşiq Ələsgər B., Elm, 1972, 229-239

nin içində baş verir.

Bunların mükəmməl öyrənilməsi olduqca zəruridir və gələcək tədqiqatlarda qeyd etdiyimiz məsələlərə geniş yer verilməli, müstəqil araşdırmalar aparılmalıdır.

Yaradıcı subyekt kimi aşığın (şairin, sənətkarın) birdən birə XVI əsrdə yaranmadığı aydındır. Amma bizim mövcud aşıq tipi məhz XVI əsrdə yaranmışdır. Öncə istinad etdiyimiz müəllifin mülahizələrindən aşığın (haqq aşıqlərinin) yeni dastan tipi (eşq dastanları tipini) yaratmasını təmamilə doğru sayırıq. Amma aşığın meydana gəlməsində təkkə şairindən birbaşa aşığa keçidin baş verməsi tezisi, əslində kifayət qədər mürəkkəb olan ədəbiyyat və sənətin inkişafı prosesinə çox sadə və bəsit yanaşma kimi anlaşıla bilər.

Göyçə dastanlarında Türk dünya modeli: xaos və harmoniya.

Göyçə dastanları Türk epik təfəkkürünün reallaşmış mətn faktı kimi özündə türkün dünya haqqında təsəvvürlər kompleksini bu janr çərçivəsində və onun qəliblərində müvafiq elementlərlə (obraz, motiv, süjet) və müxtəlif səviyyələrdə (kod, məlumat, sxem) ifadə edir. Sözügedən dastanlarda tarixilik güclü olduğundan, yeni dövr dastan tipi kimi tarixi dünyagörüşün ifadəsi üstünlük təşkil edir; amma bu heç də semantik strukturun alt qatında qalan modelləşdirici sistemi istisna etmir. Həmin sistem digər səviyyələri özündən və özündən böyük şəkildə, onun özünü içərisinə alan çevrələrə proyeksiya edir və bütün çevrələr onda konfigurasiya olunur: bu kosmik modeldir, -mif, ritual, dil və maddi mədəniyyət abidələri əsasında bərpa olunan dünya obrazıdır. Dar mənada kosmik modeli dünyanın məkan obrazı kimi anlamaq qəbul olunmuşdur. Dünya haqqında təsəvvürlərin ifadəsi kimi "dünya ağacı"nın yardımı ilə İnsan və Tanrının, yer və göyün zəruri əlaqələri dəstəklənir. "Dünya ağacı" obrazı hər şeydən öncə dünyanın üçlü şaquli strukturunu təşkil edir: Göy, Yer, Yeraltı. Bu bölünmə iki qütblü şaquli strukturda yuxarı-Allah, orta-İnsan, aşağı ölü və xtonik varlıqlardır. "Dünya ağacı" üfüqi sıxlıqda dünyaya dördtərəfli (bəzən 8 tərəfli) dayanıqlı və statik struktur verir. Mərkəzi ağacdən dörd tərəf üzrə üfüqi sıxlıqda yerləşən dörd ağacı kosmik üfüqün təşkilinin ideal

sxemidir. Üfüqi sıxlığın dördtərəfli modeli dünyanın dörd cəhəti haqqında təsəvvürlərə uyğundur; onların kəsişmə yerindən "Dünya ağacı yaranır". "Dünya ağacı"nın köməyi ilə nəinki kainatın əsas məkan sahələri fərqlənir, həm də başqa sferalar üzvlənməyə məruz qalır. Belə üzvlənmə adətən üçlü strukturda reallaşır: məsələn, keçmiş, indi, gələcək; əcdad,indiki nəsil, varis (zaman sferası); əlverişli, neytral, əlverişsiz (etioloji sfera) və s. "Dünya ağacı" konsepsiyası birbaşa dünyanın yaranması haqqında təsəvvürlə, kosmik məkanın differensasiyası ilə, dünya nizamı yaradılması ilə bağlıdır.¹

Görkəmli mifoloq alimlərin mülahizələrindən aydın olur ki, ənənəvi mətnlərin əsasında mifoloji dünya modeli durur. Burada zamanın və məkanın çeşidli transformasiya variantları mümkündür; amma dünyanın zamanda, məkanda və insanda təkrarlanan şaquli və üfüqi strukturu qeyd olunan kəmiyyət və keyfiyyət çevrəsində baş verir.

Türk-oğuz epik ənənəsinin fasiləsiz davamı kimi Göyçə də stan yaradıcısı subyektinin təsəvvürləri də həmin əski modeli birbaşa və ya dolayısı ilə təkrarlayır. Məsələn, Dədə Ələsgərin bir müxəmməsində türk dünya modelinin mətn reallaşmasına diqqət edək:

"Xaliqi-ləmyəzəl-allah
Möcüz nüməyan eləyib;
Görün bir qətrə məkidən
Nə cürə insan eləyib;
Ona fəthi-nüsrət verib,
Bəbir pəhlivan eləyib;

1. А.К.Байбурин. Космическая модель. С.61-62. Народные знания. Фольклор, Народные искусство.вып.4.М,Наука, 1991. с.61-62; В.Н.Топоров. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией мирового дерева (труды по знаковым системам. Тарту, 1971. 5; Yenə onun. О космологических источниках раинеиторических рписаний) orada, 1973. 6; Е.ММелетинский. Поэтика мифа .М,1976; Б.А.Латынин. Мирвое дерево-дерево жизни в орнаменте и фольклоре Восточной Европы (Изв. ГАИМК.Л., 1933. Вып,69 Е.Г.Кагаров. Мифологический образ дерева, растущего корнями вверху) докл. АН СССР. Сер. В. 1928. №5.

Səfalının yaynında
Dörd dəfə meydan eləyib;
Hər kimə xişm ilə baxsa
Xofu hərəsan eləyib".¹

Gətirilən örnəkdə dünya modelinin şaquli strukturu allah (yuxarı)-insan (orta)-"hər kim" (yeraltı, "xofun hərəsan etdiyi"-dolayısı ilə bildirilir) olmaqla üçlü sistemdə sıralanır. Üfüqi struktur isə "dörd dəfə meydan eləyib" misrasında (əslində dörd tərəfə) bir qədər fərqli deyilişlə ifadə olunub.

Göyçə dastanlarının "dünya modelinin" strukturunda diqqəti çəkən bir cəhət də sakral sferanın üzvlənməsidir. Adətən mətnlərində Allah, Məhəmməd, Əli sakral sferanı təşkil edir. Pir, Mürşid, ocaq, övliya, seyid isə onun ətrafında təsəvvür edilir.

Dünyanın yaranması haqqında mifoloji təsəvvürlər sistemi kimi mifoloji kosmogenez əsas reallaşma forması olaraq kosmoqonik mif motivlərində (mifologemlərdə və mifemlərdə) xaosun kosmosa çevrilməsindən danışılır. Dünyanın mifoloji yaranma prosesi əsasən ilin təqvim ritualında (məsələn, yazın qarşılınması mərasimində, "kosa-kosa" oyunu) özünü göstərir. Xaos istənilən kosmoqoniyalarda gecə, boşluq, dibsizlik və ya xtonik varlıqlar kimi təsvir olunur. Dünyanın yaranması üçün ilkin material hava, od, torpaq, su xaosun kosmosa çevrilməsində mərhələli şəkildə ierarxik ardıcılıqla iştirak edir; ilk növbədə məkan-zaman qarşılıqlı su-quru, göy-yer, yuxarı-aşağı, işıq-qaranlıq, gündüz-gecə şəklində baş verir. Xaosdan kosmosa keçidin sonrakı mərhələlərində diri-ölü, kişi-qadın və s. şəklində təzahür edir. Bundan sonra dünyanın saxlanması insanın, heyvanların, bitkilərin ilkin mədəni simvolların iradəsi ilə əlaqəli olur. Xaosdan kosmosa keçid Tanrının, daha sonra isə mədəni qəhrəmanların iradəsi ilə baş verir. Yer-ana və Göy-atanın (Ay ana, Günəş ata) müqəddəs nigahı ilə dünyanın yaranması haqqında da süjetlər mövcuddur.²

1. Aşıq Ələsgər. B., Elm, 1972. S. 37.

2. А.К.Ба йбу рин. Космогенез мифологический. С. 63-64. Народные знания, Фольклор, Народные искусство. М;1991,с .63.

Məsələn, Ay və Günəşin iştirakı ilə kosmosun yaranması aşiq Alının aşağıdakı misralarında bu şəkildə ifadə olunub:

Aydı, gündü gəlir keçir ömürdən,
Tələsirik görən yaza nə qaldı?

Üst qatda real tarixi zamanın altında mifoloji kosmogenez modeli dayanmışdır. Ayla Günün gəlib keçməsi yazı doğurur. Yaz isə məhz həyat, dirilik, törəyiş deməkdir. Mifoloji zaman çevrəsi bitir, təbiət ölür və ölümüylə dirilir. Ölüm həyata, həyat ölümə eyni bir nöqtədə qovuşur. Nəhayət, bəzi kosmoqonik miflərdə yaranış sözlərin köməyi ilə baş verir.¹

Göyçə dastanlarında kosmosu təmsil edən Göyçəli aşiq və ya onun tərənnüm etdiyi müsbət qəhrəman şər qütbün təmsilçilərinə qələbə çalır. Aşiq münasibətləri kontekstində Göyçəli aşığın harmoniya yaratması daha çox istedadsız aşığın ifşası motivi ilə ifadə olunur və ona qarşı görülən cəza tədbiri onun sazının odunluğa göndərilməsi ilə məhdudlanır. Tərəkəmə-elat mühitindən və məişətindən gələn (və həmin məişətin spesifik terminologiyası çevrəsində baş verən) duzlu yumor motivləri dastanı müşaiyət edir və gülüşün xüsusi semantik funksiya daşıyıcısı kimi auditoriyanı daim şən əhvali-ruhiyyədə saxlaya bilir. Təbiətlə harmoniyaya intuitiv cəhd ənənəvi mədəniyyətlərin xarakterik əlamətidir. Lakin, insan həyatında tale xarakterli situasiyalar təkrar-təkrar dönməz müntəzəmliklə yaranır. Hər şeydən öncə onlar həyat siklinin daha çox əhəmiyyətli məqamları ilə uzlaşırlar: doğuluş, toy və ölümlə. Həmin situasiyalar mifik başlanğıcın mikro-kosma daxil olması kimi duyulur. Bəzi zamanlarda xaos təsdiqlənir. Hamı "o dünyaya" yaxınlaşır. Düşünürük ki, qədimdə belə situasiyalar güclü emosional streslərin mənbəyi olmuşdur.²

O.M.Freydenberqə görə, eyni bir situasiyanın real (və ya insanın ömründə onların real) mövcudluğuna baxmayaraq qəbul olunması aydın şəkildə göstərir ki, biz iki hadisə ilə üzləşirik: birincisi, gerçəkliklə, ikincisi, həmin gerçəkliyin şüurdakı kon-

1. А.К.Байбурин. Космогенез мифологический. С. 63-64. Народные знания, Фольклор, Народные искусство. М;1991,с.63.

2. Традиционные мировоззрение тюрков южной Сибири. Пространство и время. Вещный мир. Новосибирск, Наука, Сибирское отделение. 1988. С. 153-154.

sepsiyası ilə:¹

Göyçə dastanları Azərbaycan-Oğuz-Türk gerçəkliyini və həmin gerçəklik haqqında təsəvvürləri dastan modelində təqdim edir. Klassik məhəbbət dastanlarının kononik "monoton" informasiyasından fərqli olaraq göyçə dastanları özündə arxaik türk eposu tipini, orta əsrlər dastanı motivlərini saxlaya bilib, real tarixi hadisələri də öz içinə alıb; onlarda qəhrəmanlıq eposuna meyl də güclüdür. Arxalığ eposun əsas süjet mövzusu "biz-onlar" qarşıdurması modelində qurulur; Epik qəhrəman, adətən soy başçısı harmoniyanın təminatçısı rolunda çıxış edir. Türk dastanları üçün bu daha əhəmiyyətli bir mövqeyə malikdir. Çünki türkün əzəli və əbədi missiyası harmoniya yaratmaqdır.

Bizə görə dastan (xüsusilə, məhəbbət dastanları) iki diskretik tipin sintezində reallaşan harmoniyanın mətn işarəsidir. Göyçə dastanları əski Türk təsəvvürlərinin, Türk həyatının və Türk cəmiyyətinin bütün etnik-mədəni-keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən zəngin və əvəzsiz informasiya qaynağıdır. Göyçə dastanlarında bütövlükdə Türk epik sistemini elmi şəkildə müşahidə etmək mümkündür.

"Aşıq Ələsgərə Dəli Alı", "Aşıq Ələsgərin Qarabağa Toy səfəri", "Aşıq Alının Türkiyə səfəri" və b. dastanlar (dastan rəvayətlər) spesifik şəkildə əski türk qəhrəmanlıq motivlərini özündə ifadə edir. Türk xalqının döyüşü, Göyçə aşığının deyişməsinə transformasiya olunaraq yeni keyfiyyət göstəricisi kimi çıxış edir. Bu dastanlarda yeni dövrün harmoniyasını təmin etmək üçün zəruri informasiya üstünlüyü nümayiş olunur. Göyçə aşığının yaratdığı və yaşatdığı dastanda kaos bütün hallarda kosmosla əvəzlənir, harmoniya təmin olunur.

Dastan şeiri

Tanınmış türkoloq K.V. Nərimanoğlunun da qeyd etdiyi kimi həm mübahisəli, həm də maraqlı problemlərdən biri "Dastanlarda" şeir və nəsr məsələsidir. Alim eyni zamanda "Dədə Qorqud" və Orxon-Yenisey abidələri üzrə müxtəlif istiqamət-

1. О.М. Фрейндерберг. Поэтика сюжета и жанра. Л., 1936. С. 59.

lərdə tədqiqat aparmış V.Jirmunski, X.Koroğlu, N.V.Stebleva, Ə.Uysal, V.Valker, F.Sümer, O.Ş.Gökyay, M.Ergin, Ə.Sultanlı, M.Təhmasib, M.Adilov, Ş.Cəmşidov, V.Aslanov, K.Abdullayev, və b. müəlliflərin məsələyə baxışında əsas ümumi cəhət kimi retrospektiv aspekti qeyd etmiş və eyni zamanda məhz bu tipli baxışın "Dədə Qorqud" şeirini müəyyənləşdirmək üçün yetərli olmadığını da əlavə etmişdir. Müəllifin o fikri də tamamilə doğrudur ki, əski şeirə müasir şeirin tələblərindən yanaşmaq olmaz. "Şeir əvvəldir, yoxsa nəsr?" – sualını dünya ədəbiyyatşünaslığı kontekstində araşdıran K.V. Nərimanoğlu məsələ ilə bağlı bir sıra müəlliflərin münasibətlərini nümunə olaraq gətirir.¹ "Qədim insanların sözə inamı, sözün magik qüvvəsi şeiri, yəni xüsusi sırası olan, adi danışqdan seçilən söz komplekslərini yaratmışdır."

Zaman keçdikçə bu seçimli ifadələr, cümlələr, mətnlər yarandığı dilin ifadə vasitələri imkanına, dilin fonetik, leksik, qrammatik, poetik sisteminə uyğun şəkildə min illər boyunca kollektiv yaradıcılıq prosesində cilalana-cilalana böyük inkişaf yolu keçən və nəhayət, dastan dövrü keçirən bədii söz kontekstində şeirin ifadə və məzmun planı öz qanunauyğunluqları ilə zəngin sistem kimi ortaya çıxır.² M.Təhmasibə görə dastan şeirlə nəsrin növbələşməsi prinsipilə əsaslanır. Bəzən rus və Avropa alimləri bunu sadəlik, hətta bəsitlik, primitivlik kimi başa düşür, qələmə vermək istəyirlər. Bu əlbəttə doğru deyildir. Bu, bizim dastanlarımızın çox qədimlərdən başlayaraq gələn və bu gün də davam edən xüsusiyyətidir. Bu, "Kitabi-Dədə Qorqud" boylarında da belə olmuş, "Koroğlu"da, Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanı haqqında yaranmış "Kamal" kimi müasir qəhrəmanlıq dastanlarında da, yüzdən artıq məhəbbət dastanımızda da belədir. Dastanda adətən, hadisə, əhvalat, macəra sadəcə danışılır və onun aşıqlar tərəfindən Yurd adlandırılan bu təhkiyə hissəsi ancaq nəsrə olur.

Qəhrəmanların müraciətləri, münasibətləri, məhəbbətləri, izzət və həyəcanları, kədər və sevincləri, deyişmə və müşairə-

1. K. Vəliyev. Dastan poetikası. B., 1984, S. 105-106.

2. K. Vəliyev. Göstərilən əsəri. S. 107-108.

ləri isə qoşmalarla verilir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, yazılı ədəbiyyat dastanları ilə xalq dastanları bu cəhətdən müəyyən dərəcədə fərqlənir.¹ Türk epik ənənəsində tamamilə şeirlə yaradılmış dastanlar vardır. Və bu forma dastançılıq ənənəsində ilkin sayıla bilər. Çünki "dastan qoşmaq", "dastan bağlamaq", "dastan yazmaq" və s. ifadələrin hər biri əski çağlarda onun şeirlə ifadə olunduğunu bildirir. Göyçə dastanları həm ənənəvi, həm də ənənədə unudulmuş dastan tiplərini saxlaya bilib. Məsələn, Aşıq Ələsgərin müxəmməslərinin içərisində elə şeir nümunələri² vardır ki, arxaik eposu, qəhrəmanlıq dastanlarını, konkret olaraq, "Oğuz kağanı", "Koroğlu"nu xatırladır. Bunun üzərində dəqiq təhlil aparılsa, burada çox maraqlı elementlər aşkarlanacaq.

Bizə görə, dastanda şeir epik süjeti müşayiət edir; əslində iki "süjet" yaranır: birincisi hadisəvi süjetdir ki, nəslə təhkiyə olunur (söylənir), ikinci şeirlə oxunur və emosional ovqatı təmin edir. Ümumi süjet nəsr-nəzm (nəzm-nəsr) növbələşməsində qırılmaz. Klassik məhəbbət dastanlarında "ustadnamə", "dastan", "duvaqqapma" (və yaxud "cahannamə") ardıcılığı (hökm-sınaq-nəticə)³. Göyçə dastanları üçün heç də məcburi bir model deyildir. "Ustadnamə" və ya "duvaqqapma"dan istifadə olunmadığı hallar da istisna təşkil etmir.

Göyçə dastanlarının janr spesifikasiyası və təsnifi prinsiplərinə dair

Əski Türk-Oğuz ədəbiyyatının (XI əsrə qədər) Oğuz-Türkmən tipinin (XI-XV əsrlər) davamı olaraq Göyçə aşıq poeziyası (XVI-XX əsrlər) əski xalq ədəbiyyatının zəngin nümunələrini (janrlarını və şəkillərini) şifahi ədəbi ənənənin qanunauyğunluqları çəvrəsində mühafizə edib, funksional dinamikanı təmin edən şifahi ədəbi fəaliyyət enerjisini itirməyib. "Göyçə sazının, sözünün sorağı ilə son illərdə aparılan axtarışlardan məlum ol-

1. M.H. Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları. Orta əsrlər. B., Elm, 1972, S. 58

2. Aşıq Ələsgər. B., Elm, 1972, II kitab. S. 42 (bax: "kimi" şeiri)

3. M. Cəfərli. Göstərilən əsəri.

muşdur ki, bu torpaqda hələ XVI-XVIII yüzilliklərdə Ozan Heydər, Ozan Cəlil, Ozan İbrahim, Miskin Abdal, Dərdli Nəsim, Qul Mahmud, Şimpırlı Sevgili kimi sənətkarlar yaşayıb-yaratmış¹ onların sənət ənənəsini Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Məmməd-söyün, Alməmməd, Dədə Ələsgər, Aşıq Məhərrəm, Aşıq Əziz, Şair Aydın, Aşıq Musa, Mirzə Bəylər, Hacı Əliş Ağa, Şair Məhəmməd, Usta Abdulla, Bəşir, Aşıq Qurban, Şair Əbdüləzim, Aşıq Əsəd, Aşıq Talib, Aşıq Mehdi, Həsən Xəyallı, Xəstə Bayraməli, Aşıq Nəcəf, Şair Bəhmən, Növrəs İman, Şair Aqil, Aşıq Musa, Şair Həşim, Aşıq Məhərrəm, Şair Əbülfət, Aşıq Cahad, Aşıq Əli, Aşıq Saleh, Aşıq İsmayıl, Aşıq İmran, Aşıq Haqverdi, Aşıq Murad Niyazlı və b. davam etdirmişlər.²

Bir başqa deyilişlə də olsa türk ədəbi-bədii fikrinin tarixi inkişaf qanunauyğunluqları, onun ayrı-ayrı faktları, hadisələri və görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində M.F.Köprülü, Ə.Cəfəroğlu, Ə.Abid, H.Zeynallı, F.Köçərli, Ə.Nazim, M.Arif, C.Xəndan, Ə.Sultanlı, Mir Cəlil, M.Cəfər, M.İbrahimov, H.Araslı, F.qasımzadə, Ə.Şərif, M.Rəfilı, X.Yusifov, Ə.Səfərli, K.Talibzadə, K.Məmmədov, A.Dadaşzadə, N.Məmmədov, F.Hüseynov, X.Əlmirzəyev, P.Xəlilov, K.Hüseynoğlu və b. tərəfindən çeşidli aspektlərdən araşdırılıb.

Azərbaycanda bədii fikir tarixinin vahid konsepsiyasının çağdaş nəzəriyyəsini yaratmaq istiqamətində xüsusi xidmətləri və fenomenal baxış səviyyəsi ilə seçilən Y.Qarayev yazır: "...Sovet nəzəri-estetik fikrində özünü göstərən ümumi metodoloji qüsur – bədii bir hadisə kimi realizmi və fəlsəfi bir kateqoriya kimi materializmi eyniləşdirmək, realizmin bütün məzmunu "gerçəkliyə sədaqət" əlamətindən, hətta "həyata bənzərlik" anlayışından ibarət etmək, bədii cəhətdən kamil, mütərəqqi olan

1. Ziyəddin Məhərrəmov. XX əsr Göyçə aşiq mühiti (1920-1950-ci illər). "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, B., 1997, s.9.

2. İslam Ələsgərov, "Aşıq Ələsgər və XIX əsr Göyçə aşıqları". Namizədlik dissertasiyası, ADU-nun kitabxanası. B., 1971; Z.Məhərrəmov. Göstərilən əsəri; Vətən qürbətində qaldı. B., Yazıçı, 1993; "Ulu Göyçə" qəzeti, №20. 8 sentyabr 1993, s.2; Sazlı-sözlü Göyçə. Azərnəşr, B., 1999 (toplayıb tərtib edənı və ön sözün müəllifi İ.Ələsgərdir); Tərlan Göyçəli. GÖYÇƏ aşiq məktəbi. B., Göytürk, 1998.

nə varsa hamısını mütləq gətirib realizmə bağlamaq (“realizm-antirealizm“ konsepsiyası) həmin dövrün (sovet dövrünün – H.İ.) əsərləri üçün səciyyəvidir“.¹

Məsələ burasındadır ki, Göyçə dastanlarının əksəriyyəti məhz həmin dünyagörüş tipinin (realizmin) artıq sənətdə hakim olduğu zamanda qeydə alınmışdır. XVI-XVIII əsrlər dastanları da XIX-XX əsrlər aşığının dünyagörüşü çərçivəsində reallaşmışdır.

Dastanların janr spesifikasiyasında iki xüsusi əlamət müşahidə olunur: dəyişə bilən (diaxroniyaya meyilli və onun üçün açıq olan) və dəyişməyən (sinxron). Birincinin janr dinamikası funksionaldır; o ən azı yeni şəkillər törədə bilmək iqtidarındadır. İkincinin isə belə bir imkanı yoxdur; o yalnız variantlaşma və variasiyalaşa bilər. Göyçə dastanları birinci əlamət üzrə xüsusi olaraq seçilir. Klassik dastanlar üçün ənənəvi sayılan sadə süjet strukturu burada özünü başqa şəkildə göstərir: süjet şaxələnilir, yardımçı süjetlər yaranır, amma bu qəhrəmanın doğulması, böyüməsi, səfərə çıxması, sınaqdan keçməsi, uğur qazanması modelini pozmur. Məsələn, “Ağ Aşıq və Sənubər dastanı“ eşq kontekstində “aşıq-məşuq“ qarşıdurmasından keçir; problem həll olunur: aşıq məşuqa qovuşur, əslində bununla dastan bitməlidir, amma bundan sonra qəhrəman yeni bir ziddiyyət çərçivəsinə – “Şah-rəiyyət“, “cahil-aqıl“, “güclü səfeh – zəif ağıllı“ konfliktinə salınır. Orjinal spesifik elementlərin intensiv şəkildə işlənməsi məhz aşıq subyektinin realist şüur tipinin daşıyıcısına çevrilməsi ilə bağlıdır. Göyçə dastanları Türk dastan janrının çərçivəsi daxilindədir; onun inkişaf qanunauyğunluğu mexanizmi ilə işləyir; passiv epik imkanlar da onda reallaşa bilər. Yəni türk dastançılığı fasiləsiz şəkildə yaşayır və müxtəlif səviyyələrdə transformasiya olunur.

Dastanların təhlilində təsnifat məsələsinin aydınlaşdırılması əhəmiyyətsiz deyildir. təsnifatın düzgün aparılması folklor örnəklərinin, eləcə də dastanların daha düzgün və dərinlən öyrənilməsinə imkan verir. Məlum olduğu kimi dastanlarımızın təsnifatı məsələsində də müxtəlif fikirlər olmuşdur. Bu barədə Azərbaycan xalq dastanlarının tədqiqi ilə uzun müddət məşğul olmuş professor M.H.Təhmasibin apardığı təsnifat əhatəliyi ilə

1. Q.Yaşar. Realizm: sənət və həqiqət. B., Elm, 1980, s.4.

seçilir, O, Azərbaycan xalq dastanlarını belə təsnif etmişdir.

I. Qəhrəmanlıq dastanları.

1. Qədim bahadırlıq nağılları, sehrlı nağıllar və xatiri görüşlərlə səslənən qəhrəmanlıq dastanları.

2. Tarixi hadisələrlə səsləşən qəhrəmanlıq dastanları.

3. Adi qəhrəmanlıq dastanları.

II Məhəbbət dastanları.

1. “Məhəbbətlə qəhrəmanlığın hüdudunda dayanan dastanlar”.

2. Əsil məhəbbət dastanları.

a) Nağıllarla bağlı məhəbbət dastanları.

b) Qədim eposla bağlı məhəbbət dastanları.

v) Yazılı ədəbiyyatla bağlı məhəbbət dastanları.

q) Orijinal məhəbbət dastanları.

III Ailə-əxlaq dastanları.¹

“Miskin Abdalnan Şah İsmayıl” dastanını bu bölgədə birinci qrupa, tarixi hadisələrlə səsləşən qəhrəmanlıq dastanları qrupuna aid etmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi, dastanda bir çox tarixi hadisələrin əksi, tarixi qəhrəmanlıq dastanlarının əsasında qəhrəmanlıq motivi durur. Bu dastanın baş qəhrəmanı isə ustad sənətkar, haqq aşığıdır. Burada əsas yeri saz, söz tutur, ona görə də bu dastanı qəhrəmanlıq dastanları bölümünə aid etmək olmazdı. Prof. Təhmasib dastanlarımızın 3-cü bölümünü ailə-əxlaq dastanları kimi təqdim edir.

Bəzi motivlərinə görə ailə-məişət məsələlərinin geniş təsvirləri ilə də səciyyəvi olduğuna görə bu dastanı həmin qrupa aid etmək olardı, ancaq “Miskin Abdalnan Şah İsmayıl” dastanı öz əhatə dairəsi, mövzu genişliyinə görə bu bölgüyə sığışmır. “Miskin Abdalnan Şah İsmayıl” dastanı çoxşaxəli, zəngin süjetli dastanlarımızdan biridir. Onu da qeyd etmək ki, hələ neçə-neçə dastanlarımızın sistemli şəkildə nəşr olunmaması, bu janrın təsnifatı məsələsində də çətinlik törədir. Dastanların təsnifatı bu örnək-

1. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər) Bakı, Elm, 1972, səh.112.

lərin tam (mümkün olduğu qədər) toplanması və nəşrindən sonra daha dəqiq olardı. Onu da xüsusilə qeyd etmək gərəkdir ki, M.H.Təhmasibin bölgüsü mövcud dastanlar əsasında aparılmışdır və bu gün də ən mükəmməl təsnifat sayılır.

Dastanların bölgüsü ilə bağlı aparılmış bəzi tədqiqatlarda da orijinal baxış müşahidə olunur. Misal üçün, V.M.Jirmunski¹ və H.T.Zarifov özbək dastanlarını aşağıdakı kimi təsnif etmişdir.

1. Bahadırlıq eposu.
2. Əsgəri-hərbi povest.
3. Tarixi məzmunu malik dastanlar.
4. Roman dastanlar.
5. “Koroğlu” silsiləsi
6. “Mənşəyi yazılı ədəbiyyatdan götürülən dastanlar”

Bu bölgü mövzu və məzmun baxımından aparılmışdır. Göyçə dastanları genezisinə görə əski türk dastançılığından gəlir, tipologiyasına görə oğuz epik sistemi çevrəsindədir; oğuz eposunun funksional dinamik özəyini təşkil edir. Qeyd edirəm ki, Göyçə dastanlarını “dastan”, “rəvayət”, “əhvalat”, “səfər” kimi qruplaşdırmaq mümkündür. Göyçə dastanlarında həm “KDQ”, həm də “Koroğlu” ənənəsi iştirak edir. “Hacı Hüseynin Aşıq Alıya at bağışlaması”, “Aşıq Alının Türkiyə səfəri”, “Aşıq Ələsgərin Qaraqoyunlu səfəri” KDQ-də “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyu ilə müqayisə oluna bilər. qanturalıdan fərqli olaraq Aşıq Alı Türkiyəyə sevgilisinin dalınca yox, sevgilisinə qovuşmaq üçün vəsait əldə etməyə gedir. Türkiyə motivi KDQ-də konkret subyektlə ifadə olunur, bu eşq motivinin siyasi konfederasiyaya qədər semantik izahı vardır. Aşıq Alı üçün isə Türkiyə məqsədə yetmək üçün vasitədir, köməkdir, arxadır, “yaman günün yaradır”. Dastanda XIX əsr Azərbaycanın müstəmləkə şəraiti müxtəlif ovqat ifadə edən elementlərlə aydın şəkildə verilib.

Əski Oğuz “boyu” (dastanı) “soylama” (soy), “boylama” (boy) və “yum”dan ibarət olmaqla üç hissəli bir bütövdən təşkil olunur. Göyçə dastanlarında bu üçlü sistem saxlanılır. Soylama – ustadnamə üç olmaqla söylənir, dastan nəql olunur, duvaq-

1. Жирмунский В.М, Зарифов Х.Т. Узбекс. народ. героичес. эпос ОГИЗ М1947. с.27.

qapma oxunur. KDQ ilə klassik dastanların uyğunluğu sxemi aşağıdakı şəkildədir:

boy	dastan
1. Soylama	ustadnamə
2. Boylama	dastan
3. Yum	duvaqqapma (cahanin amə)

Göyçə dastanları müasir şəraitdə də inkişafda davam etdiyinə görə daha çox tarixi istiqamətə meyllənir. Məsələn, “Şair Həsən Xəyallıyan Ağdabanlı Aşıq Şəmşirin görüşü“, “Aşıq Ələsgərnən Mir Məcid ağanın görüşü“ tamamilə real hadisə zəminində yaradılmış dastanlardır. Ona görə də biz dastanları məhz “dastan – rəvayət“ kimi təsnif etməyi məqsədəuyğun sayırıq.

Ümumilikdə isə “Göyçə dastanları“nı aşağıdakı şəkildə təsnif etmək olar:

1. Kanonik məhəbbət dastanları (Göyçə variantları)
 - a) Azərbaycan məhəbbət dastanlarının Göyçə variantları
 - b) Göyçə mühitinə məxsus məhəbbət dastanları
2. Göyçə aşıq dastanları
 - a) Ustad aşıqların yaratdığı dastanlar
 - b) Ustad aşıqlar haqqında yaradılmış dastanlar
 - v) Digər tarixi şəxsiyyətlər haqqında dastanlar
3. Göyçə dastan - rəvayətləri
 - a) Aşıqlarla bağlı dastan rəvayətlər
 - b) Başqa görkəmli şəxsiyyətlər haqqında dastan-rəvayətlər

Bunlardan üçüncüsünü a) “rəvayətlər“, b) “əhvalatlar“, v) “səfərlər“ adı altında mətn tiplərinə bölmək olar. Amma bunun üçün Göyçə dastanlarının yazıya alınmış nümunələri üzərində ətraflı tədqiqatlar aparılmasına ciddi ehtiyac duyulmaqdadır. Əlimizdə olan mətnlər möhtəşəm bir folklor xəzinəsini, bütövlükdə əhatə etmir, amma onun haqqında geniş təsəvvür yaratmaq imkanından da məhrum deyil. Göyçəli aşığın repertuarı bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz qəhrəmanlıq dastanları da daxil olmaqla bütün Azərbaycan dastanlarını əhatə edir.

Göyçə dastanlarında qəhrəmanlıq motivi olduca güclüdür;

burada aşiq həm aşiqdir, həm də nominal mənada qəhrəmandır (döyüşçüdür). Sadəcə olaraq o mübarizəsini qılıncı və başqa silahla deyil, sazla və sözlə aparır, qalib gəlir və rəqibi olaraq basdığıni kəsmir, onu ifşa etməklə kifayətlənir. Həmin qəhrəmanlıq ruhu bu gün də mövcuddur və Vətən igidlərinin ulu məskənimiz uğrunda zəfər yürüşünə təminat verir. Bizim nəşrə hazırladığımız materiallar məhz Göyçə dastanlarının sonuncu (3) tipinə uyğundur. Ona görə də biz mətnləri “Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri“ adı altında nəşr etməyi müvafiq hesab etdik. Təqdim etdiyimiz araşdırmada isə mənəviyyatımızın aynasına işıq tutduq.

Əlbəttə, Göyçə dastanlarının (eləcə də bütün Azərbaycan dastanlarının) toplama, nəşr və tədqiq işi bundan sonra daha yüksək tempolə gedəcək. Çünki folklor, mənəviyyat və ədəbiyyat işi milli mədəni inkişafımızın əsasını təşkil edir və bütövlükdə sosial-siyasi və mədəni-mənəvi inkişafımız ölkənin maddi ehtiyatlarının artımının da verəcəyi imkanlarla birgə yüksələn xətlə mədəni irəliləyişimizi təmin edəcəkdir. Müstəqil ölkədə və demokratik şəraitdə yetişən onlarla alim və tədqiqatçı Azərbaycan - türk mənəviyyatının - inamının ideyasını və ruhunu minillərlə toplanmış dəyərlər məcmusunun son beş yüz ilin tarixi reallığı ilə yoğrulmuş Göyçə dastanlarını araşdıracaq, öyrənəcək və öyrədəcək: Türk millətinin milli mədəni birliyi, azadlığı və yüksəlişi naminə.

*Hüseyn İSMAYILOV,
filologiya elmləri doktoru, professor*

MİSKİN ABDAL VƏ SƏNUBƏR

USTADNAMƏ

Aşıq olub diyar-diyar gəzənin,
Əzəl başda pürkamalı gərəkdi.
Oturub-durmaqda ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdi.

Xalqa həqiqətdən mətləb qandıra,
Şeytanı öldürə, nəfsin yandıra,
El içində pak otura, pak dura,
Dalısınca xoş sədalı gərəkdi.

Danışdığı sözün qiymətin bilə,
Kəlməsindən ləlü-gövhər süzülə,
Məcəzi danışa, məcəzi gülə,
Tamam sözü müəmmalı gərəkdi.

Arif ola, eyham ilə söz qana,
Naməhrəmdən şərm eyləyə, utana.
Saat kimi meyli haqqa dolana,
Doğru qəlbi, doğru yolu gərəkdi.

Ələsgər, haqq sözün isbatın verə,
Əməlin mələklər yaza dəftərə.
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqətdə bu sevdalı gərəkdi.

Ustadlar ustadnaməni bir deməz, iki deyər. Biz də de-
yək iki olsun, dostların qəlbi şad olsun.

Varlıynan dost olub, yoxsula gülmə,
Çox da havalanıb coşma, dünyada.

El səni istəyib, qabağa çəksə,
Ağır ol, alçağa düşmə dünyada!

Dərdini bölüşdür qədir bilənnən,
Vəfalı dost olmaz üzə gülənnən.
Bir adam ki, "sən öl" desə yalannan
Onun körpüsünən keçmə dünyada.

Bu sözü bəyənər bir arif, əyyar,
Bədəsil kimsəyə yapış, nə yalvar,
Qonşuya söyləyib, aləmə yayar,
Sirrin seyraquba açma dünyada.

Yaxşı oğul əkər bir yaxşı ata,
Öluncə heç kəsə yetirməz xata.
Yeri gəlsə, xeyir verər elata,
Onun arxasından qaçma dünyada.

Ələsgər, söylənir sözün adınan,
Arif məclisində hər isbatınan.
Bir dost sənlə olsa, sirri yadınan,
Onu düşməindən seçmə dünyada.

Ustadlar ustadnaməni iki deməz, üç deyər. Biz də de-
yə, üç olsun, mərdlərin könlü açılsın.

"Can" deməklə, candan can əskik olmaz,
Məhəbbət artırar, mehriban eylər.
"Çor" deməyin nəfi nədi dünyada
Abad könülləri pərişan eylər.

Nakəs adam danışıda saz olar,
Kərəmdən kəm, səxavətdən az olar.
Nütfədən qarışan şeyitbaz olar,
Mərd də sığıdırmaz, nahaq qan eylər.

Bir gün Mansır qalxar, gəli toxmaq-yay,
Dağlara atmağa eylər haqq-say,
Seçilməz məhşərdə nə şah, nə gəday,
Xaliqu-ləmyazəl haqq divan eylər.

Məzəmmət eyləmə mən binəvanı,
Sahibi-səltənət, ey gövhər kanı,
Mənim sözüm yoldan azan mollanı,
İnşallah, qaytarar, müsəlman eylər.

Mən istərəm alim, mömin yüz ola,
Meyli haqqa doğru, yolu düz ola.
Diliynən zəbanı üzbəüz ola,
Ələsgər yolunda can qurban eylər.

Sizə hardan deyim, kimnən xəvər verim Göyçə mahalının Zərgərri kəndində olan Məhəmməd kişidən. Deyilənrərə görə, bu kənd öz adını Zərgərri tayfasının adınan götürüf. Bu tayfanın addı-sannı, adamlarının sorağı hər yana yayılıfmiş. Hər yerdə onnarın varınnan, dövlətinən, cah-cəlalınnan, bir-birinnən gözəl zərgərrik işdərindən ağız dolusu danışılardı. Qızılın bolluğunna hamı zərgərriknən məşğul olardı.

Məhəmməd kişi kəndin hörmətdi adamlarınnan sayılırdı. Sürüsü su bulandırar, ilxısına yer tapılmazdı. Qızılın, gümüşünün, pulunun sayı-hesavı yoxuydu. Nə qədər var-dövlət, cahi-calal sahibi idisə, bir o qədər də səxavətledi. Atası pullu Cəfər, oğlu Məhəmmədi molla yanında oxutdurmuş, ustad sənətkarrar yanında Göyçədə hər şeydən çox sevilən saz-söz sənətindən hali eləmişdi. Kənddə kəsəkdə elə bir toy-nişan olmazdı ki, Məhəmməd Cəfər oğlu orada başda olmasın. Kasıfların, yetim-yesirrərin dayağı, mərdiməzarrarın, nanəciflərin qənimiydi.

Çoxları bilmirdi ki, adı, şöhrəti hər tərəfə yayılan Mə-

həmməd Cəfəroğlunun böyük bir dərdi var. Onun övladı yoxuydu. Nə vaxtıydı ki, əmisi qızı Növrəstəynən evlənmiş, lakin züryətləri olmamışdı. Vaxt ötsə, zaman keşsə də, Məhəmmədnən Növrəstə Allahın ətəyinnən əllərini çəkməmişdilər.

Bir gün savah-savah o başdan qapı döyüldü. Məhəmməd qapıyı açdı. Qapıda üzünnən, gözünnən nur tökülən bir dərviş dayanmışdı. Salam-əleykdən sonra Məhəmməd dərvişə xoş gəldin deyif, onu evə dəvət elədi. Dərviş dedi:

– Oğul, bil və agah ol. Savah-savah sana qismət gətirmişəm. Al, bu almanı, yarıya böl, arvadınnan ye. Doqquz aydan sonra bir oğlunuz olajax. Adını Hüseyn qoyarsınız. O biri adını özü qazanajax.

Məhəmməd qojadan almanı alıf dedi:

– Bava dərviş, dayan nəzirini gətirim.

Dərvişin bu gəlişinnən çox sevinən Məhəmmədin öyə girməsinnən çıxmağı bir oldu. Onun bir əlində qojanın verdiyi alma, o biri əlində xeyli qızıl pul varıydı. Dərviş qapıda yoxuydu. Elə bil dərviş bir tikə əppək oluf göyə çəkilmişdi. Məhəmməd nə qədər axtardı, nə qədər soraxladısı, dərvişdən xəvər verən olmadı. Məhəmməd kor-peşiman öyə qayıtdı. Başına gələnnəri arvadına danışdı. Sonra da dərvişin dediyi kimi almanı ortadan ikiye böldü. Yarısını arvadına verdi, yarısını da özü yedi.

Vaxt gəlif, zaman yetişdi. Növrəstə doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra bari-hamiləni yerə qoydu. Məhəmmədin bir oğlu oldu.

Nəzirrər paylandı, qurvannar kəsildi, toy-düyün başlandı. Hamı gözaydınnığına gəldi. Yedilər, işdilər, Allaha şükürrər oxudular. Uşağın adını dərviş dediyi kimi Hüseyn qoydular. Hamı bir ağızdan: – Adınnan böyüsün, addı-sannı bir oğul olsun, ata-anasının, tayfasının, elinin-gününün adını ucaltsın!!! – dedi.

El ağzı fal olar, deyiflər. Hüseyn gündə bir buğda bo-

yu yekəlif yeddi yaşına çatdı. Üzünən-gözünən ağıl-kamal yağırdı. Hüseyini atası molla yanına qoydu. O, tez bir zamanda bütün elmləri sinədəftər eliyif, açarını civinə qoydu.

Bunnan sonra atası oğluna qılış vurmağı, qalxan tutmağı, at çapmağı, kəmənd atmağı, xülasə, cəngdə lazım olan fənd-fəlləri öyrətdirməyə başladı.

Vaxt ötdü, illər keşdi. Hüseyin gəlif həddi-buluğa çatdı. Bu yaşında o, çox şeyləri bilirdi. Mərfətinə, ağılına, kamalına, qanacağına görə hamı onun başına and içirdi. O, boylubuxunnu, cüssəli bir iyid olmuşdu. Atası tez-tez onu özünən səfərrərə aparır, onun daha çox görüf-götürməsinə çalışırdı.

Bir axşam Məhəmməd kişi yenə də yol tedarüku gördü. Arvadı Növrəstə yola hazırlıx gördü. Bu dəfə onnar İsfahana səfər eləməliydilər. Yeyif-içənnən sonra tez yatdılar k1, savah ala-qarannıxda oyansınnar, karvana gejkəməsinnər. Atalar yaxşı deyif: sən saydığın1 say, gör fələk nə sayır.

Savah o başdan, hamı qalxdı. Amma Hüseyin hələ şirin yuxudaydı. Dedilər:

– Yaqın yuxusuzdu. Bir azdan qalxar. Bir az da gözdə dilər, qalxmadı. Silkələ dilər, çağırdılar, qışqırdılar, qalxmadı k1, qalxmadı. Karvanbaşı ismarış göndərđi ki, gejkirik, gəlsinnər.

Nə başınızi ağırdım. Karvan öz yolunna gedəsi oldu. Məhəmmədin səfər də, ticarət də yadınna çıxdı. Başdarı qarışdı Hüseyinə. Heş kim bir şey annıya bilmirdi. Hamı mat-məttəl qalmışdı. Hüseyin illər yorğunu kimi şirin-şirin yatırdı.

Bütün günü gözdə dilər, geje də gəlif keçdi. İkinci gün də axşama çatdı, ancax Hüseyin qalxmadı k1, qalxmadı. Bu xəvəri eşidif bilən qohum-əqrava bir ujdən axışif gəlirdi. Axırda bunnarın arasınna dünyagörmüş bir qoja irəli yeyif dedi:

– Ay camaat, narahat olmuyun! Ona yuxusunda haxdan buta verilir. O, haqq aşığı olajax. Üş günün tamamında aylajax...

Qərəz, hamı üş günün tamamını gözdəməyə başdasın, görək Hüseyin başına nələr gəldi. Hüseyin baş yastığına atan kimi aləmi-röyada gördü kü, onun otağında qəflətən bir nurani dərviş peyda oldu. Onu İsfahana aparmax istiyən atası Məhəmməd kişiyyə üz tutuf dedi:

– Sən hələlik heş yerə getmə. Hüseyini mən özüm Təbrizə aparajam. Təbrizdən qayıdana qədər gözdə.

Bunu deyif qoja Hüseyini yanına alif onnan neçə-neçə dərələr keşdi, dağlar aşdı, ormannar dolaşdı. Kənddərdə, şəhərdərdə oldu. Onnar yollarda qara-borana düşdülər, quldur-qaçaxlardan sağ-salamat qurtarıl çox çətinniknən gəlif uca bir dağın başına çıxdılar. Olannan, qalannan yeyif, dağların dupduru sularınnan içif dincəldilər. Buradan baxanda hər tərəf aydın görünürdü. Buradakı gözəllikləri seyr etdikcə az qalırdı Hüseyin ürəyi qopuf düşsün.

Bir az dincələnnən sonra bava dərviş dedi:

– Eşit, oğul. Diqqətnən qulax as. Bizə lazım olan yerə gəlif çıxmışix. Bir azdan Təbrizi də görəjəksən. Sənin gələcək taleyin bu torpaxnan bağlıdı.

O, qəflətən əlindəki badəni Hüseyinə uzdıf dedi:

– İç, oğlum, iç bu badəni!

Hüseyin bir addım geri çəkilib dili dolaşado-laşa dedi:

– Bava dərviş, mən müsəlmanam, şərab bizə haramdı!

Dərviş dedi:

– İç, oğlum! Bu, şərab deyil, eşq badəsidi. Sən çox-çox çətinniklərdən keçəjəksən, çox əzaflannan qarşılaşajaxsan. Eşqin yolunda sana miskin də deyəjəklər, abdal da. Sən hər bir çətinnikdən keçif ucalara qalxajaxsan. Mənim kimi bir kəramət sahibi, övliya olajaxsan. Bu günnən Miskin Abdal adinnan tanınıl, bu adnan dolaşajaxsan bütün dünyanı. Bu haqqın əmri, tanrının istəyidi.

Hüseyn nurani qojanın əlindəki bədəni istər-istəməz alıf başına çəkdi. Dünya gözündə nura boyandı. Halı dəyişdi. Ürəyi həsrətnən döyülməyə başladı. İndi elə bil başqa bir aləmdəydi.

Bava dərviş sağ əlini irəli uzadıf şəhadət və orta barmağını haçalıyif dedi:

– Bala, bax gör, barmaxlarımın arxasından nə görünür?

– Bava dərviş, gözəl bir şəhər. Şəhərdə gözəl bir saray, onun içində gözəl bir qız.

Bu sözdəri deyif qurtaran kimi o, bihuş oluf yerə yıxıldı. Dərviş onun üzünə su töküf ayıldı. Əlini başına çəkif dedi:

– Eşit, oğul. Həmin gördüyün şəhər Təbrizdi. O saray sevdakar Mahmudun evidi. Ona qəddarlığına görə ilan Mahmud da deyillər. Orada gördüyün o gözəl ilan Mahmudun qızı Sənubər xanımdı. Səni ona, onu da sənə buta verdim. Gözdərini yum, aç.

Hüseyn gözdərini bava dərvişin dediyi kimi yumdu. Açanda evlərini, bir də yuxuda olduğu bu üş günü onun ayılmasını həsrətnən gözdüyən ata-anasını, qohum-qonşularını, dost-tanışdarını gördü.

Savahlar üzünü zə xeyirriknən açılsın. Hüseynin ayılmağına hamı şad oldu. O saat qurvannar kəsildi. Kasıflara, yetimlərə, dullara, kimsəsizlərə nəzir-niyaz paylandı. Xülasə, bir şadyanalıx oldu ku, gəl görəsən. Anası Növrəstənin şaddığınnan göz yaşsı selə dönmüşdü. Ancax Hüseyn dinifdanışmırdı. Qara bulud kimi tutulmuşdu. Əvvəlcə elə bildilər ki, nitqi tutuluf. Nə qədər dilə tutdularsa, bircə kəlmə də ala bilmədilər. Anası fəryad qopartdı. Atası Məhəmmədin gözdəri yaşnan doldu. Hamı donuf qalmışdı.

Hüseyn hannan-hana özünə gəldi. Əlini divara uzadıf sazını istədi. Divarda üç saz varıydı. Biri bavasının, biri atasının, biri də özünün. Adamlar karıxdıxlarınnan o biri

sazdarı vermək istədilər. Hüseyin əlinnən işarə edif öz sazını istədi. O, sazını alan kimi köynəyinnən çıxarıf sinəsinə basdı. Aldı görək nə dedi:

Eşidin, həzarət, ərzi-halımı,
Salıf kəməndinə bir dilbər məni.
Divanə eliyif, alıf canımı,
Oxluyuf sinəmnən bixəvər məni.

İsmi Sənubərdir, xəvərdar olun,
Qızıdı Təbrizdi ilan Mahmudun
Allaha şükr edin, bu dərdir udun,
Bəlkə eyləməyə bir təhər məni.

Dərviş bavam verdi eşqin camını.
İçif, atəşdəre saldım canımı
Uçurdum könlümün xanımını,
Gördünüz eşqi-hal bu səhər məni.

Gedirəm, bu yoldan dönən deyiləm,
Od tutuf yananam, sönən deyiləm,
Bir comərd iyidəm, zənən deyiləm,
Doğufdu anadan anam ər məni.

Hamıya könüldən yetirəm salam,
Daha Hüseyin yox, Miskin Abdalam
Bir eşqin yolunda zəlili-xaram,
Eyliyir vətənnən dərbədər məni.

Hamının yavaş-yavaş qırışığı açılmağa başladı. Onnar indi annadılar k1, Hüseyinə, doğrudan da, hax vergisi verilif. Hüseyin yuxuda gördüklərini saznan olduğu kimi, söznən də başına toplaşannara annatdı. Sözü bitirənnən sonra bildirdi ki, Sənubərə qovuşmaq üçün tezdiknən yola çıxmalıdı. Bunu eşidən anası Növrəstə xanım qulac hörük-

lərini sinəsinə s xıf ađlıya-ađlıya aldı g r k nə dedi:

Başına döndüyüm g l  zd  ođul,
Getm , ođul, getmə, aman günüdü.
Gets n, mən olaram zəlili naçar,
Getm , ođul, getmə, aman günüdü.

Aldı Miskin Abdal:

Başına döndüyüm g l  zli ana,
Butamın dalınca ged siy m mən.
Ađlıyıf qəlbimi döndərmə qana,
Butamın dalınca ged siy m mən.

Aldı Növrəstə:

Yazıđam, anana yazıđın gəlsin,
Qoyma ahu- n  g y  y ks lsin.
D rddiy m, dərdimi el-al m bilsin,
Getm , ođul, getmə, aman günüdü.

Aldı Miskin Abdal:

Dua et, tanrıya ađlama daha,
Getm s m bataram böyük günaha
Bađla umudunu qadir Allaha,
Butamın dalınca ged siy m mən.

Aldı Növrəstə:

Ađlayıb, dad   kif, deyər Növrəstə
D z l b sinəmə q m dəstə-dəstə.
Sən gets n ill rn n olaram xəstə,
Getm , ođul, getmə, aman günüdü.

Aldı Miskin Abdal:

Yanmıř  r yimin qalmıyıf halı,
Zarıncı eyləmə Miskin Abdalı.

Eşitsin qoy bütün Göyçə mahalı,
Butamın dalınca gedəsiyəm mən.

Söz tamama yetdi. Ana-bala bir-birinə sarmaşx kimi saralif ağladılar. Anası nə qədər yalvardı, nə qədər dil tökdüsə, oğlunu dediyinnən döndərə bilmədi. Axırda ələssiz qalif qəmgin halda bir tərəfə çəkildi. Dedi: “Bəlkə bir neçə gün keçər, anasının göz yaşdarına rəhm eliyif bu yoldan qayıdar”.

Adamlar arasında xısın-xısın söz-söhbət gəzdi, pıçhapıç düşdü. Biri dedi: gəlin murdarrıyax. Biri dedi: zornan başqa bir qıznan evləndirsinnər. Biri belə dedi, biri elə dedi. Əlqərəz, ağlabatan bir fikrə gələ bilmədilər. Axırda atası irəli yeriyif dedi:

– Onu murdarramax çox böyük günah olar. Hüseyinə hax vergisi verilif. Bu Tanrının qismətidi. O ku qaldı başqa qız təklif olunmasına, onu eliyək. Razi qalar, lap yaxşı. Razi olmaz, Allah yaxşı yol versin. Özgə neyliyə bilərik?!

Xülasə, Miskin Abdalı nə qədər dilə tutudular, nə qədər bəy, xan, paşa qızının adını dedilər, bir nəticə hasil olmadı.

Adamların onnan əl çəkmədiyini görən Miskin Abdal sazını sinəsinə basıf aldı görək nə dedi:

Fələk yazıfdı yazımı,
Mən butamnan ayrılmaram.
Əcəl mana yar olmasa,
Mən butamnan ayrılmaram!

Göy gurlasa, şimşək çaxsa,
Başımıza oddar yağsa.
Mən də yoxam, o qız yoxsa,
Mən butamnan ayrılmaram.

Miskin Abdal divanədi,
Dedikləri görün nədi?
Ayrı qızdar əfsanədi,
Mən butamnan ayrılmaram.

Hamı gördü kü, Hüseyini bu yoldan döndərmək mümkün deyil. Ona görə ələtsiz qalif razılıx verdilər. Dedilər ki, get, Tanrı köməyində olsun. Doğma ojağımıza, sağ-salamat qayıdasan. Sevdininə qovuşasan. Miskin Abdalın qəlbi coşa gəldi. Sazı sinəsinə basıf aldı görək nə dedi:

Ay ata, ay ana, halallıx verin,
Uzax bir səfərdə, yol üstəyəm mən.
Sirri bəlli deyil sonsuz gəydərin,
Tükənməz bir eşqdə, həvəsdəyəm mən.

Hayana baxıram, hər yan gülüstan,
Şamama tağ atıf, dəymiyif bostan.
Hələ yazılmamış bir böyük dastan,
Hələ oxunmamış şikəstəyəm mən.

Bu yolda tufan da, çən də olajax,
Çiçək açılıfsa, bir gün solajax.
Miskin Abdal gej-tez yarı bulajax,
Nə çolax, nə şikəst, nə xəstəyəm mən.

Növrəstə xanım oğlunun tel-tel olan qəlbinin sızıltılarını eşidif biruzə verməsə də, için-için ağladı, əllərini qoşa hörüklərinə apardı, onnarı sinəsinə sıxıf, aldı görək nə dedi:

Sənə xeyir-dua verirəm, oğul,
Get, oğul, üstündə Allah yar olsun.
Gül aşsın umudun, arzun, diləyin,
Yolların tər çiçək, laləzar olsun.

Gör nələr eylədi, gərdişi-dövrən,
Nə zaman istəsən ol yola rəvan.
Tanrıdan balama dilərəm aman,
Görüm butasıynan bəxtiyar olsun.

Yazıq Növrəstənin məlul çağıdı,
Qəlbini yandıran hicran dağıdı.
Sənnən dünya mana cənnət bağıdı,
Sənsiz hər nəyim var tarimar olsun.

Bayaxdan ana-balaya diqqətnən qulax asan Məhəmməd kişinin də sinəsi yaman dolmuşdu. Üzünü arvadına tutuf dedi:

– Ay arvad, sinəmə bir neçə xanə söz gəlif. Qoy mən də deyim, bəlkə sinəm boşala.

Arvadı dedi:

– Buyur, ay kişi:

Məhəmməd sədəfli sazını sinəsinə basıf dedi:

Haqqın dərğahına tapşır ram səni,
Sağ get, yara yetiş, salamat qayıt.
Elinnən, obannan ayırdı səni,
Sağ get, yara yetiş, salamat qayıt.

Nə dövlətin olsun, nə malın olsun,
Gözəl baxtın olsun, yığvalın olsun,
Çəkdiyim zəhmətdər halalın olsun,
Sağ get, yara yetiş, salamat qayıt.

Dünyada heş bir şey deyil əbədi,
Üzündə, gözündə bu məlal nədi?
Gözü yaşdı qoyma qul Məhəmmədi,
Sağ get, yara yetiş, salamat qayıt.

Elə ki, söz tamama yetişdi hamı bir ağızdan "amin" dedi.

Ər-arvad Miskin Abdala yol tədarükü görməyə başladadı. Hər şey hazır olannan sonra Uzun Qasımı da Miskin Abdalın yanına qatdılar. Dedilər: uzax yoldu, Miskin Abdal da çox cavandı, yola-izə nabeləddi. Demək olmaz, cannıdan qada əskik deyil. Bir şey-zad olsa, xəvər çatdırar. Bir də uzun Qasım bərkə-boşa düşmüş adamıydı. Həm də yazıf oxumağı da bajarırdı. Elmlərdən halıydı. Yol xurcununa dəftər-qələm də qoydular kı, Miskin Abdal harada nə desə, başına nə gəlsə, yazarsan. Ayrılıx məqamı gələndə Miskin Abdal gördü kü, anası bahar buludu kimi doluf. Atasını dindirən olsa zulum-zulum ağlıyar. Qohum-qonşular da məlul-məlul ona baxıllar. Miskin Abdal buna dözmüyüf aldı görək nə dedi:

Bir sevdaya düşmüşəm mən,
Allah, məni özün saxla!
Dərd içində bişmişəm mən,
Allah, məni özün saxla!

Anam qalır gözü yaşdı,
Atam dərddi, başı daşdı.
Qohum-qonşu qəm ataşdı,
Allah, məni özün saxla!

Miskin Abdal gedər, gələr,
Atam-anam qalmaz mələr.
Qəmli könlüm bir gün gülər,
Allah, məni özün saxla!

Söz tamama yetdi. Miskin Abdalnan Uzun Qasım hamıynan halallaşıf yola düşməyin binasını qoydular. Onnarın arxasınca güzgü tutdular, su atdılar.

Bir az keçənnən sonra kəndin kənarındakı uca yerə gəlif çıxdılar. Doğma yurdunna, yuvasınna, elinnən, ovasınna ayrı düşən Hüseyinin ürəyi quvar elədi, sıra dağlara, şırıl-şırıl axan bulaxlara, əli ilə saldığı bağ-bağçaya nəzər saldıxca, ötən günnerini xatırradı... Dözmədi. Sazını köynəyinnən çıxardıf üzünü kəndə tərəf tutdu. Qəmli-qəmli oxumağa başladı:

Mən gedirəm, sən qalırsan,
Ulu dağlar, salmat qal!
Yadıma nələr salırsan,
Gur bulaxlar, salamat qal!

İnlə, yazıx qəlbim, inlə,
Ay çöl, çəmən məni dinlə.
Günüm keşdi toy-düyünlə
Ötən çağlar, salamat qal!

Bağça saldım, gül dərmədim,
Bağ becərdim bar görmədim
Miskin Abdal, budu dərdim,
Barrı bağlar salamat qal!

İlin o vaxtıydı ki, gül-gülü, bülbül-bülbülü çağırırdı. Hər tərəf ala, yaşıla bürünmüşdü. Dan yeri təzəcə açıldığınnan hər yannan qoyun-quzu mələşməsi, at kişnərtisi, çovan tütəyinin yanıxlı səsi eşidilirdi. Bir yannan eldən, ovadan ayrılma, bir yannan da bu gözəl mənzərələr Miskin Abdalın ürəyini parça-parça elədi, qəlbini coşa gətirdi. Sazını sinəsinə sıxıf aldı görək nə dedi:

Bahar vaxtı yol başladım Təbrizə,
Çəmən qaldı, çiçək qaldı, gül qaldı.
Öz elimdə mələk misal gözəllər
Yanax qaldı, dodax qaldı, tel qaldı.

Savah-savah yarpaxlara şəh düşür,
Gül bülbülnən, bülbül gülnən öpüşür.
Asimanda ulduzdarı sayrışır,
Tufan qaldı, şimşək qaldı, sel qaldı.

Bu güllərdən dəstələ al, əlinə,
Miskin Abdal, apar canan elinə.
İzin versə, düz yarının telinə,
Çəmən qaldı, çiçək qaldı, gül qaldı.

Bunu deyif başdadılar yerin damarını qıra-qıra yol getməyə. Gün çeşdə qalxanda gəlif Alçalıya çatdılar. Hələ axşama xeyli varıydı. Dost-tanışdar çox yalvar-yaxar elədilər ki, bu gejë qalif onnarın qonağı olsunar. Miskin Abdal razı olmadı.

Alçalı camahatınnan xudafisdəşif yollarına davam elədilər. Qavaxda yol haçalanırdı. Yolun biri quru yoluydu. Bu yolnan getmək əlverişdi deyildi. Çünki neçə gün dağlardan-daşdardan keçif, uzun bir yol keşməliydilər. Ona görə gəmiynən getmək istiyirdilər. Amma inanmırdılar ki, bu vaxta gəmi qalsın. Ona görə çarığın bağını bərkidif piyada getmək istiyəndə Miskin Abdal gölün sahilində bir gəminin dayandığını görüf Qasıma dedi:

– Qasım, tələs. Baxtımızdan bərədə gəmi qalif.

Onnar gəmiyə yaxınnaşdılar. Bu vaxt külək başdadı. Gəminin böyüyü də, gəmidəkilər də sevindilər. Gəminin böyüyü üzünü Miskin Abdalgilə tutuf dedi:

– Səmt küləyi olmadığınınan dünən axşamdan burada qalmışix. Elə bil bu küləyi siz gətirdiniz. Tez olun gəmiyə minin!

Gəminin böyüyü biləndə ki, bu haqq aşığıdı, Miskin Abdalın üzünə salavat çöyürdü, onnara təzədən xoş gəldin elədi. Gəminin böyüyü qonaxlara olmazın hörmət elədi. Miskin Abdal da sazı köynəyinnən çıxarıf çalif-oxumağa

başdadı.

Gəmidəkilərin başı aşığa elə qarışmışdı ki, vaxtın neyə keşdiyini, hara getdiklərini yaddan çıxartmışdılar. Bir də o vaxt ayıldılar ki, gəmi sahilə xeyli qalmış bir adaya zərbnən dəydi. Hamı təlaş içində adaya atıldı. Tez lövbər saldılar. Tufanın yatmağını gözdədilər. Tufandakı kəsmək bilmirdi. Tufan düz üç gün gəmiyi yerinnən tərpnəməyə qoymadı. Buradakıların hamısı tezdiknən suya qərç oluf, məhv olajaxlarının qorxurdu. Vətəndən ayrı düşmək, bir yannan da yar həsrəti Miskin Abdalın bir dərđini min elədi. Dağdaş başına fırrandı, için-için alovlanıf yandı. Heş nəyə güjü çatmıyıf sazını əlinə aldı. Zilini-zil, bəmini-bəm eliyif, aldı görək nə dedi:

Gejə yuxum yoxdu, gündüz qərarım,
Fələk niyə qoydu adada məni.
Bilməm, neynəmişəm, nəydi günahım?
Niyə saldı aha, fəryada məni?

Mən bir hal əhliyəm, mətləf qanıram,
Nələr düşünürəm, nələr anıram.
Elə alışmışam, elə yanıram,
Söndürə bilməzdər suda da məni.

Mən Miskin Abdalam, haqqı seçmişəm,
Ərənnər əlinnən badə içmişəm,
Bir canannan ötrü cannan keçmişəm,
Qorxutmaz bəla da, qada da məni.

Miskin Abdal sözünü qurtarar-qurtarmaz tufan dayandı. Bayaxdan at kimi şahə qalxıf, əjdaha kimi nərə çəkən dalğalar sahil boyu sürünüf, gölə tərəf çəkildilər. Dağılan qara buluddarın arasınan günəş göründü. Gəmidəkilər Miskin Abdalın ayaxlarına döşəndi. İndi hamı onun haqq aşığı olduğunun canı şahidi olmuşdu.

Gəmi genə yoluna davam elədi. Tezdiknən sahilə çatdılar. Hamı sağ-salamat mənzil başına yetdiyinə, bu bələdan xilas olduğuna görə Allaha şükr eliyir, Miskin Abdalın ömrünə dualar oxuyurdular.

Axşama hələ xeyli varıydı. Gəmidəkilər nə qədər minnət eləyif yalvardılarsa, Miskin Abdalın Uzun Qasım qalmadı. Yollarına davam elədilər. Axşamüstü gedif bir şənliyə çıxdılar. Camahat bunnarı çox mehribannıxnan qarşıladı, Meydanəli adlı bir kişi onnarı evlərinə dəvət elədi. Çaydan, çörəkdən yeyib-içif bir az rahatdandılar. Eşidif bilən qohum-qonşular buraya toflaşdı. Mətləvi qanan Miskin Abdal sazını köynəyinnən çıxarıf çaliv-oxudu. Axırda da kim olduğunu, haradan gəliv, haraya getdiyini, yolda başına gəlennəri bunnara danışdı. Məclisə toplanannar bildilər ki, bu haqq aşığıdı. Vergi verilib, butasının dalınnan gedir. Hamı onnara xeyir-dua verif, evlərinə dağılışdı.

Savah açıldı. Savahlar üzünüzə xeyirriknən açılısın. Qonaxlar yuxudan durana kimi süfrə açılmışdı. Miskin Abdalın Qasım yeyif-içənnən sonra ev sahibinə öz razılıqlarını bildirif, yola düşməyə icazə istədilər.

Meydanəli kişi yola da bir xeyli tədarük görüf, bunnarı böyük hörmət, izzətnən yola saldı.

Miskin Abdalgil kəndə axşamüstü çatdıxlarınnan çox şeyi görə bilməmişdilər. Yol boyu hər tərəfin gül-çiçək içində olduğunu görüf, ürəyində dedi ki, əbəs yerə buraya Dərəçiçək demiyiflər. Dərə də, dağ da, çəmən də, çöl də, bostan da, bağ da, yamac da gülə-çiçəyə bürünmüşdü. Miskin Abdalın könlü bu yerrənin misilsiz gözəlliyinnən coşa gəldi, sazını sinəsinə basıf aldı görək nə dedi:

Əcəb səfası var sizin ellərin,
Dərəsi çiçəkdi, dağı çiçəkdi.
Ətri bihuş edir qönçə güllərin,
Bağçası çiçəkdi, bağı çiçəkdi.

Bura dərə deyil, cənnət məkəndi,
Mat-mətəl qalmışam xeyli zamandı.
Pis gözdən qoruyun, Allah, amandı
Sol yanı gül açığ, sağ çiçəkdi.

Yaxşı ki gūzarım düşdü bu yerdən,
Baxanın ağlını aparıf sərdən.
Hər yan xəvər verir bardan-bəhərdən,
Körpə şamamanın tağı çiçəkdi.

Miskin Abdal özü haxdan pay alıf,
Ürəyi yüz dəfə boşalıf, doluf,
Hürilər, pərilər burda cəm oluf,
Lalə yanaxların ağı çiçəkdi.

Qonaxları yola salmağa yığışannar dönə-dönə rica etdilər ki, qayıdanbaş genə bu elin qonağı olmamış Göyçüyə getməsinnər. Miskin Abdal söz verdi ki, muradına çatıf qayıdanda mütləq onnara baş çəkəjək.

Miskin Abdalnan Qasım yola başdadılar Təbrizə tərəf. Az getdilər, çox dayandılar. Çox getdilər, az dayandılar. Neçə oba, orman keşdilər, dağ, dərə aşdılar. Qavaxlarına çıxan hər kənddə, hər şennikdə onnarı böyük hörmətnən, izzətnən qarşılادılar, xeyir-dualarnan yola saldılar. Dərələyəz ellərinnən keçəndə, bir də gördülər ki, qarşidakı çəmənnikdə bir dəstə qız çiçək dərir. Al-yaşıl geyinən, bir-birinnən gözəl qızdar Miskin Abdalgili görüf diksinən kimi oldular. Qızdarın içində Cəvahir addı dilli-dilavər bir qız varıydı. O dedi:

– Qorxmuyun, qızdar. Bunnar quldur-qaçax, yol kəsən deyillər. El aşığı, yol adamıdılar. Özü də lap cavadılar.

O biri də zarafatyana qayıtdı k1:

– Özdəri də subaydılar.

Bu sözə qızdarın hamısı gülüşdü. Uzun Qasım bu gülüşdən pərt oldu. Miskin Abdal ona göz vurdu ku, sakit olsun. Burada başqa şey var.

Cəvahir bunnarın baravarına gəlif salam verif, əleyk aldıxdan sonra dedi:

– Bizim ellərə xoş gəlifsiniz. Sizi bizə Allah yetirif. İndi bu güllü-çiçəkli çəməndə aşıxlar çalar, oxuyar, biz nərmə-nazik, nazdı-qəmzəli qızdar da qulax asıf feyziyab olarıx.

Uzun Qasım özünü saxlıya bilmiyif dedi:

– Xanım, mən aşıx deyiləm.

Cəvahir dedi:

– Yoxsa balabançısan?

Uzun Qasım dedi:

– Yox, xanım. Nə aşığam, nə də balabançı.

O, başdadı oluf-olanın hamısını qızdara danışdı. Qızdar bir ağızdan onnara Allahdan kömək dilədilər, alıxş elədilər. Qonaxlara gül dəstələri bağışdadılar.

Cəvahirin dili yenə dinc durmadı, dedi:

– Miskin Abdal, gedirsən, Allah işinə rəvac versin. An-cax bir də səni görək, görmüyək. Sənin kimi haqq aşığına rast gələk, gəlmiyək. Əyər, doğrudan da, haqq aşığısansa, biz qızdara da bir tərif de. Bir az da bizim üçün çal, oxu.

Miskin Abdal bir-birinnən gözəl olan bu qızdarı gözaltı süzdü. Qəlbi rıqqətə gəldi, dedi:

– Gözüm üstə, qızdar. Sizin tərifinizi yaradan özü verif. Mən də Allahın sizə verdiyi o gözəlliyi vəsv eliyərəm. Uzax yol gəlmişik. Susamışıx. Mana bir içim su verin, sonra başdıyım tərifinizi deməyə.

Qızdardan biri cəld qaçıf yaxınlıxdakı durna gözlü bu-laxdan dolçasını dolduruf aşığa verdi. Buz kimi suyu içənnən sonra görək Miskin Abdal qızdara nə dedi:

Bir-birinizdən gözəlsiniz,
Qarşımıza çıxan qızdar

De, biznən var nə qəsdiniz?
Qəlb uçuruf, yıxan qızdar.

Şərbət bildim suyunuzu,
Mən öyərəm boyunuzu,
Kaş görəydim toyunuzu,
Oğrun-oğrun baxan qızdar.

Körpəsiniz, qonçasınız,
Yol üstündə xonçasınız.
Pərvazlanıf uçansınız,
Sultan qızdar, ay xan qızdar.

Nə şirindi kələkləri,
Xoş arzusu, diləkləri,
Neçə-neçə ürəkləri,
Atəşdərə yaxan qızdar.

Mən Abdalı etdi xəstə,
Bir qara göz, boyu bəstə.
Bənövşəni dəstə-dəstə,
Yaxasına taxan qızdar.

Qızdar bir ağızdan Miskin Abdala "Sağ ol!", "Əhsən!" dedilər.

Cəvahir bildirdi ki, aşıx "boyu bəstə" deyəndə dərindən divanə olduğu Sənubəri nəzərdə tutur. Ancaq özünü o yerə qoymuyuf dedi:

– AŞIX, bizim aramızda o "qara göz, boyu bəstə" kimdi?

Miskin Abdal dedi:

– Xanım, mən öz sevgilimi nəzərdə tuturam. Axı, o da sizin kimi nocavan qızdı.

Cəvahir dedi:

– Yaxşı, onda sənin sözünnən belə çıxır ki, dünyada

sənin Sənubərinnən başqa gözəl yoxdu. Nə oluf. Allahın adına şükür. Tərifimizi özün dedin. Nejə oldu ku, bizdərdən birimiz sənin Sənubərinə tay olmadıx.

Bu sözdərnən Cəvahir aşığı özü qəsdən bərkə-boşa çəkirdi. Miskin Abdal dedi:

– Xanım, indi ki, belədi, onda qulağ as:

Sizə çirkin deməmişəm,
Dərələyəz gözəlləri.
Haxdan yanan bir atəşəm,
Dərələyəz gözəlləri.

Bir ocax var hər binədə,
Bir sevgi var hər sinədə.
Eyviniz yox bir dənə də,
Dərələyəz gözəlləri.

Sənubərđi mənim tacım,
Ona qalíf bir əlacım,
Siz hamınız mənim bacım,
Dərələyəz gözəlləri.

Yarpax düşər, xəzəl olar,
Könül sevən gözəl olar.
Sevgi haxdan nazil olar,
Dərələyəz gözəlləri.

Miskin Abdal, budu sözüm,
Sizdə işvə, məndə dözüm.
Yolunuza güllər düzüm,
Dərələyəz gözəlləri.

Qızdar yenidən şaddandılar. Aşığa təzə-tər gül, çiçək dəstələri bağışdadılar. Cəvahir üzünü Miskin Abdala tutuf dedi:

– Qalmağ istəsən, buyur qal. Biz də elik, ovayix. Qonax Allah qonağıdı. Neçə vaxtdır yollardasan, yoruluf əldən düşərsən. Bir neçə gün qonax qal, çal-çağır. Sonra genə Təbrizə, sevgilinin dalınnan gedərsən.

Miskin Abdal:

– Sağ ol, xanım. Yolçu yolda gərək. Sənubər xanımın gözü yoldadı. Biz mütləq getməliyik.

Cəvahir dedi:

– Madam ki, belə oldu, onda qulaq as.

O, siyah zülfünnən üç tel ayırır mərmər sinəsinin üstünə basır, aldı görək nə dedi:

Sözüm budu, sana, aşix,
Səni yara yetişəsən.
Biz daha bəji-qardaşix,
Səni yara yetişəsən.

Aldı Miskin Abdal:

Gedərgiyik, rüsxət verin,
Qalın Allah amanatı.
Ömrünüzdən xeyir görün,
Qalın Allah amanatı.

Aldı Cəvahir:

Bas sinənə, çal sazını,
Haqq özü yazır yazını
Allah versin murazını,
Səni yara yetişəsən.

Aldı Miskin Abdal:

Sazım kökdə, sinəm dolu,
Mənəm ərənnərin qulu.
Göstərin Təbrizə yolu,
Qalın Allah amanatı.

Aldı Cəvahir:

Cəvahiri sanma naşı,
Bilir nədi eşq ataşı,
Unutmaz bəji qardaşı,
Səni yara yetişəsən.

Aldı Miskin Abdal:

Bu yerrərdə gözüm qalar,
Söz-söhbətim, sözüm qalar.
Abdal deyər: izim qalar,
Qalın Allah amanatı.

Hər ikisi sözünü tamam eləyif əhdi-peyman bağladılar, qardaş-bəji oldular. Cəvahir dedi:

– Qardaş, mən özüm səni bərkə-boşa çəkirdim. Halal olsun sana. Sən, doğrudan da, haqq aşığısan. Yarına da yetişəjəksən. Mən də bu görünən kənddə Məlik ağanın qızıyam. Nişannım da öz əmim oğludu. Bu payız toyumuzdu. Sağ-salamat qayıdanda bir bəjına da baş çək. Tez qayıtsan toyumuzu özün eliyərsən. Sonra birrikdə gedərik sizin ellərə. Göyçənin tərifiyi çox eşitmişəm, amma indiyə kimi görməmişəm.

Miskin Abdal dedi:

– İnşallah, hər şey qaydasına düşər, bu murazına da çatarsan.

O, saznan olduğu kimi, söznən də buradan Təbrizə sarı getməyin səmtini soruşuf, örgəndi. Qızdar görüşüf, hal-lalaşuf onnara yol göstərdilər. Yolçular yola düzəldi. Az getdilər, çox getdilər gəlif İrəvan səmtinə çıxdılar. Miskin Abdal məsləhət gördü kü, şəhərə girməsinnər. Çünki böyük şəhərdir. Aşığı tutdular, həftələrnən, aylarnan buraxmıyajaxlar. Özü də ki, bilələr Göyçədən gəlmişik heş buraxmıyajaxlar.

Qərəz, xeyli dərsgors, məşvərətdən sonra Naxçıvana

tərəf yollarını davam etdirdilər. Bir xeyli yol getdikdən sonra bir bulağın başında oturuf dincəldilər. Birdən Uzun Qasımın gözdəri göylərə baş alıf ucalan "Ağrı dağı"na sataşdı. Dedi:

– Bilmirsən, bu hansı dağdı? Ətəyində istidən ilan mə-ləşir, başında nə boyda qar var!

Bu yerrərə Miskin Abdal da birinci dəfəydi ki, gəlirdi. Ancax, dağın duruşunnan, əzəmətinnən bildi ki, bu "Ağrı dağı"dı. O bu dağın İrəvan şəhərinin yaxınnığında yerrəşdi-yini eşitmişdi. Kənd yığnaxlarında, məclislərdə aşıxlar, el ağsaqqalları Miskin Abdalın yanında dəfələrnən "Ağrı dağı"nnan çox söhbətdər eləmişdilər.

Miskin Abdal bunnarı unutmamışdı. O öz-özünə dedi: "Bu heç insafdan deyil ki, bu qədər yol gələsən, xata-balalar-dan qurtarasan, hər yerdə qatar-qatar söz deyəsən, amma adı dillər əzbəri olan, Nuh peyğəmbərin nişanəsi "Ağrı da-ğı"na bir qatar söz qoşuf, oxumuyasan“. O, sazını köynə-yinnən çıxarıf üzünü "Ağrı dağı"na tutuf oxumağa başladı:

Qüdrətdən yaradıf yaradan səni,
Məğrur dayanıfsan sən, Ağrı dağı.
Şöhrətin tutufdu cümlə cahanı
Məftunam hüsnünə mən, Ağrı dağı.

Başında qış olar, ətəyində yay,
Təksən bu dünyada, yoxdu sana tay.
Qartallı qoynunnan kəsməz, hay-haray
Çəkilməz başınnan çən, Ağrı dağı.

Nuhun gəmisinnən bir xəvər söylə,
Kərvana yetmirəm, sarvanı əylə.
Bu Miskin Abdala inayət eylə,
Danış bircə kəlmə, din, Ağrı dağı.

Söz qurtarannan sonra sazı köynəyinə qoyuf yol başdadılar Naxçıvan şəhərinə tərəf. Neçə gün yol getdilər. Axır bir gün gəlif Naxçıvan şəhərinə varid oldular.

Qara zurnanın səsi şəhəri başına götürmüşdü. Sən demə, Naxçıvanın addı-sannı kişilərinnən biri, səxavəti dillərdə dastan olan İsgəndər bəy oğluna toy eliyirmiş. Qırx günnük toya bir neçə aşix da dəvət olunmuşdu. Bunnar bu yerrərin addı-sannı aşixları sayılırdı. Ancax İsgəndər bəyin ürəyində bir tıqqıltı qalmışdı. Axı, o Göyçədən aşix gətirə bilməmişdi. Hər yerdə olduğu kimi buralarda da Göyçə aşixları adnan söylənirdi.

Birdən İsgəndər bəyə xəvər gətirdilər ki, deməzsənmi şəhərə Göyçədən bir aşix gəlif. Özü də çox cavandı. İsgəndər bəy əmr elədi ki, onnarı tez onun yanına gətirsinnər. Bir göz qırpımında Miskin Abdalnan, Uzun Qasımı tapıf İsgəndər bəyin yanına gətirdilər. Xoş-beş, on-beşdən sonra İsgəndər bəy başdadı bunnarnan əhval-pürsannığa. Miskin Abdal başına gələnnəri ona nağıl elədi. İsgəndər bəy xeyli fikrə gedənnən sonra dedi:

– Oğul, atanı tanıdım. Şeyx Heydərin dostudu. Mən də Şeyx Heydərnən çox yaxın dostam. Deməli, sən həm haqq aşığı, həm də mana dünyada hamıdan yaxın olan dostumun dostunun oğlusan. O ku, qaldı Təbrizdi İlan Mahmuda, onu da tanıyıram. Çox nanəcif adamdı. İş işdən keçif. Bura qədər gəlifsən. Allahın ətəyinnən tut. İnşallah, axırda hər şey yaxşı olar. Amma getməyə çox tələsmə. Bir neçə gün qal, oğlumun toyunda iştirak elə. Burda hamı Göyçə sazının-sözünün ölüsüdü.

Miskin Abdal onun sözünü yerə salmadı. Üç gün toyda-mağarda çalíf, çağırdı. Onun səsinə, avazına hamı heyran qalmışdı.

Üçüncü geje paxıllıxdan özünü saxlaya bilmiyən bir qoja aşix irəli yeriyif icazəsiz, filansız Miskin Abdala dedi:

– Görürəm özünə çox güvənirsən. De görüm, aşix neje

olmalıdı?

İsgəndər bəy aşığa gözünü ağartdı. O, dərhal yerində oturdu. İsgəndər bəy üzünü Miskin Abdala tutuf dedi:

– Aşix, öz işində ol. Onun dediyini saya salma!

Hamının qoja aşıxdan zəhləsi getdi. Elə bildilər ki, Miskin Abdal onun dediyinə cavaf qaytara bilmiyif, pisikəjək.

Miskin Abdal halını pozmadan dedi:

– Bəy, lütfkarlığına görə sağ ol. Aşığın sözünə cavav vermək mənim borcumdu:

Aşix, kəşt eləyif ağır elləri,
El içində namus, arı unutma.
Həyalı gəz, təmiz saxla adını,
Dost yanında etibarı unutma.

Halal mala haram qatmaq nə lazım?
Hədər yerə kaman atmaq nə lazım?
Hər yetənə yalan satmaq nə lazım?
Əhdi-peyman, düz ilqarı unutma.

Miskin Abdal bir qonaxsan dünyada
Könlün bir dəryadı, ürəyin ada.
İstəsən ki, yetişəsən murada,
Yaş torpağı, dar məzarı unutma.

Hər yerdən alqış sədaları göyə ucaldı. Ariflər dedilər: "Di, al payını!" Baxdılar kı, elədiyi qələtə görə qoca aşix əkilmək istiyir. Miskin Abdal üzünü aşığa tutuf dedi: Qulaq as, hələ sözümü qurtarmamışam.

İnsan oğlu, kələk qurma,
Kələyə, fəndə düşərsən.
Nahax yerə üzə durma,
Zülumnən anda düşərsən.

Hər adamnan olma tanış,
Yaz gününü eliyər qış.
Fikir elə, sonra danış,
Qəfil kəməndə düşərsən.

Miskin Abdal xəvərdar ol,
Yoldaşınnan düz ilqar ol.
Yaman günə şükürdar ol,
Dönüf hasanda düşərsən.

Alqış alqışın, əhsən əhsənin dalınnan sel kimi yağdı. İsgəndər bəy özünü saxlaya bilməyif düz meydana gəldi. Miskin Abdalı bərk-bərk qucaxlıyif alınınnan öpdü, əlini kürəyinə vuruf dedi:

– Halal olsun sana Göyçənin suyu, çörəyi. Halal olsun sənə süd verən anaya, ərşəyə çatdıran ataya! Hanı qoja aşix? Cavanı bir də sınımax istəmirmi?!

Baxdılar qoja aşix nə gəzir? Bayaxdan əkilif. İsgəndər bəy keçif bayaqkı yerində əyləşdi. Miskin Abdal üzünü İsgəndər bəyə tutuf dedi:

– Bəy, bəlkə o biri aşixlardan da mənə dəyişmək istiyənnər var. Buyursunnar. Kim istiyir, çıxsın meydana.

Daşdan, qayadan səs çıxdı, aşixlardan səs çıxmadı. Miskin Abdal öz-özünə düşündü kü, bu da kişilikdən deyil, neçə gündü əziyyətini çəksinnər, başına firransınnar, sən İsgəndər bəyə, onun oğlunun bu xeyir işinə bir neçə kəlmə söz demiyəsən. Miskin Abdal üzünü İsgəndər bəyə tutuf dedi:

– Bəy, ojağın həmişə toylu-düyünnü, sözdü-söhbətədi, qonaxlı-qaralı olsun. Bilirsən ki, biz savah yola düşürük. Neçə gündü, yeyif, içif, çalif oxuyurux. İzin versəydin, bu toya mən də öz sözümü deyərdim.

İsgəndər bəyə də elə bu lazımıydı. Dedi:

– Buyur, Göyçəli balası! Buyur, görək, qulağımız sənədədi.

Aldı Miskin Abdal:

Bu cəlalı, bu novrağı,
Sən qurufsan, İsgəndər bəy!
Xəmirini halallıxnan,
Yoğurufsan, İsgəndər bəy!

Sən hatəmsən, öyün, öyün,
Yaddan çıxmaz bu toy, düyün.
Öz yurdunda dünən, bu gün
Mərd durufsan, İsgəndər bəy.

Abdal aldı sorağını,
Yazdı könül varağını,
Namərddərin tifağını,
Uçurufsan, İsgəndər bəy.

Hər yandan “afərin“ sədaları ərşə bülənd oldu. İsgəndər bəy meydana gəldi. Ortaya iri bir dəsmal sərđi. Əvvəlcə özü dəsmala bir xışma onnux qızıl qoyuf dedi:

– Məni istiyən aşığa nəmər!

Tezdiknən dəsmala bir kəndin bir illik xərci yığıldı. Miskin Abdal dəsmalı İsgəndər bəyin qavağına qoyuf dedi:

– Bağışda, İsgəndər bəy. Mən o aşıxlardan döyüləm. Nə eləmişəm, sənin xətrin üçün eləmişəm. Mana pul, mal, var-dövlət lazım döyül. Atamın varı-dövləti bir mahala sığışmır. Özün bilirsən ki, mən öz murazımın dalınnan gedirəm. Ən böyük nəmərim sizin xeyir-duanızdı.

Hamı Miskin Abdalın ağına, mərifətinə heyran qaldı. Ona murazına çatmaq üçün uğurrar deyif, el xeyir-duası verdilər.

Gejə keçmişdi. Hamı evə dağılışdı. İsgəndər bəy də qonaxları rahatdadı.

Savahlar üzünüzə xeyirriyə açılısın. Elə ki, savah açıldı,

yığışdıllarkı, Miskin Abdalgili yola salsınar. Yəhərri-yüyənni iki at, bir də atların tərkində yol azuqəsi hazır oldu.

Miskin Abdal yol azuqəsinnən bir az götürüf, at-dardan imtina elədi. Dedi:

– Xətrin xoş olsun İsgəndər bəy. Niyyətim var, butamın dalınnan piyada getməliyəm.

Bu sözdən sonra İsgəndər bəy heş nə demədi. Yola düşmə məqamında o Miskin Abdalı bağına basıf dedi:

– Get, yaxşı yol. Nə çətinniyin olsa mən hazırım. An-cax bir şeyi yadında saxla. Butana nə zaman qovuşuf geriye dönsən, mütləq bizə gəl. Sənin toyunu burada özüm eliyəjəm. Göyçüyə sizi mən özüm aparajam.

Onnar bu əhd-peymannan ayrıldılar. Üzü Təbrizə doğru yol başdadılar. Bir neçə gün yol gedənnən sonra bir düzə çatdılar. Hava bərk istiydi. Ətrafda bulaxdan, çaydan əsər-ələmət yoxuydu. Dağlar da uzaxdaydı. Peşiman oldular k1, nahax yola su götürmüyüflər. Daha iş-işdən keşmişdi. Dözməkdən başqa çarə yoxuydu. Miskin Abdal uzun Qasımın halını görüf dedi:

– Darıxma, Allah bizi darda qoymaz, köməyimizə çatar.

Bunu deyər – deməz, birdən-birə göyün üzünü qara buluddar aldı, göy gurulladı, şimşək çaxdı. Qar, dolu, çovğun başdadı. Göz-gözü görmürdü. Bir neyzənbillah başdadı k1, elə bil dünyanın axırıydı. Elə bil yer-göy bir-birinə qarışmışdı. Sel, su dünyanı başına aldı. Dağlardan qopan selin nərəsi yeri-göyü silkəliyirdi. Miskin Abdalgil yekə bir daşın başına çıxdılar. Az qaldı sel daşı da, onnarı da süpürüf aparsın. Uzun Qasım fikirrəşdi ki, daha bizimki də buraya qədəriymiş. Miskin Abdal umudunu haxdan üz-məmişdi. Baxdı k1, bu xına o xınadan döyül. Sazını sinəsinə basdı, üzünü göylərə tutuf, aldı görək nə dedi:

Bu nə dərddi, nə bələdi,
İmdada çat, qadir Allah!

Yollarımı sellər aldı,
İmdada çat, qadir Allah!

Gözü yolda qalanım var,
Dərdə, qəmə dolanım var.
Çiçək kimi solanım var,
İmdada çat, qadir Allah!

Atam-anam yoxdu burda,
Gejə-gündüz ahu-zarda.
Abdal qaldı yaman darda,
İmdada çat, qadir Allah!

Söz tamama yetməmiş, buluddar yarıldı. Güjdü küləklər buluddarı qovuf uzaxlara apardı. Göyün üzü açıldı. Sellər-sular get-gedə azaldı. Bir azdan onnardan heş bir əsər-ələmət qalmadı. Miskin Abdalın Uzun Qasım qayanın üstünnən düşüf paltarrarını sıxıf, sərdilər, qurutdular, yenə də yola rəvan oldular. Axşamüstü bir şenniyyə gəlif çatdılar. Obanın adamları qonaxları hörmətnən qarşıladi. Yeyiv-içənnən sonra bir az da çaliv-oxudular. Gejəni orda yatıf dincəldilər. Savah yenə "ya mədəd" deyif yola düşdülər. Yolda bir çovana rast gəldilər. Onnan Təbrizin yolunu soruşdular. Çovan da zırramanın, qanmazın biriydi. İki ayağını bir başmağa diriyif dedi:

– Aşix bir-iki ağız çalif oxumasa, yolu göstərən döyüləm.

Miskin Abdal bir özünə baxdı, bir çovana baxdı. Kimə möhtac olduğunu görüf dərin fikrə getdi, ürəyi quvar elədi. Sözdər sinəsinə düzöldü. Sazını zilə köklüyüf aldı görək nə dedi:

Təbriz yolu bir nadana tuş oldum,
Nə annadı, nə qandırdı, nə qandı.
Bir söz sordum, çənə vurdum, yoruldum,
Gördüm vallah qəflətdərdə yatandı.

Çovan dedi:

– Sağ ol aşix, yaman oxuyursan, lap ürəyimnən xəvər verirsen. Ay belə oxusan, nə demişəm? Əgər axıra kimi belə oxusan, işin düzəldi, getdin Təbrizə. O birini de gəlsin:

Od üstündə korğun qızan bir sacam,
Gör nə gündə, gör kimlərə möhtacam?!
Adı bəlli, istəmirəm sirr açam,
Bərələrdə keçi başı tutandı.

Bayaxdan bir az aralıda çomağına söykənif aşığa qulağ asan çovan bu bəndi eşidənnən sonra bir az da irəli gəlif dedi:

– Dədəm sənə qurvan olsun, aşix! Məni yaman kövrəltdin. İndiyə qədər nə qədər aşix eşitmişəm, sənin sözdərin kimisi yoxdu. Hamısı elə bil ustadnamədi. Sana mən də, o dediyin keçilər də qurvan olsun. De görüm, o birini neyə deyirsən?

Aldı Miskin Abdal tafşırmda nə dedi:

Miskin Abdal hər gədaya kiçilməz,
Şah oğluna bezdən xələt biçilməz.
Qanacağı davarrardan seçilməz,
Heş nə üstə aralığı qatandı.

Elə ki, söz tamama yetdi, Miskin Abdal sazını köynəyinə qoydu, yolu tutuf getməyə başdadı. Çovan ha çağırdı, ha bağırdı, xeyri olmadı. Dallarınnan qaçif yalvardı, yaxardı... Gördü yox, bunnar heş dala dönüf baxmıllar.

Çovan kor-peşman öz sürüsünün yanına qayıtdı. Öz-özünə dedi:

– Yazıx aşığı bir elə oxutdum, məni, keçimi, qoyunumu bir elə təriflədi, heç olmasa ona bir loxma çörək, bir badya süd də vermədim.

Çovanı burada deyinə-deyinə qoyax, görək yolçular neylədilər? Miskin Abdalgil, özdəri də bilmədən yolu düz gedirdilər. Belə-belə neçə gün yol getdilər. Soruşa-soruşa Təbrizə yaxınlaşdılar.

Bir xeyli gedənnən sonra örgəndilər ki, Təbrizə az qalır. Yorulduqlarınnan bir çəmənlikdə dincəlməyi qərara aldılar. Bir az oturmuşdular ki, gördülər başdarının üstündə bir dəstə atdı dayanıf. Ancax atdılarından biri lap pəhlivana oxşuyur. Miskin Abdalnan Qasım ayağa qalxdılar. Qasım ürəyində dedi: “bizimki də bura qədəriymiş. Bunnar yaqın yol kəsənnərdir”. Bir də öz-özünə təskinnik verdi ki, axı biz yol adamıyıx, talanası nəyimiz var?

Atdılardan böyüyünün adı Qaçax Mehdiydi. O dedi:

– Aşix, de görüm kimsiniz, hardan gəlir, harya gedirsiniz?

Miskin Abdal dedi:

– Göyçədənlik. Təbrizə gedirik. Adım da Miskin Abdaldı.

Qaçax Mehdi dedi:

– Təbrizdə nə işiniz var?

Miskin Abdal bir istədi Təbrizə nə məqsədnən getdiklərini deməsin. Sonra düşündü ki, ey dili-qafil, birdən yalan danışdığımızı öyrənər, pis olar. Yaxşısı budu, gəl elə düzünü de. Axırı da nə olajax, olsun.

Dedi:

– Sevdagar Mahmudun qızı Sənubərin dalınnan gedirəm. Ağam onu mana buta verir.

Qaçax Mehdi:

– Deməli, sana vergi verilir, haqq aşığısan?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli.

Qaçax Mehdi Miskin Abdalı çox bərkə-boşa çəkdi. Gördü yox, aşix qorxu nə olduğunu bilmir. Özü də çox ağıllı oğlandı. Haqq aşığı olduğuna söz ola bilməz. Axırda

tanışdıx verif Miskin Abdalnan dostdaşdı.

Qaçaq Mehdi mehriban-mehriban dedi:

– Miskin Abdal, olmazmı gəlişinin məqsədini saznan-söznən də deyəsən?

Miskin Abdal dedi:

–Niyə olmur, Mehdi qağa. İndi mən çalım-çağırım, sən də o biri uşaxlar da qulağ asın. Görün ki, mən kiməm, nəçiyəm, məramım, məqsədım nədi:

Yatmışıydım, bir sevdaya tuş oldum,
Oyanannan düşdü dilə qismətim.
Asimana pərvazdanan quş oldum,
Şüdd olufdu eldən-elə qismətim.

Yol ərkanım, təriqətim bəllidi,
Dar günümdə ol pənahım Əlidi,
Deməyin ki, yoldan ötən dəlidi,
Səpələnif çəmən-çölə qismətim.

Harayımı yaradanım eşitsin,
Xata varsa, mənnən uzax ötüşsün,
Məqamında muradına yetişsin,
Heş görməsin ahu, nalə qismətim.

Urcah olsun alma kimi yanağa,
Cannar alan al qırmızı buxağa,
Xoş zəbana, baldan şirin dodağa,
Şux yerişə, qara telə qismətim.

Dəhanımda əzbər olub Əlif-Lam,
Mənnən olsun Xudamıza min salam,
Mən Abdalam, doğulannan halalam,
Yaradannan gəlif belə qismətim.

– Aşix, mənim adım Mehdidi. Bu tərəflərdə mana Qaçax Mehdi deyillər. Özüm də sənin kimi adamların, kasıfların, yetim-yesirrərin dostuyam. Pis adamlara qan uddururam. Sevgilinin atası çox qəddar adamdı. Ona İlan Mahmud deyillər. Xoşduxnan qızı sana verməsə, yanıma gələrsən, zornan da olsa butanı sana yetirəjəm.

Sonra Uzun Qasımı göstərif zarafatnan soruşdu:

– Bu kişi kimdi bə? Yoxsa buna da buta veriflər?

Miskin Abdaldan qavax Qasım dilləndi:

– Yox, Mehdi qağa, hayançıyam. Özü də kişi yox, cavan oğlanam.

Onnar gülüşdülər.

Qaçax Mehdi baxdı kı, uşaxlar yol gəlif yorulufklar. Ona görə də zarafatını davam etdirdi:

– Deyirsən ki, cavan oğlansan, yəni suvaysan, eləmi?

– Bəli.

– Söz altında qalana oxşamırsan, ha. De görüm, indiyədək nə əcəf evlənmiyifsən?

– Vaxtım olmuyuf.

Hamı gülüşdü. Qaçax Mehdi zarafatına davam elədi:

– Ə, evlənməyə nə vaxt. Nə vaxtına?

– Nə bilim. Gejələr göydə ulduzdarı sayıram, gündüzdər çəməndə otdarı.

– Deyə bilərsənmi, nə qədər ot, nə qədər ulduz var?

– Hələ sayıf qurtarmamışam. Özü də say tez-tez yadımdan çıxır. Hər gün təzədən başdıyırım.

– Yaxşı, sənin adın nədi?

– Qasım. Özü də Uzun Qasım deyillər.

Yenə də hamı ucadan güldü. Qaçax Mehdi dedi:

– Yaxşı, evlənməyin barədə dədəyə niyə bir söz demirsən?

– Dədəmnən utanıram.

– Anana de.

– Demişəm. Anam deyir, hələ bir az da uzanmalısən.

- Axı, niyə?
- Nə bilim, deyir ki, başqalarının oğlu çoxdu, mənimki bircədi. Qoy lap uzun olsun.
- Onda sana bir adam qız verməz.
- Bir adam qız verməz, bir neçəsinin qızını birdən alaram.

Bu söhbəti eşidənnər uğunuf getdilər. Xülasə, çox sözdən, zarafatdan sonra Qaçax Mehdi uşaxlara Təbrizin yolunu göstərdi. Özü də tafşırdı ki, harda dara düşsəniz, mana xəvər çatdırarsınız. Sağlıq olsun, Allahın köməkliyinnən iki aşıq-məşuq bir-birinə qovuşajax. Aşığı burda oxutmuram. Əhd eliyirəm ki, yarına yetişənnən sonra ona doyunca qulağ asajam.

Hamı bir ağızdan dedi:

- O günnən Allah pay versin.

Sonra Qaçax Mehdi üzünü genə Qasıma tutuf dedi:

- Ə, gödək Qasım, çalış Təbrizdən bir qız da sən tap. Çox əziyyətdər çəkifsən. Göyçüyə əliboş qayıtma. İkinizin də toyunuzu bir eliyərik. Bu uzunda adama Göyçədə heş kəs qız verməz...

Genə də hamı gülüşdü.

Qasım dedi:

- Sözünnən çıxmaram, Mehdi qağa!

Ayrılanda Qaçax Mehdi gördü kü, Miskin Abdalın deyəsən yenə də deməyə sözü var. Dedi:

- Miskin Abdal, olmuya bizə demədiyin bir söz yadınnan çıxıf qalıf?

Miskin Abdal dedi:

- Mehdi qağa, sinəmə bir qatar da söz gəlif, izin versən...

Qaçax Mehdi tez dedi:

- Buyur, bizdən ötrü çox xoşdur, eşidirik, de gəlsin.

Bunu eşidəndə Aldı Miskin Abdal görək nə dedi:

Nə müddətdi eldən irax düşmüşəm,
Bu dağlarda, bu düzlərdə izim var.
Sinəm dolu, kürələrdə bişmişəm,
Məclis quruf söyləməyə sözüm var.

Buta aldım bir qaragöz dilbəri,
Öz yolumnan dönəmmərəm mən geri,
Addım-addım, qarış-qarış hər yeri,
Axtarmağa ürəyimdə dözüüm var.

Bu sevdada ömrüm viran, talandı,
Məhəbbətsiz ötən ömür yalandı,
Atasının ayaması ilandı,
Mahmud qızı Sənubərdə gözüm var.

Şimşəy oluf alosmanda çaxaram,
Bir sel oluf kükrüyərəm, axaram,
Başdan-başa geyinməyə zər-xaram,
Ayağıma dolamağa bezim var.

Sanmıyın ki, Miskin Abdal fağırdı,
Yarın dərdi hər cəfadən ağırdı,
Ağam məni bu sevdaya çağırdı,
Saz qoşmağa, oxumağa sazım var.

Qaçax Mehdinin yoldaşdarınnan Miskin Abdalgil gö-
rüşüf, öpüşüf mehribannıxnan ayrıldılar.

Təbrizə cəmi üç günnük yol qalmışdı. Miskin Abdalgil
Təbrizə üz tutmaxda olsun, görək Sənubər xanım neylədi?

Bava dərviş eşqin camını Hüseyinə içirdəndə həmin ba-
dədən birini də Sənubər xanıma vermişdi. O günnən Sənu-
bər xanım da eşqə düşüf Miskin Abdala qovuşmax həsrə-
tinnən alışıf-yanırdı. Sənubər xanımın Gülçöhrə adında bir
xidmətçisi varıydı. Gülçöhrə sözə, sirrə çox möhkəm qızıydı.

Sənubərin nə sirri varıydısa, bircə onnan bölüşürdü. Bir gün o sübh tezdən gördü kü, Sənubər xanımın halı hal döyül. Yanaxları lalə kimi qızarıf, rəngi allanıf. Bir haldadı k1, gəl görəsən. Özündə-sözündə döyül. Nə qədər elədi Sənubərdən bir cavaf ala bilmədi. Qorxdı, ürəyində dedi:

– Yaqın qız naxoşduyuf, eləyif. İstədi qaçıf atasına, anasına xəvər eləsin. Bunu hiss eliyən Sənubər xanım əlinin işarəsinnən onu saxladı. qara hörüklərinin birini qar kimi ağ sinəsinin üstünə endirdi. Aldı görək nə dedi:

Ağam mana buta verif,
Bir oğlana vurulmuşam.
Uzağ elli bir iyidə,
Bir oğlana vurulmuşam.

Ərənnərnən qoşa gəzən,
Eşqin dəryasında üzən,
Bağrımın başını əzən,
Bir oğlana vurulmuşam.

Sənubərə oldu olan,
Könlüm şəhri viran, talan.
Gözəllərə dərdə salan,
Bir oğlana vurulmuşam.

Sözünü tamama yetirənnən sonra Sənubər nurani bir dərvişin yuxuda ona eşq piyaləsi içirtdiyini, Göyçə mahalının Zərgərri kəndinnən olan Məhəmməd oğlu Hüseyni ona buta verdiyini söylədi. Sənubər bir az sözdən-söhbətdən sonra Gülçöhrəyə dedi:

– Gülçöhrə, bu söhbəti ikimizdən başqa kimsə bilməməlidir. Bu sirri anama da deməmişəm. Bircə sana deyirəm. Əgər mana kömək eləmək istəyirsənsə, bu günnən gözdə, qulaxda ol, öyrən, gör Təbrizə qəriv adam, aşıx gəlirmi? Şəhərimizə Göyçə ellərinnən Hüseyin adında cavan aşığın gəldiyini öyrənən kimi mana xəvər elə. Ürəyimə damıf: bu

günnərdə o, Təbrizə gəlməli idi.

Gülçöhrə dedi:

– O, nə sözdü xanım. Sənin yolunda ölümə də getməyə hazırım.

O günnən Gülçöhrə Hüseynin sorağında oldu. Günnər ötdü, həftələr keşdi. Hüseyn gəlmədi ki, gəlmədi, Sənu bərin gözü yollarda qalmışdı. Ürəyinə min fikir gəlirdi. Sənu bər qorxdu ku, Hüseyn çox gejkə. Dədəsi onu başqasına vermək istiyirdi. Bir də Sənu bər bilirdi ki, atası heş vaxt onun tanımadığı bir adama ərə getməsinə razı olmuyajax.

Elçilər İlan Mahmudun qapısını yağır eləmişdilər. Hamıya da yox deyirdi. Atası qızını bəzirgan Qeysərin oğluna vermək istiyirdi. Çünki onun varı-halı dünyadan aşmışdı. Amma oğlu Cümşüd bir qara qəpiyə dəyəsi oğul döyüldü. Beyvejin, fərasətsiz biriydi. Bunu Sənu bər xanım da eşitmişdi. Anası Səlbinaz da bilirdi. Amma hər ikisi İlan Mahmudun qorxusundan cıncırrarını belə çıxara bilməzdilər. Ona əbəs yerə ilan Mahmud demirdilər. Qəddarlıxda, mərdimazarıxda, tamahkarıxda tayı-baravarı yoxuydu. Evdə də, eşikdə də, hamının onnan zəhləsi gedirdi.

İlan Mahmud bəzirgan Qeysərə söz vermişdi ki, İsfahana sövdəgarrığa gedirəm, bir aya qayıdajam. Qayıdandan sonra hər şeyi qurtararıx. Bəzirgan Qeysər də buna çox sevinmişdi. Sövdakar Mahmud İsfahana təzəcə yola düşmüşdü. Gülçöhrə yenə məlul-mələl Sənu bər xanımın yanına gəlirdi. Birdən qulağına yanılı bir səs gəldi. Qulağını qapıya verif dinniyəndə baxdı ki, Sənu bərin səsi. O butasının ayrılığına dözə bilməyif oxuyurdu:

Ay hazarat, yandı canım,
Harda qaldı yarım mənim?
Gözüm yolda, könlüm səsdə,
Harda qaldı yarım mənim?

Həsərətinnən qan ağlaram,
Sinəmi çarpaz dağlaram.
Öluncə qara bağlaram,
Harda qaldı yarım mənim?

Sənubərəm, gözüm yaşdı,
Neyniyim mən başı daşdı?
Qəlb yanğılı, can ataşdı,
Harda qaldı yarım mənim?

Gülçöhrə dözə bilməyif içəri girdi. Sənubərin boynunna qucaxlıyif, üzünnən-gözünnən öfdü, gözdərinin yaşını silif dedi:

– Sənubər xanım, sən lap mənim ürəyimi dağladın. Çox qəm eləmə, sizi bir-birinizə yazan, heş vaxt sizi darda qoymuyajax. Bu yaxınnarda sizi bir-birinizə qovuşdurajax.

Sənubər dedi:

– Allah ağzından eşitsin, dediyin fal olsun. Məni qınama, ürəyimə damıf k1, Hüseyn hardadısa bu gün burada olajax. Bu düz olsa, peşkəşin məndə.

Gülçöhrə Sənubərin qəlbini xoşhal etmək üçün dedi:

– Peşkəşin nə olajax, xanım?

Sənubər:

– Səni də özümən Göyçə ellərinə aparajam.

Hər ikisi güldü. Sənubər dedi:

– Gülçöhrə, bu günən mana xanım demə. Səni özümə bajı seşmişəm. Allah bilir ki, sirrimi sənən başqa heş kəsə deməmişəm. İstiyirəm ki, axıracan belə olsun. Bu gün get şəhərin gündoğan səmtində dayan. Bəlkə Hüseyn gəldi.

Gülçöhrəgilin evi şəhərin kənarında, özü də həmin yolun yaxınnığındaydı. O, Allah, Məhəmməd, ya Əli eləyif yola düzəldi. Deyilən yerə təzəcə çatmışdı k1, uzaxdan iki qaraltı göründü. O, Allahı çağırıf gözdəməyə başdadı. Qaraltılar yaxınnaşanda Gülçöhrə gördü kü, iki kişi xeylağıdı.

Lap yaxınnaşanda gördü kü, iki cavan oğlandı. Birinin də çiyində saz var. Gülçöhrə onların qavağını kəsif dedi:

– Deyin görüm, kimsiniz, nəkarəsiniz, haradan gəlif, haraya gedirsiniz?

Qızın belə yekə-yekə danışması Qasımın heç xoşuna gəlmədi. İsdədi desin: “Axı sən kimsən ki, bizi sorğu-suala tutursan, buralarda kişi yoxdumu?” Miskin Abdal tez onun ayağınan basdı. Bildi ki, qız sözdü adamdı. Qız xeylağına yalan danışmağı da kişiliyinə sığışdırmadı. Fikirrəşdi ki, isdanmışın yağışdan nə qorxusu? Olajağa onsuz da çara yoxdu. Düzünü deyərəm:

– Xanım, niyə ajiğın tutur. Biz uzağ-uzağ ellərdən gəlmişik.

– Uzağ, yəni haradan?

– Göyçədən. Səfərimiz Təbriz şəhərinədi. Mənim adım Miskin Abdal, yoldaşımın adı Qasımdı. İkimiz də subayız. Xanım, özgə nə soruşmaq istiyirsən?

Aşığın adı Gülçöhrəni çaşdırmışdı. Axı, Sənubərin dediyi oğlanın adı Hüseyniydi. Qalan nə deyirdisə, hamısı düz gəlirdi. Gülçöhrə soruşdu:

– Aşix, sənın başqa adın yoxdu?

Miskin Abdala dərhal hər şey aydın oldu.

Dedi:

– Xanım, əvvəlki adım Hüseyniydi. Sonralar Miskin Abdal oldu. Bunun da sirri var.

Gülçöhrə artıx bildi ki, bu həmin adamdı. O, sevincək axırıncı sualını verdi:

– Aşix, Təbrizə nə məqsədnən gəlifsən?

– Butamın dalınca.

– Sənın yarın kimdi?

– Xanım, bunu dilnən desəm dilim yanar. İcazə ver, saznan deyim.

– Buyur, de.

Miskin Abdal sazı köynəyinnən çıxarıf zilini-zil,

bəmini-bəm, sinəsinə müstəkəm eliyif, görək Təbrizə nə məqsədnən gəldiyini neçə bəyan elədi:

Göyçəliyəm Təbrizdədi,
Namus, qeyrət, arım mənim.
Bir sənəmə bənd olmuşam
Sənubərdir yarım mənim.

Qurban ərənnər pirinə,
Kim yetər onun sirtinə?
Gəlmişəm yarım şəhrinə,
Sənubərdir yarım mənim.

Odu eşqimin əzəli,
Abdaldı dərinnən dəli.
Təbrizin türfə gözəli,
Sənubərdir yarım mənim.

Bunu eşidən Gülçöhrə çox sevindi. Buraya nə məqsədnən gəldiyini açığa danışdı. Miskin Abdalnan Qasım çox şad oldular. Uzun Qasım biləndə ki, Gülçöhrə suvay qızdı, bir gözüju ona baxdı. Onun alovlu-oddu baxışdarı Gülçöhrənin gözünən yayınmadı. Gülçöhrənin yanaxları Təbrizin tər lələləri kimi allandı. Miskin Abdal bunu o saat duydu. O, üzünü Qasıma tutuf zarafatyana dedi:

– Qasım, deyəsən sənə də işin düzələjək. Allah deyəsən sana da bir qapı açajax.

Bayaxdan dil-dil ötən Gülçöhrə utana-utana dedi:

– Yol gəlifsiniz, yorğunsunuz. Gedəyin bizdə dincəlin. Mən Sənubər xanıma xəvərə qaçım.

O, qonaxları evə gətirdi. Atası İsmayıl kişi, anası Gülnisə, qardaşı Mədəd qonaxlara xoş gəldin elədilər. Süfrə aşdılar, çay-çörək qoydular. Qonaxlar yeyif-içif rahatdanan sonra söhbətə başladılar. Hamı mətəldən halı

oldu.

Gülçöhrənin atası İsmayıl kişi dedi:

– Bala, vallah, indiyə kimi Gülçöhrə bu barədə bizə heş nə demiyif. Xoş gəlif, səfa gətirifsiniz. Allah qoysa, muradınıza da çatarsınız.

Bunnar burda söz-söhbətdə olsun. Görək Gülçöhrə neynədi? O vaxt itirmədən, davanına tüpürüf, üz tutdu Sənubərgilə tərəf. Sənubər külafirəngidə duruf həsrət-həsrət yollara baxırdı. Bir də gördü kü, budu Gülçöhrə qan-tər içində onnara tərəf gəlir. Bildi ki, bir şad xəvər var. İstədi qavağına çıxsın. Bu dəmdə Gülçöhrə qapıyı açıf içəri girdi. Tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Dinnə, Sənubər! İndi də mən deyim, sən eşit!

Bunu deyif gərdəninən üç tel ayırif sinəsinə basdı, aldı görək nə dedi:

Eşit, deyim, ay Sənubər,
Bağçalardan barın gəldi.
Gül, ay bajım, baxtın gülüf,
Muştulux ver, yarın gəldi.

Aldı Sənubər:

O dillərə canım qurvan,
Muştuluğun gözüm üstə
Xəvərinə canım qurvan,
Muştuluğun gözüm üstə.

Aldı Gülçöhrə:

Ona nüsret verən haxdı,
Bu dünyada tayı yoxdu.
Qaşdar kaman, kirpik oxdu,
Muştulux ver, yarın gəldi.

Aldı Sənubər:

Elə demə, nəzər dəyər,
Qürrələner, özün öyər,

Dediklərin düzsə, əyər,
Muştuluğun gözüm üstə.

Aldı Gülçöhrə:

Gülçöhrənin halına bax,
Dur boynuma hamayıl tax.
Daha dərdi, qəmi burax,
Muştulux ver, yarın gəldi.

Aldı Sənubə:

Sənubəyəm haxdı yolum,
Bir qönçəyəm, necə solum.
Dillərinə qurvan olum,
Muştuluğun gözüm üstə.

Söz tamama yetər-yetməz, sevindiklərinən hər ikisi bir-birinə sarmaşx kimi sarılıf, göz yaş axıtdılar. Gülçöhrə gördüklərinin, eşitdiklərinin hamısını bircə-bircə Sənubəyə danışdı. Sənubənin rəngi gül kimi açıldı. Gülçöhrəni bir də bağına basıf üzünən-gözünən öfdü. Sonra da aparıf onun boğazınan bir həmayıl asdı. Gülçöhrə əvvəlcə götürmək istəmədi. Gördü kü, yox, Sənubənin xətrinə dəyir, həmayılı açmıyif dedi:

– Xanım, Allah qoysa sən tezdiknən Göyçə ellərinə gəlin gedəjəksən. Bu həmayıl da sənən mana əziz bir xatirə qalar. Qoxunu onnan alaram.

Sənubə zarafatyana dedi:

– Elə şey yoxdu, ay qız. Demişəm, genə də deyirəm, səni də özümən aparajam. Özün demirsənmi Miskin Abdalnan gələn oğlan da yaxşı oğlandı? Ay qız, bəlkə elə o da sən qismətindi.

Gülçöhrə gülümsüyüf çiyini çəkdi.

Sənubə bir az fikirreşif dedi:

– Gülçöhrə, bilirəm, Miskin Abdal indi görüşmək üçün

bərk darıxır. Denən çox t l sm sin. Ehtiyat igidin yaraşıđıdı. Bizi ist miy n çoxdu. Atamın da neđ  adam olduđunu yaxşı bilirsən. Əvvəlcə Miskin Abdalgil   z h nd v rinizd  bir ev kir l . Bilirəm, qavaxda bizi hələ ötən günnər gözdüyür. Bu iři d z lts , Allah d z ld j k.  st mir m ki, atam siznən d řman ola. Atam  sfahana bu gün yola d ř f. Bir aya ancax qayıdar. O g l n  kimi bildiyimizi eliyərik. G l nn n sonra Allaha pənah, g r k n  məsdahat g r r.

Gülçöhrə dedi:

– Bař  st , xanım! D z buyurursan. Ađıllı s z  n  deyə bilərəm. Elə bilirəm ki, bu tədbir Miskin Abdalın da xořuna gələjək.

Sənubər dedi:

– Təki sən deyən olsun!

Gülçöhrə gəlif gördü k , evlərində bir  al- ađır var kı, g l görəsən. Eřid n qohum-qonřular ařıđın bařına tofla-řıflar. Miskin Abdal da Sənubərin eřqinn n yorđunnuđunu yadınnan çıxarıf, elə həvəsnən  alıv-oxuyur ku, daha nə deyim. Gülçöhrə də  k lif bir tərəfdə dayanıf ařıđa qulax asmađa bařdadı. Amma arabir g z  Qasımın g z n  sata-řanda hiss eliyirdi ki, Miskin Abdalın dostu da, deyəsən Təbrizdən  liboř qayıtmax istəmir.

Məclisə yıđıřannarın çoxusu cavanıydı. Söhbətin řirin yerində bir ađsaqqal  z n  Miskin Abdala tutuf dedi:

– Ařıx, cavan olsan da, görürəm ađıllı, kamallı ođlansan. S zd rinin hamısı n sih tdi. Sazının, sözünün iřıđına yıđılannarın da çoxusu, g r rs n ki, cavannardı. On-nara deyiləsi bir sözün varmı?

Miskin Abdal dedi:

– Bajardıđımnan bir-iki kəlmə deyərəm.

Aldı Miskin Abdal g r k nə dedi:

Namərd ilə yoldař olma,
Çox b lalar əkər bařın.

Halal ilə ərəsəyə çat,
Daş qalalar sökər başın.

Xain baxma yaradana,
Qibləgahdı ata-ana.
Arxalanma bəyə, xana,
Qoy sağ olsun nökrər başın.

Haxdan istə bəxti-iqbal,
Yaradanı yadına sal.
Söz gövhərdir, Miskin Abdal,
Saxla dürdü, tökrər başın.

Söz Miskin Abdalın ağzından qurtarmamış hər yandan "Sağ ol, aşix!" sədaları göyə ucaldı. Savah tezdənnən çalmağa-çağırmağa başdıyan aşix, bir də baxdı k1, axşam düşüf, şər qarışf.

İsmayıl kişi üzünü gəlennərə tutuf dedi:

– Aşix çox uzaxdan yol gəlif. Savahdan da oxuyur. Yorğundu. İmkan verək dincəlsin. Oxuduğu daha bəsdı.

Hamı razılaşdı, hərə öz evinə dağılışdı. Evdə bir özdəri qalanda, Gülçöhrə bu xoş xəvəri Sənubərə neyə çatdırdığını, onun Miskin Abdala ismarıcını söylədi. Bu tədbir hamının xoşuna gəldi. Savahdan Miskin Abdalgilin qalması üçün ev behlədilər. Həmin ev Gülçöhrəgilin evinin yaxınnığında yaşayan bir qarının eviydi.

Savahdan Miskin Abdalnan Qasım qarının evində yaşamağa başdadı. Artıx bilirdilər ki, hələ nə az, nə çox, düz bir ay buralıdılar. Sonrasını da Allah bilir. İndi qalırdı bir-birinnən gizdi oddara yanan iki aşiq-məşuqun görüşməsi. Bu görüşdən heş kim xəvər tutmamalıydı. Çünki sövdagar Mahmud bunu bilsəydi, qan dizə çıxardı.

Miskin Abdal Sənubər xanımın həsrətinnən alışf yarırdı. Çox götür-qoydan sonra bir namə yazıf Gülçöhrəynən

göndərdi Sənubər xanıma.

Miskin Abdal namədə yazırdı:

Bir gözəlin sorağınan,
Dağlar keşdim, düzə gəldim,
Neçə-neçə bələn aşdım,
Yar, elinə, sizə gəldim.

Dərdim artıf, qəm azalıf,
Gözüm yollarında qalıf.
Yarmı nəzərinən salıf,
Yoxsa ay qız, gözə gəldim?

Dərd ağlatdı, qəmə güldüm,
Çəşminin yaşını sildim.
Abdalam, vəfadar bildim
Gəldim yar, Təbrizə gəldim.

Sənubər naməni oxuyuf çox quvarrandı. Dərdi artıf bir ümmana döndü. Həsərətən yolunu gözdədiyi yarının görüşünə gedə bilməməsi qəlbinə dağ üstünnən dağlar çəkdi. Yar dərdinə çarə, məlhəm olmaq istiyərkən, yar tənəsinə tuş olmaq qəlbini göynətdi, ruhunu sızım-sızım sızılattı. Öz-özünə dedi: “Axı, mən yarımın həsrətinə onnan az yanmamışam. Niyə o mənim çəkdiklərimi duya bilmir? Gəl kim olduğunu ona bir nişan ver“. Qələmi əlinə alıf yara yazdığı namədə görək öz dərdini söz ilə neçə izhar elədi. Biz deyək, siz də şad olasınız:

Qəm üstündə köklənmişəm,
Çalınmamış bir sazam mən.
Yar həsrəti qəddim əyif,
Nalə dolu avazam mən.

Dərd sinəmdə düzüm-düzüm,
Bu sitəmə neçə dözüm?

Yar yolunda qalif gözüm,
Gözü yaşdı bir qızam mən.

Baxma günün üç-beşinə,
Sazını da sıx döşünə,
Tez gəl yarın görüşünə,
Gül ətirli bir yazam mən.

Bağça-bağdan yol keçəndə,
Azmamışam duman-çəndə,
Adım bəlli el içində,
Nurlu ayam, ulduzam mən.

Sənubərəm, bu çağıma,
Özünü çatdır bağıma.
Gəl, qədəm bas otağıma,
Burda sənsiz yalqızam mən.

Mikin Abdal bu naməni oxuyuf çox şad oldu. Gülçöh-rə də Sənubər xanım dediyinin hamısını bircə-bircə Miskin Abdala danışdı.

Miskin Abdal səhəri diri gözdü aşdı. Duruf yollara baxanda gördü kü, Sənubər bir bölük qıznan sallana-sallana onnara tərəf gəlir. Onu görəndə elə bil Miskin Abdalın ürəyi qopuf ayağının altına düşdü. Onun sevgilisi bu qızdarın arasında on dörd günnük bir ay parçasına oxşuyurdu. Yarəb, belə gözəllikmi olar, sən buna verifsən? Huri də, pəri də, mələk də bunun yanında olsaydı utandığınnan qaçıf gizdənəməzdimi?

Miskin Abdalın eşqi coşa gəldi. Sazı sinəsinə basıf görək öz sevgilisinin boyunu neyə öyd:

Asta yeri a gözəllər sultanı,
Həsretinnən cavan canım çürüdü.
Qara gözdər saldı məni bəndinə,

Siyah zülfün zəncirində sürüdü.
O qamətə, o camala vuruldum,
Bir bulağam bulanmışdım, duruldum,
Ah çəkməkdən axır bezdim, yoruldum.
Qəm dalğası dörd yanıma bürüdü.

Utanmazmı görən mana gülənnər?
Bu eşqimi, bu dərdimi bilənnər
Belə deyər: bir vaxt məni görənnər:
Miskin Abdal bir zamannar piriydi.

Sənubər onun yanıklı-yanıklı oxumağına dözəmmiyif
uzaxdan-uzaxğa ona bir qıyğacı nəzər salıf gülümsədi. Sonra
Gülçöhrənin boynunu qucaxlıyif qulağına dedi:

– Bu gün axşamnan bir az keçmiş gələrsiniz. Yolunuzu
səvirsizdiknən gözdüyürəm.

Gülçöhrə dedi:

– Xanım, Miskin Abdalın yanındakı oğlan da
gəlsinmi?

Sənubər zarafatnan dedi:

– Ay qız, o oğlan gündə sənin yanında döyülmü, bu
qaça-qaşda onu neyniyirsən? Siz də bizim kimi bir-birinizə
tamarzı ha döyülsünüz?

Gülçöhrə nəşə demək istədi. Sənubər onun sözünü ağ-
zında qoydu:

– Zarafat öz yerində. Qasım mütləq gəlməlidir. Çünki
onu Miskin Abdalın yanına elə-belə qatmıyıflar. Onnar hər
yerdə bir olmalıdı. Demək olmaz geşə itə, qurda rast gələr-
siniz. Kömək yaxşı şeydi.

Axırda da, – Ay qız deyəsən ikimizin də toyumuz bir
olajax, – deyib Gülçöhrədən yüngül bir burma götürdü.

Vədə vaxtında görüşə gələndə Miskin Abdal gördü: ay
Allah, elə bil otaxda gün doğuf. Sənubər də baxıf gördü kü,
doğrudan da, Miskin Abdal cannara dəyən oğlandı. Boy

onda, buxun onda. Üzünən-gözünən də ağıl, kamal yağır.
Hörüklərini saz eliyif görək yarına neyə xoş gəldin elədi:

Qədəm qoyub yar yanına,
Oğlan, xoş gəldin, xoş gəldin,
Eşq oduna yana-yana,
Oğlan, xoş gəldin, xoş gəldin.

Aldı Miskin Abdal:

Tək Allahdan arzum buydu,
Ay qız, xoş gördük, xoş gördük.
Yar həsrəti qəlbim oydu,
Ay qız, xoş gördük, xoş gördük.

Aldı Sənubə:

Sənsiz qara keşdi günüm,
Ərşə qalxdı ahım, ünüm.
Duruban başına dönüm.
Oğlan, xoş gəldin, xoş gəldin.

Aldı Miskin Abdal:

Yollar yoruf, əzginəm mən,
Əhd-peymanə düzgünəm mən.
Yar yolunda üzgünəm mən,
Ay qız, xoş gördük, xoş gördük.

Aldı Sənubə:

Gül-çiçəkli yar bağına,
Bər-bəzəkli otağına,
Sənubərin bu çağına
Oğlan, xoş gəldin, xoş gəldin.

Aldı Miskin Abdal:

O ləblərdən süzüldü bal,

Dur qolunu boynuma sal.
Qıyma ölsün Miskin Abdal
Ay qız, xoş gördük, xoş gördük.

Bu çal-çağıra yuxudan ayılan Səlbinaz xanım bayaxdan qızınnan oğlanın deyişməsinə qulağ asırdı. Elə ki, söz tamama yetdi Sənubər qolunu Miskin Abdalın boynuna salmax istiyəndə otağın qapısı açıldı, anası içəri girdi. Hamı donuf yerində qaldı. Ancax Səlbinaz xanım qızının taleyini pozmax fikrində döyüldü. Baxdı k1, doğrudan da, qızının butası cannara dəyən oğlandı. Ağzınnan da dürr tökülür. Lakin özünü o yerə qoymadı. Oğlanı bərkə-boşa çəkib, sına max üçün əlini sinəsinə qoyuf görək nə dedi:

Ağır daşdan yapışıfsan,
Bu sevdadan əl çək, oğlan.
Yaman həddini aşıfsan,
Bu sevdadan əl çək, oğlan.

Aldı Miskin Abdal:

Tanrı verib bu qisməti,
Bu sevdadan, əl çəkmərəm.
Satmaq olmaz məhəbbəti,
Bu sevdadan əl çəkmərəm.

Aldı Səlbinaz xanım:

Mahmud bilsə dara çəkər,
Anan-bajın qan-yaş tökər,
Yurdunuzda bil turp əkər,
Bu sevdadan əl çək, oğlan.

Aldı Miskin Abdal:

Qorxutmayır məni inan,
Nə ölümlər, nə də zindan.
Butamı verif Yaradan,

Bu sevdadan əl çəkmərəm.

Aldı Səlbinaz xanım:

Səlbinazı salma cəngə,
Əlindən gələrsən təngə.
Neyniyərsən aj pələngə?
Bu sevdadan əl çək, oğlan.

Aldı Miskin Abdal

Abdal deyər, bir ac şirəm,
Alov saçan bir şəmşirəm.
Dünyamızı dəyişərəm,
Bu sevdadan əl çəkmərəm.

Səlbinaz xanım gördü kü, yox, Miskin Abdal sözünə bütöv oğlandı. Üzünü haqqa tutuf onnara xeyir-dua verdi:

– Ümidinizi haqqa bağlayın, haqqın ətəyinnən tutun. Mahmud çətin adamdı. İnanmıram k1, bu işə razı olsun. Amma tanrı nə yazırsa, o da qismət olajax, balalarım!

“Allaha pənah“ – deyif öz otağına keşdi. Aşiq-məşuqlar da gejenin yarısınıacan öz çalif-çağırmaxlarında, kefdamaxlarında oldular.

Xülasə, Miskin Abdal, Qasım və Gülçöhrə hər geje bura gəlir, yeyir, içir, deyif, gülür, çalif-oxuyur, səhərə yaxın evlərinə qayıdırdılar. Miskin Abdal bir az çimir alannan sonra uzun Qasımı da yanına alif səhərə gəzməyə çıxırdı. Hər yerdə onu hörmətnən qarşılıyırdılar. Miskin Abdal da güjü çatan qədər saz çalar, söz çağırar, adamların könlünü şaddandırardı. Hər nə qədər çalır, oxusa da heş kəsdən pul götürməzdi. Bir aya ya-xınıydı k1, Miskin Abdal Təbrizdəydi. Bu müddətdə o özünə o qədr dost, tanış tapmışdı k1, gəl görəsən. Adamlar onu bir saat görmüyəndə darıxırdılar. Miskin Abdalın Sənubərə olan məhəbbəti də dildə, ağızda gəzirdi. Hamı bu haqq aşığınnan danışırdı. Hamının əlləri göydəydi; Allah bu iki aşiq-məşuqun bir-birinə qovuşması

üçün ilan Mahmudun ürəyinə rəhm salsın.

Varına, dövlətinə görə İlan Mahmudnan qohum olmağa can atannar, bir də Sənubərin gözəlliyinə vurulan-nar Miskin Abdala paxıllıx eliyirdi. Onnar çalışırdılar ki, Miskin Abdalı aradan götürsünnər. Ancax mümkün olmurdu. Çünki Miskin Abdalın dostu, yarı, yoldaşı çoxuydu. İstəməyəni də cəmişi bir-neçə nəfəriydi.

Bəzircan Qeysərin oğlu Cümşüd bu xəvərdən sonra vurnuxmağa başladı. Dedi: “Ayə, elə şey olar, yerri olam, dədəmin adını bir qatar dəvə çəkmiyə, varımız-halımız dünyadan aşa, bir Göyçəli gədəsi gəlif sənün istədiyini qızı əlinnən ala“. Bir gün o yaxşı bir xonça hazıradı. Yox olsun yoxsulluğu. Xonçada nələr yoxuydu. Xonça qızıldan, gümüşdən od tutuf yanırdı. Cümşüd qarannıx qarışanda xonçasını da götürüb Sənubərgilə adaxlıbazdığa getdi.

Baxdı həyət-bajada heş kəs yoxdu. Amma Sənubər xanımın otağının pəncərələrinə işıx gəlirdi. Bir az da irəli gedəndə oxumax səsi eşitdi. Öz-özünə sevindi. Dedi ki, yaqın Sənubər xanım mənim dərdimnən belə yanıklı-yanıklı oxuyur. Tez ora-bura vurnuxuf bir nərdivan tapdı. Gejənin qarannığında nərdivanın sınıx olduğunu görmədi. Nərdivanın başını divara diriyif xonça əlində pəncərəyə qalxdı. Nə görsə, yaxşıdı?! Gözdəri bərələ qaldı. Əlləri əsməyə, dizdəri titrəməyə başladı. Şəhərdəki aşıxnan Sənubər xanım bir kefdəydi, bir kefdəydi ki, gəl görəsən. Miskin Abdal başını qoyuf Sənubərin dizinin üstünə. Sənubər də onun saçını sığallıyır. Həm də deyişillər. Qeyri ixtiyari: "Öl, ay Cümşüd, öl, gözdərin nələr görür!" – demişdi ki, nərdivan Cümşüdün ayağının altınnan çıxdı. Cümşüd tappa-tapnan, səs-küynən yerə yıxıldı. Xonça da yerə düşüb dağıldı. Səsə Sənubərgil eşiyə çıxdılar. Bir kişi xeylağının barıyı aşdığını gördülər. Gülçöhrə onu Cümşüdə oxşatdı.

Aşıqlərin kefinə soğan doğrandı. Əhvalları bir anda pozuldu. Onlar bu işdən çox pərişan oldular. Sənubər xanım

dedi:

– Tez gedin, hələlik bu yerrərdə görünməyün. Görək başımıza nələr gələjək.

Qonaxlar dərhal çıxıf getdilər. Sənubər də yatağına uzandı. İlan vuran yatdı, ancax o yatmadı. Səhər tezdən duruf pəncərənin altına dağılmış xonçanı də tər-təmiz yığışdırdı ki, qonşulardan görüf-eliyən olmasın. Miskin Abdalnan Qasım da bu hadisədən çox narahat oldular. Səvirsizdiknən bu işin sonunu gözdəməyə başladılar.

Bunnarı burda qəm dəryasında qoyax, görək Cümşüd neynədi. O, gejë yıxılında ayağının birini əzmişdi. Bir təhər sürünə-sürünə gejëyarı gəlif evlərinə çıxdı. Canının ağrısınan çox, gördükləri onu savaha qədər yatmağa qoymadı. Savah tezdən bəzircan Qeysər oğlunun ayağını çəkdiyini görüf nə olduğunu soruşdu. Cümşüd də heş nəyi danmadı. Gördüklərinin də üstünə bir az artırıf hamısını atasına danışdı. Atası bu işdən kədərrənsə də, özünü o yerə qoymuyuf dedi:

– Bala, eybi yoxdu. Cavannıxda hər şey olar. Sənubər də cavandı. Bu işi heç harda açıf-ağartmaq lazım döyül. Sənubər sövdagarın yeganə züryətidi. Elə eliyək ki, onun bir elə varı, döyləti başqasına qismət olmasın. Qəlbini qaralama. Qız ağacı, qoz ağacı, yüzü atar, biri vurar,- deyiflər. Bu işi mən özüm yoluna qoyajam.

Cümşüd də ki, biqeyrətin biri ydi. Atasının dediklərinə kannan, başnan razı oldu.

Miskin Abdal gözdədi. Bir gün keşdi, iki gün keşdi, üç gün keşdi. Ancax o gejëki əhvalatdan bir səs-sorax çıxmadı. Bir az rahatdandı. Sənubər də buna çox sevindi. Bilmədilər ki, onların dadına yetən hiyləgər Qeysərin tamahkarrığıdı.

Bəzircan Qeysər öz-özünə çox götür-qoy elədi, çox düşündü. Axırda belə qərara gəldi ki, Sevdagar Mahmud gələn kimi bu işi qurtarsın. Elə bu arada xəvər gəldi ki, Sevdagar Mahmud gəlir. Qeysər oğlunu da götürüf onun pişvazına

çıxdı. Mahmud bunnan çox xoşhal oldu. Evdə gejə yarıyacan ordan-burdan söhbət elədilər. İlan Mahmud uzax yoldan gəlif yorulmuşdu. Hamı dağılışdı. O da uzanıf yatdı.

O biri axşam bəzircan yenə gəldi. Bir xeyli söhbətdən sonra mətləvi aşdı. Dedi:

– Mahmud, Allahın adına şükür kü, səfərdən sağ-salamat qayıdıf gəldin. Əhdimiz-əhd, sözümüz sözdü. Qız Cümşüdüdü.

Mahmud dedi:

– O nə sözdü, deyirsən. Kişidə söz bir olar. Toya hazırtaş.

Qeysər dedi:

– Dost, bir iş var, iki əməl. Sən gedənnən sonra Göyçə tərəflərdən buraya bir cavan aşıx gəlif çıxıf. Şəhərə yayılıf k1, onu buraya Sənubərin eşqi gətirif, haqq aşığdı. Deyilənə görə, guya qoja bir dərviş yuxularında onnara eşq badəsi içirdif, onnarı bir-birinə buta verif.

Bunu eşidən Mahmudu od götürdü, nə götürdü. Cin atına mindi. Ağzı köpüklənə-köpüklənə dedi:

– Mən gəda deyiləm ki, hər yoldan ötənə qız verəm. Onun başına bir oyun açaram k1, yarandığına peşman olar.

Qeysər dedi:

– Mahmud, hirsini boğ, səvirri ol. Bu hərəkət bizi el içində hörmətdən salar. Ehtiyatdı olmax lazımdı. Birdən, doğrudan da, haqq aşığı olar. Bir şey eliyif, Allahın qəzəvinə gələrək. Əlimizdə də xeyir işimiz var. Demək olmaz, işin içinnən iş çıxar.

Mahmud ajıxlı-ajıxlı:

– Nə deyirsən? Demək istiyirsən ki, çağırım bu yoldan ötəni, gədanın birini, deyim ki, ay haqq aşığı, gəl sövdagar Mahmudun qızı, dünya gözəli Sənubəri al apar, get Göyçüyə? Yox, Qeysər, mən haqq aşığı - zad tanımıram. Onu yox eliyəjəm.

Qeysər əlini onun çiyinə qoyuf dedi:

– Mahmud, bir tədbir fikirrəmişəm. Gəl elə eliyək ki, nə şiş yansın, nə kavav.

Mahmud dedi:

– De görüm, nə deyirsən?

Qeysər:

– Aşığı çağırtdır yanına. De ki, mənim sana veriləsi qızım yoxdu. Eşitməsə de ki, şəhərdən çıxıf getsin. Buna da razı olmasa, saldır zindana. Toydan sonra, iş-işdən keçən-nən sonra buraxarsan, çıxıf gedər öz dağılmışına.

Mahmud bığının altınnan qımışıf dedi:

– Bu lap ağıllı məsdahat oldu.

Sevdagar Mahmud tez qoldan zorlu, ağıldan kəm iki pəzəvəng tapıf Miskin Abdalın dalınnan göndərdi. Yolda gördülər ki, aşıx da, yolddaşı da sövdagar Mahmudgilə tərəf gedillər. Mahmudun adamları bu işə mat-məəttəl qaldılar. Aşığı da, onun yoldaşını da götürüf sövdagar Mahmudun yanına gətirdilər. Miskin Abdal salam verdi. Mahmud onun salamını almıyıf ajıxlı-ajıxlı dedi:

– Gədanın biri, gəda. Bilirsənmi kimə sataşırsan? Səni qurda-quşa yem eliyərəm, ananı mələr qoyaram. Başın bədəninnən üzülməməiş, rədd ol şəhərdən.

Miskin Abdal təmkinini pozmadan dedi:

– Sevdagar Mahmud, mən ölümənə qorxsaydım, bu neçə ayda yollar yorğunu oluf, anamı gözü yaşdı qoymazdım. Mən Sənubərin yolunda ölməyə gəlmişəm. İxtiyar sahibisən, sən bilərsən. İstiyirsən məni lap tikə-tikə doğra. Mən haqq aşığıyam.

İlan Mahmudun gözdəri çıxdı kəlləsinə. Əlini atdı qılınca k1, durub onun boynunu vursun. Qeysər onun ayağınnan basdı. Tez Qeysərin dediyi onun yadına düşdü. Qışqırdı:

– Aparın, bu yetim-yesirrəri atın zindana!

Miskin Abdal baxıf gördü kü, doğurdan da İlan Mahmuddur ku, oturuf yerində. Sənubəri də ona heş vaxt vermİYƏJƏK. Öz-özünə fikirrəşdi ki, ölməy-ölməydir, xırıldamax nə kişilikdir. Allah kərimdi, gəl ürəyini dillə dediyin kimi saznan-söznən də boşalt, axırı da nə olar-olar. Ona görə də

dedi:

– Sövdagar Mahmud, ixtiyar sahibisən, özün bilən yaxşıdı. ancax ürəyimə bir qatar söz gəlif, onu deyim, sonra da nə bilirsən onu da eliyərsən.

Miskin Abdal bunu deyif icazəsiz-filansız sazı köynəyinnən çıxardıf basdı sinəsinə. Qeysər də bir yannan Mahmudun bir yanını yağır etmişdi ki, səbrli ol. Mahmud da onu eşidif Miskin Abdalı rüsvay etmək istəmədi, işin hələ axırını gözlədi.

Aldı Miskin Abdal görək İlan Mahmuda nə dedi:

Eşq badəsin ol ağamdan alınca,
Leysan oluf yağa-yağa gəlmişəm.
Gejə-gündüz öz butamın dalınca,
Gəzə-gəzə bu torpağa gəlmişəm.

İlan Mahmud gördü kü, yox, yaman paza ilişif. Bu elə dediyinnən dönmür kü, dönmür. Ajıxlı-ajıxlı dedi:

– Ayə, tez ol, sözünü qurtar, rədd ol gözümün qavağınan. Hələ bunun özünü bax, sözünə bax! Gör bir adı hər yerdə bəlli olan Mahmuda bu göyçəli gədəsi qəzəl oxuyur.

Miskin Abdal dedi:

– Sövdagər Mahmud, eşit sözümün o biri xanəsinə:

Çox insafın qırılıbdır qaytanı,
Yerə-göyə sığışmayır böhtanı,
Mərđi-məzar, aravuran şeytanı,
Günah yoldan qaytarmağa gəlmişəm.

Mahmud ucadan istehza ilə gülüb dedi:

– Paho, bilməmişdik, bir göyçəli gədəsi gəlibmiş ki, şeytanı yolunna qaytarsın. Amma heş özünü düşdüyü pis yoldan qaytarmax istəmir. Dünyanın işinə bir bax, ha!

Miskin Abdal aldı sözün o biri xanəsinə:

Dərd içimi oyur-oyur oyurdu,
Bu mətləbi haqqın özü buyurdu,
Xoşluq ilə verməsələr bu yurdu,
Məhvərinnən qoparmağa gəlmişəm.

Bunu eşidəndə İlan Mahmud cin atına minmədimi?
Dedi:

– Adə, gədanın biri gəda, özün qərif ola-ola buralarda
nə örüş-örkən açıfsan. Sənin başına bir oyun açaram ki,
gəldiyin yolu tərsinə gedərsən, sədanı heş quşdar da bilməz.
Qanmaz-qanmaz az danış. Tez ol, sözünü qurtar. Rədd ol
buralardan, bir də gözün səni görməsin.

İlan Mahmudun “qanmaz” sözü Miskin Abdala
yaman toxundu. Aldı görək sövdagara cavabında nə dedi:

Bu dünyada Yaradanı anmazı,
Od içində buza dönüb yanmazı,
Nanəcibi, yaramazı, qanmazı,
Davar bilib otarmağa gəlmişəm.

Bunu eşidəndə İlan Mahmudu od götürdü, nə götürdü.
Hirsinnən dodağını çeynədi. İstədi durub Miskin Abdalın
dərsini versin, Qeysər yenə də qoymadı. Əlaşsız qalan
Mahmud, Miskin Abdalın üstünə bağırıf dedi:

– Göyçəli gədəsi, sözünə sərhəd qoy və müxtəsər eylə.
İndi səni yaxşı qandıraram. Onda bilərsən ki, qanan kimdi,
qanmaz kimdi.

Miskin Abdal aldı görək sözünün tafşırmasını nejə
dedi, biz də eşidək şad olax:

Miskin Abdal olsun yara sadağa,
Məhəbbətə haqqdan yoxdu qadağa,
Göyçəmizdən Təbriz adlı torpağa,

Sənubəri aparmağa gəlmişəm.

Söz Miskin Abdalın ağzından çıxanda İlan Mahmud düz ərş-öyünə kimi cızım-cızım yanıp, cızırığı çıxdı. Bağıra-bağıra dedi:

– Aparın, mələnnarı salın zindana!

Şəhərə xəvər yayıldı k1, bə deməzsənmi, İlan Mahmud haqq aşığını da, onun yoldaşını da zindana saldırıf. Eşidənnərin hamısı məyus oldu. Nə eləmək olardı? Umud haqqa qalmışdı.

Bunu bilən Səlvinaz xanım getdi ki, görsün qızının halı neyədi. Baxdı k1, qızı gözünün yeddi yerinnən yaş tökür. Elə belə leysan yağış yağırdı. Anasını görəndə Sənubər daha da köyrəldi. Səlvinaz xanımın boynuna sarılıf hönkür-hönkür ağladı. Anası buna dözə bilməyif hürüklərini sinəsinə basıf görək qızına neyə təsəlli verdi, qızı öz dərđini anasına neyə izhar elədi:

Bu nə haldı, bu nə ündü?
Ağlama, qızım, ağlama!
De çəkdiyin bu nə gündü?
Ağlama, qızım, ağlama!

Aldı Sənubər:

Abdalım dustaq olufdu,
Ağlaram, ana, ağlaram!
Gülüm çiçəyim solufdu
Ağlaram, ana, ağlaram!

Aldı Səlvinaz:

Tanrı qoymaz səni naçar,
Bir bağıyan, bir də açar.
Günəş doğar, zülmət qaçar,
Ağlama, qızım, ağlama!

Aldı Sənobər:

Bu dərdimin yox çarası,
Getməz könlümün qarası.
Sızıldar eşqin yarası,
Ağlaram, ana, ağlaram!

Aldı Səlbinaz:

Səlbinaz da deyər belə,
Ərənnərdən imdad dilə,
Göz yaşın döndərmə selə,
Ağlama, qızım, ağlama!

Aldı Sənobər:

Sənobərin yox imdadı,
Dillərdə dolaşır adı
Oda saldım dostu, yadı,
Ağlaram, ana, ağlaram!

Ana-bala ağlamaxda, İlan Mahmudnan bəzircan Qey-sər də toya tedarükdə olsunnar. Görək zindanda Miskin Abdalnan Qasımın başına nələr gəldi?

Onnarın hər ikisini gətirif atdılar qarannıx, kif basmış zirzəmiyə. Qərif yer, qarannıx zindan. Bir yandan da yarınnan ayrılması, bir yandan da bu zülümlər, bu sitəmlər qəlbini şan-şan elədi. Qəlbi kövrələn Miskin Abdal aldı görək ürəyinnən keçənnəri neçə dilə gətirdi:

Neçə gündü dustağam mən,
Gedənim yox, gələnim yox.
Vətənsiz, elsiz qərivəm
Göz yaşımı silənim yox.

Mərd ölsə, namərd gülərmiş,

Göz yaşın kimlər silərmiş,
Dərdi dərd çəkən bilərmiş,
Nə çəkirəm, bilənim yox.

Abdal eldən düşdü irax,
Ömür oldu varax-varax.
Yardan mənə gəlməz sorax
Ağlıyanım, gülənim yox.

Miskin Abdal çox düşündü, daşındı. Ağlına çox şeylər gəldi. Birdən yadına düşdü kü, payız girif, qavaxdan qış gəlir. Hələ əli nə yara yetişif, nə də bir yana çatıf. Bu sevdaya düşdüyünnən az qala bir il keçir. Hələ bu zindanda nə qədər qalacağı da məlum deyil. Kim bilir, hələ hansı müsibətdərnən qarşılaşajax. Bu fikirrər, bu çək-çövrürər içində dərdi tüğyan elədi. Telli sazı sinəsinə sıxıf aldı görək nə dedi:

Tərs düşüb fələyin işi,
Lil basan arxdımı, nədi?
Bu nə dünya, bu nə gərdiş,
Dolanan çarxdımı, nədi?

Qalanıb küfrün kürəsi,
Yanırsan gözüm görəsi.
Tutuluf yanı-yörəsi
Bir bilən yoxdumu, nədi?

Miskin Abdal, işin xata
Ünün gedif ərşə çata.
Səvəv nəydi baxtım yata?
Bu görən baxtdımı, nədi?

Miskin Abdal burda qəmli-qəmli çalíf oxumaxda, Sə-nubər də orda dərddən saralíf-solmaxda olsun, görək

bəzircan Qeysər neynədi? O, kələyin baş tutduğunu görüf, tez-tələsik toya hazırraşdı. Elçi getdi. Qızın atasınnan "hə"-sini aldı. Nişan göndərdi. Sənubər atasının qorxusunnan dinə bilmədi. Üzüyü götürdüsə barmağına taxmadı. Umudu haxda, Miskin Abdalın yolunu gözdədi.

Elə ki, toy tədarükü görüldü, toyun vaxtı müəyyən-nəşdirildi, Sənubərin dərdi birə-beş artdı. İstədi özünü öldürsün, səvir gəldi. Anası bilif o ku, var dannadı. Hər saatin bir hökmü var, dedi. Anası onu öz südünə and işdirdi ki, bu fikrinnən əl çəksin. Sənubər anasına dedi:

– Ana, sana qurvan olum. Eybi yoxdu, səbr eliyərəm. Görək hələ nölur. Gərdəyin dalına qədər gözdüyəjəm. Cümşüd kimi biqeyrətə qismət ola bilmərəm. Mənim öz istəklim var, Ağam özü məni ona buta verif. Onnan qeyrisinin əli mənim əlimə dəyə bilməz.

Anası çar-naçar razı oldu.

Toya başdamağa hələ bir-neçə gün varıydı. Bir gejë İlan Mahmud yuxuda gördü kü, bir qoca dərviş ona yaxınnaşif dedi:

– Miskin Abdalı da, yoldaşını da dustaxlıxdan azad elə. Yoxsa gözdərini oyaram.

O, əlini Mahmudun gözdərinə uzadanda, Mahmud qorxusunnan yuxudan dik atıldı. Sübhə kimi ilan vuran yatdı, ancax ilan Mahmud yatmadı. Qorxusunnan arvadı da ona nə olduğunu soruşmadı. O gün axşama kimi Mahmud qaş-qavaxlı gəzdi. Ancax qojanın dediyinə əməl eləmədi. İkinci gejë yenə həmin yuxu təkrar olundu. Mahmud yenə deyiləni eləmədi. Üçüncü gejë Mahmudun gözünə təzəje yuxu getmişdi ki, birdən hövlang qışqırif yuxudan ayıldı. Elə bil boğulurdu. Gözdərinin altında və boğazında barmaq izdəri varıydı. Bunnarı Səlvinaz xanım da gördü. Ərinə su verdi. İlan Mahmud bir az toxdadı. Hannan-hana özünə gəldi. Güjnən ayağa qalxif eşiyə çıxdı. Adam göndərif iri heyvərə pəhlivannarı çağırtdırif dedi:

– Gedərsiniz, o zindandakı Göyçə yetim-yesirlərini çıxarıf şəhərin kənarındakı meşəliyə apararsınız. İkisini də öldürüf, qannı köynəklərini mana gətirərsiniz. Sizi dünya malınnan qəni eliyəjəm.

Cəlladların ikisi də bir ağızdan dedilər:

– Baş üstə, ağa. Onnarı elə bu gün cəhənnəmə vasil eliyərik.

Cəlladlar zindana yaxınlaşanda gördülər ki, ağlamax səsi gəlir. Qulax asıf gördülər ki, aşix oxuyur:

Guşə-guşə yanıf nara yaxıldım,
Cismim od-atəşə qalanıf gedər.
İmtahan eyləyir könlüm şəhrini
Ömrüm haqq əlinnən talanıf gedər.

İnsan olan getməz fitnə feliynən,
Yandırar şamını bir öz əliynən,
Yalan peymanıynan, haça diliynən,
Könül yar yolunda aldanıf gedər.

Qeylü-qaldı səhər-axşam əhvalım,
Tor görər gözdərim, qarışar halım.
Qanlı çeşmi yazıx Miskin Abdalın,
Coşqun çaya nisbət sellənif gedər.

Aşığın belə oxuması cəlladdarın qəlbini bir azca yumşaltdı. Ancaq deyiləni eləməliydilər. Qapıyı açanda gördülər ki, doğrudan da, ikisi də cannara dəyən oğlannardı. Ancax nə fayda? Gejəynən hər ikisini götürüf şəhərin qırağındakı meşiyə apardılar. Miskin Abdala hər şey aydın oldu. Üzünü cəlladdara tutuf dedi:

– İcazə verin, bizi öldürməmişdən qavax bir-neçə kəlmə deyim.

Onnarın qəlbi bir az da yumşaldı. Dedilər:

– Buyur, de.
Aldı Miskin Abdal:

Aman cəllad, zalım cəllad,
Mənə qıyın, Qasıma yox.
Qalmıyıfdı halım cəllad,
Mənə qıyın, Qasıma yox.

Qəriv ölsəm, qəvrim itər,
Üstümdə ot, qanqal bitər!
Zülüm olmaz bunnar betər,
Mana qıyın, Qasıma yox!

Sızıldayır qannı yaram,
Yar yanında günahkaram.
Onsuz mana ömür haram,
Mana qıyın, Qasıma yox!

Su içəni ilan çalmaz,
Belə zülüm, zillət olmaz.
Bu nahax qan yerdə qalmaz,
Mana qıyın, Qasıma yox!

Abdal deyər, yana-yana,
Haqq özü çəkər divana.
Nahaxdan düşmüyün qana,
Mana qıyın, Qasıma yox!

Söz tamama yetdi. Cəlladdarın bunnarı öldürməyə əlləri gəlmədi. Gördülər ki, bu yazıqların günahı yoxdu. Özü də bu, doğrudan da, haqq aşığıdı. Tanrıdan onların qəlbinə rəhm gəldi. Cəlladdarın biri o birinə dedi:

– Gəl, bunnarı buraxax. Köynəklərini alif meşədə dovşannan-zaddan vuruf qanına buluyax, aparıf verək İlan

Mahmuda. Belə oğulları da öldürmək olarmı?! Bu qanı Allah heş kəsə bağışdamaz. İlan Mahmudun zatı-pakına, yeddi arxa dönəninə Allah nəhlət eləsin.

Dedilər:

– Soyunuf alt köynəklərinizi bizə verin. Sonra da kirkirimişcə çıxıf buralardan gedin. İlan Mahmudun bir də əlinə keşsəniz tək sizin yox, bizim də dərimizə saman tərəjək.

Miskin Abdalnan Qasım can köynəklərini çıxarıf cəlladlara verdilər. Bir də gördülər ki, Miskin Abdalın yanında bir cüt dovşan dayanıb. Adamnan da pəsiniv eləmir. Cəlladlar bu işə mat-məəttəl qaldılar. Bunnarı öldürmədiklərinə görə çox sevindilər. Annadılar k1, bu aşıx Allah-taalanın pənahındadı.

Cəlladlar dovşanı öldürüf qanını köynəklərə buluyuf şəhərə yola düşməkdə olsunnar. Görək, Miskin Abdalnan Qasımın başına nələr gəldi.

Miskin Abdal belə məsdahat gördü kü, bu geje gedif başdarına gələnəri Gülçöhrəyə danışsın. Onu da desin ki, biz Qaçax Mehdiyin yanına gedirik. Allah qoysa, yaxın vaxtdarda hər şey yaxşı olajax.

Belə də elədilər. Gejəynən ikisi də yola düşdülər. Bir-neçə günnən sonra onnar gəlif Qaçax Mehdiynən görüşdük-ləri yerə çatdılar. Xoşbəxtlikdən Qaçax Mehdi də, yoldaşdarından bir neçəsi də buradaydı. Xoş-beş, on-beşdən sonra Miskin Abdal başdarına gələnəri birər-birər uşaxlara danışdı. Gördülər ki, heş bunnarda hal qalmıyif.

Qaçax Mehdi dedi:

– Eybi yoxdu, Allaha şükür kü, sağ-salamatsınız. Bunnan sonra mən bilərəm, İlan Mahmud bilər. Ona bir toy tutajam k1, dadı ömrü boyu damağınnan getmiyəjək. Sonra uşaxlara tapşırıldı k1, Miskin Abdalnan Qasımı aparıf rahatdasinnar.

Qaçax Mehdi adam göndərif örgəndi ki, İlan Mahmud qızının toyuna başdıyif. Toy qırx gün çəkəjək. Toyun qurta-

racağı günü də örgəndilər.

İlan Mahmudun da, bəzircan Qeysərin də əli vuruf, ayağı oynuyurdu. Elə bilirdilər ki, göyçəli aşıxdan cannarını qurtarıflar. Sənubərə də xəvər çatmışdı ki, darıxıf-eləməsin. Toyun qırxıncı günü yanında hazırıx.

Sənubərin kefinin ala buludda olması atasını yamanca sevindirirdi. O elə bilirdi ki, qızı Miskin Abdalı daha yadınan çıxardıf. Axı, hardan biləydi ki, o Allahın qəzəvinə tuş gəlif. Qaçax Mehdiyi onun hüzuruna göndərir.

Əlqərəz, toy başdadı, nə başdadı. Otuz doqquz gün yeyif içif, çalıf-oynadılar. Qırxıncı gün gəcavə bəzəndi, atdar nəmərə durdu. Sənubər xanımı mindirdilər gəcavəyə. Bir azdan istədilər ki, gəcavəni bəy evinə tərəf sürsünnər. Sənubər xanımın gözdəri yolda, qulağı səsdəydi. Gəcavə təzəcə yerinnən tərpnəmək istiyirdi ki, bir hay-küy qopdu ku, gəl görəsən. Əli siyirmə qılışdı oğlannar toyu dövrüyə aldılar. Camaat çaş-baş qalmışdı. Toy adamları karıxmışdı. Sənubər gəcavənin bir tərəfindən baxıb gələnlərin arasında Miskin Abdalı da, Qasımı da gördü. Ürəyi yerinə gəldi.

Sarı köhlənin belində boylu-buxunnu bir pəhlivan gəcavənin qavağını kəsif dedi:

– Hardadı bəy? Çıxsın ortalığa. Bəynən güləşmək istiyən var. El var, adəti var.

İlan Mahmud da, bəzircan Qeysər də çaş-baş qalmışdılar. Bu nəydi başdarına gəldi? Bəy kimnən güləşməliidi?

Qaçax Mehdi dedi:

– Bəy güləşə çıxmalıdı. Sənubərə çatmaq üçün qabiliyyətini göstərməliidi. Kim qaliv gəlsə, Sənubər xanım onun olmalıdı.

Hövsələdən çıxmış İlan Mahmud üzünü pəhlivana tutuf dedi:

– Sən kimsən, nəkarəsən? Haranın dələduzusan? Rədd ol, buradan...

Qaçax Mehdi təmkinini pozmadan dedi:

– İlan Mahmud, mənə sonra tanıyarsan. Çox qalmıyım. Bəy meydana çıxsın.

Ələssiz qalan Cümşüd ortalığa çıxdı. Onsuz da onun güləşməyə halını varıydı? Cümşüdnən güləşə Miskin Abdal çıxdı. Qırx günüydü kü, Miskin Abdal yeyif-içif dağlarda gəzirdi. Kökəlif, qüvvətdənmişdi. Ona görə də əlini atan kimi Cümşüdü başının üstünə qaldırır arxası üstə yerə vurdu. Yerdən toz qalxdı. Cümşüd qalxır üstü toz-torpax aradan çıxdı. Rüsvey olan Mahmud ajiğinnən Qaçax Mehdiyənin üstünə cumdu. İlan Mahmud hara, Qaçax Mehdi hara. Atalar yaxşı deyif ki, ilan ulduz görməsə ölməz! İndi tanı mən kiməm. Qaçax Mehdiyi tanıdırsansa, indi tanıyarsan! – deyif bir əlinnən onun boğazınan tutuf havıya qaldırdı, o biri əlindəki qılıncı endirmək istiyəndə Sənubər xanım gəcavədən çıxır bəkdən qışqırdı və yalvardı ki, atasını öldürməsin.

Qızını görən İlan Mahmudun "Ləçər!!!" sözünü deməyinnən qılıncın enməyi bir oldu. Qılınc onu ikiyə böldü.

Qaçax Mehdi üzünü camaata tutuf dedi:

– Toy davam eləyir. Miskin Abdalın Sənubər xanımın, Qasımın Gülçöhrənin toylarını burada eliyəjiyik. Kəvinnəri Göyçədə kəsilər. Allah mübarək eləsin!

Təzədən burada yeddi gün, yeddi gejë toy oldu. Səkkizinci gejë gəcavə üz tutdu Qaçax Mehdi bulağına tərəf. Sənubərin anası Səlbinazi da, Gülçöhrənin qardaşı Mədədi də götürdülər. Səlbinaz xanım öz ev-eşiyini Gülçöhrənin atasına tafşırıdı.

Qaçax Mehdi gəcavəni öz ovasına gətirdi. Burda da yeddi gün, yeddi gejë çal-çağır oldu. Səkkizinci gün ilk dəfə görüşdükləri bulağın başına gəldilər. Ayrılıq vaxtıydı. Qaçax Mehdiyənin ürəyinnən keşdi ki, Miskin Abdalı bu qədər xata-baladan qurtardım, butasına qovuşdurdum, neçə yerdə toy çaldırdım hələ mənə haqqımda bir kəlmə də söz deməyif. Elə bil Miskin Abdal Qaçax Mehdiyənin ürəyinnən

nən keçənnəri eşitdi. Sazını köynəyinnən çıxarda-çıxarda dedi:

– Mehdi qağa, sən mənə atadan, anadan, doğma qardaşdan artıx hörmət elədin. Sənin qoçaxlığınnan, mərddiyinnən, kişiliyinnən söz açmasam, dilim alışar, ürəyim od tutuf yanar.

Aldı Miskin Abdal:

Düşmənnərə gözdağıdı,
Bir bələdi, Qaçax Mehdi.
Əl çatmayan bir zirvədi,
Bir qaladı, Qoçax Mehdi.

Haqsızdığa qılınc çalır,
Çörək verif, süfrə salır.
Dərsini pünhannan alır,
Haqq ilədi Qaçax Mehdi.

Uca olsun daim baxtı,
Yana çevrilməsin taxtı.
Coşuf-daşan bir bulaxdı,
Dağ selidi Qaçax Mehdi.

Əğyar qıranda belimi,
Naşı dərəndə gülümü,
Daşdı, kəsəkli yolumu
Gül ilədi, Qaçax Mehdi.

Kişilikdə yoxdu tayı,
Mərd yaşamaq olub payı,
Abdala var haqqı-sayı,
Qoç dəlidi Qaçax Mehdi.

Söz tamama yetişdi, qucaxlaşır öpüşdülər. Bir-birin-

nən əhd-peyman bağladılar, bir-birrinə baval yüklədilər.

Qaçax Mehdi uşaxlardan bir neçəsini onnara qoşuf tafşırdı ki, gəcavəni Naxçıvan torpaxlarına qədər ötürüf, sonra qayıtsınar.

Gəcavə dağlar aşıf, dərələrdən keçif yarım aya Naxçıvana çatdı. İsgəndər bəy də burada bir toy başdadı, gəl görəsən. Bir neçə günnən sonra Gülçöhrənin qardaşı Mədədnən İsgəndər bəyin qızı Yasəmənün bir-birinə aşıq olması xəvəri hər yerə yayıldı. İsgəndər bəy Miskin Abdalın elçiliyinə “yox” demədi. Toy-toya qarışdı. Yeddi gün, yeddi gejë toy çalındı. Bir neçə gün də burada qalannan sonra gəcavələr yola düzəldi. İsgəndər bəyin oğlu Qəhrəman, gəlini Məsmə, Göyçə həsrətində olan neçə-neçə qohum-əqrava gedənnərə qoşuldu. Gethaget, gethaget gəlif Dərələyəz ellərinə yetişdilər. Soraxlaşif Cəvahir tapdılar. Ötən payız Cəvahirnən Lətifin də toyu olmuşdu. Öpüşüf, görüşdülər. Bir-birrinə hal-əhval tutdular. Başdarına gələnnəri danışdılar. Bir neçə gün də çal-çağır, şadyanalıx keçirildi. Sonra gəcavə genə yola düzəldi. Cəvahirnən Lətif də toy adamlarına qoşuldular. Yazın axırına gəlif Dərəçiçəyə çatdılar. Miskin Abdal əhdinə xilaf çıxmadı. Gəcaviyi sürdüdü Meydanəli kişinin qapısına. Meydanəli kişi tez gəmiynən Göyçənin Zərgərri kəndinə Miskin Abdalın atasına xəvər göndərdi ki, oğlun sağ-salamat, qayıdıf gəlir.

Şənniyin beşinci günü Məhəmməd kişi, başında da xeyli adam gəlif çıxdılar. İki gün də çal-çağır davam elədi. Sonra gəcavə Zərgərriyə yola düşdü. Dərəçiçəkdən də xeyli adam toy gəcavəsinə qoşuldu.

Dərəçiçəkdən Zərgərriyə bir həftiyə getmək olardı. Ancax Göyçə gölünün sol sahilinnən uzanan yolun üstündə elə bir kənd, elə bir ova olmadı ki, gəcavəni heç olmasa bir gün saxlıyıf, şaddıx keçirif, toy çaldırmasınar. Qərəz Dərəçiçəkdən çıxan gəcavə qırxbeş günnən sonra Zərgərriyə gəlif çatdı. Növrəstə il yarım ayrılıxdan sonra oğlunun və

gəlininin ayaxlarına süründü, torpax yaladı. Allaha dualar elədi. Gəcavənin qavağında öyəşdər, burmancdar, cöngələr kəsildi. Bir toy, bir şaddıx, bir şadyanalıx başdadı ki, gəl görəsən. Düz qırx gün, qırx gejë qara zurnanın səsi dağı-daşı lərziyə gətirdi. Aşıxların sinələrindəki sədəfli sazdar dil-dil ötdü. Miskin Abdalnan Sənubər xanımın, Qasımnan Gülçöhrənin kəvini kəsildi. Mədədnən Yasəməninin kəvini Təbrizə niyyət olundu.

Toyun axırıncı günü aşix sədəfli sazını sinəsinə basıf bu duvaqqapmayan toya öz xeyir-duasını verdi:

Bir belə gözəl sənəmin,
Özünə qurvan olasan.
Dindirif, danışdırıf,
Sözünə qurvan olasan.
Camalı mahi-təban,
Üzünə qurvan olasan.
Süzülüf nə xoş baxır,
Gözünə qurvan olasan.
Nə əcəb, goftarı xoş,
Avazına qurvan olasan!

Qız, sənün qoynun içi
Mixək, darçın, hil kimidi,
Tökülüf dal gərdənə,
Saçların sünbül kimidi.
Dəhanın şəhdi-şəkər,
Dodaxların bal kimidi.
Sinən qar, buxaq bəyaz,
Yanaxların gül kimidi.
Bülbülü şeyda oluban,
Yazına qurvan olasan!

Bircə baxın bu gözələ,
Nə əcəb türfə çağıdı.

Məclisi məst eliyən,
Əlində gövsər sağıdı.
Sinəsi mərmər kimi,
Savalanın yaylağıdı.
Sonası pərvaz olub,
Şux tərmanın növrağıdı.
Göllərində ördəyinə,
Qazına qurvan olasan!

Məhəmməd gəşt eliyif,
Bu cümlə cahanı gəzif.
Gəncəni, Qarabağı,
Şəkini, Şirvanı gəzif.
Xoy nədi, Salmas, Marağa,
Təbrizi, Tehranı gəzif.
Arıyif, axtarıban,
Mülki-Süleymanı gəzif.
Bir belə şux gözəlin,
Nazına qurvan olasan!

MİSKİN ABDALNAN ŞAH İSMAYIL

USTADNAMƏ

Nələr gördüm, kəmt elədim dünyanı;
Hər bir işin qilu-qalı varıymış.
Yaxşı günün olurmuşsa yamanı,
Yaman günün yaxşı halı varıymış.

Haqq sözə gərəkdi düz qiymət olsun,
Qiyməti verməyə mərifət olsun.
İnsanda insanlıq səxavət olsun,
Neylərəm ki, cah-calalı varıymış.

Qayım ağa, niyə fikrə dalırsan?
Yoxsa ki, özündən hesab alırsan,
Sayılmaz mehmana keçə salırsan,
Saydığın qonağa xalı varıymış.

Çox gəzmişəm, az görmüşəm danəndə,
Deməliyəm sözün yeri gələndə.
İnsan üzün görməyəsən dönəndə,
Açılarda xoş camalı varıymış.

Ataş alıb çox da yanma, Ələsgər,
Sənətində heç usanma, Ələsgər.
Öz-özünə qubarlanma, Ələsgər,
Dünyanın Urustam-Zalı varyımış.

Ustadlar ustadnaməni bir deməz, iki deyər. Biz də deyək, iki olsun, dostdarımız sevinsin, düşmənnərimiz paxıllıxdan çatdıyıf ölsünnər:

Qafil könül, bu nə yoldu tutubsan,
Sərf edirsən nə kamaldı dünyada?!
Dövlətə qul olub, gül tək açılma,
Çox sənin tək güllər soldu dünyada.

Kibridən qəlbində bərkitmə barı,
Top dəyər, dağlar bürcü, hasarı.
Yüz sənin tək ahı gəzən şahmarı
Fələk kəməndinə saldı dünyada.

Guşumda sırğadı, sinəmdə dağdı;
Ağıllı unutmaz neçə ki sağdı,
Dövlətdən qismətin beş arşın ağdı,
Çəkdiyən qovğadı, qaldı dünyada.

Fələk bərhəm edib çox nizamları,
Zülm ilə söndürüb yanan şamları,
Hayıf cavannarın gül əndamları,
Mara, mura qismət oldu dünyada!

Yığılar məxluqat, qurular məhşər,
Boynlarda kəfən, əllərdə dəftər.
Onda vay halına, yazıx Ələsgər
Özün getdin, sözün qaldı dünyada!

Ustadlar ustadnaməni iki deməz, üç deyər. Biz də deyək üç olsun, dostdarımız şad, düşmənnarımız naşad olsunnar:

Arif məclisində bir söz söylərəm,
Nə hədyan, nə çaşqın, nə qələt olmaz.
Nütfədən pak olan, loğmadan halal,
Mərifət elminə nabələd olmaz.

Bir haqq söz söylərəm, ariflər qanar,
Müxənnətdər etdiyinnən utanar.
Varlıxda dost olma, yoxluxda – kənar,
“İyidəm“ deyəndə bu adət olmaz.

O dünyanı, bu dünyanı gözdüyən,
Həm savahı, həm üsyanı gözdüyən,
Namus qədri bilif, nanı gözdüyən,
İnşallah, heş yerdə xəcalət olmaz.

Bir şəxsin sənəti istəmək ola,
Səxavət eyləməz, hatəm tey ola,
Dövlət tapa, gədalıxdan bəy ola,
Başı ərşə çıxsa, ədalət olmaz.

Ələsgər, mətləbin xudadan istə,
Kərəm olmaz müxənnəsdə, nakəsdə.
Bəylik, göylük, səylik olan məclisdə,
Qaş k1 orda xeyir-bərəkət olmaz.

Hə mənim əzizdərim, sizə hardan söylüyüm, kimnən deyim əyyamı-qədimnən bu yana adı dillər əzbəri olan Göyçə mahalında doğuluf boya-başa çatan, aqlının, kamalının böyüklüyüynən ad-san qazanan, Allahın izninnən, misilsiz kərəmətinnən müqəddəsdiyə qovuşan, ərənnərdən hax vergisin alıf söz xəzinəsinin xiridarına çevrilən Miskin Abdaldan... Elə ki, Miskin Abdal öz butasına yetişdi, sevgilisi Sənubər xanımı Təbrizdən Göyçə mahalına, doğma kəndi Sarıyaquba gətirif çıxartdı, başdadı xoş ömür-gün sürməyə. Evlənənnən sonra da bir-birrərini elə sevirdilər ki, elə bil əsl Leyli Məcnunuydular. Bir-birrərinnən bir gün də olsa ayrı dura bilmirdilər. Sənubər ev işdəri, həyət-bajaynan məşğul olur, Miskin Abdal da əkin-biçinə, mal-qarıya baxır, axşamlar öz telli sazını sinəsinin üstünə alıf bir-birrərinnən gözəl, şirin havalar çalardı.

Çox vaxt bu axşamlara qohum-qonşular, tanış-bilişdər də toflaşardı. Hələ sazın sorağına uzaq ellərdən gəlif qulaq kəsilənnər də varıydı. Miskin Abdalın sazı-sözdü gejeləri elə maraxlı, elə şirin keçərdi ki, bəzən vaxtın neçə keçif getdiyini bilmirdilər. Bir də görərdilər ki, xoruzdar bannıyır, dan yeri sökülür. Miskin Abdalın oxuduğu sözdər ürəklərə məlhəm, çaldığı havalar könüllərə hərərət gətirərdi. O yavaş-yavaş başdadı özünən saz havaları qoşmağa. İlk qoşduğu saz havasının adını "Sənubəri" qoydu. Az keşmədi "Abdalı" saz havasını da yaratdı, ona tay kimi. Bu saz havalarında təbii bir gözəllik, doğmalıq, şirinnik varıydı k1... Sonralar o gün olmazdı k1, o, bu saz havalarını heç olmasa bir dəfə dilləndirməsin. Gözəl saz çalmağı, söz qoşmağı onun adını mahaldan-mahala salmışdı. Hər yerdə onun bu hünərinnən ağzıdolusu danışırdılar. Heş yerdə buna bənzər bir sənətkarın olmadığını indi hamı təsdiq eliyirdi. Əlqərəz, Miskin Abdalın gününə gün, döyranına döyran, hörmətinə hörmət çatmazdı. Adı-sanı hər tərəfə səs salmışdı. Bunnardan lovğalanmıyan Miskin Abdal rahatdıx nə olduğunu bilmir, sazdan-sözdən bir an da olsun uzaxlaşmırdı. Sazın-sözün şöhrətini hər gün el-el, oba-oba yayırdı. Artıx telli sazın sədaları uzax-uzax yerrərdən gəlirdi. O bəzən Göyçədən çıxır, həftələrnən evə qayıtmırdı. Məqsədi, məramı təkcə sazın-sözün sirrini ellərə çatdırmaq deyildi. O, həm də ulu bavası Yaqubdan üzü bu yana nəsil-nəsil təbliğ edilən dini məzhəbin böyüklüyünü, müqəddəsdiyini dünyaya yaymaq üçün məşğuluydu. Miskin Abdal elə şirin, elə gözəl danışırdı k1, eşidənnər onun bir sözünü iki elə mirdilər. Miskin Abdal nə danışırdısa, hamısınan böyük bir hikmət, böyük bir məna süzülürdü. Belə səfərrərdə Sənubər nə qədər darıxsada, Miskin Abdala mane olmurdu. Çünki o da Miskin Abdalın haqqa doğru uzanan müqəddəs yolunun yolçusu olmuşdu. Bu yoldan onu döndərmək mümkün deyildi. Buna heş ehtiyac da yoxuydu. Axı o öz ulularının müqəddəs yolunu yaşatmaq üçün bu dünyaya gəlmişdi.

Bir gün Miskin Abdal yenə də bir neçə günnüyə harayasa getməli oldu. O axşamnan yol tedarükü gördü. Telli sazını Sənubərin tikdiyi qırmızı köynəyə saldı. Toy gərdəyinin yanınan asdı. O geję elə bil yuxusu ərşə çəkilmişdi. Sənubərin halı onunkunnan da betəriydi. Həmişə axşamnan yuxuya gedən Miskin Abdal bu geję çox geję yatdı. Bunu görən Sənubər soruşdu:

– Abdal, bu geję sana nə oluf?

Miskin Abdal:

– Heş nə, Sənubər, bilmirəm nədənsə yuxum qaçıf.

Sənubər:

– Abdal, naxoş-zad deyilsən ki?

Miskin Abdal:

– Yox, yox. Narahat olma. İndijə yuxuya gedəjəm.

Doğrudan da bir azdan sonra ikisi də yuxuya getdi. Həmin geję onnar yuxularını bərk qatdılar. Demə, bu onnarın son gejęsiymiş. Miskin Abdal aləmi-röyada gördü kü, gözəl bir çəmənlikdə bardaş quruf oturuf nahar eliyir. Qəflətən havada qara bir bulud göründü. Buludun içinnən qəflətən bir qara quş şığıyıf Abdalın qavağındakı süfrüyü caynağına alıf havaya qalxdı. Uça-uça gedif həmin buluda girdi. Bir anın içində buluddarın qoynunda gözdən itdi. Bu işə mat-məttəl qalan Abdal hövlnak yuxudan ayıldı. Gözdərini dolandırıf Sənubərin üzünə baxdı. Gördü kü, Sənubərin üzündə müdhiş bir solğunnux, böyük bir təşviş, vahimə var. Deməynən Sənubər də yuxusunu qatıfmiş. O da yuxuda görür kü, Abdalla səfərə çıxıf. Hər yan gül-gülüstandı. Quşdarın cəh-cəhi, bülbüllərin avazı aləmi başına götürüf. Dörd yanda bir gözəllik var kı, gəl görəsən. Birdən-birə göy üzündən qopan qara bir bulud hər tərəfi zil qarannığa bürüdü. Sənubər bu qara dumanın içində qarıxdı. Nə qədər döyündü Miskin Abdalı görə bilmədi. Ucadan bir neçə dəfə "Abdal! Abdal!" – deyə qışqırdı. Özü öz səsinə yuxudan ayıldı. Bu qəribə haraydan Miskin Abdal da

diksindi. O solğun yanan çırağın piltəsinə əl atdı. Çırax evi işıxlandırdı. Sənubəri haraylıyıl nə baş verdiyini soruşdu. Sənubər Miskin Abdalı görəndə kimi özünən asılı olmuyarax onu bərk-bərk qucaqladı. Miskin Abdal tez Sənubərə bir parç su verdi. O suyu içif toxtadı. Miskin Abdal soruşdu:

– Sənubər, sana nə oldu?

Sənubər:

– Heş nə.

Miskin Abdal:

– Niyə belə qışqırırdın?

Sənubər:

– Yuxuda səni itirmişdim...

O başdadı gördüyü yuxuyu həyəcənnan Miskin Abdala danışmağa. Danışdıxca bədəni titim-titim titriyirdi. Miskin Abdal öz yuxusunu Sənubərə danışmadı. Onu dilə tutdu, tox-taxlıx verdi. Nə qədər dil tökdüsə, gördü kü, heş bir xeyri yoxdu. Sənubərin halı özündə döyül. Gözdəri bahar buludu kimi doluf. Çırtıx vursan qanı tökülər... Dan yeri təzəcə sökülürdü. Miskin Abdalın yadına savahkı səfəri düşdü. Sənubəri belə görüf heş bilmədi neyləsin. Odnan su arasında qalmışdı. Sənubəri bu vəziyyətdə görəndə Miskin Abdal sazını sinəsinə basıf aldı görək Sənubərə nə dedi, biz də nə eşitdik:

Ahu gözlüm, niyə məlul baxırsan,
Bu sevdaya, bu səfərə gedimmi?
Ürəyimi yandırırnan, yaxırsan,
Bu sevdaya, bu səfərə gedimmi?

Sənubər saçınnan üç tel ayırıl basdı sinəsinin üstünə, aldı görək Miskin Abdala nə cavaf verdi:

Yollarına həsrət ilə baxıram,
Mehribanım, din-imanım yaxşı yol,
Həm yanırım, həm oddara yaxıram,
Mehribanım, din-imanım yaxşı yol.

Aldı Miskin Abdal:

Yar sevmişəm, muradıma çatmışam,
Yaman günü yaxşı günə qatmışam.
Mən bu gecə bir qıl üstə yatmışam,
Bu sevdaya, bu səfərə gedimmi?

Aldı Sənubə:

Heş bilmirəm hara yozum yuxumu,
Yoxsa fələk daşa vurur oxumu?!
Çiçəklərdən sən alarsan qoxumu,
Mehribanım, din-imanım yaxşı yol.

Aldı Miskin Abdal:

Abdal deyər, bu yuxudan almıram,
Saz götürüb pərdə-pərdə çalmıram.
Qalma dedin, səfərimnən qalmıram,
Bu sövdaya, bu səfərə gedimmi?

Aldı Sənubə:

Sənubərdən de aldınmı barı sən?
Qəlb evində yaşat dostu, yarı sən.
Arzum budu ilahidən yarı sən,
Mehribanım, din-imanım yaxşı yol.

Söz tamama yetdi. Miskin Abdal istədi ki, səfərə getməsin. Ancax Sənubə razı olmadı k1, olmadı. Bu vaxt həyətdən Məhəmməd kişinin səsi eşidildi:

– A bala, hələ yatırsanmı?

Miskin Abdal dedi:

– Yox, qalxmışam, ay ata.

Məhəmməd kişi:

– Onda bir az çəpik ol. Yolçu yolda gərək.

Miskin Abdal:

– Bu saat, hazır olaram.

Bir az sonra Miskin Abdal, dalınnan da Sənubər həyəətə çıxdılar. Gördülər ki, Məhəmməd kişi atı yəhərriyif, yüyənniyif, nə lazımdısa bir xurcuna dolduruf atın belinə çatıf. Sənubər gördü kü, Miskin Abdalın sazı yadınnan çıxıf evdə qalıf. O cəld qayıdıf sazı gətirdi. Həmişə atın belinə quş kimi sıçıryan Abdal bu dəfə yəhərə ağır-ağır qalxdı. Nə qədər çalışırdısa gözdərini Sənubərdən çəkə bilmirdi. Sənubərin də gözdəri dolmuşdu. Bunu görən Növrəstə dedi:

– Qızım, səfərə çıxanın dalınnan su atallar, ağlamazdar.

Qaynanasının bu sözünnən Sənubər bir az toxtadı, özünü ələ aldı. Gördü kü, doğrudan da düz eləmir. Gülüm-sündü kü, Abdal nigaran getməsin. Bunu qaynatası Məhəmməd kişi də hiss elədi. Mehriban bir baxışnan gəlnini süzüf dedi:

– Qızım, Allah-taala həmişə sizi bir-birinizə istəkli eləsin. Bir-birinizə gözünüz dolusu baxasınız.

Qaynatasına başınnan razılığını bildirən Sənubər utandığınan evə keçif pəncərənin ağzınnan Abdal gedən yollara baxdı. Miskin Abdal da "ya mədəd" – deyif atının başını gedəyəyi səmtə döndərdi. Miskin Abdal gözdən itənə kimi atası Məhəmməd kişi, anası Növrəstə, bir də nigarançılıx içində qalan sevimli xanımı Sənubər onun arxasınca boylandılar...

O gün beləyə keşdi. Savah açılarda gördülər ki, Növrəstə arvad azarrıyif, yerinnən qalxası döyül. Ona görə də qalaxdan kərmə, təzək gətirif təndiri qalamax Sənubərin boynunda qaldı. O, qalağın balaca ağzınnan bədəninin yarısını içəri salıf əlini atdı kərmələrə. Birini çəkdi, ikisini çəkdi, elə birini də çəkmək istiyəndə, qalaxdakı iri-iri kərmələr yuxarıdan uşdu Sənubərin başına. Huşunu itirən Sənubər özünü güjnən eşiyə çıxarda bildi. Çıxan kimi də tir-tap yıxıldı yerə. Elə bu yıxılmaxnan da canını tafşırmağı bir oldu.

Evdə ha gözdədilər gəlin gəlmədi. Növrəstə ərinə dedi:
– Ay kişi, bir çıx gör gəlinə nə oldu, axı o bu qədər ləngiməzdi.

Məhəmməd kişi gedif nə görsə yaxşıdı. Qalax-uçuf Sənubərin başına. Sənubər də bu ilmi ölüfsən, bildirmi! Bir vay-şüvən başdadı k1, gəl görəsən. Qohum-qonşu, tanış-biliş hamısı bir su içimində Məhəmməd kişinin qapısına toflaşdılar. Saçını yoluf üzünü cıran kim, dil deyif ağlıyan, ağılar söylüyən kim... Allah heş kəsə belə müsibət göstərməsin. Bir vay-şüvən başdadı ki, heş demə.

Kənd ağsaqqalları yığışif məsdahat elədilər ki, Miskin Abdal gəlməmiş Sənubəri dəfn eləməsinlər. Ona görə dərhal Miskin Abdalın dalınnan bir atdı göndərdilər. Özünə də tafşirdilər ki, nəbadə Sənubərin öldüyünü Miskin Abdala söylüyəsən. De ki, anan xəstələnif, səni arzuluyur.

Bunnar burada qalsın, görək atdı neylədi. O, atını qan-tər içində çapıf Miskin Abdal olan məkana çatdı. Bu vaxt Miskin Abdal eşikdə duruf Göyçüyə sarı baxırdı. Bir də gördü kü, bir atdı ley kimi çapa-çapa ona tərəf gəlir. Miskin Abdalın sümükləri üşəndi. Bədəninən bir sızılı, üşütmə keşdi. Bildi ki, bu atdı xeyirxəvərə oxşamır. Bir azdan Miskin Abdala dedilər ki, Göyçədən sənin dalınca gələn var. Görüşdülər. Miskin Abdal Sənubərin başında bir iş oluf-olmadığını nə qədər soruşdusa, gələn adam hey dedi: "Anan xəstələnif, səni arzuluyur".

Miskin Abdal da onun bu sözünə inanıf dərhal Göyçüyə qayıtdı. Hələ kəndə girməmiş uzaxdan gördü kü, gənddə bir vay-şivən var k1, gəl görəsən. Göyçədə adam qalmıyif, hamısı onnarın qapısına yığışif. Miskin Abdal elə düşündü kü, yəqin anası rəhmətə gedif. Gələndə gördü kü, yox, anası dil deyif ağlıyır. İndi başa düşdü kü, ölən Sənubəriymiş. Hamı Miskin Abdalı göruf ona yol verdi. Miskin Abdal içəri keçif gördü kü, iki gün əvvəl salamat qoyuf getdiyi Sənubərinin cəsədini evin ortasına uzadıflar. Sənubər də elə bil ölmüyüf, yuxu

yadır. Özü də elə bil bədirrənmiş aydı.

Dünya Miskin Abdalın başına dolandı. Sinəsi para-pa-
ra oldu. Qaynanası Səlbinazı tanımaq olmurdu. Qızının dər-
dinnən üz-gözündə tutar-istəhat yoxuydu. Tez-tez də huşunu
itirirdi. Halı heç özündə döyüldü. Ağlını az qala itirmişdi. Ca-
mahat bilmirdi ölüyü ağlasın, yoxsa Sənubərin anası
Səlbinazı sakitdəşdirsin. Hamı Miskin Abdalın bu müsibəti
necə qarşılacağına gözdüyüdü. Onsuz da Miskin Abdal bu
günün böyük müsibətlərini bir neçə gün əvvəl yuxuda gör-
müşdü. Bir də ki, axı olacağa çarə yoxdu. Odu ku, bu dər-
dinin haxdan gəldiyini duyduğu üçün özünü tox apardı. Belə
gəlif, belə gedən dünyanın vəfasızlığına öz giley-güzarını
təzəcə yaratdığı "Göyçə şikəstəsi" saz havası üstündə aldı
görək öz yaxınlarına, doğmalarına neçə bəyan elədi:

Ay hazarat, ay camaat, ay ellər,
Könlüm quşu bir dilbəri itirdim.
Yasa batıb bağçadakı bülbüllər
Bəxtim yatdı, canda səri itirdim.

Silinmiyif toy gününün xınası,
Yarımçıxdı naxış-naxış xanası,
Gejə-gündüz mələr qaldı anası,
Ləldən baha bir gövhəri itirdim.

Könlüm evi viran oldu, talandı,
Korun-korun atəşdərə qalandı,
Çoxdan billəm qoca dünya yalandı,
Dan ulduzu, al səhəri itirdim.

Ay camalı dağ qarınnan ağıydı,
Ötən günnər ələ keşməz çağıydı,
Xəzan yeli toxunmamış bağıydı,
Bağça-bağı, bar, bəhəri itirdim.

Zulum deyil, bu zuluman betərdi,
Ölüm deyil, bu ölümnən betərdi,
Miskin Abdal kimə desin bu dərdi,
Ahu gözlü Sənubəri itirdim.

Miskin Abdalın belə yanıklı-yanıklı çalif çağırması hamının qəlbini para-para elədi. Göz yaşdarı axıf selə döndü. Nalədən, ağıdan, qışqırtıdan qulaxlar tutulurdu. Sinəsi söznən dolu olan Miskin Abdal sazını sinəsinə bərk-bərk sıxıf ürəkdağlıyan bir fəryadnan öz dərdini-dilini görək neyə bəyan elədi:

Ay hazarat, görün nədi,
Bir tuti-dildən ayrıldım.
Könlüm bağı viranədi,
Bülbüləm, güldən ayrıldım.

Müşk-ənbər qoxuluydu,
Şirin-şirin yuxuluydu,
Sözü şəkər, noğuluydu,
Saçı sünbüldən ayrıldım.

Sənubərsiz qalmadı hal,
Mənə həmdəm oldu mələl
Cida düşdü Miskin Abdal,
Obadan, eldən ayrıldım.

Miskin Abdal elə yanıklı-yanıklı çalif-oxuyurdu ku, hamı zü-yüə gedirdi. El ağsaqqalları Miskin Abdala ürək-dirək verdilər. Ancax kimə deyirsən, Miskin Abdal sızım-sızım sızılıyır, özünən asılı olmuyarax gözdərinnən qannı yaşdar axıdırdı. Sinəsi də boşalmax bilmirdi. Miskin Abdal üzünü ağsaqqallara tutuf dedi:

– Siz allah, qoyun sinəmi boşaldım. Bunu deyif sazı si-

nəsinə sıxdı. Dodaxlarınnan qopan yanıxlı nalələr hamının göz yaşını selə döndərdi:

Qəfil ölüm gəldi, keşdi araya,
Yaman yerdə ahu-zarda qalmışam,
Qəm karvanı düzülüfdü sıraya,
Çox çətində, yaman darda qalmışam.

Bir doyunca baş yastığa qoymadım,
Yerişinnən, duruşunnan doymadım,
Buyurmağa, çağırmağa qıymadım,
Zimistanda boran-qarda qalmışam.

Miskin Abdal, hanı ötən vaxtdarım,
Çiçəyindən perik düşdü baxt arım.
Heş bilmirəm gedim harda axtarım,
Dünya boyda dar məzarda qalmışam.

Camaat gördü kü, yox, Miskin Abdal heç sakitdəşənə oxşamır. Çar-naçar qalif düşdülər onun əl-ayağına k1, amanın bir günüdü, bir az səbr elə, bu camahata da yazığın gəlsin. Qoy barı onnar bir az dincəlsinnər. Ömrün boyu nə qədər istəsən ağlıyarsan.

Kimə deyirsən?! Sənubərin qəfil ölümü elə bil Miskin Abdalı havalandırmışdı. Dünyada gözünə heş nə görünmürdü. Dərdini, ününü kədər dolu sazına, sözünə, bir də göz yaşdarına vermişdi. O sazı yenə basdı sinəsinə. Yanıxlı-yanıxlı elə bir "Göyçə şikəstəsi" çaldı k1, gəl görəsən. Sazın bu sızıltısına otdarın başı qıvrıldı., adamların başındakı tükələr biz-biz oldu. Miskin Abdal özündə, sözündə deyildi. Çala-çala başdadı bir-birinin ardınca bayatıları zilə çəkməyə:

Mən aşix, saza neylim?
Nəs gələn yaza neylim?

Öldü, qaldım zuluma,
Bu gəlin-qıza neylim.

Ağlaram, ağım ağlar,
Sol yanım, sağım ağlar,
Bülbüləm dar qəfəsdə,
Bağbansız bağım ağlar.

Təmizləyin axırını,
Tez qaytarın naxırını,
Bəlkə gəlif çatıbdı,
Bu dünyanın axırını.

Ağ suları sonalım,
Otağı zər xanalım,
Kimə dedi sözünü,
Barmaqları xınalım?

Teyim-teyim teylədim,
Bu qışı yaz eylədim.
Ayırdı yardan məni,
Bu fələyə neylədim?

Təbrizdən gələn gəlin,
Danışf gülən gəlin,
Əhdinə xilaf çıxdın,
Vədəsiz ölən gəlin.

Yer-göy qara dumandı,
Haqqa qalan gümandı,
Təbrizə xəvər verin,
Göyçədə ah-amandı.

Ovçular çıxır ova,
Kədikdə tapır yuva,
Maralınnan ayırar,
Ceyranı qova-qova.

Saza qara bağlaram,
Sinələri dağlaram,
Gejə-gündüz ah çəkif,
Zulum-zulum ağılaram.

Miskin Abdalın bu naləsinə qulaq asannarın hamısı suya döndü. Atası Məhəmməd kişi gördü kü, yox, oğlu heç özündə döyül. Belə getsə Miskin Abdaldan da əli üzüləjək. Oydu ku, qavağa yeridi, əlini oğlunun boynuna salıf nə qədər dil tökdüsə, heş bir xeyri olmadı. Miskin Abdalın dilinnən "Sənubər" kəlməsi düşmürdü. Oğlunu belə görəndə ata ürəyi paralandı, göyüm-göyüm göynədi... Baxdı k1, Abdala elə-belə söz keşmir. Ona görə də üzünü oğluna tutuf aldı görək nə dedi:

Sənsən mənim nuri-didəm,
Ağlama, oğul, ağlama.
Gəl eyləmə mənə sitəm,
Ağlama, oğul, ağlama.

Aldı Miskin Abdal:

Dağılıfdı xanımanım,
Ağlaram, ata, ağlaram,
Nə qalır, nə çıxır canım,
Ağlaram, ata, ağlaram.

Aldı Məhəmməd kişi:

Bu nə ahdı, bu nə ündü,
Yanar çırağımız söndü,

Yaradanın üzü döndü,
Ağlama, oğul, ağlama.

Aldı Miskin Abdal:

Yar oduna qalanmışam,
Dolmamışdan calanmışam,
Torpaxlarda yalanmışam,
Ağlaram, ata, ağlaram.

Aldı Məhəmməd kişi:

Məhəmmədə etmə zulum,
Bağlanıfdı gedər yolum,
Özüm sana qurvan olum,
Ağlama, oğul, ağlama.

Aldı Miskin Abdal:

Abdal deyər: ölüm haxdı,
Sənubərsiz həyat yoxdu,
Nə qədər ki, canım sağdı,
Ağlaram, ata, ağlaram.

Elə bil bu sözdər Miskin Abdala bir balaca təsir elədi. O, ah-naləsinə ara verdi. Camaat əl-ayağa düşüf Sənubərin cənazəsini kənd qəvirstannığına apardılar. Burada dağ-daş, yer-göy yenə də Miskin Abdalın başına dolandı. Gözdərinə qarannıx çökdü. Gördü kü, bayax heç olmasa, Sənubərin cəsədinə baxa bilirdi. İndi qara torpaxlar onu da udajax. Götürdü görək "Abdalı" saz havasınnan öz dərđini neyə dilə gətirdi:

Gördüm yarım bir quş oluf uçufdu,
Haray çəkən, qəm ağlıyan elim vay.
Bu dünyadan din-imanım köçüfdü,
Gülşənimdə bülbül ağlar, gülüm vay.

Sular axıf doldurufdu çuxuru,
Hara gedir bu dünyanın axırını?
Heç açılmır fəndi-feli, paxırını,
Həftəm ağlar, ayım innər, ilim vay.

Eynim yaşı çıldır-çıldır süzülər,
Bu sitəmnən yazıx canım üzülər,
Kədər köçü sinəm üstə düzülər
Gejə-gündüz ağı deyən dilim vay.

Sədaqəti haxdan gələn payıydı,
Gözəlliyi Züleyxaya tayıydı,
Abdal deyər, on dörd günnük ayıydı,
Sənubər tək ölüf gedən gəlin vay.

Sözdərini axıra çatdırıf Miskin Abdal bir az rahat oldu. Adamlar cənazəni torpağa endirəndə Sənubərin anası Səlbinaz elə bir şivən, elə bir haray qopardı ki, az qaldı qulaxlar tutulsun. Bu harayı eşidən göydə uçan quşdar da az qala qanad saldılar. Ağılar dil açıf yerə-göyə meydan oxudu:

İtən biryolluq itdi,
Əli xınalım getdi,
Fələyə neyləmişdim,
Sinəmi dağ-dağ etdi.

Dünya gedir ha yana,
Bu ölüm bir bəhana,
Bir ah çəksəm qorxuram,
Od tutuf, aləm yana.

Qanadsız quşam indi,
Möhnətə tuşam indi,
Bu dərdi kimə deyim?!
Dil bilməz daşam indi.

Səlbinaz bu sözdəri güjnən tamamliya bildi. Dərin bir qəşş eləyib tir-tap yerə yıxılıf, huşunu itirdi. Adamlar onu salaca ilə evə gətirdilər. Xeyli gözdədilər, üz-gözünə su çilədilər, Səlbinaz ayılmadı ki, ayılmadı. Gördülər yox, bu heç dirilənə oxşamır. Qaldılar əl-ayaxda. Tez-tələsik yaxınnıxdan loğman-təbib çağırdılar. Loğman əlini Səlbinazın nəbzinə qoyuf dedi:

– Balam, bu adam diridən çox, ölüyə oxşuyur. Onun ürəyinin heyi qalmıyıf. Bunnan sağalıf adam olmaz. O an-cax və ancax bir iki saat yaşıya bilər. Çünki ürəyi para-para oluf. Buna mən heç bir çarə eliyə bilmərəm.

Miskin Abdal loğmana yalvar-yaxar eliyif dedi:

– Əgər sən qaynanamı sağaltsan, səni dünya malınnan qani eliyəjəm. Nə bajarırsan əsirgəmə.

Loğman dedi:

– Bala, bildiklərimin hamısını elədim. Onu sağaltmax mümkün deyil. Ancax belə bir şey eliyərəm. Məndə bir dərman var, onu burnuna tutaram ayılar. Bəlkə deyəsi bir sözü-savı var, onu deyər.

– Eybi yoxdu, heç olmasa, qoy vəsiyyətini eliyə bilsin. Bəlkə də doğrudan da ürəyində demədiyi bir sözü qalıf. Sonra da nə olar, olar.

Loğman civinnən bir dəstə ot çıxartdı. Onu həvəng-dəstədə un kimi əzdi, sonra bir çimdik gətirif Səlbinazın burnuna tutdu. Səlbinaz gözdərini aşdı. Hamı buna sevindi. Gözdərinnən axtarıf Miskin Abdalı tafdı. Əlinnən işarə elədi ki, yaxın gəlsin. Miskin Abdal özünü tox tutuf onun baravarına gəldi. Səlbinaz dili tutar-tutmaz dedi:

– Oğul, allah bilir mən səni özümə kürəkən yox, oğul bilirdim. Neyliyək, bəlkə də qismət beləymiş. Olacağa çarə yoxdu. Qəzadan qaşmax olmaz. Alnımıza nə yazılıfsa, onu da görəjiyik. Ancax mənim qızımı gorvagor dədəsi İlan Mahmudun qarğıışı tutdu. Ona min təsbah nəhlət olsun. Mənim bu dünyamı da, o dünyamı da yandırdı. Bu yastıxdan qalxası

döyüləm. Sənubərsiz yaşamax istəmirəm. Mən öləndə Sənubərin yanında basdırarsan. Ancax ölməmişdən qavax sinəmdə bir neçə xanə var, onu demək istiyirəm. Mən deyim, sən də yaxşı-yaxşı qulaq as.

Aldı Səlbinaz:

Tərsinə dolandı fələyin işi,
Sinəmdə Sənubər dağı gedirəm.
Dəydi qayalara çərxin-gərdişi,
Sinəmdə Sənubər dağı gedirəm.

Aldı Miskin Abdal:

Fələk dara çəkdi qara baxtımı,
Sinəmdə Sənubər dağı qalırım.
Yerinnən uçurtdu təxti-butamı,
Sinəmdə Sənubər dağı qalırım.

Aldı Səlbinaz:

Naz ilə böyütdüm, cana qıymadım,
Üstünə qonmağa qubar qoymadım,
Hüsnü-kamalınnan dadar doymadım,
Sinəmdə Sənubər dağı gedirəm.

Aldı Miskin Abdal:

Özüm də bilmirəm nəydi günahım,
Eşqimdə olmuşdu yar qibləgahım,
Yerləri, göyləri yandırar ahım,
Sinəmdə Sənubər dağı qalırım.

Aldı Səlbinaz:

Bu da bir qismətdi, bu da bir yazı,
Döndü viranəyə ömrümün yazı,
Gəl görmə günahkar sən Səlbinazı,
Sinəmdə Sənubər dağı gedirəm.

Aldı Miskin Abdal:

Qalmayıb Abdalın səbri-qərarı,
Qəlbində yar dağı, yar intizarı,
Yalanmış dünyanın dövləti, varı,
Sinəmdə Sənubər dağı qalırım.

Söz tamama yetməmiş Səlbinaz gözdərini birdəfəlik yumdu. Ha çığırdılar, ha hayladılar Səlbinaz bir daha gözdərini aşmadı k1, aşmadı. Səlbinaz ölüf yüz ilin ölüsünə qarışmışdı. Miskin Abdalın dərdi biriydi, oldu min. El-ova yığışdı. Səlbinazı aparıf qızının yanında dəfn elədilər.

Günlər ötüşdü. Hərə bir yana çəkiliş getdi. Çox vaxt Miskin Abdal evdə tək qalırdı. Fikirdən, xəyaldan ayrılma bilmirdi. Atası-anası onu güjnən ovundururdu. Sazını qırmızı köynəyinnən çıxardıf qara köynəkdə saxladı. Ömrünün sonuna qədər sazının qara köynəyini soyundurmadı. Bunu bilən aşixların, sazandaların hamısı öz sazdarının qırmızı köynəyini dəyişif qara köynəyə saldılar.

Sənubərin dərdi Miskin Abdalı lap əldən-dildən salmışdı. Dörd divar içinnən bir yana çıxmır, ağrısını-ajısını saza-sözə söylüyürdü. Onun yanına təsəlli vermək üçün gələn tay-tuşdarı da Miskin Abdalın dərmini yüngülləşdirə bilmirdilər. Anası Növrəstə gördü kü, oğlu üzüluf əldən gedir. Gəlif ona nə qədər yalvar-yaxar elədisə bir xeyri olmadı. Axırda əlacı kəsiliş qoşa hörüyünü sinəsinə basıf aldı görək nə dedi:

Butanın dərindən oluf divanə,
Ah çəkif, dad edif, ağlama, oğul.
Bir sönən çırağa oluf pərvanə,
Bu qədər yasını saxlama, oğul.

Miskin Abdal gördü kü, anası onu sakitdəşdirməyə çalışır. Ancax bunnarın xeyri yoxuydu. Miskin Abdalın dərmi özünə bəsiydi. Ona görə də anasının cavavında aldı

görək nə dedi:

Nə qədər canımda canım var mənim,
Sənubər deyərək ağlaram, ana.
Yıxıfdı evimi nakam yar mənim,
Öluncə yasını saxlaram, ana.

Növrəstə gördü yox, oğlu heç yola gələnə oxşamır.
Başdadı söhbətin səmtini bir az dəyişif onun qəlbini ələ
almağa. Aldı görək sözün o biri xanəsində nə dedi:

Yayılıf hər yana səsin, sorağın,
Şeyda bülbülüsən bağçanın, bağın,
Yazılsın, qalmasın bəyaz varağın,
Sazına qaralar bağlama, oğul.

Anasının son sözdəri Miskin Abdalın qəlbinə yaman
toxundu. Bu dəfə o, "Göycə şikəstəsi" üstündə elə bir ah
çəkif, elə bir nalə qopartdı k1, daha nə deyim:

Qalmıyif ürəkdə eşqim, həvəsim,
Kəsilif taqətim, titriyir səsım,
Nə saz günahkardı, nə pərdə, nə sim,
Sazıma qaralar bağlaram, ana.

Miskin Abdalın belə yanıklı-yanıklı oxumağı Növ-
rəstəni daha da kövrəltdi. Oğluna yazığı gəldi. Elə bil
sinəsinə çalın-çarpaz dağlar çəkildi. Aldı sözünün
tafşırmasında görək oğluna nə dedi:

Çoxdu Növrəstənin cövri-məlalı,
Dərdini çəkməkdən qalmıyif halı,
Dedim ki, halımdan olasan halı,
Sinəmi çal-çarpaz dağlama, oğul.

Anasının qəlbini ovutmaq üçün Miskin Abdal özünü ələ alıb görək nə dedi:

Mən sənə söylüyüm, sən də ol halı,
Qəmlər içindədi Göyçə mahalı,
Elə yazıx bilmə oğlun Abdalı,
Yağılar sinəsin dağlaram, ana.

Bunnan sonra Miskin Abdal sazını köynəyinə qoydu. Düz bir il sazı köynəkdən çıxarmıyıf qurulu kərdəyin üstün-nən asdı. Nə atası Məhəmməd kişi, nə anası Növrəstə xanım, nə də bu evə ayax basannarın heş biri boş qalmış qırmızı kərdəyin üstündəki qara köynəkli saza baxa bilmirdilər. Baxannarın da gözdəri yaşnan dolurdu. Çoxu da özünə saxlıya bilmıyif göz yaşdarını leysan kimi axıdırdı.

Bir il beləyə keşdi. Bir ildən sonra Miskin Abdal çox götür-qoy elədi. Dünyanın əzəlini-axırını fikirreşdi. Baxdı kı, yox, dünya elə belə gəlif, belə də gedəjək. Oturuf dərd-qəm çəkməknən, ah-uf eləməknən, nalə-fəryad qoparmaxnan nə gələni əyləmək olur, nə də gedəni qaytarmax. Ona görə də öz-özünə belə fikirreşdi ki, onsuz da Sənubərin dərdi yaddan çıxması dərd döyül. Ancax bunnan baravar evdə qapanıf qalmaq da olmaz. Atam, anam da yazıxdılar. Onnarın da baxıf-baxacaxları bir odu. Bu heç Allaha da xoş getməz. Bir də axı, o, nəsilbənəsil bavalarınan ona miras qalan dini məzhəbi yayıf başa çatdırmalıydı. Axı, onun üstündə böyük bir yük, boynunda dünya boyda bir deyin varıydı.

Bu xəyallar içində o, üzünü Allaha tutuf dedi: “Sənnən qüdrətdi, sənnən qüvvətdi heş kim, heş bir qüvvə yoxdu. Hər şeyin yaradıcısı sənsən. Hər şeyi yoxluxdan təkçə sən yaradırsan. Nə qədər ömrüm var, yalnız sana qovuşmaq üçün yaşıyajam. Ömrüm boyu din-məzhəb yolunun Miskini, Abdalı olajam, Ya qadir Allah!” Sonra əlini atıf sazını köynəkdən çıxartdı. Başdadı yavaş-yavaş dıncıldat-

mağa. Gördü kü, sazın kökü pozuluf. Baş pərdə üstündə sazını köklədi. İlk çaldığı hava "Sənubəri" oldu və başdadı bunnarı oxumağa:

Yıxdın könlüm şəhrini,
Dad fələk, aman fələk!
İçdim hicran zəhrini,
Zülm etdin yaman, fələk!

Qara geyifdi sazım,
Nə oxuyum, nə yazım...
Nakam qaldı murazım,
Vermədin aman, fələk!

Zülm olmaz beyləsinnən,
Qoru şər hiyləsinnən,
Abdalın naləsinnən
Bir diksin, oyan, fələk!

Sonra da "Miskini" söz havasında bunnarı oxudu:

Aləmi-röyada bir bağça saldım,
Gülünən qoxladım yar deyə-deyə.
Çəkdim hasarını alovdan, oddan,
Dolanıf yoxladım yar deyə-deyə.

Nakam Sənubərim birdən nejoldu?!
Bəxtin üzü döndü, niyə kəj oldu?
Bu eşq bay olmadı, axır heç oldu,
Canda can saxladım yar deyə-deyə.

Bir də görünmədi bulax başında,
Öldü qar-borannı ilin qışında,
Axtardım mən onu çeşmim yaşında,
Sellər tək çağladım yar deyə-deyə.

Sazım qara geydi, çala bilmədim,
Dərdim canda yandı, gülə bilmədim.
Ölmək istəsəm də, ölə bilmədim,
Könüllər dağladım yar deyə-deyə.

Sənubərin dərdi əydi qəddimi,
Çağurdım köməyə, çatsın cəddimi.
Ağladım, sızladım, aşdım həddimi,
Qaralar bağladım yar deyə-deyə.

Abdalam, itirdim din-imanımı,
Dərbədər eylədim var gümanımı,
Göylərə yetirdim ah-amanımı,
Hər yanda ağladım yar deyə-deyə.

Bunnan sonra "Abdalı", "Göyçə şikəstəsi", "Göyçə döndərməsi" və başqa yanıklı saz havaları dil aşdı. Çaldıxca elə bil dərdi bir az yüngülləşdi. Özündə, içində bir dinşdik, rahatdıx hiss elədi. Onun sazının səsini ilk dəfə atası-anası eşitdi. Onnar inanmadılar. Elə bildilər qulaxlarına səs düşüf. Səs gələn tərəfə yaxınnaşif gördülər ki, yox, bu xəyal deyil, Miskin Abdalın sazının səsi. Özü də sazı sinəsinə elə sıxıf k1, elə bil uzun illər boyu həsrətnən balasını gözdüyən ana öz övladını bağrına basıf. Elə bil onun bu dünyadan xəvəri yoxdu. Heş kimə, heş nəyə baxmadan havalardan havalara keçir. Ata-ana əllərini göylərə qaldırıf Allaha dualar elədilər, şükürrər oxudular. Bildilər ki, hamısını eliyən Allahdı. Hər şey bir onun əlindədi. Ulu yaradan zavallı ata-ananın yalvarışdarını, dualarını yerdə qoymuyuf. Miskin Abdalın niskilli könlündə bir umud çırağı yandırıf. Sənubərin bir illik yasınnan sonra Miskin Abdal ilk dəfəydi ki, əlinə saz alırdı. Hamı Məhəmmədnən Növrəstəyə gözaydınığı verdi. Qurvannar kəsildi, nəzir-niyazdar paylandı. Qohum əqrava, istiyif-bilən Miskin Abdal olan otağa keşdi. Miskin Abdal

onnarı görüf ayağa qalxdı. Hamıya xoş gəldin elədi. Baxdı k1, sevinşdən valideyinnərinin, qohum-qonşularının gözdəri yaşnan doluf. Miskin Abdal da kövrəldi. Ancax özünü tox-tatdı. Göz yaşdarını bir təhər gizdətədi. Anası irəli yeriyif oğ-lunun boynuna sarıldı. Onu duz kimi yaladı. Sonra yazıx-yazıx Miskin Abdalın üzünə baxıf dedi:

– Boyuna, buxununa, adına-sanına, sazına-sözünə qurvan olum, ay oğul. Bu insafı, mürvəti sənün ürəyinə salan Allaha da qurvan olum, ay bala. Nə yaxşı oldu, bizə yazığın gəldi. Dərddən, qəmnən, silkinif çıxdın.

– Ana, bunnarın hamısı qadir mövlamın işidi, Onun qismətinə min şükür. Ürəyimdə bu umud çırağını yandıran da odu. Nə deyim vallah, Allah özü bilən yaxşıdı.

Növrəstə mənəli-mənəli oğlunun gözdərinin içinə baxıf dedi:

– Oğul, dərđin alım, olarmı bunnan sonra sazını qır-mızı köynəyinə geydirəsən? Mən istəmirəm ki, oğlumun sazi qara köynəkdə olsun.

Miskin Abdal dərinnən bir köks ötürüf dedi:

– Ay ana, sazi mən saz elədim. Sazın pərdələri mənün əlimnən cana gəldi. Mənnən başqa heş kim sazda bircə hava da çalmıyif. Sazın köynəyini Sənubərin ölümü qara rəngə boyadı. Bu rəng həmişəlik saza Sənubər naləsinnən, fəryadınnan, nakamlıgınnan bir yadigar olarax qalajax.

Miskin Abdalın bu cavavınnan sonra Növrəstənin deməyə sözü qalmadı. O günnən başdıyarax Miskin Abdal yavaş-yavaş adam içinə, tay-tuş arasına çıxdı. Elin-ovanın sözsöhbətinə, dərđinə-sərinə qarışdı. Ev işdərində atasının-anasının yaxın köməkçisi, həmdəmi oldu.

Aradan xeyli keşmişdi. Hər iş öz qaydasında gedirdi. Miskin Abdalın ata-anası gəlin, nəvə üçün darıxırdılar. Bil-mirdilər öz fikirrərini oğullarına neşə çatdırsınnar. Bir gün xeyli düşünüf-daşınıf belə qərara gəldilər ki, bir bəhanəynən ürəklərini Miskin Abdala aşsınnar.

Anası dedi:

– A bala, biz nə qədər işdiyəyirik. Tək işdəməkdən laf tənqə gəlmişik. İşdəməsək də olmur. Mən evdə gəlinin də işini görürəm. Neyləyək, Allahın qisməti beləymiş. Tək sənin başında döyül, ha. Yüzü oluf, biri də bu. Nə qədər yasdı qalmağ olar? Nə çoxdu elimizdə, obamızda qız. Birini özün sev-seç. Biz də el adətinnən elçi gedif toy eliyək. Biz də istiyirik ki, doyunca gəlin buyuruf, çağırax. Nəvə boyunu sevək, əzizdiyək.

Daşdan səs çıxdı, Miskin Abdaldan səs çıxmadı. O, dərin fikir-xəyal içində ötən günnərini xatırrıyır, içində aranı-dağa, dağı-arana aparırdı. Onun susduğunu, cavaf vermədiyini görəən atası xeyli ürəklənif dedi:

– Anan düz deyir, ay bala, bir bizə də yazığın gəlsin. Yaş ötüf keçir. Kimi, nəyi gözdüyürsən? Neyləyək. Allahın buyurduğı beləymiş. Daşı tök ətəyinnən, sözüümüzü yerə salma. Bizim də murazımız, arzu kamımız var. Böyük bir nəslin ojağını kor qoymax olmaz. Bizim umudumuz, pənahımız axı təkçə sənsən.

Miskin Abdal atası Məhəmməd kişiyi diqqətnən dinniyənnən sonra ağır-ağır dilləndi:

– Ay ata, ay ana siz ikiniz də mənim əzizim, iki gözü-müzsünüz. Sizin sözünüzdən çıxmağı Allah da mana bağışdamaz. Hələ tezdi. Gözdüyüfsünüz, bir az da gözdüyün. Fikirrəşif qəti sözüümü deyərəm.

Məhəmmədnən Növrəstə Miskin Abdalın bu sözünnən bir az rahatdandılar, ürəklərində bir ümid çırağı yandı. Onnar otaxdan yarı xoşhal çıxdılar. Öz aralarında bu söhbəti genə da götür-qoy elədilər. Məhəmməd kişi dedi:

– Arvad, deyəsən oğlumuz bir az yumşalıf. Əvvəllər bu sözü eşidəndə daş atıf, başını tuturdu. Şükür olsun Tanrının birdi-birriyinə. Deyəsən, yavaş-yavaş yola gəlir.

Növrəstə dedi:

– Ay kişi, zarafat döyül, oğlumuz Sənubər kimi yarını,

cannan artıx sevdiyi butasını itirif. Bu yara soyumalıdı, ya yox? Halal süd əmmiş uşaxdı. Razılığa gəlmiyif, neyliyəjək. Bir gün özü də başa düşəjək ki, dünya belə gəlif, belə də gedir. Onda hər şey düzələjək.

Məhəmməd kişi dedi:

– Təki sən deyən olsun, arvad.

Hər ikisi yenə də əllərini haqqın ətəyinnən üzmədilər, ulu Tanrıya şükürrər eliyif, dualar oxudular. Miskin Abdala bu təklifi başqaları, tay-tuşdarı da tez-tez eliyirdilər. Miskin Abdal da qəlbində Sənubər nisgili hamısına yarıkönül "hə" desə də, evlənmirdi ki, evlənmirdi... İşi, güjü telli sazını götürüf, yaxın-uzaq ellərə, ovalara getmək, öz ürək sözdərini camahata çatdırmaq, onları haqqın ulu dərğahına səsdəməyiydi. O, bu məqsədnən Göyçədən çox-çox uzaxlara da ayax aşmışdı. Günnər ötüşdükcə o daha çox tanınır, daha çox sevilirdi. Bu yol artıx onun həyatının mənasına çevrilmişdi. Onun bu əməlləri Allah-taalanın da xoşuna gəldi. Öz sevimli bəndəsinə səxavətini əsirgəmədi.

Bir geje Miskin Abdal yatıf aləmi-röyada gördü kü, güllü-çiçəkli uca bir dağın başındadı. Ordan baxanda dünyanın hər yanı ap-aydın, ovuc içi kimi görünürdü. Birdən onun yanında gözəl bir köhlənin üstündə, nurani bir şəxs peyda oldu. Onun üzündəki nur dörd yana işıx saçırdı. Ədəfnən salam verif, əleyk aldı. Sonra atdan düşüf mehriban-mehriban Miskin Abdala baxıf dedi:

– Oğul, məni tanıyırsanmı?

Miskin Abdal özündə güj tapıf, onun üzünə, günəş ziyası qədər işıxlı gözdərinə baxıf cəsəretnən dedi:

– Yox, bava.

Həmin şəxs dedi:

– Miskin Abdal, bil və agah ol, darda olannarın dadına çatıf, onnara kömək eliyən Həzrəti Əli mənəm. Allahın şiri, on iki imamlarının əvvəlincisiyəm. Mən sana böyük Yaradanın misilsiz payını, qismətini gətirmişəm. İndi mana

diqqətnən qulaq as. Dediklərimi yadınnan çıxartma.

Bunnan belə Sənubərdən ötrü dad-fəryad eliyif nə özü-nə, nə də valideynnərinə, əziyyət vermə. Sənubərin ruhu sən-in bu hərəkətdərinnən incik düşür. Bu heç qadir Mövlaya da xoş getmir. Sənin taleyində əlli yaşında ikinci dəfə evlənmək qismətin var. Dörd uşağın olajax – üç oğlan, bir qız. Ağlınnan, kamalınnan şahlıx səltənətində yüksək mərtəbələrədən birinə çatajaxsan. Uzun ömür yaşıyaxsan. Min-bir xətdən, bələdən qurtaraxsan. Sazınnan-sözün-nən ürəkləri ovsunnuyaxsan. Haqq dünyasına doğma ata-baba yurduna qovuşacaxsan. Bunnar bir yana; Allah-taala tərəfindən heç kəsə nəsisib olmuyan bir halal qismətin də var. Bu qismətin sana əlçatmaz bir ujalıx gətirəcək, müqəddəs bir övliya məqamına yüksələjəksən. Sınaxlı adam kimi aləmdə məşhur olaxsan. Nə qədər çətində, darda qalsan ulu tanrı səni hər cür bələdən hifz eliyəjək. Müqəddəs bir övliya kimi özünən sonra da zaman-zaman yaşıyaxsan. Sənin adın, şöhrətin özünən sonrakı nəsillərinin də başını uca, alınlarını açıx eliyəjək.

İndi isə dediklərimə yaxşı-yaxşı qulaq as. Sübh tezdən bazara gedərsən. Orada sənin qismətinə bir at var. Tutqun qırmızı rəngdə olan bu köhlən atası od, anası yel olan dəniz ayğırınnan törüyüf. Həmin atı axtarıf tafmax o qədər də çətin olmuyax. Çünki at səni bazarda görən kimi kişniyif üstünə gələjək. Atın sahibi sənən pul almax istəmiyəjək. Sən atın pulunu artıxlamasınnan ver. Ata layiq yəhər, yüyən alarsan. Sonra ifçin nallatdırarsan. Belinə qalxıf yüyənini buraxarsan. O yel kimi sən bir su içimində evinizə gətirəjək. Atın ağzındakı dili haçadı. Ona görə də atının adını "Haçadil" qoyuram. Bu atın yerişinə, duruşuna hamı heyran qaljax. Çox padşahların gözü onda olajax. Ancax o sənin qismətindi. Həmin gün gecə yarı hava qara buluddannan örtüləjək. Güjdü göy gurultusunnan az qala qulaxlar tutulajax. Aramsız ıldırım çaxjax, göz-qamaşdırıcı şimşəklər oynuyax. Bu dəhşətdi

gejədə güjlü bir ildırım sənin yaşadığın evin arxasındakı qayanın başına düşəjək. Onun zərbəsinnən qaya parça-parça oluf ətrafa dağılajax Qayadan qopan iri daş parçalarinnən nə sizin, nə də yaxınnıxdakı qonşuların yaşadıkları evlərə heş bir xata dəymiyəjək. Bunnan sonra birdən-birə qara buluddar yox olajax, hava tamamilə açılajax. Sübh namazına az qalmış göydən, Allah-taala tərəfindən sana müqəddəs bir ojax nazil olajax. Hiss eliyəjəksən ki, namaz otağında dörd künc kiçik taxta təknə var. Həmin təknəni əlinə götürməmişdən əvvəl üç dəfə salavat çöyür. Bu sənin övliyaya çevrilməyinin ilk nişanəsidir. Savah sübh açılarda gejə ildırım dağıdan qayanın yanına qalx. Buraya bütün kənd əhli toplaşajax. Orada siz bir möcüzə görəcəksiniz. Dağılmış qayanın altındakı iri bir daşın arasından su axajax. Bu sənin adınnan bağlı əbədi bir çeşmədir. Həmin çeşmənin yanında kiçik bir çinar ağacının zoğunu görəcəksiniz. O ildən-ilə böyüyüf böyük bir ağaca çevriləjək. Hər adna axşamı şər qarışannan sonra burda qəyifdən bir şam yanajax. Adamlar dağılmış iri qaya parçalarinnən yaxınnıxdakı evlərə heç bir zərər toxunmadığını görüf heyrət edəcəklər. Sən qəyifdən yaranan bu dum-duru, durna gözü kimi təmiz bulaq suyunnan hamıdan qavax bir qav götürüf evə gəti və qəyifdən sana nazil olmuş taxta çanağa tök. Soyux su burda öz-özünə qaynamağa başdıyajax. Bu möcüzə hamıyı heyrətə gətirəjək. Sonra sən hamının gözü qarşısında çanaxdakı çeşmə suyunu axıra qədər içif qurtararsan. O günnən sən böyük yaradanın yanında müqəddəs bəndə hesav ediləcəksən. O günnən sən cəddin olajax. Müqəddəs nəfəsin adamlara xeyirxahlıx gətirəjək. Adını çağırannar darda qalmıyajax. Səsin-sorağın aləmi başına götürəjək. O günnən başdıyarax hər yerdə sənnən danışajaxlar. Ojağının qonax-qarası kəsmiyəjək. Hər gün bu ojaxda neçə-neçə qurvannar kəsiləjək. Xoş niyyətnən bu ojağa təşrif gətirənnərin üzünə çanağa tökülmüş bulax suyu qaynıyajax. Bəd əməlli adamlar ojağa gələndə, su tərپənmıyəcəjək, ləm durajax. Bu

ojax könüllərin məlhəmi, insannarın and yeri olajax. Sən dünyadan köçənnən sonra da adın zaman-zaman yaşıyajax. Sənin dediyin sözdər, yaratdığın saz havaları göstərdiyin möcüzələr səni əbədi yaşadajax.

Bunnarı deyif həmin nurani şəxs birdən-birə qeyvə çəkildi. Miskin Abdal ayılıf ha axtardısa, həmin adamı bir daha görə bilmədi. Bu vaxt onun gözdərini göydən təzəcə boylanan günəşin zərrin şüaları işıxlandırdı. Elə bil günəş Allahın bu sevimli bəndəsinə özünün nur payını verirdi.

Hər gün o başdan oyanan Miskin Abdal bu gün günəş çeşdə qalxana qədər yatdı. Bunnan atası Məhəmməd də, anası Növrəstə də bərk narahət oldular. Bunu eşidən yaxın-uzax qonşular da tökülüf gəldilər. Ağsaqqal, ağbirçəklər, dünya yoruf-yola salannar ata-anaya ürək-dirək, təskinnik verdilər. Bir də baxdılar k1, budu Miskin Abdal yuxudan ayıldı. O dörd yanını adamlarnan dolu görüf təəccüfləndi. Sonra anladı k1, məsələ nə yerdədi. Miskin Abdal qalxıf geyindi. Sonra gördüyü yuxuyu hamıya söylədi. Bu yuxudan elə həyacannanmışdı ki, fərəhinnən bilmirdi neyləsin. Əlini atıf divardan asılmış sazı götürdü. Zilini zil, bəmini bəm eliyif aldı görək özdərdi-dilini neyə izhar elədi:

Bu gejë vayğamda gördüm Əlini,
Səni pır sahibi görürəm, – dedi.
Gülüb, kürəyimə vurdu əlini,
Ömrünə bir çələng hörürəm, – dedi.

Allahın şiriyəm, bir bax didəmə,
Qoru din-məzhəbi, olmaz sədəmə,
Dolan bu dünyanı, yoruldu demə,
Dalında dağ kimi dururam, – dedi.

Sərində ağıl var, qüvvət qolunda;
Mələklər qoruyur sağ1-solunda,

Seyidsən, dərvişsən haqqın yolunda,
Abdala hax payı verirəm, – dedi.

Eşidənnərin hamısı bu işə lap mat-məhəttəl qalmışdı. Gördülər ki, doğrudan da elə bil Miskin Abdalın üz-gözünə nur çilənif. Bunnarı görüf eşidən valideyinnərin sevinşdən uşmağa bir qanaddarı yoxuydu. İndi anası Növrəstə yaqın elədi ki, oğlu gej də olsa evlənəjək. Atası Məhəmməd sevindi ki, Miskin Abdal hax yolunun yolçusu olajax. Ona görə də atası tez Abdalın atını yəhərriyif yüyənnədi. Özünə də xeyli pul verif bazara yola saldı. Kənddən bir neçə tay-tuş da Abdala qoşuluf kənddən bir iki ağac uzaxlıxda olan Basarkeçər bazarına at sürdülər. Kənd adamları onları gözdən itənə qədər izdədi. Bunnar bazara getməkdə olsunnar. Sizə kimnən xəvər verək Göyçənin Qızılvang kəndində olan Əhməddən. Əhməd kişi istiqannı, qohumcannı, öz tükünün üstündə dolanan adamıydı. Var-dövlətdən də qisməti pis deyildi. Həmişə Allahın qoyduğu yolnan getdiyinnən qadir mövla onun ruzisini bol eliyirdi.

Əhməd kişinin cins at nəslinnən bir madyanı vardı. Əhməd kişi də bu atını lap çox istiyirdi. Madyanın yerişinə, duruşuna söz ola bilməzdi. Nəmərə də duranda bütün mənəm-mənəm deyən atdarı geridə qoyardı. Hamı bu atın dayçasını ələ keçirmək üçün əldən-dildən gedirdi.

Əhməd kişinin madyanının yenə də höyürə, dalafa gəlmək vaxtı çatmışdı. At bir həşirə qalxmışdı ki, gəl görəsən. Əhməd kişi nə qədər eliyirdi atı axşamlar tövlüyə sala bilmirdi. Madyan harada erkək at görürdüsə, kişniyə-kışniyə dörd nal ora qaçırdı. Əhməd kişi razı deyildi ki, madyanı dalafını kənddəki ayğırrardan yığsın. Ona görə öz-özünə götür-qoy eliyif belə qərara gəldi ki, savah madyanı Göyçə gölünün kənarındakı sıx meşəliyə-ormanığa aparsın. Çünki burada cins ayğırrar çoxuydu. Elə də elədi. Elə ki, Əhməd kişi madyanı Göyçə gölünün sahilindəki sıx

meşəliyə, ormannığa gətirdi, bir də gördü kü, burada nə qədər ayğır varsa hamısı atın dörd yanında. Onnar hingil-ləşir, bir-birini gəmirir, hər biri özü madyanın belinə sıçramax istiyirdi. Madyan da kişnəyə-kişnəyə sahil boyu o başa bu başa qaçırdı, ayğırar da dalınca.

Əhməd kişi bilmirdi neyləsin. Elə bu vaxt gördü kü, uzaxdan meşəlikdən qonur rəngli bir ayğır çıxdı. Madyana aman vermiyən erkək atdar bu ayğırı görən kimi qulaxlarını şəkləyif, yerrərində donuf qaldılar. Qonur ayğır madyana doğru sürətnən gəlirdi. Onu görəndə madyan da ayğıra tərəf qaşdı. Meşədən çıxan ayğır madyana çatıf cəld onun belinə sıçrıyif dalafını aldı və atın belinnən düşüf gəldiyi tərəfə yel kimi çapıf bir anın içində meşədə görünməz oldu. Əhməd kişi elə bil yuxu görürdü. Madyan sakitdəşdi. Bayaxkı erkək atdar daha madyana yaxın gəlmirdilər. Uzaqdan-uzağa peşman-peşman onu imsiliyirdilər.

Günnər keşdi, aylar ötdü, vaxt düzəldi. Əhməd kişinin madyanı bir kürük doğdu. Kürük elə gözəliydı ki, baxmaxdan doymaq olmurdu. Vaxt ötdükcə kürük yekəlif dayça, qulan oldu. Eldə, ovada hamının gözü bu qulandaydı. Qulana çox adam müştəriydı. Amma Əhməd kişi onu heş kəsə satmax istəmirdi. Məqsədi onu özünə saxlamağıydı. Elə ki, qulan üç yaşar oldu, Əhməd kişi istədi ki, onu minməyə öyrətsin. Qulan artıq ürgə olmuşdu. Yorğa yerişinə, qaçışına hamı həsəd aparırdı.

Əhməd kişi nə qədər çalışdısa ürgənin beləni sıçrıya bilmədi. Ürgə bir göz qırpımında onun əlinnən çıxıf uzaxlara qaşdı. Kəndin mənəm-mənəm deyən oğulları ürgənin nə belinə yəhər qoya bilir, nə də minə bilirdilər. Əhməd kişi çar-naçar qalif ürgüyü satmağı qərara aldı. Bazar günü bir at minif ürgəsini də yedəyinə alıf gəlif çıxdı bazara. Bazarda nə qədər adam vardısa, töküldü ürgənin başına. Onu almaq istiyən də, istəmiyən də ürgüyə həvəsnən, maraxnan baxmağa başdadı. Qiymətini soruşdular. Almaq istiyənlər

istədilər ki, ona əl vursunlar ürgə göydə oynadı.

Əlqərəz, Əhməd kişi ürgəsini bazara gətirdiyinə də peşman oldu. Elə bu vaxt bazarın qiblə tərəfinə bir neçə atlı görüldü. Bu Miskin Abdal və onun yoldaşları idi. Ürgə onları görəndə kimi ucadan kişiyə Əhməd kişinin əlinə çıxdı və bir göz qırpmında atdara çatdı. Miskin Abdal tez atdan düşdü. Ürgən ona yaxınlaşdı başını Miskin Abdalın üzünə söykədi, onu qoxuladı. Bunu görəndə mat qaldılar. Miskin Abdal öz atının yüyənini yoldaşlarına verif ürgənin ipək kimi yalmanından tutuf onun sahibinin durduğu yerə gəldi. Buradakı adamlardan çoxusu Miskin Abdalı yaxşı tanıyırdı. Qalanları isə onun kim olduğunu hələ bilmirdi. Bayaxdan ipə-sapa yatmayan, hamıyı zinhara gətirən ürgə quzuya dönmüşdü. Əhməd kişi də işləri belə görüf yerində lal-dinməz qalmışdı. Bilmirdi ki, bu gördükləri yuxudu, yoxsa nədi?

Miskin Abdal Əhməd kişidən razılıq alif ürgüyü nalvəndin yanına apardı. Nalvəndin balaca oğlu ürgənin ayaxlarını bir-bir qaldırdı. Nalvənd də onu nalladı. Miskin Abdal nalvəndin pulunu artıxlamasınan verdi. Bunu görəndə deməyə söz tapa bilməyif başlarını buladılar. Miskin Abdal getdikcə onların gözdərində böyüyürdü. Sonra Miskin Abdal pulunu verif bazardan zər-ziba bəzəkli, gümüş üzəngili bir yəhər, bahalı məxmərdən tərrik, ipəkdən çul, zər-naxışdı yüyən aldı. Ürküyü yəhərrədi. Quşqununu, qayışını yerbəyer elədi. Xurcununu, sazını yəhərin qantcırğasına bağladı. Ürkənin gözəlliyi birə beş artdı. Miskin Abdal Əhməd kişinin də pulunu artıxlamasınan verdi. Elə istiyirdi ki, sıçrayıf yəhərin üstünə qalxsın, bu vaxt yadına ürgənin dilinə baxmaq düşdü. O əlləri ilə ürgənin ağızını açanda Əhməd kişi elə düşündü kü, Miskin Abdal ürgəni yaşdı at bilif dişinə baxmaq istiyir. Qorxdu ku, müştəri ürgüyü qaytarar, onun zülmü ərsə dirənər. Ona görə tez-tələsik dedi:

– Oğul, a bala, dişinin nəyinə baxırsan? Üş yaşındadı.
Miskin Abdal Əhməd kişinin fikrini başa düşüf qı-
mışarax dedi:

– Əmi, narahat olma, mən atın dişinə yox, dilinə ba-
xıram.

Əhməd kişi dedi:

– A bala, bəlkə mən yaşdaşmışam, qulaxlarım yaxşı
eşitmir. Bir de görüm, nə deyirsən?

– Əmi, mən bilən bu ürgənin dilinin ucu haça olmalıdı.
Deyirəm, görüm doğrudumu?

Əhməd kişi dedi:

– Ay oğul, atın da dili haça olarmı? Mən bunu birinci
dəfədi ki, eşidirəm.

Miskin Abdal atın ağızını aşdı. Gördü kü, doğrudan da
onun dilinin ucu haçadı. Bunu hamıya göstərdi.

Əhməd kişi narazı halda astadan dedi:

– A bala, qaytarırsan qaytar, pis mal yiyəsinindi.

Miskin Abdal dedi:

– Əmi, at mənimdi. Bu ürgüyü mana bu geję yuxumda
qismət eliyiflər. Onun dilinin haça olmağın da yuxumda de-
dilər.

Əhməd kişinin üstündən elə bil ağır bir dağ götürüldü.
Miskin Abdalın bu sözünü eşidənnər maddım-maddım onun
üzünə baxmağa başladılar. O gördü kü, hamının gözü onun
üzündədi. Ona görə də buradan sazsız-sözsüz getməyi heç
özünə rəva görmədi. Əlini uzadıf yəhərin qaşınnan asdığı
sazını götürdü, basdı sinəsinin üstünə. Bu dəm "Haçadil"
yanıxlı bir kişnərti qopardı. Elə bil o da Miskin Abdalın
sazının, sözünün həsrətindəymiş. Miskin Abdal telli sazını
"Göyçə qaytarması" ("Göyçə döndərməsi") üstündə köklüyüf
aldı görək Haçadilinə nə dedi, biz nə eşitdik:

Dillərdə söylənər hünərin, adın,
Hər mənzil başına çatsan, Haçadil.

Bir gündə yetərsən abi-göysərə,
Gejəni gündüzə qatsan, Haçadil.

Od atsan, yel atsan, deyə bilmərəm,
Sənnən özgəsini öyə bilmərəm,
Düşmənin qəddini əyə bilmərəm,
Sayıxlıq etmiyif yatsan Haçadil.

Qoyma sən Abdalı yaddar içində,
Düşsən də yanmazsan oddar içində,
Köhlənnər, ayğırnar, atdar içində,
Adınnan sən manşır atsan, Haçadil.

Miskin Abdal sözünü tamamlyıf sazını köynəyinə qoydu və atın yəhərinin qantırğasına bağladı. Burada-kılarnan görüşüf bir quş kimi sıçrıyıf qalxdı atın üstünə. Yoldaşlarına da dedi ki, mən getdim, siz də mənim atımı gətirif dalımca gəlin. O, ürgənin yüyənini buraxdı. Ürgə elə bil quşdan qanad aldı. Qırxbulax kəndinin altınnan, Qoşabulaq kəndinin üstünnən bir nəfəsə keçif Zərgərrinin qənşərindəki "Darama" deyilən çətin keçidi olan bir qayalığa çatdı. Buradan da quş kimi sıçrıyıf özünü Məhəmməd kişinin qapısına çatdırdı. Buraya toplaşıf yol gözdüyənnər görəndə ki, Miskin Abdalın yuxusu çindi. Sevindiklərinnən bilmədilər nə eləsinlər. Doğrudan da Haçadil atın gözəlliyinə baxmaxdan doymaq olmurdu. Elə bil Allah-taala bu atı Miskin Abdalın boyuna qismət eləmişdi.

Qərəz, bir xeyli keçənnən sonra Miskin Abdalın o biri dostdarı da gəlif çıxdılar. Miskin Abdalın yuxusu hər yerə şüdd oldu. Gejə heş kəs yatmadı. Gejənin bir vaxtı bir də gördülər ki, Miskin Abdal dedi ki kimi, bir anda göyün üzünü qara buluddar aldı. Şiddətə göy gurultusu az qalırdı qulaxları dağıtsın, aramsız şimşəklər göz qamaşdırırdı. Birdən elə bir ıldırım şaqquydıyıf qayaya düşdü kü, o boyda

yekə qaya çilik-çilik oluf hər yana səpələndi. Nə başınızı ağrıdım, Miskin Abdal söylədiklərinin hamısı çin oldu. Atası savah müqəddəs ocax nişanəsi olan su çanağınını eşiyə çıxardıf, onun qavağında bir çöngə, bir neçə öyəc, burma qoçdan qurvan kəsdi, gələ-nə-gedənə payladı, bir tikəsini də özünə saxlamadı.

O günnən " Miskin Abdal ocağ"ı adamların sidq ürək-nən çağırdıqları iman, güman yeri oldu. Nəzir-niyaz deyən-nərin, qurvan gətirənnərin dilək diliyən-nərin, sayı günnən-günə artmağa başladı. Miskin Abdal oldu din, məzhəb yolunun əsl miskini və abdalı. El-el, ova-ova, oymaq-oymaq gəzdi. Sazının, sözünün dili ilə niyyətini, ürəyinnən keçənnəri yaymaxda davam elədi. Qonşu mahallara üz tutdu. Hara getdisə də hörmətnən qarşılanıf, izzətnən də yola salındı.

Bir gün Miskin Abdal yolunu Dərəçiçək mahalına saldı. Dərəçiçəyə xəvər çatdı k1, Göyçəli Miskin Abdal onnarın torpağına təşrif buyuruf. Elə bil mahalda toy-bayram oldu. Elin ağsaqqalları bu tanınmış, addı-sannı ojax sahibinin pişvazına çıxdılar. Onun ayağının altında qurvannar kəsdilər. Hamı onun yaydığı dini-məzhəbə iman gətirməyə hazır olduğunu bildirdi. Ancax bir dəstə adamın qəlbinə şeytan girmişdi. Onnar and işdilər ki, neçə ki, Miskin Abdal bir möcüzə göstərmiyif, ona iman gətirmiyəjəklər. Bunu eşidən Miskin Abdal göstəriş verdi. Meydanın ortasında elə bir tonqal qaladılar k1, uju gedif ərşə çatdı. Sonra qujağına bir qumral quzu aldı. Üzünü ulu tanrıya tutuf dodaqaltı nəşə pıçıldadı və quzu qujağında alovun içinə girdi. Ojax söndü. Miskin Abdal qujağında da qumral quzu sağ-salamat ojağın qorunun için-nən çıxıf buraya toplaşannarın arasına gəldi. Hamı heyrətdən yerində donuf qalmışdı. Həmin inamsız adamlar Miskin Abdalın ayaxlarına döşənif onnan imdad dilədilər, günahlarını bağışdaması üçün onnan dönə-dönə təvəqqe elədilər. Miskin Abdal onnarın günahınnan keşdi. Onun böyüklüyünü, müqəddəsdiyini Allahın sevimlisi olmasını nəzərə alıf bu

kəndin adını “Miskin“ qoydular. Miskin Abdalın bu möcüzəsinin sorağı hər yana yayıldı. O, Göyçə mahalına xoş xəvərnən qayıtdı. Artıx Miskin Abdalın əlli yaşı düzəlirdi. Bunu yadınnan çıxartmıyan Növrəstə oğluna dedi:

– A bala, indi sözün nədi? Əlli yaşındasan. İndi də evlənmək istəmirsən? Allaha ağır gedər, bala. İzin ver toy tədarükündə olax.

Miskin Abdal şəstnən dedi:

– İzindi, ana.

Elə ki, Miskin Abdal ikinci dəfə evlənməyə razı saldılar, başladılar qız sorağında olmağa. Çox dərş-görs, çox çək-çevir, çox götür-qoydan sonra belə qərara gəldilər ki, soraqlaşib bu dəfə qızı Göyçə elindən alsınlar. Gecəni yatıb səhər elədilər. Məhəmməd kişi gecə yuxusunda nə görmüşdüsə də oyanan kimi Uzun Qasımı çağırtdırif dedi:

– Qasım, minərsən Haçadil ata, cilovunu buraxarsan. Harda yorulsanız at özü dayanacaq. Dincəlin, sonra yola düşün. At hansı eldə, ovada, kənddə, şəhərdə dayanıf ucadan kişnəsə, bilki Miskin Abdalın qisməti oradadır. Bundan sonrakını Allah bilir.

Uzun Qasım dedi:

– Baş üstə, Məhəmməd qağa.

Tez tələsik Uzun Qasıma yol tədarükü gördülər. Ona bir saz da verdilər. O da Haçadil atın belinə sıçrayıb yola düşdü. Uzun Qasım Məhəmməd kişinin dediyi kimi elədi, buraxdı atın cilovunu. Yorulanda dincəldilər, at çiçəkli otdardan otdadı, Qasım çörək yedi, su işdi, yenə yola düşdülər. Gəldilər, gəldilər, nəhayət gəlib Ağrı dağın ətəyindəki İrəvan şəhərinə çatdılar. Şəhərin bir küçəsi ilə gedirdilər ki, birdən Haçadil dayanıb bərkdən kişnədi. Bu vaxt yaxınlıqdakı dükandan bir tacir eşiyyə çıxdı. O, bir Qasıma baxdı, bir çiyindəki saza, bir də altındakı ata. Gördü kü, bu, heç bura adamlarına oxşamır, qərifdir, özü də deyəsən pis adam deyil. Sazını da görüf, lap müştax oldu.

Yaxınnaşib soruşdu:

– Aşiq, yoxsa qərifsən?

Qasım dedi:

– Bəli, tacir ağa.

Tacir:

– Haradansan?

Qasım:

– Göyçədən.

Göyçə sözü eşidəndə elə bil tacirin çiçəyi çırtıdı.

Dedi:

– Aşiq, bu axşam mənim qonağımsan.

Qasım:

– Baş üstə, tacir ağa.

Tacir dedi:

– Aşiq, adım Ziyaddır. Özü də Güney məhəllədə yaşayıram. Kimdən soruşsan evimi göstərəjək. Gün batandan sonra yolunu gözdəyirəm.

Qasım dedi:

– Baş üstə, tacir Ziyad.

Uzun Qasım lap cavan vaxtdarından Miskin Abdalın yanında idi, aşılıq etməsə də özünə görə çalif-çağırmağı bilirdi. Nejə deyərlər, lazım gələndə çulunu sudan çıxarırdı.

Qərəz, deyilən vaxt Uzun Qasım oldu tacir Ziyadın qapısında. Onu çox mehribanlıqla və gülər üzlə qarşıladılar. Tez-tələsik atını yerbəyer elədilər, özünə dünyanın bütün nazı-nemətlərindən yemək-işmək verdilər. Bu vaxt aşiq sözünü eşidən qohum-qonşular da tacir Ziyadın evinə toplaşmışdılar. Oradan-buradan bir az söhbət edəndən sonra tacir Ziyad dedi:

– Aşiq, bu uşaq-böyük buraya səndən ötrü toplaşblar.

Bir az çalib-oxuyarsanmı?

Qasım dedi:

– Baş üstə, tacir Ziyad.

Uzun Qasım sazını köynəyindən çıxardıf, başdadı çalif

oxumağa. Hamısına da Miskin Abdaldan oxudu. Miskin Abdalın adını eşitdikcə hamının Qasıma hörmət-izzəti birə-beşə artdı. Nəhayət, gecənin bir vaxtı tacir Ziyad üzünü adamlara tutub dedi:

– Aşiq, yol gəlif, yorğundur, oxuduğu bəsdir, izn verin dincəlsin.

Bunu eşidif adamlar razılıq edif dağılışdılar. Tacir Ziyada da elə bu lazım idi. Yenidən gəlib oturdu Qasımla üz-üzə, dedi:

– Aşiq, əvvəl-əvvəl de görüm adın nədir?

Qasım dedi:

– Tacir Ziyad, mənim adım, Qasımdır, özü də ayamam da var, mənə balaca vaxtından Uzun Qasım deyirlər.

Tacir Ziyad bu sözü eşidib gülümsünüf dedi:

– Aşiq Qasım, yorğun olsan da bağışla. Madam ki, deyirsən Miskin Abdalla həmişə bir yerdə olubsunuz. O adam haqqında çox eşitmişəm, ancaq hələ ki, üzünü görməmişəm. Ya qismət... Gəlsənə, Miskin Abdaldan mənə əməlli-başlı söhbət eliyəsən.

Uzun Qasım dedi:

– Tacir Ziyad, atalar deyib ki, igidin adını eşit, üzünü görmə. İnşallah, Tanrı qismət edər görüşərsiniz də... Bunu deyib Qasım başdadı Miskin Abdal haqqında nə bilirdisə də, hamısını bir-bir danışdı. Qasım sözünü qurtarar-qurtarmaz tacir Ziyad dərindən bir köks ötürdü. Bunu görə Qasım soruşdu:

– Tacir Ziyad nə üçün belə köks ötürdün?

Elə bil tacir Ziyad bu sözə bənd imiş. Dedi:

– Aşiq Qasım, təxminən eyni hadisə mənim də başıma gəlib.

– Uzun Qasım dedi:

– Necə?

Tacir Ziyad dedi:

– Aşiq Qasım, dərdim uzundur. İndi mən deyim, sən

də eşit, hər yanda danış. Mənim yeddi oğlum, bir qızım var. Ağrı dağın həndəvərində, İrəvan mahalında qızımın gözəlliyi hamını mat qoymuşdu. Hələ on dörd yaşa çatmamış elçilər qapımızı yağır elədi. Hamısına da “yox” dedik. Bir-iki il də bu minvalla ötdü. Gördük yox, olmur, qızın da vaxtıdır, məcbur olub doğma xalası oğluna nişanladıq. Üç il də nişanlı qaldı. Dördüncü il toy tədarükündə olduq. Elə ki, toy təzəcə başlamışdıq, xəbər çıxdı ki, oğlan yatıb, qalxmayıb. Toy vaxta döndü. O vaxtdan qızım qara bağladı. Əhd etdi ki, ömrü boyu heç kəsə ərə getməyəcək. Nə az, nə də çox, on ildir ki, qızım qara bağlıyırdı. Nəhayət, onu dilə tutduq, razılaşdıq ki, bu inadından əl çəksin, qismət olsa bir halal süd əmmişə ərə getsin.

Bunu eşidəndə elə bil uzun Qasım yatmışdı, ayıldı. O saat barmağın dişlədi ki, Məhəmməd kişi gördüyü yuxu elə bu imiş. Səbrini basa bilməyib dedi:

– Tacir Ziyad, bil və əgah ol, mən aşığı-zad deyiləm. Məqsədim soraqlaşib Miskin Abdala bir halal süd əmmiş qız tapmaqdır. Məni buraya Miskin Abdalın atası Məhəmməd kişinin yuxusu gətirib çıxardıf. İndi razı qalsan Göyçə elinə bir şad xəvər apararam.

Qasımın bu sözləri elə bil tacir Ziyadın ürəyindən imiş. O dərhal arvadını, qızını və oğlanlarını çağırdı. Əhvalatı onnara danışdı. Hamısı da bu işə çox ürəkdən sevindi. Qız da etiraz etmədi. Qasım gördü kü, qız doğrudan da Miskin Abdala layiq qızıdır. Adını soruşdu, dedilər Həlimədir. Danışib razılaşdılar ki, elçilər gələn kimi toya başdasınnar. Yola düşərkən uzun Qasım dedi:

– Tacir Ziyad, mindiyim at Miskin Abdalındır. adı da Haçadildir. Allah qoysa axşama evdəyəm. Bir-iki günə gəlirik. Allah mübarək eləsin! Toya hazırlaş.

Bunu deyib üz tutdu. Göyçə tərəfə Uzun Qasım axşama demişdi, ancaq Haçadil onu hələ xeyli erkən evə çatdırdı. Xoş-beşdən sonra bildilər ki, Uzun Qasım xoş xəvərlə

gəlif. O gördüklərini, eşitdiklərini ətraflı danışdı. Elə səhərisi gün İrəvana yola düşdülər.

Aradan bir neçə gün keçməmişdi, tacir Ziyad bir də gördü ki, toy adamları özdərini yetirdi. Xoş-beşdən sonra onnara ədəflə yer göstərdilər. Əhval-pürsan oldular. Baxdılar ki, doğrudan da Miskin Abdal adına layiq adamdır. Üz-gözündən abır-ismət, nur yağır. Özü də ona heç əlli yaş vermək olmaz. Otuz -otuz beş yaşında oğlannara oxşayır. Qərəz, başdadılar toya. Tacir Ziyad düz yeddi gün-yeddi gecə toy çaldırdı. Toyda bir təlxək də varıydı. O yeddinci gecə üzünü Miskin Abdala tutub zarafatnan dedi:

– Ustad, mənim bu kar qulaqlarım eşidif ki, tacirin qızı Həlimə xanım səni bəyənmişdir.

Bunu eşidəndə Miskin Abdal da güldü. Bildi ki təlxək nə demək istəyir. Ona görə də sazı sinəsinə basıb dedi:

Ay dilbilməz neyləmişəm,
Yandırırısan oda məni.
Cəllad isən al xəncəri,
Gecə-gündüz buda məni.

Qara bəxtim qış gətirdi,
Başıma min iş gətirdi,
Bir tacirə tuş gətirdi,
Ucuz satdı yada məni.

Qoxlamadım qızılgülü,
Aldı məni qürbət eli,
Həlimənin fitnə-feli,
Saldı eldən cida məni.

Mən Miskin Abdal olmuşam,
Dərd əlindən saralmışam,
Allah, nə günə qalmışam,
Bəyənməyir bu da məni.

Söz tamama yetişəndə hamı Miskin Abdalın kamalına əhsən dedi. Bir az da gülüşdülər. Ustad baxdı ki, Həlimə bir haldadır, day demə. Elə bil on dörd gecəlik aydır ki, duruf. Dodaqları gül qönçəsinə, yanaqları laləyə bənzəyir. Elə bil ki, məclisdə bir gün doğub ki, bu da odur. Özü də şala bürünüb. Bu arada təlxək yenə sözə başladı, dedi:

– Ustad, sən lap mənim dədəmi yandırdın. İndi bir de görək qız xoşuna gəldi, ya yox? Olarmı ki, bu Ağrı dağın nərgizini aparasan, ancaq onun haqqında bircə qatar gözəlləmə deməyəsən. Daha onda sənin adın niyə Miskin Abdaldır.

Miskin Abdal arif idi. Təlxəyin nə dediyini annayıb Həlimə xanımın tərifini belə dedi:

Dodaqları gül qönçəsi,
Yanaqları lala yarım.
Kölgən gələndə gün qaçar,
Sən bəlasan, bəla, yarım.

Tanrı səni var edibdi,
Mən aşiqi xar edibdi,
Fələkləri kar edibdi,
Çəkdiyim ah-nala, yarım.

Miskinin şirin sözüsən,
Cümlə gözəllər gözüsən,
Ağrı dağın nərgizisən,
Bürünmüşən şala, yarım.

“Afərin“ sədaları göyə ucaldı. hamı Miskin Abdalın hünərinə heyran qaldı. Onun ömrünə dualar oxudular, toya “mübarək“ dedilər.

Səhərişi gün gəcavə Göyçə tərəfə üz tutdu. Gəlif nəhayət Zərgərri kəndinə çatdılar. burada da toy çaldırır

şadyanalıq etdilər. Həlīmənın kəbını Mıskın Abdalə kəsıldı. Növrəstə xanııı toy gүнүнün sonunda oğlunun boynunu qucaxlıyıf üzünnən-gözünən dönə-dönə öpüf dedi:

– Arzum gözümdə qaladı, bundan sonra ölsəm də dərdim olmaz, ay oğul!

Toy qurtardı. Başdadılar şad-xürrəm yaşamağa. Bun-nar burada deyə-gülə yaşamaxda olsunnar, sizə hardan xəvər verək, Təbrizdən, Şeyx Heydərin yeganə sağ qalan züryəti İsmayıldan. Elə ki, İsmayıl on dörd yaşında oldu, baxdı kı, bütün elmləri sinədəftər eliyif açarını da qoyuf civinə. Gördü kü, düşmännər at oynadır, ölkə parça-parça oluf dağılır. Ölküyü xilas elmək, düşmännərdən qısas almaq məqamının yetdiyini görüf, qoşun topladı özü də oldu sərkərdə. Qoşun atdanıf üz tutdu Azərbaycanın şimalına. Bu səfəri haradan başlamaq məsələsi ortuya çıxanda Hüseyın Lələ bəy əllərini sinəsinə qoyuf kamali-ədəfnən İsmayılın qarşısında baş əyif dedi:

– Ya mürşüdüm, məsləhət görürəm ki, Göyçədən keçək. Bu yol sənnən ötrü həm əlverişdi, həm də çox gərəklidi. Çünki Göyçə başdan-başə şiə məzhəbinə qulluq eliyir. Burada atan Şeyx Heydərin, bavan Şeyx Cüneydin, ulu bavan Şeyx Səfiəddinin nəsil-nəsil davam edən yaxın dostdarı, müridləri var. Səfəvilərin dini təriqətlərini həm Göyçədə, həm də onnan çox-çox uzaxlarda yayılmasında can qoyuflar. Bu addı-sannı nəslin son yetirməsi Mıskın Abdalın hünəri heç dilnən deyiləsi döyül. Allahın sevimli bəndəsidi, müqəddəs ojax sahibidi. Saz çalmaxda söz qoşmaxda ad çıxardıf. Özü də böyük kəramət sahibidi. Gözəllik beşiyi olan Göyçənin adamları bütün varlığınnan Səfəvilərə, saza-sözə bağlıdı. Minnərnən göyçəli sənin yolunda canınnan keşməyə çoxdan hazırdı.

Hüseyın Lələ bəyin bu sözdəri elə bil gənc İsmayılın ürəyinə təpər, qollarına qüvvət, dizdərinə taqət gətirdi. Göyçəyə olan məhəbbəti birə-beş artdı. Qoşuna əmr elədi ki, Çu-

xur Səəddən keçif, Səlim kədiyinnən aşif Göyçüyə üz tutsun. Qoşun hərəkətə gəldi. Günə bir mənzil, teyyi-mənzil, çoxlu dağlar, dərələr keçif, axır k1, gəlif "Qarannıx" deyilən bir yurda çatdılar. Bura artıx Göyçə mahalıydı. İsmayıl gördü kü, ayə, Lələ hələ az deyif, bura lap behiştin özüdü. Gül-gülü çağırır, bülbül-bülbülü. Üzük qaşı kimi sıralanmış dağların ortasındakı durna gözdü göl könül oxşuyur. İsmayıl Göyçənin gözəlliyinə baxıf lap hayıl-mayıl oldu. Bunu görən Hüseyin Lələ bəy İsmayıla yaxınnaşif soruşdu:

– Ya mürşüdüm, necədi, Göyçə dediyim kimi varmı?

İsmayıl gözdərini Göyçənin gözəlliyindən çəkmiyif dedi:

– Lələ, Göyçə sənin dediyinnən da artığımıf.

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, hələ bu gördüklərin nədi ki, buranın öz möcüzələri var.

İsmayıl dedi:

– Nədi o möcüzələr?

Lələ dedi:

– Mürşüdüm, icazə ver, qoşunu yerbə-yer eliyim, sonra gəlif hamısını danışaram.

İsmayıl dedi:

– İzindi, Lələ.

Hüseyin Lələ bəy dərhal göstəriş verif çadırrarı qurdurdu. Yol gəlmiş qoşun dincəlməyə başladı. Özü isə geri qayıdıf İsmayılın qənşərində duruf danışmağa başladı:

– Ya mürşüdüm, gördüyün bu göl adı dillərdən düşmüyən Göyçə gölüdü. Bu göl öz suyunu durna gözdü bulaxlardan alır. Bu göldə "Qızıl balıx" adında dünyada tayıbaravarı olmuyan balıxlar var. Çox şahlar, sultannar o balıxdan ötrü sinoy gedillər. Deyillər bu göldə bir erkək dərya atı da var. Bu at hər yeddi ildən bir yaz vaxtı sulardan qırağa çıxır, ilk rastına çıxan ilxıda bir madyana yaxınnaşır və dərhal da geriyə qayıdıf suların qoynunda görünməz

olur. Əgər bu dəniz ayğırından əmələ gələn kürük doğulan günnən sonra qırx gün müddətində qarannıx yerdə saxlanarsa, daha doğrusu, işıx üzü görməzsə bu dayçanın qanadları olar. Ona quş da çatarmaz. Ya Mürşüdüm, bu gözəl gölün başqa başqa bir sirri də var. İsmayıl dedi:

– Nədi o sirr?

Lələ dedi:

– Gedək göstərim.

Onnar birrikdə gölün sahilinə endilər. Lələ yerdən bir daş götürüb gölün suyuna batırdı və qarşdakı qayaya atdı. Daş qayaya dəyən kimi yapışf orada qaldı. Bunu görə İsmayıl lap mat-məhəttəl qaldı. Özü də bir neçə daşı gölün suyuna batırif qayaya atdı. Atdığı daşların hamısı yapışf qayada qaldı. İsmayıl soruşdu:

– Lələ, bu möcüzəli yerin adı nədi?

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, bu adı sən qoyajaxsan!

İsmayıl dodaqaltı bir neçə dəfə öz-özünə "at daşı", "at daşı" dedi. Sonra üzünü ləliyə tutuf söylədi:

– Lələ, qoy bu yerin adı "At daşı" qalsın.

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, bunnan da gözəl ad ola bilərmi?

Onnar geriyə, çadıra qayıtdılar. Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, Göyçənin başqa bir sirri də var.

İsmayıl dedi:

– Lələ, o möcüzələri, o sirrəri də söylə.

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, Göyçədə "Qoşabulax" addanan bir yer var. Hər yeddi ildən bir, geje vaxtı göylərdən bu bulağa bir göz qırpımında nur axır. Bu nurun təsirinnən bulağın suyu aşf-daşır, köpüklənir. Həmin vaxt hər kim bu sudan işsə, onun köpüklü suyunda çimsə ömrü boyu naxoşdamaz, gözəl səsi, qulaq batıran nərəsi olar, onun qollarının güjünə güj çatmaz.

İsmayıl dedi:

– Lələ, bu xoşbəxtliyə kimsə çatıfı mı?

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, eşitməmişəm.

İsmayıl dedi:

– Bəs bu düşərgə saldıığımız yerə niyə "Qarannıx" deyillər?

Lələ dedi:

– Bu sıra dağlar o qədər ujadı k1, axşama hələ xeyli qalmış, gün batmamış bu yerrərə kölgə düşür. Uzaqdan buralar qarannıx görünür. Ona görə də buraya "Qarannıx" deyillər.

İsmayıl dedi:

– Gəl söhbətimizin davamını saxlıyax sonruya. Durmax vaxtı döyül. Başımız söhbətə qarışar, vaxt ötər gejkərik. Allah qoysa, o qədər boş vaxtımız olajax k1. Gəlişimiz barədə Miskin Abdala xəvər göndərmək lazımdı.

Lələ dedi:

– Düz buyurursan, ya mürşüdüm.

Hüseyn Lələ bəy İsmayılın göstərişinnən bir neçə nəfər atdı seçif Miskin Abdala xəvərə göndərđi. Atdılar yol getməkdə olsunnar, eşit Göyçə camahatınnan. Bir səhər adamlar qalxıf gördülər ki, Göyçəyə "Qarannıx" tərəfdən xeyli qoşun-ləşkər varid oluf. Camahat elə hesab elədi ki, yurddarına düşmən ayax basıf. Oydu ki, hər kənddə, hər kəsəkdə, hər ovada özünə gümanı gələn qeyrətdi oğullar dərhal dava livasını geyif ata süvar oldular. Gəldilər görsünnər ki, ağsaqqalları nə deyir bu işə. Davaya başdasınnarmı? Miskin Abdal gördü kü, yurduunun oğulları dəstə-dəstə axışıf gəlir. Bir azdan o qədər adam toflaşdı k1, ota, suya san varıydı, onnara yox. Özü də elə silahlanmışdılar k1, heş Rüstəm-Zalın da bunnara güjü çatmazdı. Altdan geyinif, üstdən qıfillanmışdılar, üstdən geyinif altdan qıfillanmışdılar. Hər birinin də gözdərinnən qan damırdı. Elə bir himə

bəndiydilər ki, düşmənin hər tikəsini bir dərəyə səpələsinnər.

Miskin Abdal dünyagörmüş, çox hadisələrin şahidi olmuş bir adamıydı. O, qoşuna göz gəzdirif dedi:

– Uşaxlar, gəlin bir az səvirri olax. Biz tələsiklik eliyif özümüzü düşmən üstünə gedən kimi göstərərək. Birdən gedif görərək ki, gələn dostumuzdu. Utanif, xəcalət çəkərək. Gəlin qavaxca adam göndərif məsələdən hali olax. Görsək ki, gələn yağdı, onda davamız davadı.

Miskin Abdalın bu məsləhətinnən sonra hamı sakit-dəşdi. Tez bir neçə adam ayırif həmin yerə yola saldılar ki, örgənsinnər, bu gələn qoşun kimindi, nə məqsədnən gəlif?

Atdılar bir az gedənnən sonra bir də gördülər ki, qavax tərəfdən bir-neçə atdı onnara tərəf gəlir. Onnar yaxınnaşif salam verdilər, əleyk alannan sonra bildirdilər ki, bizi qoşun böyüyü göndərif. Onun bu elin ağsaqqalı Miskin Abdala ismarıcı var, onu çatdırmalıyız. Gedənnər mənzil başına çatmamış həmin atdılarınan birlikdə geriyə qayıtdılar. Miskin Abdal, bir də qoşun əhli gördü kü, göndərdikləri atdılar budu yoldan yarı-yarımqıq qayıdılar, özü də yannarımda daha bir neçə atdı var. Axır onnar gəlif çatdılar, salam verif, əleyk aldılar. Qonaxlardan biri qavağa yeriyif dedi:

– Bizə, bu elin ağsaqqalı Miskin Abdal lazımdı.

Miskin Abdal bunu eşidif qoşunun arasınnan çıxıf mehriban-mehriban dedi:

– Əvvəla, siz burya xoş gəlif, səfa gətirifsiniz. İkincisi, axtardığınız Miskin Abdal mənəm. Nə sözünüz varsa, deyin, qulağım sizdədi.

Həmin adam dedi:

– Bizi buraya Şeyx Heydər oğlu İsmayıl göndərif. Bu qoşun da onundu. Biz də onun adamlarıyız. Sizdəərə xəvər göndərdi ki, narahat olmasınnar, dost elinə dostdar qonax gəlif.

Bu xəvəri eşidəndə elə bil Miskin Abdalın üstünnən bir ağır dağ qalxdı, başınnan duman ayazıdı. Qoşun əhli də

rahat oldu, əllər qılınşdarın dəstəsinnən çəkildi. Hamı bu işə çox sevindi. Ən çox sevinən Məhəmməd kişi ydi. O, irəli yeriyif oğluna dedi:

– Oğul, bilirsənmi İsmayıl kimdi? O bizim dədə-bava dostumuz Şeyx Heydərin oğludu. Dayıları İsmayılın anasını, dədəsini, qardaşdarını qətlə yetirdi. Dostdarı güjnən İsmayılı onnarın qılincinin ağzınnan qaçırdı, aradan çıxarda bildilər. İndi bu həmin İsmayıldı. Sən onun pişvazına, özü də əməlli-başdı çıxmalısən. Onnarı qonaq dəvət elə. Yolunuzu gözdüyürük.

Bunu eşidən Miskin Abdal gələn atdıllara dedi:

–Siz gedin, biz də indijə gəlik.

Atdılar atlarını dörd nala geriyə çapdılar. Miskin Abdal da qoşuna göstəriş verdi ki, yenidən atdansınar, birlikdə gənc İsmayılı qarşılamağa gedəjəklər. Atdanarkən telli sazını, bir də başqa bir saz götürüf yəhərin qantırğasına bağladı, "Haçadil" in belinə qalxdı. Miskin Abdal qavaxda, qoşun-leşkər də dalda "Qarannığ" a İsmayılı qarşılamağa yola düşdülər.

Atdılar qavaxa gəlif İsmayılı məsələdən halı elədilər, sonra Göyçə camaatının güləruz, mehriban olduxlarınnan ürək dolusu danışdılar. Miskin Abdal haqqında nə qədər tərifi sözdər vardısa, dedilər.

Gözdəri yollarda olan İsmayıl və onun qoşunu bir də gördülər ki, Göyçədən gəlennərin qavağı açıldı. Ancax lap qavaxda bir adam gəlir, boyda, buxunda hamıdan seçilir. Atı özünə, özü də atına yaraşır. Zalım oğluna baxanda adamın qarnı doyur. Özü də yəhərinin qaşınnan bir, arxasınnan da başqa bir saz asılıf. İsmayıl nə qədər göz gəzdirdi, onda qılinc, qalxan görmədi. Axı, igidin qılincı-qalxanı olar. Axı eşitmişik ki, Miskin Abdal həm də igid adamdı. İsmayılın ürəyinə dammışdı ki, bu adam Miskin Abdal olajax. O, lələsinin üzünə baxmadan, gözünü Miskin Abdaldan çəkmədən astadan soruşdu:

– Lələ, bu Miskin Abdaldı?
Lələ dedi:
– Bəli, mürşüdüm, başqa cür də ola bilməz.
İsmayıl dedi:
– Bəs onun yarı-yarağı niyə yoxdu?
Lələ dedi:
– Ya mürşüdüm, Miskin Abdalın qılınıcı-qalxanı sazı-sözüdü.
İsmayıl dedi:
– Lələ, atı da çox yaraşılı atdı. Lap özünə layiqdi.
Lələ dedi:
– Ya mürşüdüm, eşitdiyimə görə onun atı, Göyçə gö-lündəki dərya aygırınnan törüyüf.
İsmayıl maraxnan soruşdu:
– İndi bu at quş kimi uça bilər?
Lələ dedi:
– Yox, mürşüdüm, deyillər bu atın əvvəlki sahibi çox sonralar bilif ki, onun bu köhləni dəniz aygırınnan törüyüf. Onu saxlıya bilməyif, aparıf bazarda satıf. Onu da Miskin Abdal alıf.
İsmayıl dedi:
– Lələ, Göyçənin miskini, abdalı budusa, görəsən ora-nın şahı, sultanı neyədi?
– Lələ dedi:
– Yəqin ki, mürşüdümə bənzəri olar.
İsmayıl dedi:
– Heç bu da o böyük addan, sannan geri qalan döyül.
Söz İsmayılın ağzınnan təzəcə qurtarmışdı ki, Miskin Abdal öz qoşununnan baravar qonaxların baravarına çatdı. Ona İsmayılın çadırını göstərdilər. Miskin Abdalnan qoşun əhli atdan düşüf, İsmayıla təzim elədilər, qonaxlara xoş gəldin elədilər. Miskin Abdalın üz-gözünən, baxışdarınnan yağın nur İsmayılı ovsunnamışdı. O, şəstnən ayağa qalxıf Miskin Abdala tərəf addımladı. Miskin Abdal da ona tərəf

gəldi. İsmayılı doğma balası kimi bağına basıf üz-gözünnən öpdü. İsmayıl da onu qucaqladı, əlini öpüf, alnına qoydu. Hamı bu mehriban görüşə mat qaldı. Miskin Abdal atının yəhərindəki ikinci sazı gətirif İsmayıla bağışdadı. İsmayıl bunnan çox xoşhal oldu. Sonra öz sazını sinəsinə basıf, görək şəninə qoşduğı "İsmayılı" saz havası üstündə əziz qonağına necə xoş gəldin elədi:

Vədə verdiyin ilqara,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!
Göyçə addı bu diyara,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!

Bura gələn bir də gələr,
Qəm çəkənin üzü gülər,
Pişvazına çıxıb ellər,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!

Sazın-sözün sirri burda,
İgid olan qalmaz darda,
Sana sadıq olan yurda,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!

Bu günümüz taydır ilə,
Toy-bayramdı bizim elə,
Lalə, nərgiz gəlib dilə,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!

Bəxt yazılıf hər alına,
Bax Abdalın əhvalına,
Gözəlliklər mahalına,
Oğul, xoş gəldin, xoş gəldin!

İsmayıl Miskin Abdalın hünərinə, qabiliyyətinə, mərifətinə, qanacağına heyran qaldı. Fürsət tapıf astadan

Hüseyn Lələ bəy dedi:

– Lələ, bu ağıllı-kamallı, üzünnən nur yağan bu müdrik ağsaqqala necə müraciət eliyim?

Lələ dedi:

– Ya mürşüdüm, bu adam adı hər yerdə bəlli olan hörmətdi, böyük-kiçik yanında urvatdı bir adam, haqqın dərgahına ucalmış böyük bir övliyadı. O bütün elmlərdən halı olan məşhur bir ustaddı. Bəlkə də səhv edirəm, ustaddar ustadıdı. Yaxşı olar ki, Miskin Abdal "Ustad" deyər müraciət eliyəsən.

İsmayıl dedi:

– Lələ, çox düz buyurdun. Belə adamı ancaq "Ustad" addandırmaq olar. Hələ biz onun çox kəramətdərinnən xəvərsizik.

Lələ dedi:

– Elədi, mürşüdüm.

Söz tamama yetdi. Miskin Abdal sazını çiyinnən endirdi. Çaldığı hava İsmayılın lap sümüyünə düşmüşdü. O astaca lələdən soruşdu:

– Lələ, görəsən bu saz havasının adı nəydi.

Miskin Abdal onun pıçıltısını eşidif dedi:

– Mürşüdüm, bu saz havasının adı "İsmayılı"ydı. Sənin adına bağlamışam.

Bunu eşidəndə İsmayıl lap xoşhal oldu, dedi:

– Ustad, sağlıq olsun, vaxt gələr, əvəzini çıxarıx.

Miskin Abdal dedi:

– Oğul, mana sənin adın-sanınnan, sağlığınnan başqa heş nə lazım döyül. Mən dünyanın hər üzünü görmüşəm. Dünya malında da gözüm yoxdu. Nə qədər canımda can var, qayım-qədim dostumuzun nəslinnən olan İsmayılın yolunda hər cür qəza-qədərə, cəfaya dözəjəm. Onsuz da mən bu yolun miskini, abdalıyam. Mən bu yoldan dönən deyiləm. İsmayıl baxıf gördü kü, yox, Miskin Abdal çox ağıllı, kamallı adamdı. Hələ deyilənnərdən də artıxdı. Öz-

özünə götür-qoy elədi ki, tale ona yar olsa, əlinə bar hökmrannıx keşsə, gerek Miskin Abdal kimi bir ağıllı adam heş vaxt yadınnan çıxarmasın.

İsmayıl bu fikir, xəyalda ikən Miskin Abdal üzünü ona tutuf dedi:

– Ya mürşüdüm, sən başda olmaxnan bütün qoşun mənim qonağımdı.

Dərhal İsmayıl qoşuna göstəriş verdi. Əvvəlcə Miskin Abdalla İsmayıl, sonra hər iki tərəfin igiddəri atdandılar. Onnar qavaxda, igiddər də arxalarınca Sarıyaquba doğru yol başdadılar. Gün hələ varkən Basarkeçəri keçif Sarıyaquba çatdılar. Onnarı hamıdan əvvəl Miskin Abdalın atası Məhəmməd kişi qarşıladi. Hamıya xoş gəldin elədi. İsmayılı qucaxlıyif bağına basdı. Sevincinnən gözdəri yaşardı. Oluf keçən günnəri xatırradı. Dərin bir köks ötürüf, İsmayıla dedi:

– Bala, özünü burada qəriv hesav eləmə. Sən mənim əziz dostumun, mürşüdümün oğlusan. Oluf keçənnərin hamısını yaxşı xatırrıyiram. Bizim bu dədə-baba dostduğumuzun tarixi çox qədimdi. Sənin rəhmətdik ulu bavan, Şeyx Səfiəddinnən bizim ulu bavamız, "Zərgərli" tayfasının başçısı, öz zəmanəsinin addı-sannı ağsaqqalı kimi tanınan Yaqub çox yaxın dost oluf. Sonra da bu dostduğı Yaqubun oğlu İbrahim, onun oğlu İsmayıl, onun oğlu Əli, onun oğlu, mənim bavam olan Cəfər, mən və oğlum Miskin Abdal nəsil-nəsil davam etdirmişik. İnşallah, bunnan sonrakı nəsil-lərimizdə davam etdirəjəklər.

Məhəmməd kişini bu söhbətini İsmayıl onsuz da çoxdan eşitmişdi. Məhəmməd kişi oluf-keçənnər haqqında xeyli məlumat verdi. Sonra Miskin Abdal hamıyı qonaqlığa dəvət elədi. Burada elə bir toy-büsat, elə bir çal-çağır oldu ku, rüzigarın gözü belə şadyanalıx görməmişdi. Göyçə aşıxları bülbül kimi cəh-cəh vurur, çalif-çağırıldılar. Aşıxların belə oxumağı İsmayılın lap xoşuna gəlirdi. Ürəyində götür-qoy

elədi ki, qayıdan başı bu aşıklardan bir neçəsini Təbrizə aparsın. Nə başınızı ağrıdım, o gejiyi beləyə kef-damaxnan aşdılar. Savah açılan kimi İsmayıl Miskin Abdala dedi:

– Ustad, bilirsən ki, bizim yolumuz uzaxdı. Atalar yaxşı deyif ki, yolçu yolda gərək. Sağlıq olsun, qayıdan baş belə yox, əməlli-başdı qonağın olarix, sana daha böyük əziyyət verərik.

Miskin Abdal dedi:

– Ya mürşüdüm, sizin kimilərinin əziyyətini çəkmək həmişə bizə xoşdu. Allah özü köməyiniz olsun. İnşallah, siz bu torpağa qələbəynən qayıdajaxsınız. Bir məsləhətım də var.

İsmayıl dedi:

– Ustad, nədi o məsləhət?

Miskin Abdal:

– Ya mürşüdüm, məsləhət görürəm ki, Göycənin azman, ərkən igiddərinnən də öz qoşununa qatasan.

İsmayıl Miskin Abdalın bu sözünnən çox razı qaldı. Onun sözünü yerə salmıyif öz qoşununa xeyli göyçəli igiddərin də qatılmasına razılıx verdi. Qoşun yerinnən tərپənmək istiyərkən Lələ İsmayılın qulağına astadan nə isə pıçıldadı. İsmayıl dönüf Miskin Abdala dedi:

– Ustad, biz uzax, özü də çox mühüm bir səfərə gedirik. Səfərdən qavax sənin adına olan ojağı ziyarət eləmək, o müqəddəs çanağında baxtımızı sınamaq olarmı?

Miskin Abdal dedi:

– Niyə olmur, mürşüdüm.

İsmayıl başında bir neçə adamnan "Miskin Abdal ojağı"nı ziyarət elədi. Çanağa su töküf baxtını sınaadı. Gördü kü, taxta təknəyə tökdüyü soyux su dərhal poqqa-poqqnan qaynamağa başdadı. Hamının üzü güldü. İsmayıl ucadan dedi:

– Böyük yaradanın izniynən qələbə biznəndi. Haydı igiddərim, atdanın. Bizi böyük qalibiyyət gözdüyür! Çünki biz müqəddəs bir insanın ağır ojağının adınnan döyüşdə

gedirik. İnşallah, bu torpağa xoş xəvərnən qayıdarıx!

İsmayılın bu sözünnən sonra qoşun atdandı. Bir azdan İstisu deyilən tərəfdən uja dağları aşır gözdən itdilər. Miskin Abdalın ürəyinə dammışdı ki, İsmayıl yaxın vaxtdarda xoş müjdəli bir soraxnan gələjək. Elə də oldu. Aradan bir xeyli vaxt keşmişdi. Bir də bir gün sübh vaxtı gördülər ki, qıvla tərəfdən, İsti su tərəfdən, böyük bir qoşunun uju çıxdı. Qavaxda gələnnərin əllərində bayraqlar dalğalanırdı. Göyçədən qoşuna qatılannar toy-bayramnan qoşunun qavağında gəlirdilər.

Miskin Abdalın tafşırıqnan el-ova onnarın pişvazına çıxdı. Miskin Abdalın onu belə dəm-dəsgahnan qarşılamağın görəndə İsmayılın ürəyi atdandı, üzünü Miskin Abdala tutuf ujadan dedi:

– Ustad, saz-sözün beşiyi bu Göyçə çuxuruna mütləq qələbəynən qayıtmalıydıx.

İsmayıldan bu sözdəri eşidən Miskin Abdalın ürəyi dağa döndü. Düzdü, o indiyə kimi Göyçə haqqında onnanbunnan çox ulu tərifəlayiq sözdər eşitmişdi. Ancax İsmayılın sözdəri onun üçün çox qiymatlıydı. Oydu ku, dedi:

– Ya mürşüdüm, sənin qələbən bizim baş ucalığımızdı. Sənin zəfərin bütün göyçəlilərindi. İlk dəfə sənin ağzınnan eşitdiyim "Göyçə çuxuru" sözü mənim çox xoşuma gəldi. İzin versən, sinəmdə təzəcə yaranan "Göyçə çuxuru" saz havasınnan sana öz ürəyimdəkiləri bəyan eliyərdim.

İsmayıl həvəsnən dedi:

– İzindi, ustad, de gəlsin.

Miskin Abdal sazı köksünə sıxır zilini-zil, bəmini-bəm elədi. Aldı görək nə dedi, biz də nə eşitdik:

Sən getdin hünərnən, gəldin zəfərnən,
Qurtardın elləri yasdan, İsmayıl.
Yolların bəzənsin xalıynan, zərnən,
Adına yazılsın dastan, İsmayıl.

Sən ki, getməmişdin nişana, toya,
Nərənə hay verdi hər dağ, hər qaya,
Səni qeyrətinnən bu qoja dünya,
Çəkirdi sınağa qəsdən, İsmayıl.

Demə ki, Abdalın meydanı dardı,
Qəlbinə Allahın sevgisi yardı,
Qolunda pələngin qüvvəti vardı,
Tülkü meydanında asdan İsmayıl.

Söz tamama yetən kimi hər yannan "Əhsən! Əhsən!" sədaları göylərə bülənd oldu. Miskin Abdal irəli yeriyif İsmayılı doğma balası kimi bağına basıf alınınan öfdü, hünərinə min əhsən dedi.

Yol boyu söhbət elədikcə gözünü Göyçənin qənirsiz gözəlliyinnən çəkmiyən İsmayıl Miskin Abdaldan soruşdu:

– Ustad, adı zaman-zaman dillər əzbəri olan bu ulu yurdumuzun gözəlliyini birə-beş artıran bu dağların, dərələrin, qayaların, təpələrin addarını deyə bilərsənmi?

Miskin Abdal dedi:

– Ya mürşüdüm, istisular qaynayan dağlardan bu üzə aşdığınız yer "Uca dağ"ın ətəyidi. Bunnan o yana gördüyün geniş çəmənlik Tərsə qoruğudu. Burya yağı qoruğu da deyillər. O biri dağların başında görünən o yer "Ağ qaya"dı. "Ağ qaya"nın o biri tərəfində, dərin sıx otdu-ormannı dərədə "Qoşa bulax" deyilən yer var. Özü də bu bulaxlar sınaxlıdı. İsmayıl dedi:

– Bəli, ustad görürəm, ora çənni, dumannı, çiskinnidi. Miskin Abdal yenə də söhbətinə davam elədi:

– Ya mürşüdüm, "Çənlibel"ın baş tərəfinnən görünən ucu şivri dağa "Şişılləkən" deyillər. Onnan o yana Səlimin gədiyinnən keçif bu üzə gəldiyiniz aşırımın adı "Qaran-nıx"dı.

Bu yerdə İsmayıl Miskin Abdalın sözünü kəsif dedi:

– Ustad, Qarannıxnan Göyçə gölü haqqında mana çox danışılar. Bəs bu qarşımızdakı qırmızı qayanın adı nədi? Özü də elə bil qızıldı, par-par alışıf yanır.

Miskin Abdal dedi:

– Düz buyurursan, ya mürşüdüm. Həmin qaya "Qızıl qaya"dı...

Söhbətin bu yerində İsmayıl dedi:

– Ustad, sizin bu torpax başdan-başa xəzinədi ki...

Miskin Abdal mehribannıxnan dedi:

– Elədi, oğul. Allahın böyük məhəbbətinnən yaranan bir torpağın qisməti başqa nə ola bilər?!

Qərək, beləcə şirin söhbət eliyə-eliyə Miskin Abdalla İsmayıl qavaxda, qoşun-ləşkər arxada Sarıyaquba gəldilər. Bu gəlişə görə bir toy-büsat, bir çal-çağır başdadı k1, gəl görəsən Rüzigarın gözü belə toy-bayram görməmişdi. Aşıxlarda k1, heç dincəlmək bilmirdilər. İsmayıl bilmirdi bu şənnikdə nəyə daha çox tamaşa eləsin. Bu şənniyn gözəlliyi qarışmışdı Göyçənin gözəlliyinə. Hər şey gözəllik içində itifbatmışdı. Arada İsmayıl Miskin Abdala dedi:

– Ustad, gedən baş Göyçə aşıxlarının bir neçəsini Təbrizə aparmax istiyirəm. Sən nə deyirsən?

Miskin Abdal dedi:

– Ağıllı sözə mən nə deyə bilərəm, ya mürşüdüm? Bu ara ürəyi atdanan Məhəmməd kişi söhbətə qarışdı:

– Oğul, İsmayıl, sənın ana bavan Uzun Həsən Göyçədən sarayına nə az, nə də çox, düz yüzə qədər aşıx aparmışdı. O, aşıxdan ötrü sinoy gedirdi. Tez-tez də Göyçə dağlarına gəzməyə, dincəlməyə çıxardı. Deyərdi ki, Göyçənin suyu, havası, təbiəti loğmandı, min bir dərədə dərmandı.

Bunu eşidəndə İsmayıl daha da maraxlanıf dedi:

– Atayi-mehriban, bəlkə eşitmiş olarsan. Bu gözəllik diyarının adı nədən götürülüf?

Məhəmməd kişi bir az fikrə gedif dedi:

– Oğul, bil və agah ol, Göyçə sözünü ilk dəfə dilinə gə-

tirən Həzrəti Əli oluf. Eşitdiyimə görə o, ilk dəfə bu yerə gələndə bu yerin gözəlliyinə valeh oluf. Özünən biixtiyar deyif: "bu nə Göyçək diyardı!" O vaxtdan da bu torpağın adı "Göyçə" adınan çağrılıf. Oğul, başqa cür də ola bilməzdi. Çünki bu yer, bu yurd Allah-taalanın ən xoş günündə yaranıf.

"Həzrət Əli" sözünü eşidəndə elə bil İsmayılın üstünə nur ələndi, dünya gözdərində işıxlandı. Bu torpağa olan mehri-məhəbbəti birə-yüz artdı. Bunu hiss edən Məhəmməd kişi sözünə davam eliyif dedi:

– Oğul, İsmayıl, Həzrət Əli tək cə Göyçənin adını qoymuyuf. O Göyçə gölünə qonur dəniz ayğırı, bir də dünyada tayı-baravarı olmuyan qızıl balıx kimi qismətdər də verif. Eşitdiyimə görə bir az aralıda "Qoşabulax" deyilən yerdə hər yeddi ildən bir qoşa bulaxlar Əlinin üzünün nurunna köprüyüf qaynıyır. Həmin geje onun suyunnan içif köpüyündə çimənnər xoşbaxtdığa çatıllar. Dəniz ayğırı da hər yeddi ildən bir sahilə çıxır, bir madyana yaxınnaşır. Onnan törüyən atdara at çatmaz, deyillər.

Bu söhbətdər İsmayılı elə aludə eləmişdi ki, günün haradan gəlif, hara getdiyini hiss eləmirdi. Söhbəti Miskin Abdal davam etdirdi:

– Ya mürşüdüm, ulu Tanrının eşqinnən yaranan bu diyar doğrudan da möcüzəlidi. Dünyaya qan udduran Teymurləng hər yeri viran qoya-qoya Göyçüyə gəlir. Özü də bilmədən qılincını qında saxlıyır. Qoşununa əmr eliyir ki, bu torpağı basın keçin. Teymurləng bəlasınnan belə asannıxnan sovuşduğu üçün camahat bir bayatı da qoşuf:

Teymurləng susar keçər,
Qan tökməz basar keçər,
Toy-bayramdı Göyçədə,
Ad qalar: "Basarkeçər".

Bu yer o günnən Basarkeçər addandır.

İsmayıl Göyçə haqqında eşitdiklərinnən, bu müdrik insannarın şirin söhbətdərinnən vəjdə gəldi. Miskin Abdalın üzünən yağan nur onun könlünü işıqlandırdı. Yadına dədə-bava, nəsil-nəsil davam edən dostduxları, bu illərdə qorunuf saxlanılan sədaqət, etibar düşdü. Ucadan, şövqnən dedi:

– Böyük ustadın doğulduğu Sarıyaqub kəndini bu günnən Miskin Abdala bağışdıyırım. Bu ətrafdakı daha beş kəndin vergisi də nəsilbənəsil ona çatajax.

İsmayıl üzünü Hüseyn Lələ bəy tutuf dedi:

– Lələ, Təbrizə çatıf hakimiyyəti təmin etdikdən sonra Göyçədən bir şahlıx iqamətgahı qurulmalıdı. Biz tez-tez bu torpağa ziyarətə gələjiyik. Çünki bu torpaxda Allah eşqi, Əli rəhmi, cənnət gözəlliyi var.

Sonra üzünü Miskin Abdala tutuf dedi:

– Ustad, təzə fikrə gəlmişəm. Sənin Təbrizə getməyini məsləhət görürəm. Gərək biznən Təbrizə gedəsən. Sənin kimi müdrik ağsaqqala bizim ehtiyacımız çoxdu. Biz sənnən hələ çox şey öyrənməliyik. İnşallah, hər şey Allahın buyurduğu kimi olar.

Miskin Abdal İsmayılın sözünü yerə salmadı. Yola hazırrıx gördü. On iki aşıx da seçif İsmayıla təhvil verdi. Qoşunun tərənəmək vaxtı çatanda Miskin Abdal İsmayıldan soruşdu:

– Ya mürşüdüm, indi biz Təbrizə hansı səmtdən getməliyik.

İsmayıl dedi:

– Ustad, yəqin ki, gəldiyimiz tərəfdən.

Miskin Abdal dedi:

– Ya mürşüdüm, məsləhət görürəm ki, qayıdan baş güney yolunna gedək. Zıyan çəkmərik.

İsmayıl dedi:

– Nə deyirəm, ustad, get deyirsən, gedək. Məsləhət sənindi. Böyüyün, ağsaqqalın sözünü eşidən zıyan tapmaz. Bir

halda k1, sənin kimi bir müdrik adamı eşidəsən.

İsmayıl yola düşməzdən əvvəl yenə də "Miskin Abdal ocağı"nı ziyarət elədi. Tutduğu niyyət xoş oldu; taxta çanaxda su yenə də poqqur ha poqqur qaynadı. İsmayıl buna çox sevindi. Qayıdış qoşuna əmr verdi ki, Miskin Abdal dediyi səmtdən Təbrizə doğru yol başdasın. Getmək vaxtı çatanda Miskin Abdal bir az kövrəldi, qəlbi yuxaldı. Doğma Göyçəsinnən ayrılmaq ona çox çətiniydi. Üzünü İsmayıla tutuf dedi:

– Ya mürşüdüm, doğma eldən, ovadan, yar yoldaşdan, qohum-qonşudan, tanış-bilişdən ayrılıram. Sinəmə bir neçə xanə söz gəlir. Atanızın, ulu mürşüdümüz Şeyx Heydər in adına bir "Heydəri" havası yaratmışam. İzin versəydin həmənlə sözdəri o havaynan səsdəndirərdim.

İsmayıl dedi:

– Buyur, ustad. O nə sözdü? Ustadın çalır-çağırmasına heç bir qorux, qadağa ola bilməz.

Bunu eşidən Miskin Abdal telli sazını sinəsinə sıxıf, aldı görək nə dedi, biz də deyək, eşidif feyziyav olasınız:

Halallaşib ayrılıram elimnən,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.
Doymamışam çəmənimmən, gülümmən,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.

Ömür keçif, yetmişimə çatmışam,
Yaradanın ətəyinnən tutmuşam,
Neçə ili, neçə ilə qatmışam,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.

Bu torpağın qoxusunda canım var,
Bulaxların sularında qanım var,
Qatar-qatar ağır adım-sanım var,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.

Bu torpaxda ulularım uyuyur,
Baş bədəndə, ürək canda soyuyur,
Vətən indi gözdərimdə böyüyür,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.

Miskin Abdal deyər sözün müxtəsər,
Bu dünyanı dolanmışam sərasər,
Karvan keçər, neçə mənzil yol kəsər,
Qayıdaram, qayıtmaram, ya qismət.

Söz tamama yetdi. İsmayıl gördü kü, Miskin Abdal yaman kövrəlif. Ancax deyəsən hələ sinəsindəki sözünün hamısını deyif qurtarmıyif. Ona görə də üzünü Miskin Abdala tutuf mehriban-mehriban dedi:

– Ustad, bəlkə yenə deyiləsi sözün var. Varsa, de gəlsin.

Bu təklif Miskin Abdalın ürəyinnən oldu. Sazını Göyçə həsrətli sinəsinə basıf "Miskini" havası üstündə aldı görək nə dedi:

Yaxın gəlin yaxın qohum-qonşular,
Sizə deyim indi hara gedirəm.
Kövrəlmişəm, dost, tanışdar-bilişdər,
Təbriz addı bir diyara gedirəm.

Ərənnər əlinnən badə almışam,
Söz götürüf neçə hava çalmışam,
Haqq oğluyam, haqqa meyil salmışam,
Doğru əhdə, düz ilqara gedirəm.

Dərd üstünnən dərdə dərddər yazılıf,
Ömür bağım neçə dəfə pozuluf,
Gör yoluma neçə sitəm düzülüf...
Mən Miskinəm, ahu-zara gedirəm.

Miskin Abdal sözünü tamamlyıf sazını köynəyinə qoyanda İsmayıl başa düşdü kü, ustad daha dediyini dedi.

Artıx yola düşmək məqamıdı.

Elə bu vaxt gördülər ki, göydən bir dəstə durna qatarı uçur. Onnar Miskin Abdalın başının üstünə çatanda hərəsi düm ağ bir lələk saldı. İsmayıl buna heyran qaldı. Bunu görən lələ dedi:

–Ya mürşüdüm, eşitdiyimə görə hər ilin payızında və yazında Göyçə mahalının üstündən qatarla uçan durnalardan hər biri Miskin Abdalın ziyarətghına bir ağ lələk salıf, qismət alırlar.

Bunu eşidəndə İsmayıl heyrtləndi. Bir xeyli sükutdan sonra gördü ki, daha getmək vaxtıdır.

Əmr elədi. Qoşun-ləşgər hərəkətə gəldi. Güney yolunna Təbrizə doğru yol başdadılar. Göyçədən keşdikləri hər kənddə, hər kəsəkdə onnarı toy-bayramnan qarşılıyif, böyük hörmət-izzətnən yola salırdılar. Başda İsmayıl olmaxnan Göyçədə ilk dəfə olannarın hamısı bu yerin camaatının gülər üzünə, qonaxpərvəriyinə, ürəkdən həsəd aparırdı. Kənd camahatı görəndə ki, İsmayıl öz ağsaqqalına "Lələ" deyə müraciət eliyir, başdadılar atalarına, özdərinnən böyüklərə o günən "lələ" deməyə.

Nəhayət, qoşun güney yolunna yavaş-yavaş keçif Dərəçiçək mahalının qənşərinə çatdı. İsmayıl gördü kü, bura elə gözəl bir yerdi ki, gəl görəsən. Hayana baxırsan gül, çiçək bir-birini çağırır. Quşdarın cəh-cəhinnən doymax olmur. Gözəllikdə bura heş Göyçədən də əkskik deyil.

Bunnar Dərəçiçək mahalının gözəlliyini seyr etməkdə olsunnar, eşit dərəçiçəklilərdən. Elə ki, el-obaya xəvər çatdı ki, İsmayılın qoşunu gəlif çatıf, hamı əl-ayağa düşdü. Elin ağsaqqalları, ağbirçəkləri, başbilənnəri məsləhət-məşvərətdən sonra toy-bayramnan qoşunu qarşılamağa getdilər. Onnarın ayaxları altında saysız-hesavsız qurvannar kəsildi. Bu görüş əsl el şənliyinə çevrildi. Çalan kim, oxuyan kim, oynuyan kim... Bir çal-çağır oldu ku, gəl görəsən... Biləndə ki, Miskin Abdal da burdadı, day sevincin, şaddığın həddi-hüdudu

olmadı. Bunu görəndə İsmayıl lap məhəttəl qalif dedi:

– Ustad, bunnar səni haradan, tanıyıllar. Bunnarın bu qədər hörmətini neyə qazanıfsan?

Miskin Abdal istədi ki, ağzını açıf İsmayıla cavaf versin, bu vaxt Dərəçiçəyin bir el ağsaqqalı qabağa yerişif təzim eldikdən sonra dedi:

– Oğul, bu el, bu oba Miskin Abdalı çoxdan tanıyır. O, dərəçiçəklilərin ən çox böyük ehtiram bəslədiyi müqəddəs bir şəxsiyyətdi. Bu onun Dərəçiçəyə dördüncü gəlişidi. Birinci dəfə cavannığında Təbrizə öz butasının dalınca gedəndə bu torpağa ayax basıf. İkinci dəfə butasına yetişif geri qayıdanda burada oluf. Bütün el onda iki cavanın qovuşmasına "mübarək" dedi. Üçüncü gəlişində dərəçiçəklilər onun təbliğ etdiyi şiəlik dini məzhəbi qəbul etdilər. Bu gəliş Miskin Abdalın Dərəçiçəyə dördüncü gəlişidi.

Ağsaqqal Miskin Abdalın burada böyük bir möcüzə göstərdiyinnən də söhbət aşdı. Bunu eşidəndə tez də göz-dərini çəkdi. Çünki bu adi gözdər deyildi. Bu gözdərdən qeyri-adi qüdrət boylanırdı. Üz-gözünən nur yağan bu pirani qocanın uca adı-sanı onu tamam-kamal valeh elədi.

Eşitdiklərindən vəcdə gələn İsmayıl dedi:

– Ustad, eşitdiklərim məni lap heyrətə gətirdi. Sən müqəddəs bir övliyan. Sən müqəddəs insan, əvəzsiz pir, kəramət sahibisən. Mən buna çox şadam. Sənin bu ucalığın, böyük adın-sanın mənim qolum-qanadımdı. Deyə bilərsənmi sən bu qədər ad-san, şan-şöhrətə, hətta müqəddəsliyə necə çatdın? Bunnarı sana kim ərmağan elədi?

Miskin Abdal dedi:

– Ya mürşüdüm, nəyim varsa Allahın izniynən Həzrət Əlinin köməyinnən oluf. Sonra o başdadı Həzrət Əliynən bağlı olan yuxusunu danışmağa.

Miskin Abdal danışdıxca İsmayıl da, eşidənnər də bu işə mat-məhəttəl qaldılar. Hamının heyrətdən matı-mutu qurumuşdu. İsmayıl dedi:

– Ustad, Həzrət Əli haqqında heş dəyərrə sözü olufmu?

İsmayılın bu sualı Miskin Abdalı elə bil coşa gətirdi. Sazını sinəsinə basıf dedi:

– Ya mürşüdüm, Əlini necə tanıdığımı, necə sevdiyimi, söznən desəm dilim quruyar. İzin versən, saznan deyərdim:

Ələstü rəbbi-cəm xitab olanda,
Xub qailəm o adına, ya Əli,
Sənin pənahına iman gətirdim,
Biqəraram o sevdana, ya Əli.

O, "Zey", "fey" adına, o nuri səfa,
Yetişsin şəninə hər quli-kəfa,
Varlığın mənası dini-Musdafa,
Sərxeyle-karvanın cuda, ya Əli.

Fəthi şəhri-zərrin, qatili-salsal,
Mürşüdü-Cəbrayıl, şahı-beyzaval,
Qəşəmşəm, qəzənfər, şiri-Zülcəlal,
Müsəmmasən bir Minada, ya Əli.

Əzrayıl cəngəlin cana çalanda,
Ruhlar pərvaz oluf, cəsəd qalanda,
Üz xakə döşənif zəlil olanda,
Özün yetiş o fəryada, ya Əli.

Məhşər günü özün tutarsən camı,
Tutmuş ətəyinnən niku, bad-hamı,
Seçmə muxsullardan Miskin Qulamı,
Kərəm et, kövsərdən badə, ya Əli.

Miskin Abdalın Həzrət Əli haqqında dediyi sözdər İsmayılın lap xoşuna gəldi. Ustadın kamalına, bacarığına "səd

afərin" dedi. Bu söhbətdən sonra el ağsaqqalı İsmayılı qoşununnan birrikdə nahara dəvət elədi. İsmayıl bir geje onnarın qonağı oldular. Qonaxlıxda nələr yoxuydu. Süfrələr dünyanın yüz nazı-nemətinnən ləmələm dolmuşdu. Qoşun əhli doyunca yeyif-içənnən sonra rahatdandı. Qərəz, savah açıldı. Çox qalmax olmazdı. Çünki Təbrizdə İsmayılın yolunu hamı böyük həsrətnən gözdüyüdü. Yola çıxmax məqamında Miskin Abdal üzünü İsmayıla tutuf dedi:

– Ya mürşüdüm, heç insafdan döyül, buradan sazsız-sözsüz ayrılax.

İsmayıl Miskin Abdalın bu fikrini çox bəyəndi. Miskin Abdal sazını köynəyinnən çıxartdı aldı, görək Dərəçiçək mahalına, onun bu qonaxpərvər camahatına öz ürək sözdərini neyə izhar elədi:

Bu yerin nə gözəl bir aləmi var,
Daş da çiçək açar Dərəçiçəkdə.
Hər zaman bu yerə həmdəmdi bahar,
Güllər ətir saçar Dərəçiçəkdə.

Sürüsü çaylarda su bulandırar,
Ətri, tərəvəti behişt andırar,
Gözəllər alovsuz, odsuz yandırar,
Ağıl başdan uçar Dərəçiçəkdə.

Bu yerdə qonağı əziz tutallar,
Yaxşıya sevinif, pisi udallar,
A Miskin, qannarın, qana qatallar,
Dostlar qalmaz naçar Dərəçiçəkdə.

Söz Miskin Abdalın ağzınnan qurtaran kimi hər yannan "əhsən" "əhsən" sədaları göylərə bülənd oldu. El ağsaqqalının məsləhətinnən Dərəçiçək mahalınnan da İsmayılın qoşununa igidlər qatıldılar. Onnar da Qızılbaş

papağı geyif siyirməqılinc, öz atdarına süvar oldular. Başbilənnərin öyüd-nəsihəti, Miskin Abdalın xeyir-duasının qoşun-ləşkər Təbrizə doğru yol aldı.

Bir xeyli gedənnən sonra gəlif, Dərələyəz mahalına çatdılar. Miskin Abdal cavan vaxtı buradan keşdiyini, Dərələyəzin bir dəstə gözəlinə saz tutuf, söz qoşduğunu söylədi. İndi o vaxtdan nələ keşmişdi... Çox şeylər dəyişmişdi. Ancax Dərələyəzin gözəlliyi öz yerində qalmışdı. Buranın da adamları İsmayılı təmtəraxnan, toy-düyünnən qarşıladi. Burada da bütün qoşuna yaxşı yemək-işmək verdilər. Mənəm-mənəm deyən iyid, pəhlivan cüssəli oğlannar gəlif Qızılbaş qoşununa qoşuldular. Bir gün dincələnnən sonra İsmayıl öz qoşun-leşkərinə yenə də Təbrizə doğru yol başdadı. İsmayıl tez-tez Miskin Abdala tərəf baxırdı. Hiss eliyirdi ki, Miskin Abdal İsmayılın ürəyinnən keçənnəri bilir. Ona görə istər-istəməz sazı köynəyinnən çıxardıf dedi:

– Ya mürşüdüm, buradan sazsız-sözsüz ötüşsək el bizi qınıyar.

İsmayıl sevincək dilləndi:

– Elədi, ustad.

Miskin Abdal dedi:

– İndi ki, belə oldu, onda bir "Sultanı" havası üstündə görüm Dərələyəzi neyə vəsv eliyə biləjəm.

İsmayıl soruşdu:

– Ustad bu nə havadı?

Miskin Abdal qürurnan dilləndi:

– Ya mürşüdüm, bu saz havası Şeyx Heydərin oğlu Sultanəlinin adnadı.

Qardaşı Sultanəlinin adını eşidəndə İsmayıl kövrəldi, gözdəri doldu. Özünü o yerə qoymuyuf dedi:

– Çal, ustad, çal.

Miskin Abdal telli sazını sinəsinə müstəkəm eliyif, aldı görək nə dedi, bu yurdun tərifi necə verdi:

Yaxşı ki, güzarı saldıx bu yerdən,
Özgə növrağı var Dərələyəzin.
Şahlara layixdi hər mina gərdan,
Eldə sorağı var Dərələyəzin.

Bülbülü oxuyar güllü budaxda,
Söhbəti dolaşar dildə, dodaxda,
Düşməne bac verməz çətin ayaxda,
Yarı-yarağı var Dərələyəzin.

Miskin Abdal deyər şux gözəllidi,
Adamlar xoşxislət, xoş əməllidi,
Ojağı, tüstüsü elə bəllidi,
Sönməz çırağı var Dərələyəzin.

Miskin Abdal sözünü tamama yetirif sazını köynəyinə qoydu. Mahalın ağsaqqallarının, ağbirçəklərinin xeyir-duasından dəstə-dəstə növcəvan igiddər Qızılbaş əsgərlərinin paltarlarının geyinif bellərinə qılınc, əllərinə qalxan götürüf qoşuna qatılıf, Təbriz deyif yol başdadılar.

Qoşun az getdi, çox getdi İrəvan düzənniyinə yetişdi. Buradan Ağrı dağı aydınca görünürdü. Miskin Abdalın ilham pərisi genə ona qonax gəldi. Özü də bilmədi sazı köynəyinnən havax çıxardıf sinəsi üstünə neyə qaldırdı. Bunu görə İsmayıl Miskin Abdalı dinnəmək üçün qoşuna dayanmaq əmri verdi. Miskin Abdal bir qoşa dayanan Ağrı dağına nəzər saldı, bir də İsmayıla baxdı. Onun qardaşdarını yanında görmüyüf pis oldu. Öz-özünə dedi:

Ey dili qafil, qardaşdarı sağ qalsaydı, yanında olardı, o da Ağrı dağı kimi daha vüqarrı, daha məğrur, daha ehtişamlı görünərdi. “Nəhlət şeytana, nəhlət mərdimazara” – deyif, İsmayıla üz tutdu:

– Ya mürşüdüm, bu dünyanı yoruf yola salan, sirri bilinməyən bu qocaman Ağrı dağına deyiləsi ürəyimdə bir

qatar sözü var. İzin versən onu deyərdim. Özü də səsləndirdiyim bu saz havasının adı "İrvahamı"dı. Sənin kiçik qardaşının adınadı.

Miskin Abdal gördü kü, İbrahim adını eşidəndə İsmayılı yenə qəm, kədər çuğladı. Ona görə də tez saza dəm verdi:

Dayanıbdır mətin, qoşa,
Şah vüqarrı Ağrı dağı.
Bir qüdrətdi başdan-başa,
Bar-baharrı Ağrı dağı.

Başda Nuhun gəmisini var,
Ətəyində zəmisini var,
Tarixində qəm izi var,
Boran-qarrı Ağrı dağı.

Mövlam verif sirri pünhan,
Səcdəsinə gəlir cahan,
Abdal kimi sürür dövrən,
Etivarrı Ağrı dağı.

Söz tamam olan kimi, qoşun öz yoluna davam elədi. Elə ki, gəlif Naxçıvana çatdılar, bir də gördülər ki, dağların arasından bir atdı onnara tərəf elə gəlir, elə gəlir, elə bil kamannan qopmuş oxdu. Atı da, özü də qan-tərin içindədi. Bunu belə görəndə İsmayıl göstəriş verdi ki, qoşun dayansın. Yaqın bir xəvər var.

Atdı bir təhər özünə gəlif dedi:

– Amandı, çox irəli getmiyin. Neçə gündü kü, bu dağlarda, bu dərələrdə sizin yolunuzu gözdüyürəm.

Baxdılar k1, atdının dili topux çalır, danışmağa taqəti yoxdu. İsmayıl dedi:

– Ona su verin, özünə gəlsin görək nə oluf, nə demək

istiyir, nə xəvərnən gəlif?

Tez atdıya su verdilər. O toxtduyuf dedi:

– Ya mürşüdüm, qurumsax Əlvənd Mirzənin qoşunu bax, o görünən dağın dalında, qayalıqların arasında gizdənif sənin yolunu gözdüyür kü, qəfildən üstünüzə atılıf sizi məhv eləsin. O namərd həm də möhkəm silahlanıf. Ehtayatdı olun.

İsmayıl dedi:

– Atdıyı nəzarətdə saxlıyın. Bir adam gedib xəlvətcə örgənsin, görsün atdı düz deyir, yoxsa yalan. Bəlkə atdı bizi Əlvənd Mirzə kimi tülkünün tələsinə salmax istiyir. Bunu eşidən atdı hönkür-hönkür ağıya-ağıya dedi:

– Dədəmin goru haqqı düz deyirəm. Gedin yoxluyun.

Hüseyn Lələ bəy dərhal bir adam göndərdi. O xəvər gətirdi ki, bəli, atdı düz deyir. Əlvənd Mirzə öz başının dəstəsinnən qavaxda pusqudadı.

Bunu eşidəndə İsmayılın göstərişinnən atdı azad olundu. Ancax o geriyə getmədi. Xahiş elədi, yalvardı ki, onu da özdərinnən aparsınlar. İsmayıl razı oldu. Sonra göstəriş verdi ki, qoşun döyüşə hazır olsun. Bu vaxt Hüseyn Lələ bəy dedi:

– Ya mürşüdüm, gejiyi gözdüyək, Əlvəndi özümüz mühasirəyə alıf məhv eliyək.

İsmayıl bir az kinni-küdurətdi səsnən dedi:

– Əlvənd Mirzə kimi bir çaqqalın üstünə geje getməyin özü də bir kişilikdən döyül. Onda olarıx biz də Əlvənd Mirzənin tayı. Kişi öz qeyrətini döyüşdə göstərər. İndi görərsiniz bizim qoç igiddər Əlvənd Mirzə kimi qor-qoduğun özünə, başının dəstəsinə neje divan tutur. Onda görəllər analar necə oğlanlar doğuf. Hər gədə-güdənin qavağından qaşsax, onda hamı bizi söyər.

İsmayılın əmrinnən qoşun irəliyə doğru yola düzəldi. Elə ki, gəlif Əlvənd Mirzənin gizdəndiyi dağa çatdılar, hamı döyüşə hazır dayandı.

Bir az irəli gedəndə gördülər ki, arxa tərəfdən səs-küy

qopdu. Elə İsmayla da bu lazımıydı. Qızılbaş qoşunu düşdü Əlvənd Mirzənin quldur-qaçax dəstəsinin üstünə. Şərur düzündə onnarı qannarına qaltan elədilər. Qırılan qırıldı, əsir düşən əsir düşdü, güj balaynan qaça bilən də qaçır gözdən itdi. Əlvənd Mirzəni də diri tutdular. Əlvənd Mirzə nə qədər yalvardısa, xeyri olmadı. İsmayıl dedi:

– Görürəm, ustadın Əlvənd Mirziyə deməyə sözü var. Qoy o sözünü deyif qurtarsın, sonra onun layixli cəzasını verərsiniz.

Bunu eşidəndə Miskin Abdal "Heydəri" havasınnan aldı görək Əlvənd Mirzənin tərifi ni neyə verdi:

Duruşu oxşuyur quldur-qaçağa,
Nə pis günə qaldı halı Əlvəndin,
Kim dedi dava sal nadan, alçağa?
Söküldü, qalmaqalı Əlvəndin.

İşdədi qılınşdar, nərə bir yana,
Qaşdı sağ qalannar hərə bir yana,
Əzilən dəymişi hələ bir yana,
Töküldü, qalmaqalı Əlvəndin.

Bu dünya varına nələrini satmır,
Qırır dağıtmağa gejdə də yatmır,
Bir zənən olmağa bunnarı çatmır:
Tumanı, yaylığı, şalı Əlvəndin.

Özünə güvəndi, unutdu haqqı,
Birdən tənəzzülə döndü taraqqı,
Kişilik adına qalmaqalı haqqı,
Yaman əldən getdi dalı Əlvəndin.

Abdal deyər, vurun burnuna kötək,
Xisləti qırıxdı, mayası kəpək,

Nejoldu ulduza hürüyən köpək,
Soyudu yalaxda yalı Əlvəndin.

Bu sözdəri eşidəndə hər yannan gülüş səsdəri eşidildi. Əsgərrər gülməkdən uğunuf getdilər. Əlvənd Mirzənin bir layiqli cəzası varıydı, onu da cəllad bilirdi. İsmayılın bir himi ilə bayax ha Əlvənd Mirzə cəlladın əlində cəhənnəmə vasil oldu. İsmayıl dedi ki, onnara xəvər gətirən atdıya da qalxan-qılınc verif özdərinnən ayırmasınnar.

Beləliklə, İsmayıl bu döyüşdən də qələbəynən çıxdı. Onnarın Şərur düzündə Əlvənd Mirzə kimi bir qurumsağa qalib gəlif, məhv eləməsi, tez bir zamanda hər yana yayıldı. Qoşun Naxçıvana tərəf üz tutdu. Nəhayət, gəlif Naxçıvana çatdılar. Miskin Abdal İsgəndər bəyi soruşdu, dedilər ki, çoxdan rəhmətə gedif. Miskin Abdal onun ruhuna dualar oxudu. Sonra kim olduğunu dedi. İsgəndər bəyin uşaxları Miskin Abdalı qucaxlıyif əllərinnən öpdülər, onu duz kimi yaladılar. İsmayıl ilə də böyük hörmət-izzətnən xoşgəldin elədilər. Bütün qoşun-leşkərə böyük ziyafət verdilər. İsmayıl Naxçıvan əhlini bu qonaxpərvərriyinnən çox razı qaldı. Təbriz İsmayıl üçün möhkəm darıxırdı.

Qoşun Naxçıvannan bir azca aralanmışdı ki, bir də gördülər qavaxdan bir dəstə atlı onnara tərəf gəlir. Yaxınlaşanda Miskin Abdal qaçax Mehtiyi tanıdı. Atdan düşüf onun yanına getdi. Mehti çox yaşdaşmışdı. Deyəsən köhnə dostunu anşırda bilmədi. Miskin Abdal onnan soruşdu:

– Sən qaçax Mehti deyilsənmi?

O bir az duruxannan sonra dedi:

– Bəli, Mehtiyəm.

Miskin Abdal dedi:

– Məni tanımadın? Mən Miskin Abdalam.

Qaçax Mehtinin sevincinnən gözdəri doldu. Ağlamsı-nıf Miskin Abdalı bərk-bərk qucaxlıyif bağına basdı. Onu duz kimi yaladı. Miskin Abdal İsmayılı nigaran qoymamaq

üçün cavannığında butasının dalınca Təbrizə gələrkən qaçax Mehtinin onu neçə dəfə ölümünən qutardığını, İlan Mahmudu neçə öldürdüyünü, nə başınızı ağrıdım, bunun qəhrəmanlıqlarını bir-bir İsmayla danışdı. Hamı qaçax Mehdinin bu mərdanəliyinə və qeyrətinə heyran qaldı. Gördülər ki, yaşı çox olsa da, qaçax Mehtinin üz gözünən kişilik, dəyanət yağır. Qolları da əvvəlki qollardı. Şir şirdi. Nə qojası, nə cavanı.

Bu tanışdıxdan sonra qaçax Mehdi İsmayla yaxınlaşdıf dedi:

– Oğul, icazə versən, dəlilərimnən mən bu gününən sənin xidmətində olarıx.

İsmayıl can-başnan razı oldu. Bir də baxıf gördü kü, Miskin Abdalın əli genə sazın köynəyindədi. Dedi:

– Ustad, o vaxt qaçax Mehtiyi necə tərif eliyifsən bizə məlum oldu. İndi də saznan-söznən qaçax Mehtiyi bizə bir daha isnad ver.

Miskin Abdal elə bil bir himə bəndiymiş. Tez sazını köynəyinnən çıxardıf sinəsinə basdı. Aldı görək "İrvahamı" havasınan nə dedi, biz də nə eşitdik:

Zaman keçif, yaş çoxalıf,
Qojalıfdı, qoçax Mehdi.
Ürəyi bir az yuxalıf,
Sənnən söhbət açax, Mehdi.

Sənə batmaz əyri, oğru,
Yaşın gedir yüzə doğru,
Yoxdu sana zaval-sorğu,
Bir ojaxsan, ojax, Mehdi.

Düşmənə vermədin aman,
Adın gəzir dildə yaman,
Söylənəjək zaman-zaman,
Keçirdiyin bu çağ, Mehdi.

Yağılara gərif sinə,
Od vurufsan dədəsinə,
Xanın, bəyin didəsinə,
Qılınc, xəncər, bıçax Mehdi.

Ucaldıfsan canda səri,
Yaxşı sözün var kəsəri,
Abdal deyər müxtəsəri,
Bir dastansan, qaçax Mehdi.

Miskin Abdala diqqətnən qulaq asan İsmayıl gördü kü, ustad burada da "dastan" sözünü işlətdi. Ona görə də səbr eləmiyif dedi:

– Ustad, sənin dastanını nə vaxt eşidəjiyik?

Miskin Abdal bığaltı qımışıf dedi:

– Allah qoysa, tezdiknən, ya mürşüdüm.

Qoşun yenə də Təbrizə doğru yol aldı. Qavaxda İsmayıl, Miskin Abdal, Hüseyin Lələ bəy bir də qaçax Mehdi. Arxada da Qızılbaşların qoşun-leşkəri. Bu qoşuna uzaxdan baxanda göz qaralırdı. Artıx Təbrizə az qalırdı. İsmayıl qəsdən Miskin Abdalın sazını dilə gətirmək üçün dedi:

– Ustad, bu yerrərə bir diqqətnən nəzər sal. Gör buralar gözəldi, yoxsa Göyçə.

Bunu eşidəndə Göyçə Miskin Abdalın gözdəri önünə gəldi. Xəyalında yola saldığı günnər oyur-oyur oyandı. Onsuz da onun üçün dünyada Göyçədən gözəl bir yer, bir məkan yoxuydu. Əlini atıf sazını köynəyinnən çıxartdı, zilə köklədi, aldı görək "Miskini" havası üstündə öz ürək sözdərini eşidənnərə neyə çatdırdı:

Ərzim alsın həm yaxınnar, uzaxlar,
Yüz dağ olsa, bizim dağa bənzəməz.
Şərbət olsa, bal olsa da bulaxlar,
Göyçədəki hər bulağa bənzəməz.

Toy-düyünü qulaxlardan silinmir,
Çal-çağırın say-hesavı bilinmir,
Qəm üstünə heç vaxt qəmlər ələnmir,
Bu növraxlar, o növrağa bənzəməz.

Almaların sarısı var, ağı var,
Meynələrin qulac-qulac tağı var,
Bu yerrərin öz bağçası, bağı var,
Heş birisi bizim bağa bənzəməz.

Günnərimiz hay-haraylı keçərdi,
Qız sevənnər toy-şərvətin içərdi,
Biçinçilər zəmiləri biçərdi,
Bu çağlarım ötən çağa bənzəməz.

Qızlar saça gül-çiçəyi düzəllər,
Cavannarın ürəyini üzəllər,
Abdal deyər naz-qəməzəli gözəllər,
Sənubər tək gül yanağa bənzəməz.

İsmayıl gördü kü, Miskin Abdal nə Göyçəsini, nə də yaş ötuf keçsə də Sənubərini heç cürə unuda bilmir. Ürəyinnən onun bu sədaqətinə, etibarına səd-afərin dedi.

Nəhayət, qoşun təmtəraxnan Təbrizə daxil oldu. Yollara xalça döşənmişdi. Şamlar az qala dünyanı işıxlandırdı. Hər yanda bir toy-büsat, bir çal-çağır oldu ku, gəl görəsən. Elin adətinə görə İsmayıl qırmızı geyinif şahlıx tacını başına qoyuf taxta əyləşdi. Şahlıx şərvətini Miskin Abdalın əlinnən alıf nuş elədi. Şaha ilk xeyir-duanı Miskin Abdal verdi. Təbriz coşa gəlmiş bir ümman kimi coşuf çağlıyırdı. Sarayda bir toy-bayram, bir vur çatdasın varıydı k1, gəl görəsən. Aşıxlar da k1, heş kəsə aman vermirdilər. İsmayılın özünnən Göyçədən gətirdiyi on iki aşığın sazı-avazı, zəngülələri bütün Təbrizi başına götürmüşdü. Bu şadyanalığa dünyanın hər ye-

rinnən qonaxlar təşrif buyurmuşdular. Elə ki, saz-söz meydanı Miskin Abdala verildi, hamı susdu. Miskin Abdal meydanın bir başına getdi, bir bu başına gəldi, telli sazını sinəsinə basıf, aldı görək nə dedi:

Bu tac, bu taxt qılsın vəfa,
Şıx oğlu Şah İsmayıla,
Xızır Nəbi, ol Mustafa
Olsun pənah İsmayıla.

Haxdan yerə gəlir bir səs:
Bəxtin üzü dönməsin tərs.
Qır qazana düşər nakəs,
Etsə günah İsmayıla.

Abdal telə mizrab vurur,
Gün gələr ki, dastan qurar,
Yerdə Əli kömək durar,
Göydə Allah İsmayıla.

Miskin Abdal əlini sazdan ayırmamış hər yannan "afərin", "əhsən" səsdəri göyə bülənd oldu. İsmayıl ayağa qalxıf ucadan dedi:

– Məni istiyən, ustada xələt.

Şah İsmayılın ağzınnan bu söz çıxmamış meydana bir xələt, bir nəmər töküldü kü, gəl görəsən. Qızıl pul, başqa hədiyyələr meydanda üst-üstə qalaxlandı. Bunu görən Miskin Abdal şahın qarşısında təzim eliyif dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun. Mənim dünya varında tamamım yoxdu. Hörmət-izzətinə görə var ol, səni min yaşa. Məsləhət görürəm ki, yığılan bu nəmər kasıf–kusuva paylansın.

İsmayıl üzünü Hüseyin Lələ bəy tutuf dedi:

– Lələ, düz deyirmişsən, doğrudan da Göyçənin miskini də, abdalı da şahlığa layiq admlardı.

Sonra üzünü Miskin Abdala çevirif dedi:

– Ustad, məsləhətinə görə var ol. Dediklərini qəbul eliyirəm. İndi keçək başqa məsələyə.

Miskin Abdal soruşdu:

– Qibleyi-aləm, nədi o məsələ?

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad, oxuduğun tərifdə yenə "dastan" sözünü işlətdin. Allah qoysa nə vaxt bir dastan eşidəjiyik?

Miskin Abdal dedi:

– Şah sağ olsun, darıxmaq lazım deyül. Vaxtı çatanda şahımızın adına layiq bir dastan danışajam. Təki sən sağ ol. Sənin sayəndə hələ çox işdər görəjiyik.

Şah İsmayıl soruşdu:

– Ustad, bu günkü çalif-çağırmağın qurtardı?

Miskin Abdal təmkinnən dedi:

– Xeyr, qibleyi-aləm, qurtarmayıb. Hələ şahımızın adına bir saz-söz bəxşişim də var.

Şah İsmayıl dedi:

– Nədi o bəxşiş?

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, indi sənin adına layiq bir "divani" çaliv oxuyajam.

Bu sözü eşidəndə Şah İsmayıl maraxnan soruşdu:

– Ustad, divani nədi?

Miskin Abdal:

– Qibleyi-aləm, divani sazın-sözün övliyasıdır.

Şah İsmayıl təəccüfnən:

– Divani sazın-sözün övliyasıdır?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli, qibleyi aləm.

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad, onda bu divaninin adı nədi?

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, bu divaninin iki adı olajax.

Şah İsmayıl soruşdu:

– İki adı olajax?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli, hökmdar.

Şah İsmayıl dedi:

– O addarı qavaxcadan deyə bilərsənmi?

Miskin Abdal dedi:

– Niyə deyə bilmirəm, hökmdar.

Şah İsmayıl dedi:

– Onda de gəlsin.

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, saz-söz sənətində divani ilk dəfə çalınıf oxunduğu üçün adını "Baş divani" qoymuşam. Buna həm də şahımızın ad-sanına, şərəfinə layiq olaraq "Şah divani" də demək olar.

Bunu eşidəndə Şah İsmayıl çox xoşhal oluf dedi:

– Yaxşı, ustad, bəs ilk divaninin sözü nejdə?

Miskin Abdal sazı sinəsinə alıf dedi:

– Qibleyi-aləm, çalıb, oxuyaram, bilərsən. Bunu deyif telli sazını dilə gətirdi.

Könülləri rıqqətə gətirən bir avaznan "Şah divanisi" üstündə çaliv-oxumağa başdadı:

Bey bismillah əzbərimdi, hey xudadan ya Əli,
Ən ibtida gəldi səda, ərşi-ə"ladan, ya Əli,
Badi sərsər, lohu qələm, oldu dünya olmamış,
Bir Cəbrayıl qalxdı göyə, ol dəryadan, ya Əli.

Səlli-aləm, mahi aşkar, zülmətdən var pərdəsi,
Sey sirridən səda gəldi, Cəbrayıl çəkdi bəhsi,
Həqiqəti düz bilmədi, tərsə döndü kəlməsi,
Alışıf yandı şahpəri, oldun fərman, ya Əli,

Yandı şahpər, endi suya nələr gəldi yadına,
Xaki kəlam verdi salam, yetişdi muradına,

Haqq-taala özü dedi rəhmətdər ustadına,
Hər tərəfdən səda gəldi, əhsən, əhsən, ya Əli.

Hər kəlməndə tərif edir, qur"anda ayət səni,
Cəmi aləm övliyadı, yazır əhli-zat səni,
Həbib özü tərif edir külli-vilayət səni,
Zahirdə təvəllüdsən, sirri-Sübhan, ya Əli.

Göyçəlidi Miskin Abdal, yoxdu heç bir günahım,
Hər kəlmədə, hər ayədə sən ol mənim pənahım,
Puli-sirat, haqq divandı ol xudadan köməyim,
Vəli sənsən, vəkil sənsən, şiri yəzdan, ya Əli.

Söz tamama yetəndə heyrətdən yerində qalmış şah irəli yeriyif meydanda Miskin Abdal qucaxlıyif bağına basdı. Hər yannan alqış sədaları ucalıf göylərə bülənd oldu. Məclisə toplaşannarın çoxu başqa ölkələrdən olduxlarınnan əvvəlcə bu adamın kim olduğunu öyrənmək istədilər. Biri şahdan icazə alıf soruşdu:

– Aşix, sən hardansan?

Aşix sözünü eşidəndə Şah İsmayıl özü ayağa qalxıf dedi:

– Ay camaat, çoxda ki, Miskin Abdal gözəl saz çalıf-oxuyur. Bilin və agah olun o böyük şairdi, əsil haqq aşığıdı. O heş kəsə bənzəmiyən ustad sənətkardı. Harada doğulduğunu, haralı olduğunu o özü deyəjək .

Miskin Abdal məclisin tən ortasında sazını köksünə sıxıf aldı görək nə dedi:

Mən aşix, göycə dənəm,
Kim görüb Göyçədə nəm,
Hər kəsin öz eli var,
Mən ulu Göyçədənəm.

Alqış sədaları dünyaynan bir oldu. Miskin Abdal elə bil öz sazınan, sözünnən bütün məclisi ovsunnamışdı. Şah da özünü göyün yuxarı qatdarında hiss eliyirdi. Vaxtın necə keşdiyini yadına salan yoxuydu. Hamı istiyirdi ki, Miskin Abdal danışsın, çalíf-oxusun, onnar da şirin-şirin qulaq assınnar.

Bu ara məclisdəkilərdən biri icazə alíf dedi:

– Ustad, haralı olduğunu bildik. Deyə bilərsənmi, hansı məzhəbə, hansı məsləkə qulluq eliyirsən?

Miskin Abdal dedi:

– Onda qulaq as:

Anadan pür kamal oluf,
Şəriətə tapınmışam.
Din yolunda abdal oluf,
Təriqətə tapınmışam.

Miskin günüm gəlməz saya,
Qismətimdi ismət, haya,
Qulluq edif tək xudaya,
Mərifətə tapınmışam.

Miskin Abdal tanrı qulu,
Qəlbindədi haqqın yolu,
Ululardan daha ulu,
Həqiqətə tapınmışam.

Bunu eşidənnər gördülər ki, yox ayə, bu haqqı aşığı kimi ərşdən-kürşdən danışır. Ariflər də o saat başa düşdülər ki, Miskin Abdala vergi verilif. Özü də maşallah, yaşı yetmiş olsa da, elə qıvrax hərənr ki, elə bil on dörd yaşında cavan oğlandı. Nə qədər çalíf-çağırırsa, yorulmur ku, yorulmur. Hamı başa düşdü kü, o adi insan döyül, övliyadı, pirdi, ojaxdı. Bu vaxt cavan bir aşix onun əlinnən öpüf yazıx-yazıx dedi:

– Ustad, başına dönüm, dədənə qurvan olum, atam-anam sana fida olsun, mən əlimə təzə-təzə saz götürüf, aşılıx eləmək istiyirəm. Ancax bilmirəm aşix necə olmalıdı ki, onun el içində hörməti olsun.

Miskin Abdal dedi:

– Bala, bunu çox sən kimilərinə demişəm. İndi deyim sən də eşit. Amma bu sözdərimi sırğa elə qulaxlarınnan as. Bunnarı unutsan aşix olmuyajaxsan:

Aşix, kəşt eliyif ağır elləri,
El içində namus, arı unutma,
Hər yanı gəz, təmiz saxla adını,
Dost yanında etivarı unutma.

Halal mala haram qatmax nə lazım?
Hədər yerə kaman atmax nə lazım?
Hər yetənə yalan satmax nə lazım?
Əhd-peymanı, düz ilqarı unutma.

Miskin Abdal, bir qonaxsan dünyada,
Könlün bir dəryadı, ürəyin ada,
İstəsən ki, yetişəsən murada,
Yaş torpağı, dar məzarı unutma.

Söz tamama yetənnən sonra gördülər ki, budu ey, geje lap arxada qalır, xoruzdar bannaşır, dan yerinə də səda düşüf. Şahın göstərişinnən məclis dağıldı. Miskin Abdal da sarayda öz yerində dincəlməyə getdi. Elə gözüne təzəcə yuxu getmişdi ki, qəflətən ayıldı. Nə qədər elədi yuxusu gəlmədi ki, gəlmədi. Çar-naçar qalxdı. Bir az var-gəl elədi. Sonra sazını əlinə alıf nə isə yeni bir hava çalmağa başdadı. Miskin Abdalın başı saza yaman qarışmışdı. Şah İsmayıl da şirin-şirin yatırdı. Birdən qulaxlarına saz səsi gəldi. Elə bildi ki, yuxu görür. Gözdərini açıf gördü kü, yuxu nədi, zad nədi?

Bu səs doğrudan da saz səsidir. Ancax saz elə gözəl çalınır ki, eşitməknən doymax olmur. Özü də Şah İsmayıl bu saz havasını təzə eşidirdi. O, sazın səsinə heyran qala-qala yavaş-yavaş səs gələn otağa getdi. Qapıyı açanda Miskin Abdal saz çalan gördü. Miskin Abdal şahı görən kimi mizrabını sazın telinnən ayırif ayağa qalxdı. Sazın susmasınan narahat olan Şah İsmayıl özünən biixtiyar dedi:

– Ustad, ey sazın-sözün hökmdarı, sazı susdurmaxnan mana qəsdmi eliyirsən? Sənin sazının səsinə ayılmışam.

Miskin Abdal dedi:

– Şah sağ olsun, bu havanı təzəcə çalırdım. Adını da hələ seçməmişdim. Səni oyadan bu havanı "Şah qalxdı" adlandıraram.

Şah İsmayıl başınan razılığını bildirdi. Miskin Abdal "Şah qalxdı" havasını böyük şövqnən çalmağa başladı.

Aradan bir neçə gün keşdi. Şah yenə bir məclis qurdu. Məclisdə saray əyanları, mötəbər adamlar, aşxlar, bir də çox hörmətdi qonaxlar vardı. Hamının gözü Miskin Abdaldı ki, görək çalır-oxuyurmu. Bu ara məclisin ağsaqqalı bəyan elədi ki, bu axşamkı şənliyimizin başında duran böyük ustadımız Miskin Abdaldı. Buna hamı sevindi. Miskin Abdal şahanə addımları saz çiyinidə meydana daxil oldu. Ədəfnən bütün məclisə salam verdi. Yavaş-yavaş şahın qavağına gəlif dedi:

– Qibleyi-aləm, sənin icazənlə birinci dəfə nə çalım?

Şah İsmayıl istiyirdi ki, ağzını açıf nəşə desin, bu vaxt Hüseyin Lələ bəy qavağa yeriyif dedi:

– Ustad, özün bilmirsənmi nə çalajaxsan? Şah sevəni çal. Bu sözdər Miskin Abdalın ürəyinə yatdı. İlhamı yenidən coşa gəldi. Bir az fikirə gedənnən sonra sol əlinən sazın qolunu sıxıf, sağ əlini sazın sinəsində gəzdirdi. Birdən bir tüğyan qopartdı ki, gəl görəsən. Telli saz dilə gəldi. Miskin Abdal sazı çala-çala dedi:

– Şahim, bu çaldığım təzə havanın adı da qoy "Şah

sevəni" olsun.

Hamı əhsən dedi. Miskin Abdal üzünü şaha tutuf "Şah sevəni" havasında aldı görək nə dedi:

Dostu-mehribanım, yetiş dadıma,
Səndən qeyri yox imdadım, ağlaram.
Ah çəkif dağlara salaram səda
Qohum gəlməz, gülər yadım, ağlaram.

Dəstində zülfıqar, Düdülə süvar,
Məhzərül-əcaib, bir adı Kərrar.
Müşkülə düşmüşəm, könlüm intizar,
Sən gəlməsən, ey ustadım, ağlaram.

Salma nəzərinən salma ilahim,
Dar gündə köməyim, püştü pənahım,
Ərşə bülənd olub fəryadi-ahım,
Abdaldı, Miskindi adım, ağlaram.

Qızılbaş şahı gördü kü, elinnən-gününnən ayrıldığı üçün
Miskin Abdal yaman kövrəlif. Bir də ki, yaşı o yaş döyül.
Ancax neynəmək olardı. Miskin Abdal kimi müdrək, ağıllı
bir adam ona hava, su kimi lazımıydı.

Onun könlünü almaq üçün dedi:

– Ustad, məclisdə hamının diqqəti səndədi. Adın dil-
lərdən düşmür. Özün də Göyçə kimi ağır bir eldənsən. İndi
hamı mat qalıfdı kı, görəsən Miskin Abdala bu ağılı, bu
müdrüklüyü kim verif, bu böyük ustad dərşini kimnən alıf.

Miskin Abdal sazının zilini zil, bəmini bəm eliyif aldı
görək şaha nə cavaf verdi:

Təmiz əkilmişəm, pak doğulmuşam,
Atadan-anadan lütfi-halalam.
Dərsimi hax verif, haxdan almışam,
Dilimdən əzbərdir doxsan min kəlam.

Qafdan qərar tapmış, kafdan kainat,
İsmi, feyli hərfi olmuş əslizat,
Beydən bina tutub, kaf-nundan nicat,
Yeydən bişərikdi, bişərik dilam.

Əlifdən əladı, alidən ali,
Cimdən dücəhandı, böyük calalı,
Mimdən mehribandı mərdi-mələli,
Nun-hər vaxt zəmini xəlq edif tamam.

Şin şükrü sənalar, vav vahid ismə,
Hey həlim, rey rəhim acı yel əsmə,
Zey zəlil bəndədən, sin nəzər kəsmə,
Sat sahib-ixtiyar, mən həşir qulam.

Ocazadə bir tək əhli nökerəm,
Kuyində qələndər, sinə dəftərəm,
Mimnən Məhəmmədəm, cimmən Cəfərəm,
Ləqəbi çox olan Miskin Abdalam.

Eşidənlər gördülər ki, Miskin Abdal dəryaydı, özü də uju-bujağı görünməyən bir dərya. Bu nurani kişi bütün elm-lərin açarını qatdıyıf qoyuf civinə.

Şah İsmayıl üzünü Miskin Abdala tutuf iftixarnan dedi:

– Ustad, olarmı Göyçənin gözəliyinnən bizi bir feyziyav eliyəsən?

Bu sözü eşidəndə Miskin Abdalın eşqi coşa gəldi. Meydanda bir o başa, bir bu başa gərmiş elədi, sonra gəlif tən ortada dayanıf dedi:

– Şah sağ olsun, çal-oxu deyirsən, çalım-oxuyum. Sən dediyin kimi Göyçənin gözəliyini "Göyçə gözəlləməsi" havası üstündə oxuyajam.

Şah İsmayıl dedi:

– Buyur, ustad.

Miskin Abdal başdadı çalif-oxumağa. Göyçənin gözəliyi məcəlisdəkilərə görək neyə çatdırdı, biz də deyək, siz də eşidif, şad olasınız:

Eşidin sözümlü ərzim qanannar,
Uludu, bilinməz yaşı Göyçənin,
Dünyanı ay yoruf yola salannar,
Qafdan da ucadı başı Göyçənin.

Ərənnər at çapar haradan-hara,
Köhlənnər yaraşar pəhlivannara,
Adı bəzək oluf çox dastannara,
Qədrini nə bilər naşı Göyçənin.

Xəngəli, xaşılı gəlməyif sana,
Beçə qızartması loğmandı cana,
Ballı qayğanağı hələ bir yana,
Dillərdə söylənir aşu Göyçənin.

Torpağın üstündə qızıl rəngi var,
Hər elin, ovanın öz ahəngi var,
Sanasan qurtarmaz neçə kəndi var,
Yaqutdu, qızıldı daşı Göyçənin.

Cahanda hələ də tapılmır tayı,
Xoşdu bir-birinnən ötən hər ayı,
Cənnət misallıdı baharı, yayı,
Özgə bir aləmdi qışı Göyçənin.

Mehmannar bu yurdu müqəddəs sayıf,
Bunu qanmıyannar eyləsin ayıf,
Neçə mahallara bərəkət yayıf,
Öküzü, kotanı, xışı Göyçənin.

Yazda qol çırmanar bağa, bostana,
Hər yayı bənzəyər bir gülüstana,
Payız-qış evlərdə qurular xana,
Kəsilməz il boyu işi Göyçənin.

Çörək ətirridi isti təndiri,
Baldan da daddıdı motal pendiri,
Kavavın xoş iyi tutar hər yeri,
Çəkilməz ojaxdan şışı Göyçənin.

Arı şanı neylər, qalarsa balsız,
Qərib-qürbət eldə qalmışam halsız,
Mən yaxşı bilirəm Miskin Abdalsız,
Axır gözdərinin yaşı Göyçənin.

Gördülər ki, oxuduxca Miskin Abdalın gözdəri boşalıf-dolur.

Şah İsmayıl ustadın bərk kövrəldiyini hiss eliyif söhbətin səmtini dəyişmək üçün dedi:

– Ustad, olmazmı sazı bir "Baş divanı"yə köklüyəsən.

Miskin Abdal dedi:

– Baş üstə, qibleyi-aləm. Ancax mən bu havanı həm də "Şah divanı" addandırmışam.

Şah İsmayıl dedi:

– Nolar, ustad. Qoy "Şah divanı" olsun. Sən sazını diləndir, biz də eşidək.

Miskin Abdal şahın bu sözünnən sonra sazı sinəsinə sıxıf aldı görək nə dedi:

Yazıx könlüm, nə sızlarsan, bülbülə tay olmusan,
Haçan yardan yarımısan, sevilib bay olmusan
Sən dərvişsən haqq yolunda, haqqı istə, haqqı sev,
Nə olsun ki, bel bükülüf, kamana tay olmusan.

Yar olsan da incimə gəl, ulu tanrı bağışdar,
Dərgahında ap-aydındı bu cizgilər, naxışdar,
Qoy didənnən sel-sel oluf axsın qara yağışdar,
Axır məhşər görərsən ki, köpüklü çay olmusan.

Çay olmağın paklığını, durma, yuyun, paka çıx,
Doğru-düzə yol açıxdı, nə qar, boran, nə palçıx,
Miskin Abdal, dolansan da ayaxyalın, baş açıx,
Zər qədrini zərgər bilər, zaylara tay olmusan.

Miskin Abdalın bu divanisi məclis əhlini ofsunnamışdı. Miskin Abdal bunu hiss eliyif, sazın kökünü dəyişmiyif başdadı başqa bir divani oxumağa:

Ey dost, sənin bağın cənnət, narın üzə bilmərəm,
Ha silkinəm, dəryan dərin, narın üzə bilmərəm.
“Qırqlar piri“ özü düzüf ayağıma atəşi,
Alışaram Səməndər tək, narın üzə bilmərəm.

Dərviş gərək bu meydanda qurban olsun baş-başa,
Mürşüdümnən üzüm dönməz, dünya gəlsə baş-başa
Ayaq olan uzaq olsun, yetsin gərək baş-başa,
Fələk nə vaxt sökər üzüm, narın üzə bilmərəm.

Miskin Abdal, eşq əhlisən, ömrü vermə bada hey,
Özün haqqsan, haqq əlindən götür nuş et badə hey,
Məhşər günü tab etməzsən, od, alovlu bada hey,
Nə tutmusan özün dərviş, narın üzə bilmərəm.

Miskin Abdal sözünü tamamlıyan kimi, şah dedi:

– Ustad, oxuduğun bu divanilərdə elə mətləblər var k1, onnarı izahına ehtiyac hiss elədik.

– Şahım, mən bilirəm sən nələr deyirsən. Amma sən sayeyi-mərhəmətinən indi hamı bizim təriqətin qayda-qa-

nunnarını yaxşı bilir. Mənim yolum haqq yoludu. Mən haqqın dərğahına qovuşmax üçün bu dünyada hər şeyə çoxdan əlvida demişəm. Mən Səfəvi müridiyəm. Kim səfəvilərin böyük, müqəddəs yolunu annıyırsa, bu kəlmələrin başa düşülməsi onnar üçün çətin ola bilməz.

Bunnarı eşidən hər bir kəs Miskin Abdalın ağına, kamalına bərəkallah dedi. Heyrətini gizdədə bilmiyən şah ayağa qalxıf amiranə səsnən dedi:

– Bitikçi başı!

Bitikçi başı əmrə müntəzar halda dayanıf dedi:

– Nədi, qibleyi-aləm?

Şah İsmayıl dedi:

– Tez xəttatı bura çağır.

Bitikçi başı:

– Baş üstə, qibleyi-aləm.

Bir göz qırpımında bitikçi başı xəttatnan geri qayıtdı.

Xəttat:

– Mən burdayam, qibleyi-aləm.

Şah İsmayıl dedi:

– Xəttat, yaz: "Anadan olduğu kəndin və beş kəndin vergisini veririk Miskin Abdala həmişəlik – nəsilbənəsil".

Xəttat:

– Yazdım, qibleyi-aləm.

Xəttat gümüş suyu ilə yazdığı fərmanı şahın qavağına qoyuf dalı-dalı geri çəkildi. Şah İsmayıl möhürünü qavdakı qızıl suyuna batırdı, fərmana vurdu. Sonra da qələmin qızıl suyuna batırıf qol qoydu. Fərmanı Miskin Abdala doğru uzadanda, ustad ağır addımlarnan irəli gəldi, istədi şahın qavağında yeri öpsün.

Şah dedi:

– Yox, yox ustad, sən yeri öpmə, Sənin yerin çox uca-dı. Sənin bu geje verdiyin zövqün müqabilində bu fərman kiçik və acizdi. Sən bir daha doğma anamızın dilinin nə qədər şairana, musiqili bir dil olduğunu xatırlatmaxnan,

aşix, saz-söz sənətinin qüdrətini də göstərdin. Əhsən, səd əhsən sən kimi ustadın kamalına.

Miskin Abdal Şahdan fərmanı alıf dalı-dalı öz yerinə qayıtdı.

Şah İsmayıl sözünə davam elədi:

– Lələ.

Lələ dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm.

Şah İsmayıl dedi:

– Lələ, Göyçə mahalında verdiyimiz sözün birini yerinə yetirdik. Qaldı ikincisi.

Lələ dedi:

– O hansıdı, qibleyi-aləm?

Şah İsmayıl dedi:

– Lələ, Göyçədə iqamətgah qurdurmaq lazımdı. Vaxt olanda gedif bu cənnət guşədə dincələrik.

Lələ dedi:

– Baş üstə, qibleyi-aləm.

Şah İsmayıl dedi:

– Lələ, bir məsələ də var.

Lələ dedi:

– Qibleyi-aləm, bəyan edin, halı olax, yerinə yetirək.

Şah İsmayıl dedi:

– Lələ, Miskin Abdal çox müdrik adamdı. Belələri hər zaman ələ düşməz. Bizim ölkəmizin Dağıstan tərəfdən təhlükəsi var. Savahdan Miskin Abdalı Dağıstana elçi göndərək. Oradan gözlənilən dava-şavanı qoy aqlının güjünnən, danışxlar yolunna ram eləsin.

Hüseyn Lələ bəy dedi:

– Qibleyi-aləm, bəlkə Miskin Abdal razı döyül.

Lələ bu sözü deyəndə hamı Miskin Abdala baxdı. Miskin Abdal əllərini sinəsinə qoyuf, şaha təzimi-əzəm eliyif, başınna razılığını bildirdi. Bunnan xoşhal olan şah dedi:

– Ustad, mən heş vaxt bu ayrılığı istəməzdim. Mən

sənin həm nurru üzünən, həm müdrük kəlamlarınan, həm də mana ilham verən sazınan-sözünən ayrılıram. Neyliyək, iş belə gətirdi. Sağlıx olsun, bir neçə ilə vəziyyəti yaxşılaşdırıf geri qayıdarsan. Onsuz da sənsiz darıxajıyız. Savah, buradan Göyçüyə, oradan da köç-külfətini götürüf Dağıstana yola düş.

Savah açılan kimi şah fərmanı Miskin Abdala verif ona “yaxşı yol!” dedi. Miskin Abdal da şahnan, saray əyyanlarınan xudahafızdəşif "Haçadil" atının belinə qalxdı və vətənə doğru yol başdadı. Bir müddətdən sonra gəlif doğma yurduna yetişdi. Eşidənnərin hamısı onun başına toflaşdı. Hal-əhval tutdular. Miskin Abdal başına gələnnərin hamısını danışdı. Bir neçə gün də burada qalif, nəhayət el-ovaynan, ata-anasıynan görüşüf, arvad-uşaxlarını götürüf köç-külfətinən gedif Dəmirqapı Dərbəndə çatdı. Evini-eşiyini rahatdıyif başdadı öz ölkəsinin elçisi kimi işdəməyə. Burada olan xata-balaları ağılnın güjünnən sovuşdurdu.

Dağıstanda bir Axtı bölgəsi varıydı, burada da azərbaycanlılar yaşayan bir böyük kənd. Kənd adamları Miskin Abdalın Dağıstana gəldiyini eşidif çox sevindilər, onu kəndə dəvət etdilər. Miskin Abdal həmin kəndə təşrif buyurdu. Onun bu gəlişi əsl toy-bayrama çevrildi. Hamı bir nəfər kimi Miskin Abdalın təbliğ etdiyi şiəlik dini təriqətinə iman gətirdi. Bu kəndi onun adı ilə “Miskinli” adlandırdılar.

Miskin Abdal eşitdi ki, burada bir dağ var. Orada da "Qırqlar piri" deyilən bir ziyarət yeri var. Deyilənnərə görə, bir vaxtdar burada qırx müqəddəs övliya dəfn olunduğunnan bu yer ziyarətqaha, pirə dönüf, zaman-zaman adamların ümid, inam yerinə çevrilif. Miskin Abdal da kəramət sahibi kimi bu yeri dəfələrlə ziyarət elədi. O hər dəfə "Qırqlar piri"nə ziyarətə gedəndə böyük oğlu Şadmanı da özünən aparırdı. Axırınca dəfə onnar pirdən geri qayıdanda yolun kənarında bir çəmənzarıx gördülər. Bu çiçəklik oğlu Şadmanın çox xoşuna gəldi. Gözünü onnardan ayırmıyif dedi:

– Ay ata, bir bax, elə bil bu güllər Göyçə gülüdü.

Oğlunun bu sözü Miskin Abdalın şair könlünə elə bil od qoydu. Yenə vətən yadına düşdü. Xəyalında dağı arana, aranı dağa çəkdi. Əl atdı telli sazına. Sinəsini boşaltmasa dözə bilməzdi. Bir təzə saz havası səsdəndirdi. Adını da qoydu "Göyçə gülü". Görək Miskin Abdal bu hava üstündə öz vətəninə olan məhəbbətini necə dilə gətirdi.

"Şiş pilləkən" dağların şah dağıdı,
Maralları neçə başı dolanır.
Quldur-qaçax bu yerrərə yağdı,
Füsrət güdər, dağı-daşı dolanar.

Ətəyində durna gözdü gölü var,
Zirvəsində dərilməmiş gülü var,
Yağılara basılmayan eli var,
Yazda yazı, qışda qışı dolanar.

Torpaxları zər yükünə yüklənif,
Könül sazı "Şahsevənə" köklənif,
Karvannarı uzağ səmtə diklənif,
Nagah-nagah burda naşı dolanar.

Basılmazdı hər igidi, ərəni,
Biri saxlar neçə bəndi, bərəni,
Baxıf görsə dağda çiçək dərəni,
Ürəyində can ataşı dolanar.

Doğmaları bu torpağa yad olmaz,
Qəriblərin dəhanında dad olmaz,
Qürbət eldə Miskin Abdal şad olmaz,
Gözdərində kədər yaşı dolanar.

Bir neçə il iydi ki, Miskin Abdal burda işdiyir və yaşayırdı. Ailəsinən savayı burada heç bir əziz-xələfi, doğması

yoxuydu.

Ömür-gün yoldaşı Həlimə, uşaxları onun vətən niskilinə təskinlik gətirirdi. Ancax doğma el-ova, ata-ana üçün həmişə darıxırdı.

Bir gün səhər tezdən Miskin Abdal evdən çıxanda arvadına tafşırırdı ki, şam yeməyinə yağlı bir aş bişirsin. Axşam evə dönəndə gördü kü, evdən aş qoxusu gəlmir, Zarafatnan arvadına dedi:

– Arvad, yoxsa aş bişirdiniz, yediniz, mana qalmadı.

Həlimə dedi:

– Ay kişi, Allah məni öldürsün. Gəlif çıxdım? Başımı Həsənnən Əli elə qatıf kı, heş bilmirəm axşam havax oluf.

Miskin Abdal soruşdu:

– Uşaxlara nə olub, arvad?

Həlimə dedi:

– Yaman halsızdılar. Savahdan dillərinin arasınnan su da keşmiyif.

Miskin Abdal dedi:

– Bəlkə soyux dəyif?

Həlimə dedi:

– Nə bilim, vallah. Axı heç onnarı gözdən qoymamışam. Üç-beş yaşdı uşaxlar hara gedəllər ki, soyuğa da dəysinnər. İndi sən bir az uşaxlara göz-qulaq ol, mən də aş qazanını ojağın üstünə qoyum.

Uşaxların azarramasını eşidən Miskin Abdalın da qanı bərk qaraldı. Qərif-qürvət eldə vətən həsrəti onun halını pozdu. Hərrənif güzgüyə baxdı. Gördü kü, bura gəlennən bəri xeyli qojalıf. Uşaxları da belə görüf xeyli kədərrəndi. Dörd yanına baxdı, dostdarını, həmdəmlərini görmədi. Ələssiz qalıf ürəyinnən keçənnəri sazınnan bölüşmək istədi:

Ay dolanıf, il ötüşür,
Yavaş-yavaş qojalırım.
Cavannığım yada düşür,
Ötüşür yaş, qojalırım.

Bu gen dünya mana dardı,
İşim-peşəm ahu-zardı.
Şövə kimi telim vardı,
Çallaşır baş, qojalırım.

Hayıf, ömür getdi bada,
Xəvər olsun dostu, yada,
Sözüm keşmir arvada da,
Bişməyir aş, qojalırım.

Zimistandı hər gələn yaz,
Dünya uzun, ömür lap az,
Dilimdə söz, əlimdə saz,
Gözümdə yaş qojalırım.

Miskin Abdal bəlli adım,
Pərvazdanmır qol-qanadım,
Qayaları oynadardım,
Tərpənmir daş, qojalırım.

Miskin Abdalın belə dərddi-dərddi oxumasını görəndə zarafatlı dedi:

– Ay kişi, Allah məni öldürsün. Mən nə vaxt sana aş bişirməmişəm?

Miskin Abdal dedi:

– Arvad, incimə, bir zarafatıydı, elədim.

Bir azdan aş hazır olub süfrüyə gəldi. Miskin Abdal aşdan yedi. Böyük uşaqlar da doyunca yedilər. Ancax balaca Əli və sonbeşik Həsən yeməyə əl də uzatmadılar. Elə süfrə təzəcə yığışdırılmışdı ki, qapı döyüldü. Qapıyı aşdılar ki, bir nəfər Qızılbaş şahınan ona namə gətirif. Naməni açıf oxuyanda gördü ki, anası Növrəstəynən atası Məhəmməd kişi rəhmətə getdiyinə görə şah Miskin Abdala köç-külfətinnən birrikdə geri dönməyə icazə verir.

Bunnan sonra Miskin Abdalın kefi yaman pozuldu.
Özü də bilmədi sazını neyə götürüf sinəsinə sıxdı.
Dərdini bu qəriv eldə görək neyə izhar elədi:

Qadir Allah, əlim əldən uzaxdı,
Yazıx könlüm görən indi dinərmi?
Vaxt yetişif, ömürdə qış-sazaxdı,
Şahin könlüm yuvasına enərmi?

Elim qalif neçə dağlar dalında,
Qismətim var yazılıfsa, alında,
Gedəjəyəm, ayax qalsa yalın da,
Pir iyidin çırağı da sönərmi?

Miskin Abdal, hanı zərdən livasın?
İnsan olan unudarmı ovasın?
Yada salıf ulu-ulu bavasın,
Axır bir gün Göyçəsinə dönərmi?

Gejədən köçü hazıradılar. Dan yerinə sədə düşməmiş yola düşdülər. Zarıncı, xəstə Həsənnən Əli bərk-bərk büküldülər. Dağıstan dağlarına çatanda gün çeşdə qalxmışdı. Miskin Abdal tələsirdi ki, uşaxları sağ-salamat öz elinə çatdırsın. Sonra da allah kərimdi. Birdən-birə göyün üzünü qara buluddar aldı. Yaz ağzydı, birdən-birə elə bir qar, elə bir çovğun başdadı kı, gəl görəsən. Borannan göz-gözü görmürdü. Uşaxların dördünü də güj-bələynan yorğana bükdülər. Soyux adamın lap sümüyünə işdiyirdi. Hava ayazıyanda gördülər ki, Həsənnən Əliyi şaxta donduruf. çoxdan cənnət quşuna çöyürüf. Miskin Abdalın bir zaman gördüyü yuxusu yadına düşdü. Olacağa çarə olmadığını yaxşı bilsə də, itirdiyi uşaxları üçün göyüm-göyüm göynədi. Elə bil başınnan tüstü-duman qalxdı. Nə etmək olardı. Yer qazıf uşaxlarını torpağa tafşırdı. Sonra yanıxlı-yanıxlı

oxumağa başladı:

Bu dağlar zulüm dağlar,
Kəsilib yolum dağlar,
Hanı o bir cüt balam:
Həsənim, Əlim, dağlar

Bu bələni dağ kəsər,
Ürəyim tel-tel əsər,
Ana “balam, vay!” deyif,
Dörd yanı mələr, gəzər.

Bu dağlarda dağım var,
Ölənim var, sağım var,
Ağla gözdərim, ağla,
Dil deməyə ağım var.

Başını qaldırif Dağıstan dağlarına baxdı. Baxdı ki, dağlar elə əvvəlki kimi öz kefindədi. Onun dərdinə şərikin çıxmaq fikrində döyül.

Quvarranif sazını sinəsinə sıxdı. Üzünü dağlara tutuf aldı görək nə dedi:

Məğribdən məşriqə səf çəkib duruf,
Qüdrətdən çəkilib baş-başa dağlar.
İtaət boynuna həmayil vuruf,
Misli-pəsəd, xotkar, xan, paşa dağlar.

Baxıf hökmü yek, dal dürey dükafa,
Gah kükrəyif, gah gəlırsən insafa,
Dey peykarə çəkif, bəyaz əffafə,
Pərvərdin geydirir qumaşa dağlar.

Ağ çeşmənin sərinnən car eylər seli,
Yaşıl tirmə qurşar adaja, beli,

Zabitə kölgəsi, Dağıstan yeli,
Sədrin səfasıdı həmişə, dağlar.

Nəs illərdən satın aldın nəs günü,
Çağırır dumanı, tökdün çiskini,
Gözü yaşdı qoydun Cüda Miskini,
Eylə gülə-gülə tamaşa, dağlar.

Dağların zulumundan gileyli Miskin Abdalın ürəyinə
bir qatar da söz gəldi:

Adəmdən cavandı, Nuhdan qojadı,
Bir sirdi, bilinməz yaşı dağların.
Tufana əyilməz, yada basılmaz,
Həmişə qar olar başı dağların.

Əhvalın necədir, bir səyyaddan sor,
Quşa cələ olur, ahulara tor.
Can desən – can deyər, çor söyləsən – çor,
Səs salar, səs verər guşu dağların.

Qüdrətdən yetifdi uca barata,
Sinəsi açıqdı elə, elata,
Mən Cüda Miskinəm, başımda xata,
Kəsif yollarımı qışı dağların.

Miskin Abdal gördü kü, yox, bu dediklərinnən ürəyi
sakitdəşmir. Ürəyini boşaltmaq üçün genə sazını sinəsinə
bərək-bərək sıxır, dağlara ün saldı:

Qadir Allah qismət etdi cəfanı,
Gejə-gündüz qəm kotanı çəkərəm.
Elə bildim qopdu Nuhun tufanı,
Bəxt şumuna dərd-sərimi əkərəm.

Kəsilməzdi əllərimin səxası,
Zərdən idi köynəyimin yaxası,
Sınaxlıdı abiddərin çuxası,
Başım ilə daş qalalar sökərəm.

Qürbət eldə yanar ömür sürənnər,
Yasa batar bu halımı görənnər,
Yada düşdü igid ərər, ərənnər,
Göz yaşımı sel yerinə tökərəm.

Həsərət qaldım Göyçə kimi elimə,
Əl uzatdım, əl çatmadı əlimə,
Əslim, zatım manşır oluf aləmə,
Ev yıxmaram, müdam evlər tikərəm.

Miskin Abdal, çox ağlıyıf, sıxtama,
Yazan yazıf bu işdəri baxtıma,
Çoxu keçif, nə qalıb k1, vaxtıma,
Hax yolunda mən bir qulam, nökerəm.

Miskin Abdal sözünü tamamlıyıf, sağ qalan uşaqlarına şükür eliyə-eliyə köçünü hayladı. Bir xeyli gedənnən sonra axır k1, gəlif Göyçüyə yetişdi. Yazın əvvəliydi. Hər yan gül-çiçəyə bürünmüşdü. Bütün el-ova onun gəldiyini eşidif pişvazına çıxdı. Miskin Abdal başına gələnnəri hamıya danışdı. Hamı Həsənin, Əlinin ölümünə görə çox kədərrəndi. Ancaq uşaqlardan Şadmanın və Məleykənin sağ qalmasına çox sevindilər. Allaha min şükür dedilər. Miskin Abdal camahatnan birrikdə ata-anasının qəbrini ziyarət elədi. Bir neçə gün burada qalannan sonra arvad-uşağını öz evində qoyuf "Haçadil" atına minif tək-tənha Təbrizə yola düşdü.

Az getdi, çox dayandı, çox getdi az dayandı, nəhayət, gəlif Təbriz şəhərinə çatdı. Saraya gedif Şah İsmayılın, əyan-əşrəflərnən görüşdü, əhval-pürsannıx elədi. Şah

Miskin Abdalın başına gəlennərdən çox mütəssir oldu.

Şah İsmayıl aradan bir az keçənnən sonra Miskin Abdal yenidən öz elçisi kimi başqa bir ölkəyə göndərirdi. O, elçisi olduğu dövlətlərdə şahının bütün tafşırıqlarını canbaşnan yerinə yetirdi, təkəcə Osmannı dövlətində öz işdərini tamamlıya bilmədi. Çünki Osmannı hökmdarı Sultan Səlim bir dəfə onun möhkəm könlünə dəymişdi. Bu belə olmuşdu. Miskin Abdal Osmannıya təzəcə gəlmişdi. Günnərin birində Sultan onu yanına çağırtdırif dedi:

– Miskin Abdal, sən öz şahının adına dillər əzbəri olan bir "Baş divanı" saz havası yaradıfsan. Olmazmı mənim də adıma başqa bir "Baş divanı" saz havası düzük-qoşasan.

Çox hazırcavaf olan Miskin Abdal Sultanın qarşısında şax dayanıf vüqarnan demişdi:

– Bəli, Sultan, öz şahının adına gözəl bir saz havası qoşmuşam. İndi ki, istiyirsən, birini də sənın adına qoşaram. Miskin Abdal sazımın zilini zil, bəmini bəm eliyif aldı görək nə dedi:

Şeşpərlərə əgər nişan olsa yaxan, qoymaram,
Cəng olarsa bu meydanda könlül yıxan qoymaram.
Yaxşılıxdan payım vardır, qismətimdi halallıx,
Beca yerə sitəmlərə qəlbi yaxın qoymaram.

Pak olmasan ulu Tanrı verər ağır cəzanı,
Qır qazanda qaynadar o, düz yolunna azanı,
Sitəmlərə düşar edər mərdə quyu qazanı,
Mərdü-məzar deyiləni səmtə yaxın qoymaram.

Miskin Abdal göstərməyib heç zaman sərt üzünü,
Dərviş oluf əridərəm ürəklərin buzunu.
Yol gedirəm diyar-diyar neçə illər uzununu,
Düz ərkanı əyri gedən ya bəy, ya xan qoymaram.

Arif adamlar Miskin Abdalın nəyə işarə elədiyini o

saat annadılar. Saz da, söz də hamının xoşuna gəldi. Əl-əlxüsus da, Sultan Səlimin. O, ağızını açıf "Məni istiyən ustada xələt" – demək istiyəndə Miskin Abdal irəli yerişif dedi:

– Sultan, mana heş bir xələt, nəmər lazım döyül. Mən pay alan yox, pay verənnərdənəm. Heş kəsin də varında gö-züm yoxdu. Dünyanın malı dünyada qalajax. Var, pul əl ki-ridi, gələr də, gedər də. Yaxşılıq, mərddik isə həmişəlikdi.

Eşidənnər Miskin Abdalın bu sözdərinə bərəkallah deyif, onu alqışdadılar. Sultan Səlim üzünü Miskin Abdala tutuf dedi:

– Miskin Abdal, mənə bir de görüm, şahınnan mənim adıma qoşduğun bu divaniləri necə bir-birinnən ayırd eləmək olar.

Miskin Abdal dedi:

– Sultan, addarı ilə.

Sultan təəccüfnən soruşdu:

– Nejə, yəni addarınnan, hər ikisinin də adı "Baş di-vani" deyilmi?

Miskin Abdal təmkinini pozmuşduf dedi:

– Xeyr, Sultanım, hər iki divaninin adı "Baş divani" döyül. Şah İsmayılın adına qoşduğum havanın adı "Baş divani", sənin adına qoşduğumunku isə "Ayxax divani"di.

Bunu eşidəndə sultanı elə bil ildırım vurdu. Əsəbi halda soruşdu:

– Bu nə deməkdi? Bunu necə başa düşmək olar?

Miskin Abdal qürurnan dedi:

– Çox asan. Burada başa düşülməyən heş nə yoxdu. Şah İsmayıl mənim şahımdı. Sən isə başqa bir ölkənin sultanısan. İndi mənim sana bir sualım var, Sultan, əgər sənin elçin səni başqa hökmdarrardan üstün tutmasa, sən ona hansı göznən baxarsan? Yaqın k1, ona nankordu, deyərsən.

Sultan özünənən asılı olmuyarax dedi:

– Bəli.

Miskin Abdal dedi:

– Sultan, onda inciməyin yeri yoxdu. Əgər sənin adına qoşduğum "Ayax divanı" saz havasının adı xoşuna gəlmirsə, bu adı dəyişmək də olar.

Sultan Səlim narazı halda soruşdu:

– İndi nə ad qoymax istiyirsən?

Miskin Abdal dedi:

– Sultana layiq bir gözəl ad: "Osmanı divanı".

Bu söz Sultan Səlimin ajiğundan köz-köz olan ürəyinə bir su çilədi. Başı ilə razılığını bildirdi. Ancax Miskin Abdalın xətrinə dəyə bilmədi. çünki onu hamı bir kəramət sahibi, övliya kimi tanıyırdı, qədrini bilir, hörmətini saxlırdı.

Ürəyini Sultana boşaltdığına görə Miskin Abdal özünü rahat hiss elədi. Çünki o Sultan Səlimin nə yuvanın quşu olduğunu yaxşı bilirdi. O zəhərri bir ilan kimi Şah İsmayılı vurmağa girəvə axtarırdı. Hələlik Miskin Abdal buna yol vermirdi.

Bir neçə günnən sonra Miskin Abdalın qapısı döyüldü. O qapıyı açıf Sultan Səlimin adamını gördü. Həmin adam bildirdi ki, Sultan onun "Haçadil" atını almaq istiyir. Bu sözdən bərk qəzəflənən Miskin Abdal dərhal şaha məktuf yazıf elçilikdən geri çağırılmasını rica elədi. Şahın cavabını gözləmədən tezliklə Təbrizə qayıtdı.

Şah İsmayıl Miskin Abdalın Osmanı dövlətində başına gələnnəri eşidif, ustadının kamalına, qeyrətinə dönə-dönə əhsən dedi. Xeyli vaxtdan bəri Miskin Abdalın sazınnan-sözünən ayrı düşən Şah üzünü ona tutuf dedi:

– Ustad, yadımdamı bizim bir "dastan" əhdi-peymanımız varıydı. İndi o əhdi-peymanımızı yerinə yetirməyin vaxtı döyülmü?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm, vaxtıdı. Savax axşam məclis qur. Dediym sözə əməl eliyim.

Şahın əmrinnən bir gün sonra sarayda məclis quruldu.

Buraya çoxlu mötəbər adamlar toplaşmışdı. Meydana xalçalar döşənmişdi. Hər yannan çil-çiraxlar, şamlar bərq vururdu. Hamı yerbəyer olan kimi Miskin Abdal şahın yanından qalxıf sazı çiyində meydana daxil oldu. Məclisə başdan ayağa göz gəzdirif salam verdi. Sonra üzünü şaha tutuf dedi:

– Qibleyi-aləm. Dastan nə şerdi, nə nağıl. Dastan qəhrəmanlar haqqında sözdü-nağıllı düzüluf qoşulan bir uzun hekayətdi. Bəzən bunu on beş geję də danışsan qurtarası döyül.

Bunu eşidən məclisdəki sənətkarrarın matı-mutu qurdu. Çünki onnar hələ indiyəcən dastan nə olduğunu bilmirdilər. Bir də bunu haradan biləydilər. Axı ilk dəfəydi dastan söylənirdi. Miskin Abdal ilk dastan yaradırdı.

Miskin Abdal sözünə davam eliyif dedi:

– Qibleyi-aləm, bu dastanın adı belədi: "Aslan Şahnan İbrahim". Mən bu dastanı Şeyx Heydərin oğlannarına düzüb-qoşmuşam. Aslan şah sənsən, İbrahim isə nakam qardaşın.

Şah başından razılığını bildirdi. Miskin Abdal üç ustadnamədən sonra dastanı söyləməyə, çalif-oxumağa başladı. Hamı elə qulaq kəşmişdi ki, məclisdə milçək vızıltısı da eşidilirdi. Nə məclisdə əyləşənnər, nə də dastana diqqətnən qulaq asannar Miskin Abdalın söhbətinən doymaq bilmirdilər. Dastanın şirinniyi hamının yuxusunu ərşə çəkmişdi. Miskin Abdal axşamnan başladığı "Aslan şahnan İbrahim" dastanının duvaqqapmasını oxuyuf qurtaranda bir də gördülər ki, xoruzdar bannamağa başladıyf, dan yeri də təzəcə sökülür.

Dastan gejęsinnən doymuyan Şah İsmayıl soruşdu:

– Ustad, de görüm bunnan başqa da dastanın varmı?

Miskin Abdal dedi:

– Hələlik biri də var, qibleyi-aləm.

Şah İsmaylı soruşdu:

– Ustad, o nə dastandı?

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, o "Yetim Hüseyn" in dastanıdır.

Şah İsmayıl soruşdu:

– Ustad, o dastanda söhbət nədən gedir?

Miskin Abdal dedi:

– Yetim Hüseynən, qibleyi-aləm.

Şah İsmayıl soruşdu:

– Ustad, bəs "Yetim Hüseyn" dastanını nə vaxt eşidə bilərik?

Miskin Abdal dedi:

– Şahımın könlü nə vaxt istəsə, onda.

Bu sözdən Şah İsmayıl çox xoşal oldu. Elə söhbət təzəcə qurtarmışdı ki, şaha xəbər gətirdilər ki, qonşu ölkədən bir qasid gəlib şahı görmək istiyir. Bu qasid kim ola, kim olmaya qonşu dövlətin hökmdarı Şeybanı xanın göndərdiyi adam. Şahın göstərişinə qonaq içəri daxil oldu. O əlindəki naməni şaha verdi. Şah naməni oxuyuf gördü kü, Şeybani xan onu davaya çağırır. Bunu eşidəndə elə bil hamının üstünə su ələndi. Xeyli çək-çevir, məsləhət-məşvərətdən sonra belə qərara gəldilər ki, bu qasidə bir adam qoşuf Şeybani xanın yanına göndərsinlər. Şahın adınan ona məsləhət görsün ki, bu işdən əl çəksin, davaya nəhlət deyiflər. Elə də elədilər. Amma Şeybani xan həmin adamları geriye qaytarıf Şah İsmayıla bir kəşkül, bir də bir çəlik göndərdi. Bu onun şah yox, dərviş nəslinə olduğuna işarəydi. Belə bir təhqirə dözmək olmazdı. Şah İsmayıl qoşun böyüyünü çağırıf məsləhdən hali elədi. Qoşun döyüşə hazır oldu. Bu vaxt Miskin Abdal irəli çıxıf dedi:

– Şahım, mən Şeybani xanı yaxşı tanıyıram. O, Osmanlı sultanının fitfasına gedir. Düdəmənin biridi. O qədər gücü yoxdu. İcazə versəydin döyüşə əvvəlcə Göyçədən, Dərəçiçəkdən, Dərələyəzdən, Qaçaq Mehdiyin dəstəsindən olan igiddər girərdi. Görsək ki, düşmən güj gəlir, onda sən bütün qoşununnan hay verərsən.

Miskin Abdalın bu məsləhəti şahın ağına batdı. Mis-

kin Abdal gördü kü, bunu eşidən igiddər cilov gəmirillər. Elə bir himə bənddilər ki, qılışdar qınnan sıyrılısın. Miskin Abdalın ürəyi coşa gəldi, sazını çiyinnən aşırır bir "Atdandırma" havası çaldı ki, dağ-daş lərzəyə gəldi. Atdar qulun kimi kişnədilər. İgiddər sazın bu səsinnən coşa gəlif atdara süvar oldular. Miskin Abdal da "Haçadil" in belinə qalxdı. Sinəsində saz çala-çala qoşunun qavağında getdi.

Şeybani xan uzaxdan gördü kü, paho Şah İsmayılın qoşununun qavağı açıldı. Baxanda adamın gözü qaralır. Ota, suya san var, qoşuna yox. Bunu görəndə canına bir vicvicə düşdü ki, taa nə deyim. Sonra gördü qoşunun qavağında gələnərdin biri də Miskin Abdaldı. Özü də sinəsində saz çala-çala gəlir. Öz-özünə fikirəşdi ki, ey dili-qafil, mən bunnarı davaya çağırmişəm, yoxsa toya. Sümüyü yaman ürpeşdi. Qavax cərgədəki nə kimi döyüşçüləri görəndə ayağı yerdən üzüldü. O saat annadı k1, bunnara güjü çatmıyajax. Daha bir qələtiydi eləmişdi. Bir belə camahatın qavağında sözünü geri götürə bilməzdi. Bir də Şah İsmayıl çox ağır təhqir olunmuşdu. Yaxşı bilirdi ki, Şah İsmayıl qisası qiyamata qoyannardan deyil. Qoşunnar üz-üzə dayandılar. Şah İsmayıl ucadan dedi:

– Əgər Şeybani kişidisə, meydana çıxsın. İkimiz vuruşax. Kim-kimi bassa, qələbə onun olsun. Nahax yerə qırğına yol vermiyək.

Daşdan səda gəldi. Şeybani xannan yox. O baxdı k1, iş şuluxdu dərhal öz qoşununa əmr elədi ki, hücum eləsinlər. Şah İsmayılın igiddəri elə bunu gözdəmirdimi? Dərhal, Miskin Abdalın dediyi kimi Göyçədən, Dərəçiçəkdən, Dərələyəzdən, Qaçaq Mehtinin dəstəsinnən olan igiddər misri qılıncdarını qınnan sıyrırır düşmənin üstünə atıldılar. Gözünüz yamannıx görməsin, Şeybani xanın qoşununa bir divan tutdular k1, day demə. Leş-leşə söykəndi. Qırılan qırıldı, qaçannar it unu kimi dağa, dərəyə səpələndi. Bu döyüşü seyr edən İsmayılın rəngi gül kimi açılmışdı. O taf-

şırdı k1, Şeybanidi, quleybanidi, nədi, onu diri tutsunnar. Nə qədər axtardılsa Şeybanini nə dirilərin, nə də ölülərin arasında tapa bilmədilər. Bir də baxıf gördülər ki, bu düdəmə qorxusunnan qaçıf bir kolun arasında gizdənif. Onu murdar ət kimi sürüyə-sürüyə şahın qavağına gətirdilər. Şeybaninin tula sifətini görəş şah dedi:

– Necəsən, quleybani xan?

Şeybani tir-tir əsə-əsə, Şah İsmayılın ayaxlarına döşənif dedi:

– Dədəm, anam sana qurvan, şah. Mana rəhmın gəlsin. Mən şeytan felinə düşdüm. Bir qələtdi eləmişəm, keç günahınnan. Bir də belə qələt eləmərəm. Amanın bir günüdü, mənı öldürmə.

Şah İsmayıl dedi:

– Quleybani xan, sənın kimi ləyaqətsiz adamın yaşamağınnan ölməyi məsdahatdı. Amma səni elə belə yox, əzafnan öldürəjəm.

Şahın əmrinnən Şeybani xanı aparıf zindana atdılar. Qavğına çörək əvəzinə bir az təzək, kərmə qoydular. Şah İsmayıl bunnan Şeybani xana demək istiyirdi ki, sən xan nəslinnən yox, davar nəslinnənsən. Bir neçə günnən sonra zindanı açıf gördülər ki, Şeybani xan ajlığa tav gətirmiyif, təzəkdən xeyli gəmirif. Şah İsmayıl baxdı k1, Miskın Abdalın sinəsi genə söznən doluf. Oydu ku, dedi:

– Ustad, bəlkə bu quleybaniyə bir deyiləsi sözüñ var?

Miskın Abdal dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm, izin versən deyərəm.

Şah İsmayıl dedi:

– İzindi, ustad, de gəlsin.

Aldı Miskın Abdal görək Şeybani xanın tərifini neçə verdi:

Atalar deyif ki, davaya nəhlət,
Çox dedik, gəlmədi yola Şeybani,
Qatdı aralığı vermədi möhlət,
Nə yaman tez girdi kola, Şeybani.

Əsli haramzada, zətı qırıxdı,
Dəhanda söz qalmaz, ağız cırıxdı,
Hulqumu quruyuf, çoxdan zırıxdı,
Qurumsax, dələduz, qula Şeybani.

Hazırdı ömürrük zəhər olmağa,
Qoymadı gejenı səhər olmağa,
Çalışdı köhləndə yəhər olmağa,
Döndü bir qatırda çula Şeybani.

Tamahı ujunnan tora düşüfdü,
Qayadan yapışif, zora düşüfdü,
Zindana düşmüyüf, gora düşüfdü,
Aslan meydanında tula Şeybani.

Adını “xan“ qoyuf, düdəmə imiş,
Ağıldan kəm imiş, dəmdəmə imiş,
Hədəsi, qorxusu sərdəmə imiş,
Dəyməz beş şahılıx pula Şeybani.

Bir zaman Allaha Allah demirdi,
Qoyunun ətinnən kabab yemirdi,
Zindanda ajınnan kərmə gəmirdi,
İndi çaqqal kimi ula, Şeybani.

Miskin Abdal deyər, sağdı sağır,
Açıldı, qalmadı pası-paxır,
Nə yaman pis gəldi onun axır,
Tay oldu bir qara qula Şeybani.

Söz Miskin Abdalın ağızınnan qurtaran kimi Şah İsmayıl əmr elədi ki, bu məlunu aparıf bütün ölkəni dolandır-sınnar, sonra qul bazarına çəksinnər. Qoy hamı bunun cəmədəyinə tüpürsün. Sonra cəllada tafşirdılar k1, aparıf bir dərə-

də onun başını kəssinnər, cəmdəyi qurda-quşa yem olsun. Qoy hamı bilsin ki, günahsız tökülən qannarın cəzası budu.

Elə də elədilər. Şeybani xan cəhənnəmə vasil oldu. Onun əlindən cana gəlmiş xalq da dincəldi. Bu qələbədən sonra ölkədə bayram oldu. Hər yan əl-əlvən bəzəndi. Elə bil dünya çırağvana döndü. Bir şaddıx, bir şadyanalıx başdadı k1, gəl görəsən. Axşam sarayda dastan məclisi quruldu. Miskin Abdal "Yetim Hüseyin"i başdamazdan əvvəl şaha xitabən iki saz havası çaldı. Birincisinin adını "Şah Xətai" gəraylısı, ikincisinin adını "Şah sarayı" qoydu. Sonra başdadı səhər xoruz banına kimi "Yetim Hüseyin" dastanını söyləməyə. Aşıxlar da bu təzə dastanı da, saz havalarını da sinədəftər elədilər.

Miskin Abdal qojalsa da, şah onnan əl çəkmirdi. Yenə də ən çətin yerrərə onu səlahiyyətdi elçi göndərirdi. Firsət düşən kimi da bir məclis təşkil etdirər, Miskin Abdal çaldırar, oxutdurar, həyatdan bir zövqü-səfa alardı. Miskin Abdal da onnan nəfəs alır, İsmayılı öz doğma balası kimi sevirdi.

Bir gün xəvər gəldi ki, bəs, bilməzsənmi Osmanın sultanı Səlim müharibə etməyə gəlir. Bunu eşidən qoşun böyüyü gəlib Şah İsmayılı dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun. Osmanlıların qoşununun sayı bizimkinnən qat-qat çoxdu. Özləri də gedib Firəng dövlətinə top gətiriflər. Onnar indi Çaldıranın o bir yanında filan dağın arxasında xəbərsiz dincəllər. Gəl gecə ikən üstdərinə kəsək. Belə olsa biz onnarı məğlub eliyərik.

Qoşun böyüyünün bu sözdərini eşidən Şah İsmayılı bərk qəzəfləndi. Dedi:

– Bu nə deməkdi? Biz bəyəm oğru, quldurux ku, geçə yarı gedif karvan qavağı kəsək. Dava igid üçündü. Neyliyək ki, onnar çoxdu. Kişi kimi vuruşmalıyıx. Allah ya onnara verər, ya bizə.

Beləliknən Çaldıran düzündə dava başdadı. Qılınc, qalxan səsinən, igid nərəsinnən bu düz ərəsət-məşər ayağına dönmüşdü. Bütün dünya al-qana batmışdı. Şahın döyüşçüləri

şir kimi döyüşürdülər. Şah İsmayılın qılıncının nə savaşına düşmən tab gətirə bilmirdi. Osmannılar pərən-pərən düşmüşdülər. Qaçıf dağılan vaxtı birdən osmannılar tərəfdən toplardan atəş açılmağa başladı. Nə savaşına tav gətirmiyən osmannılar firənglərin təzə icad elədiyi bu silahlardan Qızılbaş ordusu üzərinə od yağdırmağa başladılar. İlk dəfə belə bir silah görəndə Qızılbaş ordusu pərən-pərən düşdü.

Bu dəhşətli qırğına tab gətirə bilmiyən Şah İsmayıl bir dəli nəvə çəkif yaralı aslan kimi düşmən üzərinə şığıdı. Onun qılıncı havada hər parlıyanda neçə-neçə düşmən başı yetişmiş meyvə kimi Qəmərdayın ayaxları altına tökülürdü. Bir neçə həmlədən sonra Şah İsmayıl düşmən səflərini yarım Firəng toplarına çatdı. Onun oddu qılıncı topların lülələrini biçif-tökməyə başladı.

Düşmən bu dəhşətli mənşərdən qorxuf geri durdu. Dava səngidi. Hər iki tərəf böyük itkilər verif öz tərəfinə çəkildi

Döyüş meydanında bir addım belə yanından aralanmadığı şahının çox kədərli olduğunu görəndə Miskin Abdal onan sual elədi:

– Şahım, niyə belə kədərrisən?

Şah İsmayıl kədərli gözdərini onun üzünə dikib dedi:

– Ustad, qoşunun azəqəsi tükənif. Arxadan da hələ yemək gəlif çatmıyif. Belə ağır döyüşdə aj qoşunnan neyləmək olar?

Miskin Abdal fikirşəmədən cavaf verdi.

– Şahım, icazə versəydi qoşunu yedizdirif, doyuzdurardım.

Şah İsmayıl təəccüfnən soruşdu:

– Ustad, mən bir qüdrətli ölkənin şahı ola-ola bunu eliyə bilmədiyim halda, sən neyə eliyəjəksən?

Miskin Abdal əvvəlki inam və qətiyyətnən dedi:

– Şahım, sən mənə izin ver. Sonrasınan işin yoxdu.

Bu sözdən çaşqın qalmış şah istər-istəməz icazə verdi.

Sonra Miskin Abdal diqqətnən izdəməyə başladı k1, görsün o, bu qədər yeməyi haradan alıf döyüşçülərə paylıya-jax?! Gördü kü, Miskin Abdal xurcununnan bir kömbə çörək, bir badya da qatıx çıxartdı. Əsgərrərə bir-bir kömbədən və qatıxdan bölüf verdi. Payladıxca nə bu bir kömbə çörək, nə də bir badya qatıx qurtarmırdı k1, qurtarmırdı. Hələ bir az da artıx qaldı. Bunu görə şah heyrətə gəldi. Onsuz da Miskin Abdalın böyük kəramət sahibi olduğunu bilirdi. Ancax belə bir möcüzəyə adamın inanmağı gəlmirdi. Sabah dava yenidən qızışdı. Çox ağır savaşı oldu. Axır k1, topların hesabına Osmannılar döyüşdə uğur qazandılar. Osmannılar Qızılbaşlardan xeyli əsir almışdılar. Xəvər gəlib çatdı ki, sultanın əmrinə paşa əsirrəri qılınşdan keçirdir. Bunu eşidəndə istər şahın, istərsə də saray əyanlarının kefinə soğan doğrandı. Çox məyus oldular. Çıxış yolu axtardıkları vaxt Miskin Abdal dilləndi:

– Şahım, icazə versəydin, bu işi də öz yoluna qoyardım.

Bunu eşidəndə elə bil Şah İsmayılın başınnan duman ayazıdı. Axı o, Miskin Abdalın hünərinə yaxşı bələdiydi. Bu nurani ağsaqqal hara gedirdisə, orada iş düzəldir, əmin-amannıx yaradırdı.

Şahınnan icazə alan Miskin Abdal Osmannı dövlətinə, Sultan Səlimin yanına getdi. Ədəb-ərkannan salam verdi. Sultan da, başqaları da onu böyük ehtiramnan qarşıladılar. Sultan gördü kü, Miskin Abdal yaman doluf, sözdü adama oxşuyur. Oydu ku, dedi:

– Miskin Abdal, xeyir ola, sən hara, bura hara? Nə əcəb gəlmisən? Bəlkə çox sevdiyin şahının bir xahişini gətirivsən?

Miskin Abdal gözdərini sultanın gözdərinə zillədi. Bu baxışdan sultanı elə bil vahimə basdı. Bunu hiss edən Miskin Abdal dedi:

– Sultan, mən sənin yanına şahımın xahişini yox, sana

deyəcəyim öz sözdərimi gətirmişəm.

Sultan şaşqın halda dedi:

– Nədi o sözdər?

Miskin Abdal dedi:

– Onda qulaq as.

Bunu deyif Miskin Abdal sazını köynəyinnən çıxardıf bir "Osmanlı divanisi" üstündə aldı görək nə dedi:

Çərxi-gərmiş yarıtmadı dövlətdən, vardan məni,
Min-bir dərdi əzab verif, ayırdı yardan məni.
Səkrəqibin fitnə-feli çəkdi məni çarmıxa,
Yazıq Həzrət İsa kimi asdı divardan məni.

Bunu eşidən Sultanı qucunma tutdu.

Ürəyində öz-özünə dedi:

“Ayə bu məni lap biyavır elədi ki... “

Miskin Abdal aldı divanisinin o biri bəndini:

Türk əcəmə, əcəm türkə zülm eləsə günahdı,
İkisi də bir kökdəndi, yaradan da Allahdı,
Öz elinə düşmən kəsin axır günü kütahdı,
Qadir mövlam, uzaq eylə bayquşdan, sardan məni.

Sultan gördü kü, Miskin Abdal ovu gözünən vurdu.
Onun sözdəri eşidənlərin hamısını yerinnən tərətədi.
Gördülər ki, kişi lap quranın ortasınan danışır. Özü də onun kəramət sahibi-bir övliya olduğu hamıya bəlliydi.

Onnarın nə fikirşədiyini hiss eliyən Miskin Abdal aldı görək sözünün tafşırmasında onnara nə dedi:

“Qırqlar piri“ özü verif dərşimi ümman mənim,
Çətin girə ürəyimə, ləini-şeytan mənim,
Seyid Miskin Abdal mənəm, söz mənim, meydan mənim,
Qoruyanı, özün qoru xain dostdardan məni.

Söz tamama yetəndə Miskin Abdal gördü kü, Sultan da, onun adamları da yaman kirişiflər. Daşdan səs çıxır, onlardan yox. Axır k1, sultan bir az özünü düzəldif dedi:

– Miskin Abdal, açix de görüm sözün, mətləvin nədi?

Miskin Abdal dedi:

– Sultan qulaq as. Qoy dediklərimi paşaların da eşitsin.

Miskin Abdal “Paşa köçdü“ saz havası üstündə görək nə dedi, biz də nə eşitdik:

Sultanın fərmanı, paşa qəzəbi,
Paşam, mürvət elə, belə kar olmaz.
Üzdü məni bu yolların əzabı,
Paşam, mürvət elə, belə kar olmaz!

Canım qoydum mürşüdümün yolunda,
Sərgərdən qalmışam Urum elində,
İslam bada gedir cəllad əlində,
Paşam, mürvət elə, belə kar olmaz!

Miskin Abdal çəkər qəmi, möhnəti,
On iki imamdı peyğəmbərin züryəti,
Sünnü, şiə Məhəmmədin hümməti,
Paşam, mürvət elə belə kar olmaz!

Bu sözdən sonra elə bil, sultan da, yanındakılar da yatmışdılar ayıldılar. Bildilər ki, Miskin Abdal nə demək istiyir. Sultan Səlim Miskin Abdalı süzüf dedi:

– Miskin Abdal, sənin sözdərini yerinə yetirmək üçün iki şərtim var. Əməl eləsən, əsirrər qılıncdan keçirilmiyəjək. Əməl eliyə bilməsən, bu mənim günahım döyül.

Miskin Abdal dedi:

– Sultan, o şərtlər hansılardı?

Sultan dedi:

– Birincisi bizə görə bir söz də çalır oxuyasan. Özü də ustadnamə ola. İkincisi, gərək sənin istəkli şahının qılıncını mana gətirtdirəsən.

Miskin Abdal hər iki şərti qəbul eliyif dedi:

Bir sultan əyləşif nərgiz taxtında,
Ortağı şəmşir endi, ağılam.
Məkəs fəqan etdi, dərya üzündə,
Yelkənim tərsinə döndü, ağılam.

Nökər olan qulluq edər xanına,
Məşuqlar susadı aşiq qanına,
Cəbrayıl yetişdi hax məqamına,
Ahınnan şahpəri yandı, ağılam.

Ya rəbb, görənlər yetər dadıma,
Həsret qaldım, ojağıma, oduma.
Miskinəm, ərənnər düşdü yadıma,
Didəm yaşı selə döndü, ağılam.

Hamı gördü kü, Miskin Abdal baltanı lap kökunnən vurdu. Nə deyirsə, düz deyir. Sultan çox nainsaflix eliyir. Onu deyim ki, sultan da əvvəlki sultan deyildi. Miskin Abdalın sözdəri onun ürəyinə bir tıqqıltı salmışdı. Onu eşitməsə, bu işin axırının yaxşı olmayacağını hiss eliyirdi. Qərəz, nə başınızi ağırdım, Miskin Abdal tez adam göndərif şahın qılıncını gətirdi. Sultan Səlim qılıncı əlinə alıf bir o yana, bir də bu yana baxıf topun lüləsinə endirdi. Qılınc lüləyə heç iz də salmadı. Bunu görüf adamların yanında pərt olan Sultan qəzəfnən dedi:

– Miskin Abdal, görürsən, şahın məni alladıf, mənə öz misri qılıncını yox, başqa bir qılınc göndərif.

İşin nə yerdə olduğunu bilən Miskin Abdal üzünü sultana tərəf tutuf qürurnan dilləndi:

– Sultan, qılınc həmin qılıncdı, amma vuran qol o qol deyil.

Bunu eşidəndə elə bil sultanı ildırım vurdu. Annadı k1, Miskin Abdal sözün düzünü danışır. Özünü o yerə qoymadı. Gördü kü, hamının diqqəti ondadı. Öz sözünə xilaf çıxsa xalq onnan üz döndərər. Oydu ku, ələci kəsilib içinnən qırıla-qırıla dedi:

– Miskin Abdal, get əsirrəri sana bağışdadım.

Miskin Abdal xoş xəvərnən geri qayıtdı. Başına gələnnərin hamısını Şah İsmayıl başda olmaxnan bütün saray əyanlarına danışdı. Hamı Miskin Abdalın ağına, kamalına heyran qaldı. Şah əmr elədi. Miskin Abdalın şərəfinə şənnik məclisi quruldu. Yemək-işmək, çal-çağır dünyanı başına aldı. Hamı hər yerdə Miskin Abdalın böyüklüyünnən, müdrikliyinnən ağız dolusu danışdı. Axşam saz-söz məclisində meydan genə Miskin Abdala verildi.

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad, bu gün nədən başdamax istiyirsən?

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, "Şah divani" üstündə bir divani oxumax istiyirəm.

Şah İsmayıl dedi:

– Buyur, ustad.

Miskin Abdal başdadı oxumağa:

Xoşbəyanlıx virdim oldu, böhtana yol vermədim,
Şirin-süxən əndəlibəm, hədyana yol vermədim.
Nifrin edib, lənət dedim xainə, iblisdərə,
Qəlbimi ayna saxladım, nadana yol vermədim.

Bir bəşəri incitmədim, özümü şah saymadım,
Dostun sirrini söylüyüf, dildən-dilə yaymadım,
Ömür qısa, dünya əzəl, çox yaşadım, doymadım,
Dür mətaha meydan açdım, tək cana yol vermədim.

Aşiq oluf dərş alannar, söz desin sözüm kimi,
Miskin Abdal, məğrur istə hamıyı özün kimi,
Arifi, mətləb qanını bilirəm gözüm kimi,
Sinəm üstdən mərd yeridi, şeytana yol vermədim.

Hər yandan "Afərin", "Əhsən" sədaları ucaldı. Şah
Miskin Abdala üz tutuf dedi:

– Ustad, indi nə oxumax istəyirsən?

Miskin Abdal dedi:

– Şahımın icazəsi ilə bir təcnis oxuyardım.

Şah təcəüfnən dedi:

– Bu da sənin təzə icaddarınnan biridi? İndiyə kimi heş
yerdə eşitməmişəm.

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, indi oxuyaram, eşidif fey-
ziyab olarsınız:

Yaz olanda büsatıdı dağların,
Ətəyində yer eyləyər elata.
Qarı düşmən qovğa, sala üstünə,
Bata bilməz, süvar olsa el ata.

Bir Allahdı ərşi-kürşü yaradan,
Adı çoxdu, bir adı da Yaradan,
Nə yaratsan Yaradanı yarat, an,
Qorx ku, sənə qara daşı el ata.

Miskin Abdal, şeytan anma, nər div an,
Müxənnəsə tutajaxdı nər divan.
Haqqa doğru sən qoyufsan nərdivan,
Ona görə deyir sənə el: "Ata".

Gördülər ki, paho Miskin Abdal saz-söz xəzinəsinin
ağzını hələ təzəcə açıf. Məclisdəkilər Miskin Abdalın bu qa-
biliyyətinə də heyran qaldılar.

Şah İsmayıl vəcdə gəlif Miskin Abdala dedi:
– Ustad, bu gejëki məclisimizdə bizi yaqın ki, hələ çox
heyrətləndirəjəksən.
Miskin Abdal dedi:
– Şahım, indi də "Şah Xətai" havasını səsdəndirmək is-
tiyirəm.
Şah gülümsüyüf dedi:
– Buyur, ustad.
Miskin Abdal sazını "Şah Xətai" gəraylısı üstündə
köklüyüf aldı görək nə dedi:

Vətən deyif ağılyanın,
Göz yaşdarı selə dönər,
Axıf gedər gejë-gündüz,
Bir məkanda gölə dönər.

Yolu yorğun yol aşanın,
Axırını yox şöhrət-şanın,
Qürbət eldə yaşıyanın,
Bir həftəsi ilə dönər.

Bir yandadı hay-haraylar,
Bir yandadı sonsuz vaylar,
Çil-çıraxlı çox saraylar,
Yanıb-yanıf külə dönər.

Mayasıdı haxdan halal,
Hər kəlməsi sirli sual,
Qərib olan Miskin Abdal,
Bir gün olar elə dönər.

Belə-belə Şah İsmayıl ona saz-söz sənətinə dair bir-bi-
rindən maraxlı suallar verdi. Miskin Abdal da başdadı sa-
zın, sözün sirrərinnən onnara məlumat verməyə. Şah dedi:

– Ustad, neçə saz havasının ustadısan?

Miskin Abdal dedi:

– Qibeliyi-aləm sağ olsun, bir xeyli var...

Şah İsmayıl maraxnan dedi:

– Onnardan bir-neçəsinin adını çəkə bilərsənmi?

Miskin Abdal dedi:

– O nə sözdü, şahım, indi mən deyim, sən də, eşidənnər də qulax assınar: "Şah divanı", bu həm də "Baş divanı"di, "Şah sevəni", "Şah qalxdı", "Şah Xətai" gəraylısı, "Ayaq divanı", bu həm də "Osmanın divanı"di, "Şah sarayı", "Heydəri", "İrvahamı", "Sultanı", "Miskini", "Abdalı", "Sənubəri", "Göyçə gözəlləməsi", "Göyçə çuxuru", "Göyçə döndərməsi", "Göyçə şikəstəsi", "İsmayılı", "Göyçə gülü", "Hüseyni", "Atdandırma", "Paşa köşdü" və yeri düşdükcə adını çəkəcəyim bir çox başqa havalar.

Şah İsmayıl dedi:

– Yaxşı, ustad, bəs niyə həmişə sazını köklüyəndə ortadakı bir pərdənin üstündə köklüyürsən? Olmazmı bir pərdə yuxarı, bir pərdə aşağı tutasan?

Miskin Abdal dedi:

– Yox, olmaz, şahım. Bu da sazın öz qayda-qanunudu. Onnan kənara çıxmaq mümkün deyil. Özü də həmin pərdənin adı "Baş pərdə"di. Bu günənən mən onu "Şah pərdə" adlandırırım. Çünki şahım sazın vurğunudu.

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad, mən həm də sənə sözünün vurğunu, aşiqiyəm.

Miskin Abdal dedi:

– Səni həmişə var ol, şahım!

Şah İsmayıl dedi:

– Ustad, görəsən niyə saza ürəkdən bağlanıf, onu günənnən, aylarnan eşitməkdən doymurux. Bəlkə bunun da bir sirri var?

Miskin Abdal dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm, onun böyük bir sirri var.

Şah İsmayıl dedi:

– Nədi, o sirr?

Miskin Abdal dedi:

– Qibleyi-aləm, mən hələ balaca uşağıydım. Atam məni əvvəlcə molla yanına qoydu, orada dərşimi aldım. Sonra döyüş sirrərini öyrəndim. Daha sonra atam məni Göyçənin Dəliqardaş kəndinnən olan Ozan Heydərini şeyirdi olmuş Ozan İbrahimin yanına şeyirdiyə qoydu. Az vaxtda qopuz çalmaqda ustadımı mat qoydum. Ancax nə qopuz, nə də onda çalınan havalar məni qane eləməirdi. Hey düşünürdüm ki, qopuza oxşar bir musiqi aləti yaradım. Gejə-gündüz səbri-qərarım yoxuydu. Fikrim-xəyalım yalnız ondaydı. Bir gün yuxumda gördüm ki, bir nurani qoja mana yaxınlaşdı, mehriban-mehriban saçımı sığallıyif dedi:

– Oğul, sözdərimə yaxşı qulaq as. Görürəm çox pəjmürdəsən. Nigaran olma. Mən Qadir Allahın köməkliyinnən səni bu sıxıntılardan azad eləməyə gəlmişəm.

O bu sözdəri deyif mana bir saz göstərif dedi:

– Savah gedərsən filan ustanın yanına. O, səni görəni kimi tanıyax. Çünki mən onun da yuxusuna girif nə lazımdı demişəm. Sana ürəyinə yatan bir çalğı aləti düzəltdirif verəjəm. Onun adı “saz“dı. Saz gördüyün kimi ürəyə oxşuyur. Sən onu qopuz kimi dizinin üstünə yox, ürəyinin üstünə qoyuf, üzü Allaha doğru çalajaxsan. Çünki sazin incə, gözəl səsində Allah eşqi olajax. Sazı çalana ozan yox, aşix deyiləjək. Sana saz kimi əvəzsiz bir qismət verirəm. Sazına-sözünə görə adın dillərdə əzbər olajax. Dünya neçə qərinə doluf, boşalsa da sən hörmətnən yad ediləjəksən. Bu sənət sənin adınan qalajax.

Bunu deyif qoja qeyb oldu. Mən ayıldım. Yuxumda gördüklərimi atama danışdım. O məni həmin ustanın yanına apardı. Usta məni görəni kimi tanıdı. Sazı düzəldif verdi. Sazı əlimə alif baxanda elə bildim ki, dünya mənimdi. Onu

ürəkdən çalmağa başladım. Başıma xeyli adam toflaşdı. Onnar sazı görüf çox təccüfləndilər. Mən gördüyüm yuxuyu onnara danışdım. Usta da belə bir yuxu gördüyünü söylədi. O günnən başladım Allah vergisi və eşqi olan sazı ürəyimin başında çalif oxumağa. Daha iki saz düzəltdirif birini bavam Cəfərə, birini də atam Məhəmmədə ərməğan elədim. Onnar da sazı yavaş-yavaş dıncıldatmağa başladılar. Sazın "Şah pərdə"də köklənməsini də, həmin nurani qoja yuxuda mana öyrətdi. O günnən sazın səsi-sorağı hər yana yayılmağa başladı. Aşıq olmaq istiyənnərin sayı günnən-günə çoxaldı. Qısa zamanda aşığın-sazın sorağı hər yannan gəldi.

Eşitdiklərinə vəcdə gələn şah ucadan dedi:

– Lələ, Miskin Abdal həm də gözəl şairdi. Mən onun daha çox sevdiyim yeddi böyük şairdən biri bilirəm.

Hüseyn Lələ bəy:

– Doğrudur, mürşüdüm! Miskin Abdal bu sevgiyə layıxdı.

Şah İsmayıl:

– Lələ, Miskin Abdal özü boyda möcüzədi. Çağır Xəttatı. Xəttat o saat hazır oldu. Şah İsmayıl dedi:

– Yaz, Xəttat. "Ey mömin insannar, Miskin Abdal mötəbər şəxsdi, ona sidq ürəknən inanın, nə mətləbiniz varsa onnan diliyin".

Şah həmin fərmana möhür vuruf qol çəkdi, verdi Miskin Abdala, dedi:

– Ustad, bu fərmanı mənə yadigar saxla. Qoy gələcək nəsillər bilsinnər ki, möcüzələri, müdrikliyi ilə hamıyı heyretə gətirən Miskin Abdal Şah İsmayılın ən yaxın dostu, ən çox inandığı adamlardan biri oluf. Həmin günnən bu mötəbər ağsaqqalı özünün vəziri təyin elədi.

Şah İsmayıl Miskin Abdala həm də üzərində ay və səkkiz guşəli ulduz olan bir daş möhür və şeyx nəslindən qalan sınaqlı bir əl əsası da bəxşiş etdi.

Məclis beləcə deyif-gülə başa çatdı. Miskin Abdal

ürəkləri öz şirin sözdəri, ağı, kamalı ilə sehrləmiş, məftun eləmişdi. Heç kəs onnan ayrılmaq istəmirdi.

Miskin Abdalın hörməti sarayda günnən-günə yüksəlirdi. Bunu gözü götürməyən saray əyanlarınnan biri Şah İsmayilla Miskin Abdal arasında olan bu qayım-qədim dostduğı sarsıtmaq üçün geje-gündüz fürsət axtarırdı. Axır k1, bir gün o uydurduğı dəhşətli bir yalannan şahın qəlbinə şübhə toxumu səpə bildi.

Hamıdan çox inandığı bir adamın ona xəyanət edə biləcəyini təsəvvür eliyə bilmiyən şah möhkəm sarsılmışdı. O gözətçilərə əmr eləmişdi ki, axşama kimi saraya heş kəsi buraxmasınlar. Baş verənnərin hamısı Miskin Abdala gün kimi aydınydı. O özünün vəzir libasını geyinif saraya doğru addımladı. Bütün keşikçilərin arasından səssiz-səmirsiz keçib saraya daxil oldu. Dərin fikirlər, xəyallar içində boğulan şah bir də gördü kü, qapı açıldı. O, Miskin Abdalı qarşısında görəndə heyrətdən yerindəcə donuf qaldı. Dərin bir heyrətnən onnan sual elədi:

– Ustad, bu saraya neje daxil oldun? Sən bura gələndə keşikçilər hardaydılar?

Miskin Abdal kırımışcə sazını sinəsinə basıf aldı görək onun bu sualına necə cavaf verdi:

Səhərdən bu bağı keştinə vardım,
Bu bağı bağbanı ayaq üstədi,
Könlüm pərvaz elər şahı görməyə,
Yatmıyıf seyraquf, ayax üstədi.

Salam verdim, əleyk aldı dərinnən,
Səda gəldi dəryalardan dərinnən,
Əlim üzüm ərənnərin dərinnən,
Ağam şahı-mərdan ayax üstədi.

Abdalın paklığı düzgün cavafdı,
Doğru söz söyləmək özü savafdı,

Şahim, nə yatıfsan, dünya xarafdı,
Haqq özü yatmıyıf, ayax üstədi.

Bu sözdəri eşidəndə elə bil Şah İsmayıl qəflət yuxusunan ayıldı. Şeytan hiyləsinə aldandığını başa düşüf çox peşman oldu. Tez bütün saray əyannarını, gözətçiləri, cəlladları çağırırdı. Başına gələnnəri onnara danışdı. Özü qəsdən gözətçilərdən soruşdu:

– Mən sizə tafşırمامışdım ki, bu gün saraya heş kəsi buraxmıyın? Bəs siz nə hədnən Miskin Abdalı buraxıfsınız?

Gözətçilər bir ağızdan dedilər:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, Miskin Abdalı hələ biz uzaxdan görəndə buraxmax istəmirdik. Ancax o bizə gəlif çatanda elə bil qəyifdən dilimiz-ağzımız qurudu, yerimizdə lal-dinməz qara daşa döndük. Özümüz də bilmədik bu neşə oldu.

Bunu eşidənnər heyrət elədilər. Qəzəfdən şahın gözdəri qan çanağına döndü. Miskin Abdal kimi bir övliya haqqında bir xainin sözünnən bədgüman olması onu tamam sarsıtmışdı. Əmr elədi ki, həmin naxələfi tapıf hüzuruna gətirsinnər. O saat namərđi tapıf gətirdilər. Xain ayax üstə ölmüşdü. Nə qədər yalvar-yaxar elədisə xeyri olmadı.

Şah İsmayıl qəzəfnən dedi:

– Cəllad!

Cəllad dedi:

– Mən burdayam, qibleyi-aləm.

Miskin Abdal gördü kü, xainin işi şuluxdu, axırı çatıf. Bir istədi ki, Şah İsmayıldan təvəqqə eləsin ki, onun günahınan keşsin. Gördü kü, yox, Şah İsmayıl elə pərtdi, elə qəzəflidi ki, ona başqa söz demək olmaz. Nələc qalıf dedi:

– Qibleyi-aləm, ixtiyar sahibisən. Mələna nə cəza verirsen, ver. Ancax yaxşı olar ki, o cəzasını almamışdan əvvəl sinəmdə bir-iki xanə sözüm var, onu deyim, ürəyimdə qalmasın.

Şah İsmayıl dedi:
– Buyur, ustad, de!
Aldı Miskin Abdal:

İnsan oğlu qeybət etdin yoldaşdan,
Kəsdin haqq-salamı, harası qaldı?
Söz yetişdi sahibinə, utandın,
Axır sənə üzün qarası qaldı.

Pislikdən nə çıxar, söylə ay insan,
Çıxmaz yaddan, yüz il keşsə aradan,
Tutax k1, bir yoldaş çıxdı sıradan,
Kimə zər-zivası, xarası qaldı.

Miskin Abdal, bədi daha bu qədər,
Bülbül nəğmə deyər, bayquşdar ötər,
Xəncərdən, bıçaxdan, qılınşdan betər,
Sinəmdə pis sözün yarası qaldı.

Söz tamama yetdi. Doğrudan da, Miskin Abdalın hər sözü qılışdan da betər kəsərriydi. Xain nə qələt elədiyini indi lap yaxşı annamışdı. Miskin Abdalın ayaxlarına düşüf yalvarmağa başladı: “Qələt eləmişəm zatı-pakımnan, bir səhvdi eləmişəm, keş günahımnan”.

Bunu eşidən Şah İsmayıl qəzəfnən dedi:

– Məlun, sən bir səhv eləmişsən. Sən məni bu dünya boyda günaha batırıfsan. Sən məni müqəddəs bir insanın qavığında xəcil eliyifsən. Bunu mana heç allah da bağışdamaz. Sən layiq olduğunu cəzanı almalısan k1, başqalarına dərs olsun:

– Cəllad...

Cəllad dedi:

– Bəli, qibleyi-aləm.

Şah İsmayıl dedi:

– Cəllad apar bu məlunu qıyma-qıyma doğra, yekə ti-

kəsini qulağı boyda elə, bəlkə ürəyim soyuya.

Miskin Abdal vəzir olanda da öz səfərrərinə qalmırdı.

Bu hadisədən sonra genə də Miskin Abdal el-el, oba-oba gəzif Şahının qüdrətini, mənsub olduğu dini təriqətin ideyalarını yayırdı. Hər yerdə Miskin Abdalı böyük hörmətnən qarşılayır, bu nurani qojanın sözünnən, söhbətinə doymax bilmirdilər.

Bir dəfə yenə də Miskin Abdal sazı çiyində haradansa Təbrizə qayıdırdı. Yaşı doxsanı addamışdı. Yaşdansa da hələ dizi tərəri və gümrəhiydi. Səfəri uzaq olmadığından yolu piyada keçif gəlirdi. Yol yeriyif yorulduğundan gəlif Təbrizin kənarındakı bir uçux-sökük, xarava qalmış evin divarının divində oturuf dincəlirdi. Birdən yolnan saray cəlladının atın üstündə keşdiyini gördü.

Elə bil Miskin Abdalın başına göylərdən od ələndi. Bütün ölümlərə nifrət edən bu böyük din xadimi sarayda heç vaxt cəllada salam verif, salam almırdı. Bunu cəllad da yaxşı bilirdi. Miskin Abdal deyirdi ki, insan öz əjəlinə ölməli, insan insanı qətlə yetirməməli. Buna görə o var, pul, qızıl üstündə dava eliyif məcburi qırğınar törədən padşahlara, xannara, sultannara nifrət eliyirdi. Onları görməyə gözü yoxuydu. Cəllad da bunnarın biriydi. Miskin Abdal belələrini daş ürəkli adlandırır.

Miskin Abdalın burada oturduğunu gören cəllad atının başını döndərif Miskin Abdalın baravarına sürüf dedi:

– Salam, ustad.

Miskin Abdal heç yerinə də tərpenmədi. Gözdərini uzax bir yerə zilləyif ajıxlı-ajıxlı dedi:

– Cəllad, sən yaxşı bilirsən ki, mən qan tökənlərin salamını almıram.

Salamının cavafsız qaldığını gören cəllad yaman pərt oldu. Ancax özünü o yerə qoymadı. Miskin Abdalı çaşdırmax üçün dedi:

– Əgər sən belə ürəyi yumşax adamsansa niyə o gözəl çəmənzarlığı qoyuf, gəlif bu xaraba, kalafa qalmış evin tozdu-torpaxlı divarının divində oturufsan. Axı, şairlər təbiətin, gözəlliyin vurğunudu.

Miskin Abdal amiranə bir səsnən dedi:

– Cəllad, sənin baş kərdiyin çil-çiraxlı, hay-haraylı, dəbdəbəli sarayların da axır taleyi xarabazarıxdı. Dediğin o çəmənzarlığın da ömrü gödəkdı. Bu gün var, savah yox. Ancax söz çəmənzarlığının ömrü əbədidı.

Cəllad gördü kü, yaman pis yerə ilişif. Peşmannadı kı, nahax yerə yolu düz çıxıf getmədi. Onsuz da Miskin Abdal onu heş vaxt saya salmırdı. Öz-özünə fikirreşdi ki, gəl ona Göyçəsini yada sal, bəlkə ürəyi yumşaldı. Dedi:

– Ustad, eşitdiyimə görə sənin vətənin Göyçə, Mahalı gözəllik diyarı, cənnət məkanıdı. Bu yaşda belə gözəl vətənnən ayrı düşmək sana çətin deyilmi?

Miskin Abdal fəxrənən dedi:

– Cəllad, indi yurdumuzun hər qarış torpağı mana vətəndı.

Cəllad gördü kü, yox, Miskin Abdala söz tapıf deyə bilmıyəcək. Qaldı çar-naçar, bilmədi nə eləsin. Başdadı sözün səmtini dəyişməyə. Dedi:

– Mana bir saz çal.

Miskin Abdal kinni-kinni dedi:

– Çalmaram.

Cəllad elə zənn elədi ki, Miskin Abdal saz çalmağa pul istəyir. Cıvinnən xeyli pul çıxardıf dedi:

– Al bu pulları, mana bir saz çal.

Miskin Abdal qəzəfnən dedi:

– Dedim ki, çalmaram.

Cəllada elə gəldi ki, Miskin Abdal pula azımsınır. Ona görə də dedi:

– Bir saz havası üçün mən sana nə qədər pul verməliyəm?

Miskin Abdal qürurnan dedi:

– Cəllad, sən mana dünyanı da bağışdasan, mən sana saz çalmaram. Çünki sən cəlladsan, başkəsənsən, qantökənsən!

Bu sözdəri eşidəndə elə bil cəlladı ildırım vurdu. Əhvalı qarışdı. O ömründə hələ belə təhqir eşitməmişdi. Cəllad öz-özünə qəzəflənif dedi:

– Şair, sən nə üçün adamların ölümünə fərman verən saha saz çalırsan, onu yerinə yetirən cəllada yox.

Miskin Abdal təkinnən dedi:

– Cəllad, qulaxlarını aç, yaxşı-yaxşı eşit. Mən heş vaxt Şah İsmayıl Xətaiyə saz çalmamışam. Mən sazı Şeyx Heydər oğlu şair İsmayıl çalmışam!

Eşitdiyi sözlərin zərbəsinnən cəlladın qulaxları uğuldadı, gözdərinə qarannıx çökdü, dünya başına firrandı. Miskin Abdal onu gözündə getdikcə böyüdü, ucaldı. Özü elə bil kiçilif yox oldu. Miskin Abdalın sözdəri onu ildırım kimi vurmuşdu. Cəllad bu sözdən sonra elə bil dəli olmuşdu. Elə bil o bütün günahlarını başa düşmüşdü. Özü də bilmədi atdan neyə düşüf, qılıncını daşdara çırpıf, əzik-əzik elədi, atını qamçılıyıf bərri-biyavana buraxdı, çul kimi döşəndi Miskin Abdalın ayaxlarına. Göz yaşdarını sel kimi axıda-axıda yalvardı, yaxardı, dedi:

– Yalvarıram, əllərini göylərə aç, Ulu Tanrıdan mana rəhm dilə. Daha mana cəllad demə, daha mən cəllad döyüləm. Məni əfv elə, keş günahlarımnan.

Miskin Abdal cəlladın yalvarışdarını eşidif dedi:

– Ömrü boyu günah iş tutanı bağışdamax özü günahdı.

O, cəlladın kürəyinnən tutuf ayağa qaldırdı. Gözünü onun üzünə zilliyif dedi:

– Yüz ağlasan da, sıtqasan da, sən cəlladsan, başkəsənsən, qantökənsən.

Ümitsizdiyə qapılan cəllad Miskin Abdalın əlinnən

çixıf dəli kimi bərri-biyavana üz tutdu. Gözdən itif yox olanadək "daha mana cəllad demə, daha mən cəllad deyiləm" sözdəri eşidildi. O hara getdiyini heç özü də bilmirdi...

Cəllad gözdən itənnən sonra Miskin Abdal əllərini göylərə açif Ulu Tanrıdan ona rəhm dilədi.

Saray cəlladının birdən-birə yoxa çıxması hamıyı çaşbaş salmışdı. Miskin Abdal əlaşsız qalif bu nigarançılığa son qoydu. O, cəlladnan olan söhbətini olduğu kimi şaha və saray əyanlarına danışdı. Onun bu hərəkəti hamının çox xoşuna gəldi. Şah İsmayıl ayağa duruf Miskin Abdala tərəf gəldi, onun qarşısında dayanıf dedi:

– Ustad, mən ömrümdə hələ belə hikmət eşitməmişdim. Sonra o amiranə səsnən dedi:

– Çağırın, xəzinədarı.

Xəzinədar dərhal gəlif çıxdı. Şah onnan bütün xəzinələrin açarın alıf yenidən Miskin Abdalı üz tutuf dedi:

– Ustad, sənin İlahi vergisi olan müdrikliyinin əvəzində cüzi də olsa, al bu xəzinələrin açarını. Nə qədər istiyirsən götür, payla. İstiyirsən Şah İsmayıl Xətəinin xətrinə, istiyirsən Şeyx Heydər oğlu şair İsmayılın xətrinə.

Bu təklifdən bir məğrurrux duyan Miskin Abdal mehribannıxnan dedi:

– Qibleyi-aləm sağ olsun. İstər Şah İsmayıl Xətəiyə, istərsə də Şeyx Heydər oğlu şair İsmayıla olan sonsuz sədaqət və hörmətim tanrı payımdı. O ku, qaldı xəzinələrin açarınnan imtina etməyimə, bunnan incimə. Çünki xəzinələrini daşıyaram, paylıyaram qurtarar. Ancax sənin mənim hikmətimə verdiyin qiymət tükənməz xəzinədi. Daşımaxnan, paylaxnan qurtarası döyül. Bunnan böyük bəxşiş olarmı?!

Bu sözdər elə bil eşidənnərin hamısını oysunnadı. Hamının diqqəti şahda idi. Şah İsmayıl bunnarı dinniyənnən sonra üzünü saray əyanlarına doğru çevirif iftixarnan dedi:

– Sən adi insan deyilsən, ustad! Sən ərənnər ərəni, kəramət sahibi, övliyasən!!!

Bunu deyif Şah İsmayıl Miskin Abdalı qucaxlıyif bağ-
rına basdı.

Bir gün eşitdiyi dəhşətdi bir xəvər Miskin Abdalın
qəlbinə sarsılmaz dağ çəkdi. Ona xəvər gətirmişdilər ki, Şah
İsmayıl Xətai – Şeyx Heydər oğlu şair İsmayıl vəfat eliyif. Bu
xəvərdən sonra, elə bil dünya uçuf altında qalmışdı. Doğma
övladı kimi sevdiyi İsmayılın vaxtsiz ölümü onu göyüm-
göyüm göynədir, yandırif yaxırdı. Bu ahıl çağında gözdərinin
yaşı çay kimi axıf, yaxasında göl bağladı. Əlləri əsə-əsə sazını
sinəsinə sıxıf öz dərdi dilini görən neyə izhar elədi:

Guşə-guşə yanıf nara yaxıldım,
Cismim od-atəşə qalanıf gedər.
İmtahan eliyif könül şəhrini,
Eşqi-haxdan qeyri talanıf gedər.

Dərviş olan getməz fitnə-feliynən,
Yandırar şamını o öz əliynən,
Təmiz ürəyinnən, şirin diliynən,
Könlüm şah yolunda dolanıf gedər.

Qeylü-qaldı səhər-axşam əhvalım,
Tor görür gözdərim, qarışır halım.
Qannı çeşmi yazıx Miskin Abdalın,
Coşqun çaya nisbət sellənif gedər.

Sonra “İsmayılı“ söz havasında bunnarı oxudu:

Gedin deyın Lələ bəyə,
Bu naleyi-əfğanımı.
Qanlı fələk zülm elədi,
Ayırdı cannan canımı.

Mən bu bağa girərəmmi?
Gül dəstəsin hörərəmmi?

Bir də, ya rəbb, görərəmmi,
Özə mürşüdü-sultanımı?

Miskin Abdal bilməz kələk,
Dövrən qoymaz bir az külək.
Yerə vurdu məni fələk,
Ucaltdıqca düşmanımı.

Onun yanıklı harayı az qaldı əlindəki sazı kösövə döndərsin:

İqlimin şahıydı – Həzrəti Süleyman,
Ədalətə pənah idi – Nuşirəvan,
Şey oğlu İsmayıl – o cənnət məkan,
Düşməz ələ, o bir yadigardı getdi.

Bu dərdə dözə bilmiyən Miskin Abdal biryollux saraya əlvida söylüyüf, doğma Göyçəsinə, dədə-bava yurdu Zərgərri-Sarıyaqub kəndinə qayıtdı. İtirdiyi əzizdərinin ağır dərddərini çəkə-çəkə kənddə məktəb açıf, balalara elmin sirrərini öyrətməyə başladı.

Miskin Abdal Təbrizdən Göyçəyə dönənnən sonra bir gün savah tezdən qalxıf gördülər ki, onun qapısında bir sürü maral var. Marallar onun qapısına qayıfdan sağına gəlmişdilər. Marallar sağınan sonra genə örüşə qayıtdılar. Adamlar bu möcüzəyə mat-mətəl qalmışdılar.

Bunnan sonra marallar hər gün Miskin Abdalın qapısına sağına gəlir və sonra da geriye, örüşə qayıdırdılar.

Bir gün ojaxda maral südünün qan kəsdiyini görə arvadı bunu tez ərinə xəvər verdi. Miskin Abdal dərhal təşviş içində dedi:

– Arvad, yaqın oğlum Şadman adam öldürdü.

Bir azdan Şadman gəlif çıxır. Məlum olur ku, Şadman atasının “Sarı yer“ yaylağında olan mal-qarasına, ilxısına

basqın edən quldur-qaçaxlardan bir neçəsini öldürüf. Bunu eşidəndə hirsinnən Miskin Abdalın əlindəki çelik burum-burum olur. Çəliyi qəzəfnən yerə elə bərk vurur ki, bu vaxt zəlzələ baş verir. Sonra da əlini atıf ojaxdan bir höyüş odun çəkif oğlu Şadmana tərəf qulamazdıyır. Allah-taala günahsız Şadmanı atanın bu qəzəvinnən qoruyur. Ağac Şadmana çatmamış yerə sancılır, qol-budaq atıf, yaşıl bir armud ağacına dönür. O günən həmin ağac bir ziyarətgaha çevrilir.

Miskin Abdalın yaşı yüzü addamışdı. Qojalix yavaş-yavaş özünü göstərirdi. Keçirdiyi günner göz önünə gəlirdi. Qəlbində nisgillər baş qaldırırdı. Bu fikirrər içində sazını əlinə alıf, öz ürəyindəkiləri onnan bölüşmək istədi. Miskin Abdalın sazı dilləndi. Aldı görək “Hüseyni“ saz havasında nə dedi:

Hardan gəldi-getdi ömür bilmədim,
Baxdım k1, qapımı döydü qojalix.
Bir kərə ürəkdən deyif gülmədim,
Qəddimi kaman tək əydi qojalix.

Ümidim, pənahım, qadir Allahım,
Dar gündə hoy edən var qibləgahım,
Pakam, tanrı bilir yoxdu günahım,
Ağlayan, sızlayan neydi qojalix.

Şaha baş əyməzdim, şeşpər atardım,
Sultannar yurdunda at oynadardım,
Namərđi bazarda qul tək satardım,
Bilməm niyə gəldi, nəydi qojalix?

Ötüfdü hay-hayım, qalif vay-vayım,
Sananır dillərdə hər günüm, ayım,
Oxum əldən çıxıf, sökülüf yayım,
Miskin Abdal deməz yeydi qojalix.

Miskin Abdalın yanıklı-yanıklı qojalıxdan şikayətdən-məsi onun yanındakıları yamanca kövrəltmişdi. Onnardan biri dözə bilmiyif Miskin Abdala dedi:

– Hax dərğahına çatannar, diri ikən ojağa çevrilənnər qojalmır, ustad.

Miskin Abdal gülümsüyüf dedi:

– Dünyada qojalmıyan yoxdu, oğul. Nə deyirsiniz, deyin, qojalix qojalıxdı. Bunnan heş kim qaça bilmiyifsə, Miskin Abdal da qaça bilməz. Bu sözdəri deyif sazını yenə sinəsinə sıxdı. Aldı görək “Abdalı“ saz havasında nə dedi:

Yaman yerdə yaxalayıf vaxt məni,
Hey desəm də qojalmaram, qojaldım.
Yüzü keçif, silkələyir bəxt məni,
Çox da ki, mən pırəm, nuram, qojaldım.

Seyid mənəm, pay paylayan dərvişəm,
Namərddərin xatasını görmüşəm.
İsmətimdən bir məbədğah hörmüşəm,
Sızıldayır qannı yaram, qojaldım.

Miskin Abdal, yolun haqqın yoludu,
Ömrün tanrı dərğahının quludu,
Adın-sanın halallığı uludu,
Eləmədim birjə haram, qojaldım.

Bu məclisdən bir az sonra Miskin Abdal xəstələnif yorğan-döşəyə düşdü. Oğlunu, qızını, nəvə-nəticələrini başına topluyuf vəsiyyətini eliyənnən sonra bu şeri dedi:

Eşit deyim, dünya səndə,
Ayım, ilim, yazım qaldı.
Qövr eləyir söz sinəmdə,
Dil-dil ötən sazım qaldı.

Yar sevmişdim, yarım getdi,
Var yığmışdım, varım getdi.
Eşqim, etibarım getdi,
Ahım, ünüm, sızım qaldı.

Qayaları sökdürərdim,
Zərdən saray tikdirərdim,
Yağılara çökdürərdim,
Məndən təpər, dözüm qaldı.

Ərşə-gurşə bəlli əslim,
Yaradana ollam təslim,
Adnan, sannan olan nəslim,
Bir oğlum, bir qızım qaldı.

Hər nə varsa hədər imiş,
Hər şey gəldi-gedər imiş.
Ölüm yaman betər imiş,
Yol-ərkanım, izim qaldı.

Şadman könlüm tari-mardı,
Şanda balım zəhri-mardı,
Günüm-gecəm ahu-zardı,
Şirin-şirin sözüm qaldı.

Yaşayan kim, ölən kimdi,
Ağlayan kim, gülən kimdi,
Gedən gedir, gələn kimdi...
Nə mizrabım, nə sim qaldı.

Yoxdur daha Şahənşahım,
Ərşə bülənd oldu ahım.
Adım, sanım, qibləgahım,
Haqq çağırən səsım qaldı.

Telli saza mizrab vurdum,
Məclislərdə dastan qurdum,
Neçə-neçə aşiq yordum,
Sözüm düzüm-düzüm qaldı.

Bir şəcərəm, bir kəşkülüm,
Gur ocağım, odum, külüm,
Yığın-yığın, varım, mülküm,
Al-qumaşım, bezim qaldı.

Dünya puçdu, puçdu dünya,
Dünya heçdi, heçdi dünya,
Abdal, yaman keçdi dünya,
Yaşamaqda gözüm qaldı.

Axırda da bunnarı dedi:

Bu dünya, o dünya var,
Allah, ölümün haqqdı!
Bir dirilik suyu var,
Allah, ölümün haqqdı!

Axırın puçdu, dünya,
Var ikən heçdi dünya,
Hey gəldi, keçdi dünya...
Allah, ölümün haqqdı!

Abdal, yastıq daş olar,
Üst torpağın yaş olar,
Mələklər yoldaş olar,
Allah, ölümün haqqdı!

Nəhayət, fani dünyaya əlvida deyif, gözdərini qapadı.
Müqəddəs ruhu cənnət quşuna dönüf haqqın ulu dər-
gahına qovuşmax üçün göylərə qanad aşdı.

Bir ustad aşix Miskin Abdalın ruhunu yad elədi,
dualar oxudu, Allahdan ona rəhmət dilədi və bu cahannamə
ilə bu dastanı tamamladı:

Dəhri-fənada belə insan hanı?
Qılmaya fani onu dövrən hanı?
Ey bivəfa dünya, sən nə zalımsan,
Bu qayətdə sənə gələn can hanı?

Əvvəl sənə gəldi Adəmü-Həvva,
Beş gün qonaq oldu səndə binəva,
Öldürdün Habili, saldın bir dava,
Düşdü aralığa nahaq qan, hanı?

Neçə padişahlar gəldi sahib-cəng,
Cəmşidü Cəm, Nuşirəvanü – Huşəng,
Dağyanus, Hülakü, Çingiz, Teymur – Ləng,
Onlardan bircəsi bu zaman hanı?

Ey bivəfa dünya, fanisən, fani,
Necə dağıtdın sən şövkəti-şani,
Gecələr çaldılar gürzü-girani,
Rüstəmi-Zal kimi pəhləvan hanı?

Neçə həkim gəldi təbibə zaman,
Ərəstun, Əflatun, Fərəzdək, Xaqan,
İstədi diriltsin özünü Loğman,
Qaldı kuzəsi də yarımcan, hanı?

Dünya, səndə Aşiq Səməd var idi,
Nəzmü, şeri ləli gövhərdar idi,
Bir gözəl eşqinə giriftar idi,
Onun kimi bəs bəhri-ümman hanı?

Bu dünyada heç də gəzməmişdi kəm,
Aşığı Əli oğlu, Aşığı Məhərrəm,
Həsretin çəkirdi Rumi, həm Əcəm,
Əlində tütəyi-balaban hanı?

Tamam yola gedər, heyif gözəllər,
Sırf müşki-ənbər qoxuyan tellər,
Murad üstə neçə xınalı əllər,
Torpağa döndülər, vay, aman hanı?

O ala gözlərə, o gül yanağa,
O nazik əndama, o tər buxağa,
Necə qıyıb döndərsən torpağa,
Nazənin-nazənin incə can hanı?

Hanı Xosrov, Həsən, Yusif, Züleyxa?
Hanı Əsli, Kərəm, Vamiku-Əzrə?
Şeyx-Sənan sevmiş idi bir tərşə,
Onların sürdüüyü o dövran hanı?

Hafizu, Nəvai, Füzuli, Cami,
Şeyx Sədi, Hilali, Ürfi, Nizami,
Dünya, səndə kəşt eyləyib tamami,
Firdovsi tək nəzmi-dürr-əfşan hanı?

Hanı Molla Pənah, bivəfa cahan?
Təxəllüsü Vaqif, nəzmi-dürr-əfşan,
İndi eyləmişən xak ilə yeksan,
Tapmaq olmaz o kamalda can, hanı?

Çox çətinki bir də dolana dövran,
Növbə mənə yetsə, aman, əlaman!
Bir gün ola görən, bilən, tanıyan,
Deyərlər Valehi-natəvan hanı?

ASDAN ŞAHNAN İRVAHAMIN DASTANI

Bəli, mənim əzizdərim, qulluğunuza hardan ərz eliyim, Rey şəhərinən, kimnən, Zülal şahdan. Zülal şahın varı-dövləti, cahı-cəlalı həddini aşmışdı. Bir cüt oğluə varıydı. Böyük oğlunun adı Asdan, kiçiyinin adı isə İrvahamıydı. Bunnar gedif molla yanında dərş alırdı.

Günnərin bir günü Zülal şahnan arvadı küləfrəngidə oturuf, qapılarındakı çinar ağacının başında yuva salan zümrüd quşdarının balalarına baxırdılar. Bir gün Zülal şahın arvadı gördü kü, Zümrüd quşu tək gəldi. Bir neçə gün keçənnən sonra baxıf gördü kü, quş gedif özünə bir tay tapıf gətirif. Geri qayıtdı, gəldi Zülal şahın yanına, Zülal şah baxdı arvadı çox bikefdi. Zülal şah soruşdu:

– Xanım, niyə bikefsən?

Dedi:

– Zülal şah, mənən çıxax yenə bir küləfirəngidə oturax.

Zülal şah duruf arvadınnan baravar küləfirəngiyə çıxdı. Bir azdan Zümrüd quşu çinarın başına gəlif balalarına yem gətirdi, gətirdiyini balalarına verif uçuf getdi. Bir qəder sonra təzə gələn Zümrüd quşu gəldi. Balaların qavağındakı yemi özü götürüf yedi. Sonra onnarı dimdikləyif qanına qəltan elədi.

Arvad bunu görüf hönkür-hönkür ağladı. Şah dedi:

– Övrət, niyə ağlıyırsan?

– Şah sağ olsun, o Zümrüd quşunun tayı ölüf. Gedif özünə bir tay tapıf gətirif. Ona fikir verirsənmi? O təzə gələn Zümrüd quşu analıx hesav olunur. Bunu görəndə fikirreşirəm ki, mən ölsəm mənim uşaxlarım da analıx yanında elə olajax.

Bunu deyif arvad yenə ağladı. Şah dedi:

– Övrət, ağlama. Allah eləsin ki, sən ölmüyəsən. Amma elə iş olsa mən heş vaxt evlənmİYƏJƏM.

Vaxt dolandı, aylar keşdi, insannan ötrü ölüm haxdı, hamı öləjek. Vaxt o vaxt oldu ku, bir gün, Asdan şahın arvadı ömrünü sizə bağışdadı. El yığılıf onu dəfn eliyif, eh-san verdi. Şəhər əhli şaha başsağlığı verif dedi:

– Şah, axır qəmin olsun, başın sağ olsun, oğlannarın sağ olsun.

Zülal şah arvadına söz vermişdi ki, sən ölsən də, mən uşaxlara analıx gətirmiyəjəm. Asdannan, İrvaham da doğrudan da dünya gözəliyidilər. Hər ikisi Yusifi Kənana bənziyirdi.

Aylar ötdü, illər keşdi, Zülal şah evlənmədi. Amma il-dən-ilə camaatın xərcini artırırardı. Özünün də səvri daralmışdı. Camaat, şəhər əhli, ağsaqqallar, yığışif saraya gəldilər. Şaha təzim eliyif dedilər:

– Şah sağ olsun, ya bizim camaatın sözünü tut, ya da bizə icazə ver, sənin vilayətinnən çıxax. Neçə ki, sən evlənmiyifsən bizə gün-güzəran olmuyajax.

Şah dedi:

– Yaxşı, bir az mana möhlət verin.

Zülal şah gəldi oğlannarının yanına. Başdarını sığalladı, üzdərinən öfdü. Bir söz demədi. Bunnar birbirinnən danışdılar. Daha yekəlmişdilər. Hər işi başa düşürdülər. Asdan dedi:

– Qardaş, gedək atamıza biz də deyək, getsin bizə bir ana gətirsin.

Getdilər atalarının dərğahına. Baş əyif atalarına təzim elədilər. Zülal şah hər ikisinin üzünən öpüf qızıl kürsünün üstündə əyləşdirif, soruşdu:

– Ey nuri-didələrim, mənim yanına nə məqsədnən gəlifsiniz, buyurun.

Asdan şah dedi:

– Ey ateyi-mehriban, şəhər əhlinin sənnən narazılığını eşitmişik. Deyillər ki, Zülal şahın övrəti ölənnən sonra camaata zülm eliyir. Ona görə sənin yanına xahişə gəlmişik.

Gərək bizim sözüümüzü yerə salmıyasan. Camaatın sözünü eşidif bizə bir ana gətirəsən.

Zülal şah oğlannarının sözünnən çıxa bilmiyif dedi:

– Yaxşı, siz gedin.

Sonra vəzirini çağırif dedi:

– Qulağıma sədalar gəlir ki, mən günü-günnən camaata daha çox zülm eliyirəm. Onnarın dolanışığı getdikcə pisdəşir. İndi mana bir tədbir tökün kü, ədalət yerini tapsın. Mən neyliyim ki, əvvəlki hörməti yenidən qazanım?

Dedilər:

– Şah sağ olsun, sənin kimi ədalətdi, insaflı şah heş bir yerdə yoxuydu. Biz belə başa düşürük ki, sənin övrətin ölənnən sonra səndə belə qəzəf, insafsızdıx, səvirsizdik peyda oluf. İstiyərdim ki, sən bir cuma günü seyrə çıxasan, qəm-qüssən dağıla, eynin açıla. Onnan sonra sana bir masdahat eliyərik.

Zülal şah dedi:

– Nə deyirəm. Savah cumadı. Hazır rıx görün, sübh tezdən yola düşək.

Vəzir, vəkil eşiyə çıxannan sonra camaat bu xəvəri eşitdi. Söyündülər ki, Allah, sana şükür. Yeddi iliydi Zülal şah seyrə çıxmırdı. İndi gənə inşallah camahata gün doğar. Səhər tezdənnən Zülal şah, vəzir, vəkil, bir xeyli qoşun atdanıf seyrə çıxdılar. Axşama qədər ovladılar, quşdadılar. Geriyə, şəhərə qayıtdılar. Vəzir, vəkil şahnan baravar saraya gəldi. Vəzir dedi:

– Şah sağ olsun, mən belə masdahat eliyirəm ki, sana bir övrət gətirək.

Zülal şah baxıf gördü kü, vəzir də şəhər əhlinin dediyini deyir. Zülal şah soruşdu:

– Vəzir, nə məsdahat eliyirsən?

Vəzir dedi:

– Şah sağ olsun, sizə layıx bir qız Cum şəhərinin padşahının arvadıdır. Özün bildiyin kimi də o padşah da yeddi

ildi irəhmətə gedif.

Zülal şah dedi:

– Vəzir, məsdahatdışa, gedin gətirin.

Vəzir qavaxcan bir qasid göndərdi. Dedi:

– Gedin o xanımın ağzını arıyın. Görün, gəlmək fikri olsa, gəcavə göndərərək.

Bəli, çapar gedif xəvər gətirdi ki, xanım razıdı. O, Zülal şahın ədaləti, səxavəti haqqında çox eşitmişdi. Ona görə də razılıx verdi. Gəcavələr bəzəndi. Vəzir, vəkil, bir xeyli qoşun getdi gəlinin dalınca. Bir neçə günnən sonra xəvər gəldi ki, gəcavə gəlir. Asdan İrvahamı çağırif dedi:

– Qardaş, gəlsənə anamızın qavağına gedəsən.

İrvaham dedi:

– Yox, mən sənən kiçiyəm, sən özün get.

Onda İvrahamin on beş yaşı varıydı. Asdan gedif köhlən yəhərrədif, qılınc bağılyıf, atına bəzək vuruf cövlana gətirdi, gəcavənin qavağına sürdü. Xanım faytonnan göz gəzdirdi, görsün onu kimə gətirillər. Asdan at oynadırdı. Arvad baxıf gördü kü, bir gözəl bəynişin oğlan at oynadır. Öz-özünə dedi:

– Noleydi, məni bu oğlana gətirəydilər.

Üzünü çöyürdü qıvlıya, Allaha dualar oxudu. Gəcavə gəldi dayandı padşahın qapısında. Padşah bir neçə ağsaq-qalnan söhbət eliyif dedi:

– Bir gəlin çörəyi vermək lazımdı.

Aradan bir neçə gün keçənnən sonra arvad Zülal şaha dedi:

– Ay kişi, bə sənin oğlannan, qızdan bir züryətin yoxdu?

Zülal şah dedi:

– A arvad, bə sənin qavağında at oynadan mənim oğlumdu da, hələ biri də var. Onnar təkcə mənim yox, həm də sənin oğlannarındı.

Arvad dedi:

– İndi başa düşdüm kü, mən analığam. Ona görə onnar mənim yanıma görüşə gəlmədilər.

Zülal şah dedi:

– Arvad, onnar dərsdədilər, yaxın şəhərdə. İndi onnarı mən ismarrıyaram, gələllər sənnən görüşməyə.

Padşah xəvər göndərif onnarı çağırtdırdı öz imarətinə. Onnarı arvadına göstərif dedi:

– Sənin övladdarın bax, bunnardı.

Arvad baxıf gördü kü, gəcavənin qavağında at oynadan Zülal şahın böyük oğludu. O vaxtdan gözü onu yaman tutmuşdu. Bir-iki gün aradan keçənnən sonra arvad Zülal şaha dedi:

– Bəs, sənin gəzmək üçün qırx otağın, qırx bağın yoxdumu?

Zülal şah dedi:

– Var, niyə yoxdu, qırx otağım da var, qırx bağım da.

Arvad dedi:

– Bəs mana niyə demirsən gəzəm, dolaşam. Qərifsiyirəm. Bəlkə bir az eynim açılardı.

Zülal şah Asdanı çağırtdırıf dedi:

– Asdan, oğlum, güllü bağlarımızı, otaxlarımızı aparıf anana bir-bir göstərərsən.

Asdan dedi:

– Baş üstə, ateyi-mehriban.

Asdan anasını aparıf güllü bağı gəzdirdi. Sonra otaxların açarını atasınnan alıf başdadı onnarı göstərməyə. Asdan qavaxca qapıyı açırdı. Açarı üstündə qoyurdu. Arvad dalıncax qapıyı bağliya-bağliya gedirdi. Otuz doqquzuncu otağı keşdilər. Qırxıncı otaxda arvad dedi:

– Ə axmax, oğlu axmax, ana nədi. Səni görənnən gözüüm səni tutuf. Mənnən başbirrik eliyirsən elə, eləmirsənsə, vay sənin halına.

Asdan arvadın ağzının üstünnən bir elə şillə vurdu ku, gəl görəsən. Qaçmax istədi qapının birini açdı. İkinciyi

açana qədər arvad daldan ona çatdı. Bıçaxnan köynəyinin dalınan tutuf kəsdi. Dedi:

– Get, köpəy oğlu, köpəy.

Asdan getməkdə olsun. Arvad Zülal şahın yanına özünü çatdırmaqda. O, Zülal şahı görəndə kimi səsini başına atıf ağlıya-ağlıya dedi:

– Sənin taxtın tarac olsun, balalarının vayına oturan.

Zülal şah məhəttəl qalmışdı. Dedi:

– Ay arvad, noluf?

Arvad bir az da səsini qaldırır yalannan qışqıra-qışqıra dedi:

– Görmürsənmi, noluf? Ağzımın, burnumun qanını bir-birinə qatdı oğlun.

Zülal şah təccüflənmiş halda dedi:

– Niyə, nə üstə?

Dedi:

– Ciyarı yanmışın dedi ki, ya gərək mənən başbirrik eliyəsən, ya da səni öldürəjəm. O biqeyrətin əlinnən zornan qaşdım, qurtardım. Bu əlimdə ki, onun köynəyinin dal ətəyidi.

Zülal şah taxta çıxır cəllada əmr elədi ki, tez oğlan-narımı gətirin.

Cəlladları gedir Asdandan İrvahamı gətirdilər. Şəhər əhli əhvalatdan xəvər tutuf, dedilər ki, bəlkə Zülal şahnan söhbət eləsinlər, onu dilə tutuf, fikrinnən döndərsinlər. Fikirrəşdilər ki, bəlkə şahın bu gün ajiği tutuf, oğlannarının boynunu vurdurur. Birdən savahları hirsli dağılannan sonra deməzmi, ay vəzir, ay vəkil, ay camahat mənim ajiğim tutmuşdu, bə siz niyə mana ağıl vermədiniz. Sonra o camahata heş rəhm eliyər? Camahat bu fikrinnən irəli yeridi. Dedilər:

– Şah sağ olsun, dünyasında elə şey olmaz. Biz özümü-zü onnardan qavax qılınca verəjiyik.

Zülal şah dedi:

– Vəzir, tədbir.

Vəzir dedi:

– Şah sağ olsun, qurra atanı çağırax gəlsin, nə məsdə-hətdisə o deyəcəkdir.

Qurra atan gəldi. Camaat qurra atanı öyrətdi ki, elə elə ki, bunnar sürgün olunsunnar. Qurra atan qurrasını atıf dedi:

– Şah sağ olsun, qurrada bunnarın payına sürgün düşür. İndi özün bilən məsdahatdı.

Şah dedi:

– Onda onnarı sürgün eliyin. Amma bu şərtənən ki, hə-rəsi xəzinədən bir qızıl götürüf tərəzinin gözüne qoysun. Biri o birinnən ağır gəlsə ikisinin də boynunu vurdurajam.

Hər ikisi öz qızılını qoydu tərəziyə. Xudavəndi aləm elə elədi ki, ikisinin də eyni çəkide gəldi. Zülal şah dedi:

– Çıxardın bunnarı şəhərdən!

Asdandan İrvahamı şəhərdən çıxardıf Misirə doğru yola saldılar. Bunnar geje-gündüz yol gedif bir basəfə yerə çatdılar. Çörəkləri qurtardıgınnan dizdərinde taqət qalmamışdı. Asdan yay – oxnan bir quş vurdu. Bu quş şah şonqar quşuymuş. Bu quşun ətini yeyən dövlətdi olurmuş, başını yeyən padşah. İrvaham kiçik olduğuna görə Asdan ətin hamısını ona verdi. Quşun başını isə özü bişirif yedi. Bir az dincələnnən sonra yollarına davam elədilər. Çox çətinliknən gəlif Misir torpağına çatdılar. Bir böyük məzaristanın yanınan keçəndə Asdan dedi:

– Qardaş, sən yorulufsan. Atalar deyirlər məzarıstan da şennikdi. Qorxma, gəl sən bu gümbəzdə dur, mən görüm bu qəvirsttannıx hansı şəhərin, hansı kəndindi. Bir tikə çörək tapım. Görək, sonrası nə olur.

İrvaham gümməzdə qalmaxda olsun, görək Asdanın başına nə gəldi. Asdan gəlif bir böyük şəhərə çatdı. Soruşdu:

– Bu hansı şəhərdir?

Dedilər:

– Misir şəhəridi.

Bir az ora-bura vurnuxannan sonra gördü kü, camaat çox yığılıf. Xəvər aldı:

– Bu nə yığıncaxdı?

Dedilər:

– Misirin padşahı ölüf. Quş uçurdaxlar. Gəlif kimin başına qonsa, onu padşah seçəjəklər.

Baxıf gördü kü, vəzirin, vəkilin oğlannarı ən hündür yerə çıxıflar. Fikirrəşillər ki, quş hündür yeri daha tez tapar.

Quşu uçurtdular. Quş havada cövlan elədi, bir xeyli dolaşannan sonra gəlif Asdanın başına qondu. Vəzirin oğlu özünü yetirif Asdana bir yumruş vuruf dedi:

– Hələ sən bunun işinə bax. Öldüyü yerdə ölmür, gəlif şahlıx eşqinə düşüf.

Xülasə, bunu döyüf camaatdan araladılar. Asdan çox pisikdi döyülməyinə görə. Axı, bu gəlmişdi yazıx qardaşına çörək aparsın. Yenə də quşu uçurtdular. Quş yenə havaya qalxdı hərrəndi, fırrandı, təzədən gəlif Asdanın başına qondu. Bu dəfə vəkilin oğlu yetirdi özünü:

– Ayə, sən haranın dələduzusan?

Camahat dedi:

– A kişi, yazığı niyə öldürürsünüz? Aparın uzaxda xarava bir dəyirman var, çoxdan işdəmir. Salın ora, qapısını da örtün. Bir-iki nəfər də qarolu qoyun gözdəsin. Baxax, görək quş onu yenə tapır, ya yox.

Bəziləri də dedi ki, bəlkə papağın altına ətdən-çörəkdən qoyuf, quş ona görə gedif onun başına qonur.

Uzun sözün qıssası Asdanı aparıf həmin dəyirmanə salıf ağzını bağladılar. İki nəfər də gözətçi qoydular. Quşu yenə uçurtdular. Quş bu dəfə də çox hərrəndi, getdikcə hündürə qalxdı. Bir də gördülər ki, quş qəflətən şığıdı dəyirman tərəfə. Özünü dəyirmanın bjasınnan içəri salıf Asdanın başına qondu. Asdan quşu tutuf oxşadı, üzünnən öpüf dedi:

– Ay allahın heyvanı, məni niyə döydürürsən, mana

şahlıx qismət olsaydı öz atamın vilayətində olardı. Nə özünə, nə də mana əziyyət vermə.

Bunu deyif quşu buraxdı. Quş yenə getmədi, qayıdıf genə Asdanın çiyinə qondu. Pasıbannar içəri girif Asdanı götürüf getdilər şəhərə. Camaata dedilər:

– Oğlan quşu tutuf belə deyirdi:

– Ay allahın heyvanı, şah olsam elə öz atamın vilayətində olardım!

Sirri-Sübhan vəzir irəli yeriyif dedi:

– Camaat, bir haldakı quş bu oğlanın başına qonuf, gəlin elə bunu padşah seçək.

Camaatın hamısı razı oldu. Asdan şahı gətirif taxta çıxartıf şahlıx tacını onun başına qoydular. Dedilər:

– Buranın şahı sənsən.

Asdan şah bir neçə gün camaatnan, şəhər əhliynən məşğul oldu. Sarayın işdəriynən başı bərk qarışdı. Qardaşı yadına düşmədi. Bir neçə günnən sonra gejenin birində yatdığı yerdə İrvahamı xatırrıyıf, dedi:

– Ey dadi-bidad, mən ki, gəlmişdim İrvahama çörək aparam.

Tezdənnən vəzirini-vəkilini çağırif dedi:

– Vəzir, camaata xəvər ver, gedəjəm qəvirsannığa dua verməyə. Qoy hazırtaşsınar.

Sizə hardan xəvər verim İrvahamnan. İrvaham geje-gündüz günbəzdə ağlıyrdı. Qırx lotu varıydı. Başçısı Ziyad haramıydı. Ziyad haramı geje veyğasında görmüşdü kü, bir xeyirri şey tapıf. Savah tezdənnən qalxıf yoldaşlarına dedi:

– Uşaxlar, bu günkü səfərimizdə nə tapsax mənim olsun.

Razılaşdılar. Atdarına minif səfərə çıxdılar. Gəzə-gəzə gəlif gümbəzə rast gəldilər. Gördülər ki, gümbəzin içində bir cavan oğlan ağlıyır. Ziyad haramı gümbəzin qapısınan baxanda gördü kü, bu oğlan o qədər gözəldi, daha nə deyim, üz-gözünən nur tökülür. Amma bunnarı görəndə, hiss elədi

ki, bərk qorxur. Ziyad haramı dedi:

– Oğul, qorxma.

Ziyad haramının yoldaşları içəri girdilər. Bu cavan oğlanı görəndə bi az şübhələnif, dedilər:

– O özü bunu gətirif burya qoyuf, bizə də deyir ki, bu günkü şikarımıza nə çıxsa mənim olsun.

Bir az xıslanlaşannan sonra dedilər:

– Gəlin, bunu öldürək.

İrvaham onların niyyətini duyuf dedi:

– İcazə versəydiniz dərdimi sizə saznan annadardım.

Dedilər: – buyur, de. İrvaham sazını sinəsinə sıxıf aldı görək nə dedi:

Başına mən d n m Ziyad haramı,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.
İtkin qardaş baėlamadı yaramı,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Ziyad haramı soruşdu:

– Sənin kimin var, hardan gəlif, harya gedirsən?

İrvaham dedi:

– Q riv m. Gəlif burya çatannan sonra qardaşım ma-
na burda qalmağı məsdahat gördü. Özü də getdi ki, çörək
tapıf gətirsin.

Ziyad haramı dedi:

– G zd y k, qardaşı da gəlsin. Qardaşını siz aparın
qul adına satın, pulunu b l şd r n. Amma bunu mən
aparım. Z ry tim yoxdu,  z m  z ry t eliyim.

İrvaham aldı sözün o biri xanəsini:

Göydə bulud bulum-bulum bulanar,
Yaralarım k z-k z oluf sulanar.
Qardaş gəlif g mb z divin dolanar,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Bir xeyli gözdədilər. Gördülər heş kim gəlmədi. İrvaham aldı sözünün tafşırmasında görək nə dedi:

Əyağım apardı yolların daşı,
Yaxamı çürütdü gözümün yaşı.
Gedif İrvahamın Asdan qardaşı,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Ziyad haramı yoldaşdarına üzünü tutuf dedi:

– Nə məsdahat görürsünüz?

Bunnarın içinnən biri irəli yeriyif dedi:

– Ə, belə bir oğulu heç qul adına satallarmı? Verək Qiyas vəzir özünə oğul eləsin.

İrvahamı götürüf, Qiyas vəzirin evinə apardılar. Qiyas vəzir arvadına dedi:

– Köynəyinnən keçirt bu oğlanı özümüzə oğul götürək.

Arvad Qiyas vəzirnən razılaşdı. Köynəyinin yaxasınan keçirdif İrvahamı özünə oğul elədi. İrvaham burda qalsın, sizə hardan xəvər verim, Asdan şahdan. Asdan şah vəzirə demişdi. Şəhər əhli yığılıf şəhərdən çıxdı. Çox razı qaldılar ki, gör nə gözəl şahdı kı, dirimiz o yanda dursun, ölülərimizin də qədrini bilir. Asdan vəzirə dedi:

– Camaat qəvrüstana dolmasın. İkimiz hərrənək. Daşdarı oxuyax, gələk qəvirstannığa dua verək.

Vəzir dedi:

– Camaat, ayağınızı saxlıyın.

Camaat dayandı. Asdan hərrənə-hərrənə gümbəzə çatdı. Baxdı gördü kü, qardaşı yoxdu. Göydəki bulud kimi qaraldı. Vəzir onun dolduğunu görüf dedi:

– Şah, niyə birdən-birə tutuldun?

Asdan şah gözünün on yerinnən qannı yaş tökdü, vəzirin üzünə baxıf dedi:

– Vəzir, bu sirr ikimizin arasında qalsın.

Aldı görək Asdan şah nə dedi:

Alçaxdan ucaya çəkilib başın,
Məzərsannıx, İrvahamı neylədin?
Atılsın kərpicin, qalmasın daşın,
Məzərsannıx, İrvahamı neylədin?

Qalalar içində nə bərk qalasan,
İgiddər başına yaman balasan.
Qarğamıram səni verən qalasan,
Məzərsannıx, İrvahamı neylədin?

Asdan şaham, qəm öyündə yatmışdım,
Mən dərddiyəm, dərdi-dərdə qatmışdım.
İrvahamı səndə qoyuf getmişdim,
Məzərsannıx, İrvahamı neylədin?

Söz tamama yetişdi. Vəzirənən baravar qəvirstannığı çox dolaşdılar. Çox gəzənnən sonra Asdan şah geri qayıdıf güm-bəzə bir də baxdı. Dərdi tüğyan elədi. Aldı görək Asdan şah nə dedi:

Çarxı-fələk mənən yaman yağdı,
Öz mülkənnən qoymur kana dərdimi,
Bir gün olar bu ölkəni dağdı,
Çıxartmadım bir məkanə dərdimi.

Vəzir dedi:

– Şah sağ olsun, gəlsən sana bir söz deyəm.

Asdan şah dedi:

– Buyur, vəzir nə istiyirsən de!

Vəzir dedi:

– Şahım sən dərđini mana de, bəlkə bir şey fikirreşdik. Yoxsa, bu camaat elə bilər ki, şah eşqə-zara düşüf, ya da başına hava gəlif.

Asdan şah dedi:

– Vəzir qayıdan kimi başına çarə qıl. Sənnən vəzir olmaz.

Vəzir kor-peşiman dedi:

– Şah sağ olsun, məni bağışda, mən özüm belə dedim ki, bəlkə sənin eynin açıla. Asdan şah vəzirin sözünnən yaman təsirrənmişdi. Dodaxları titriyə-titriyə Asdan şah aldı görək nə dedi:

Bir ah çəksən köksüm üstədən ötürməz,
Eynim yaşı sağçarələr bitirməz.
Mənim dərdim nər mayalar götürməz,
Siz yükləyin gərgədana dərdimi.

Asdan şaham, qəm öyündə nökerəm,
Dost bağında qızıl güllər əkerəm.
Öz dərdimi özüm pünhan çəkərəm,
Deyə bilməm hər nadana dərdimi.

Vəzir elə başa düşdü ki, şahın yaqın bir istəkli qardaşı ölüf, ona görə kümbəzə, qəviristannığa belə söz deyir. Gəlif qəviristanlığın qırağına çıxdılar. Şah dedi:

– Hamı üzünə qıvlıya tutsun. Cəmi qəviristannıx əhlinə dua verək.

Camaatın hamısı dua verif şahdan çox razı qaldı. Şad-xürrəm geri qayıtdılar. Şah gəlif öz taxtına çıxdı, həmən günnən vəziri azad elədi.

Vəkil dedi:

– Ey qibleyi-aləm, Sirri-Sübhan bilikli vəzirdi. Nahax çıxartdın.

Şah bir söz demiyif təzə qaydalar qanunnar çıxartdı. O, fərman verdi ki, heş bir dükançılar, aşbazdar yaddardan, qəriflərdən pul almasın. Gəmiçilərə tafşırıldı ki, kasıblardan, qəriflərdən yol pulu almasınnar. Camaat baxıf gördü kü, bu təzə padşah kasıb-kusuvun pənahıdı. Buna

görə camahat çox sevinib gejë-gündüz onun canına dualar oxuyurdu. Amma camaat nə bilirdi ki, padşahın nə dərdi var. O fikirrəşirdi ki, bəlkə qardaşım gəlif buralara çıxar, pulu olmaz, aj qalar. Bütün bu işdəri ona görə eliyirdi. Şah öz yerində şahlıx eləməyində olsun, görək İrvahamın başına nələr gəldi. Ziyad haramının evində qaldığı vaxtdar onun mal-dövləti o qədər artdı ki, daha haramılığa tova dedi. Haramı yoldaşdarı Ziyad haramısız bir yana çıxarı bilmirdilər. Ajdarınnan batıf qırılırdılar. Ayə, nağayrax Qiyas vəzir biznən getmir, başsız qalmışx. Bir nadürüst oğlu, nadürüst varıydı işdərinde, dedi:

– Əyə, onu düzəltmək çox hasandı. Bir şeytan muncuğunnan olan qarı var. Onu tapmaq lazımdı.

O biri dedi:

– O qarı nağayra bilər ki?

O dedi:

– Onun əlinnən hər şey gəlir, bir ev tikməkdən başqa.

Dedilər:

– De, onda sən bildiyini eliyə bilərsən. Nə danışajaxsan, nə deyəjəksən, tezdəşdir.

Oğlan gedif qarıyı tafdı. Qarı baxıf gördü kü, quldur dəstəsinnəndi. Dedi:

– Oğul, buyur, eşidirəm.

– Nənə, sənın yanına bir işə gəlmişəm.

Qarı dedi:

–A bala, Allah eliyəydi xeyir iş olmuyaydı.

Dedi:

– Nənə, xeyir iş döyül.

Dedi:

– Amma bu sirr ikimizin arasında qalmalıdı.

Oğlan dedi:

– Nənə, əlvəttə ki, ikimizin arasında qalajax.

– Oğul, onda sözünü de görüm, nə deyirsən?

– Sözüm budu ku, Ziyad haramı biznən haramılığa

getmir. Gərək onun evindəki oğlanı ordan didərgin salasan.

Qarı sevincək dedi:

– Bıy, nənən ölsün, ona nə var k1. Amma mana bir ay vaxt ver, düzəldərəm.

Qarının əlində şeytan çuğuğunnan bir təsbəh varıydı. Ona görə də buna şeytan qarı deyirdilər. Qarı bu dəfə həmən təsbəhi gizdədif, özünə yüsürdən bir təsbəh aldı, qara-qənö-yüzdən özünə bir paltar tikdirdi, qara çərşöy saldı, qara sandal geydi. Əlinə bir cəvərə alıf küçəynən en gedif, uzun gəlməyə başladı. hərrənif-hərrənif axır k1, yönünü saldı Ziyad haramının evinin yanınan. Başdadı qışqırmağa:

– Ay çərçi xırdası alan.

– Ay nənə, ay nənə, bəridən gəl, – deyə qaravaşdar qarını çağırdılar. Qarı dedi:

– A...z kimsiniz, kimin qaravaşdarısınız?

Dedilər:

– Biz, Sürəyyə xanımın qaravaşdarıyıx.

Qarı dedi:

– Ay çəpəllər, mən səhv düşüf burya gəlmişəm. Mən onun torpağına əyax basarammı?!

Qızdar dedilər:

– Nənə, o nə sözdü?

Qarı dedi:

– Onu çox yaxşı bilirsiniz. O, çəpəlin biridi. Ona hələ xanım da deyirsiniz?

Qaravaşdar kor-peşiman geri qayıtdılar. Onnar gəlif xanımın yanına çatdılar. Xanım soruşdu:

– A qızdar, o qarı nə satırdı?

Qızdar dedilər:

– Xanım, hər şey satırdı, amma bizə çox sərt bir cavaf verdi.

Xanım dedi:

– Nə dedi, axı?!

– Onu özünən soruşun.

Qızdar gəlif gördülər ki, qarı gedir.

Xanım dedi:

– Ay qızdar, qoymuyun getməyə. Qaçın dalınca, qarıyı tutun gətirin bura.

Qızdar qarının dalınca qaçır ona çatdılar; qarının qavağını kəsif dedilər:

– Nənə, xanım səni çağırır.

Qarı yenə dediyini dedi:

– Nənə sizə qurvan, mən onun torpağına əyax basmam.

Qızdar dedilər:

– Niyə, nənə?

Axır k1, qızdar qarıyı al dilə tutuf gətirdilər. Qarı güləfirəngiyə daxil oldu. Xanım ayağa qalxır qarıya yaxınlaşdı. Üzünü ona tutuf dedi:

– Ay nənə, xoş gəlirsən, səfa gətirirsən.

Qarı dedi:

– Heç xoş günün olmasın. Bu qızdarın xətrinə gəlmişəm bu qarıya. Yoxsa, ölsəydin bu qarıya ayax basmazdım.

Xanım təəccüflənmiş halda soruşdu:

– Nənə, niyə, nə oluf? Niyə belə danışırsan?

Qarı dedi:

– A...z, o Ziyad haramı tapır gətirdiyi gədə gedif orda-burda ağzını boş qoyuf, ağlına gələni danışır. Hələ sən eşitmiyirsən? Eşidərsən, bir çovanın düdüyündə çalınırdı k1, İsgəndərin buynuzu var, buynuzu. İndi sən onun gününə düşüfirsən.

Xanım mat-məhəttəl qarıdan soruşdu:

– Nənə, sən nə danışırsan, o nə deməkdi ki, mən onun gününə düşmüşəm?

Qarı bir az da özünü düzəltdi:

– Nejə yanı nə cür, bəyəm eşitmirsən bu vələdızna oturuf-duruf hər yerdə deyir ki, Ziyad haramının arvadı geje özünüdü, gündüz də mənim?

Xanımın gözdəri az qaldı k1, hədəqəsinnən çıxsın. Dili tutar-tutmaz dedi:

– Nənə, nə danışırısan?

Qarı dedi:

– İmanım kirpi dərisində olsun ku, mən hələ indiyə qədər yalan danışmamışam.

Xanım dedi:

– Nənə, yaxşı, mən billəm, o bilər.

Qarı qalxıf qızıdara safdan-sancaxdan verdi. Bir az da puldan-paradan alıf çıxıf getdi. Qarı gedənnən sonra Sürəyyə xanım çox qəmgın, bikef oturmuşdu. İrvaham hər gün ov ovluyuf, quş quşduyuf, at oynadıf, axşamlar evə gəlirdi. Axşam düşəndə İrvaham genə qayıdıf gəldi. Gördü kü, Sürəyyə xanım çox bikefdi. həmişə olduğu kimi yenə soruşdu:

– Aneyi-mehriban, nətərisən?

Sürəyyə xanım qalxıf onun üzənnən öpərdi. “Gəl qadan alım, balama qurvan olum“ deyərdi. Amma indi İrvahama dedi:

– Kəs səsini, ananı tanıyırsan.

İrvaham dedi:

– Ana, noluf?

Xanım hirsdi-hirsdi dedi:

– Sən nə danışdığın1 yaxşı bilirsən.

İrvaham qarının burdan çıxdığını görmüşdü. Axşam oldu. Ziyad haramı gəldi. Çörək yox, xörək yox. Hamı bikefydi. Dedi:

– Xanım, niyə eliyirsən?

Sürəyya xanım dedi:

– Tapıf gətirdiyin bu xort gör nə danışır?

Hamısını Ziyad haramıya söylədi. Ziyad haramı inanmadı. Dedi:

– Ay övrət, o adam gör nə adamdı? Xudavəndi aləm, onu bizə qismət eliyənnən sonra bizim varımız, dövlətimiz

artıf. Sən ağına gələnə danışma.

Xanım dedi:

– Yox, ya gərək mənə öldürəsən, ya da onu.

Ziyad haramı baxıf gördü kü, yox heç cür imkan yoxdu. Nökəri çağırıf dedi:

– Mənim atımı yəhərrə. Ziyad haramı xançalı belinə bağlıyıf çıxdı qapıya. Ata minif dedi:

– İrvaham, oğul, sən də gəl.

Dedi:

– Qoy mən atımı yəhərriyim.

Dedi:

– Yox, lazım döyül, tərkinə min.

İrvaham sığırıf mindi onun tərkinə. Arvad baxıf gördü kü, Ziyad haramı İrvahamı aparır. Dedi:

– Hardan gətirifsən, apar orda öldür. Oğru pişiyi dəyirmanda azdırallar.

Ziyad haramı İrvahamı gətirif çıxardı günbəzin yanına. Qəflətən qamçıyı əlindən saldı. Üzünü ona tutuf dedi:

– Oğul, qamçı əlimdən düşdü, düş qamçıyı mana ver.

İrvaham sığırıf atdan düşdü. Ziyad haramı da atdan düşdü. İrvahama badalax vuruf yerə yıxdı. Tez onun əllərini bağladı. Xançalı çıxardıf boğazına söyküyüf dedi:

– De görüm, başınan böyük nə qələt eliyifsən?

İrvaham dedi:

– Vallah, mən nə günahın sahibi olduğunu bilmirəm.

Ziyad haramı dedi:

– İndi sənənin başını kəsəndə biləjəksən, günahın var, ya yox?

İrvaham dedi:

– Onda, icazə ver bir-iki qatar söz deyim.

Ziyad haramı dedi:

– De, amma tez ol. Cəhənnəmdə səni çoxdan gözdüyüllər. Aldı İrvaham:

Başına döndüyüm Ziyad haramı,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.
İtkin qardaş bağlamadı yaramı,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Çarxı-fələk yada salıf andırdı,
İtkin qardaş ciyarımı yandırdı.
Beyman qarı gəlif yaman qandırdı,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Dərd əlinnən düyünnüyəm, dağlıyam,
Qürvət eldə dərdim kimə ağlıyam.
İrvahamam, Zülal şahın oğluyam,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Ziyad haramı həmi bunun cavannığına rəhm elədi, həmi də şah oğlu olmasınnan ehtiyatdandı. Öz-özünə dedi:

– Bir gün bu işin üstü açılar, məni bunnan pis eliyərlər.

Ə, o nə qarıydı?

İrvaham dedi:

– Şeytan qarının bizdən çıxıf getdiyini gördüm.

Ziyad haramı barmağını dişdədi. Ürəyinnən keçəni dilinə gətirdi:

– Mənim öyümü yıxan odu.

İrvahamın əlini aşdı. Üz-gözünən öpüf dedi:

– Oğul, sən burda dur mən gedim qarıyı tapım.

İrvaham burda gecə yatmaxda olsun, görək başına nə iş gəldi. Gejənin bir vaxtı aləmi-röyada bir nurəni ağsaqqal ona badə verif, nuş etdirənnən sonra barmağını onun gözdəri qarşısında haçalıyif dedi:

– Oğul, nə görürsən?

Bunu deyif şəhadət barmağını haçaladı.

İrvaham dedi:

– Uzun-uzun bir yol görürəm. Sonra böyük bir şəhər

görürem. Deyəsən Misir şəhəridi. Qərribə imarət görürəm.
Bir də bir nazənin sənəm görürəm.

Ağası dedi:

– O sənin sevgilindi. Onu sana, səni də ona buta verirəm.

Gejənin bir vaxtı İrvaham aylılıf gördü kü, savaha yaxındı, aldı görək nə dedi:

Aləmi-röyada, gördüm vəyğada,
Dilimi örgətdim ya sana, Mövla.
Bir Allahı iki bilən kafərdi,
İllah şəkk eyləsə, ya sana, Mövla.

Çöl quşuydum, çöl ovunun kanında,
Ovladılar səhrasında-çölündə.
Yeddi tabaqada mehrac evində,
Verdi xətabanı ya sana, Mövla.

İrvaham din bəslər abid içində,
Müdəmma zülflərin abid içində.
Ərəb nisbətində, tabut içində,
Qalxdı, cavab verdi həsana, Mövla.

İrvaham gejiyi savah eliyif, yol başdadı getməyə. Ağası hansı səmtə demişdi, o səmtə getdi. Bir neçə gün gedənnən sonra bir kərvana rast gəldi. Salam əleyküm, əleykümə salamnan sonra İrvaham dedi:

– Qoja, icazə ver sənən bir söz xəvər alım.

Sövdayar dedi:

– Oğul, gəl əyləş, günorta namazımızı qılax, yeməyimizi yeyək, fəqara adama oxşuyursan. Onnan sonra sən deyəsən, mən də qulax asaram.

Otdular. Namaz qıldılar. Qurtarannan sonra sövdayar dedi:

– Oğul, buyur.

İrvaham fikirrəşdi ki, dərđini şernən desin.
Aldı görək nə dedi:

İrvaham:

Başına döndüyüm gül üzdü qoja,
Xoja, bir yar deyim, ver nişan barı.
Nə günüm gün keçir, nə gejəm-gejə,
Xoca, bir yar deyim, ver nişan barı.

Xoca Saleh:

Başına mən dönüm gül üzdü oğlum,
Oğul, sən adın de, mən isnat verim.
Sana yedirərəm qəndiynən, noğul,
Oğul, sən adın de, mən isnat verim.

İrvaham:

Baxçaların baharıdı, yazıdı,
Gəzəllərin söhbətidi, sazıdı.
Salıǵnan Fətəli xanın qızıdı,
Xoca, bir yar deyim, ver nişan barı.

Xoca Saleh:

Mən gələndə pəncərədə durmuşdu,
Ağ üzünə halqa birçək vurmuşdu.
Firəngi qaçıynan ujun vurmuşdu,
Oğul, sən adın de, mən nişan verim.

İrvaham:

İrvahamam, öz canımnan bezaram,
Gejə-gündüz qardaş deyif gəzərəm.
Sevgilimi pünhan-pünhan gəzərəm,
Xoca, bir yar deyim, ver nişan barı.

Xoca Saleh:

Xoca Saleh xocaların gözüdü,
Şirin-şirin söhbətidi, sözüdü.
Salğ verdin Fətəli xan qızıdı,
Oğul, sən adın de, mən nişan verim.

Bəli, əzizdərim, söz tamama yetdi. Xoca Saleh İrvahamı gətirif öz gəcavəsinin yanında rahat elədi. Yemək-işmək hazır oldu. İrvaham gejiyi burda qalif, savah elədi. Savahlar üzünüzə xeyirriknən açılısın. Savah çay-çörəyini yeyənnən sonra Xoca Saleh həmin yolu İrvahama göstərif dedi:

– Oğul, bax bu yolnan düz Herat şəhərinə gedəjəksən. Yol qırağında böyük bir imarət görəcəksən. Bax, o Hürnisə xanımın imarətidi.

Bu sözü deyif İrvahamı yola saldı. İrvaham getməkdə olsun, sizə hardan xəvər verim, Hürnisə xanımnan.

Hürnisə xanım üç gün bunnan qavax yatıf vəyğasında bir dərviş gördü. O da ələmi-röyada İrvahamı Hürnisə xanıma göstərif dedi ki, o gördüyün oğlanı sana buta verirəm. Hürnisə xanım da elə o günnən başındakı qırx qaravaşını çağırif onnara dedi:

– Bu boyda, bu buxunda, bu yaşda, çiyində saz, belə bir oğlan gəlif burdan keçəjək. Onu görən kimi mana xəvər eliyin.

Həmin günnən bunnar yol gözdəməyə başladılar. Hürnisə xanım da pəncərədən yollara baxırdı. Günnərin birində baxıf gördü kü, həmənlə ələmi-röyada gördüyü oğlandı. Qızdarı çağırif dedi:

– Qızdar, bax o gördüyünüz oğlan vəyğamda gördüyüm oğlandı. Qoymuyun başqa yerə gedə.

İrvaham imarətin qavağınnan keçif getmək istiyirdi. Hürnisə xanım küləfirəngiyə çıxıf dedi:

– Ay cavan oğlan, bir əyax saxla.

İrvaham başını qaldırif yuxarı baxanda gördü kü, kü-

ləfirəngidən bir xanım boylanır. Hürnisə xanım özünü tanıtmazdığa vuruf dedi:

– Oğlan, kimi axtarırsan? Hardan gəlif, harya gedirsən?

İrvaham dedi:

– Xanım, yolçuyam, heş kimi də axtarmıram, yolumnan gedirəm. Hürnisə xanım qızdara dedi:

– Siz onun ağzını danışığa tutun, mən özümə bəzək verim, paltarımı geyinim gəlim.

Xanım gedif qənöyüzdən, qavırqotdan, hindiqotdan elə bir livas geyindi, elə bir bəzək vurdu ku, gəl görəsən. Qaşdarına sürmə, vəsmə yaxdı, üzünə önnik-kirşan vurdu, gülə-gülə küləfirəngiyə çıxdı. Aldı görək Hürnisə xanım nə dedi, biz də nə eşitdik:

Çiyini sazdı, gedən oğlan,
Qayıt gəl bəri, gəl bəri.
Mən olum boyuna heyran,
Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

İrvaham fikirreşdi ki, ola bilər ki, ala çəkillər mənə. Mən ona bu saat başqa cür cavaf verməliyəm

İrvaham:

Pəncərədən baxan gözəl,
Qayıdıf gələ bilmərəm.
Bir yarım var sənnən gözəl,
Qayıdıf gələ bilmərəm.

Hürnisə:

Gözəllərin gözü mənəm,
Aşıxların sözü mənəm.
Sevgilinin özü mənəm,
Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

İrvaham:

Dağların başı dumandı,
Dindirmə halım yamandı.
Yarımın adı Yəməndi,
Qayıdıf gələ bilmərəm.

Hürnisə:

Buyurallar sana fərman,
Olaram dərdinə dərman.
Hürnisəndi sana qurvan,
Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

Hürnisə xanım qızıdara dedi:

– Sözüünün təxəllisində görün nə deyir?

Aldı görək İrvaham nə dedi:

Yolçuyam yoldan qalmaram,
Canımı oda salmaram.
İrvahamam səni almaram,
Qayıdıf gələ bilmərəm.

Söz tamama yetdi. Hürnisə xanım özü yerə düşdü. İrvahama əl üzadıf, salam verdi. İrvaham onun əlinnən tutanda baxıf gördü kü, bu əl döyül, mığrı pambığıdı. Dedi:

– Oğlan, Hürnisə xanım mənəm, məni sana buta veriflər. Buyur gedək imarətə.

İrvaham gəldi imarətə. Xanım qaravaşdara tafşırdı:

– Birinizin ağzınnan çıxmasın. İrvaham burda qalajax.

İrvaham bir neçə gün burda qalannan sonra dedi:

– Mən darıxıram. Mən işsiz dura bilmirəm, görək mənim bir işə qoyasınız.

Xanım dedi:

– Hələ atama-anama deyəjəm bizi meçidə aparıf, kəbin kəsdirif, toy eliyəjəklər.

QIZ qaravaşın birini göndərif anasının çağırtdırdı. Anası gəldi, hal-əhvaldan sonra soruşdu:

– QIZIM, noluf, qadan alım, dərđin-çorun nədi, mənı niyə çağırtdırıfsan?

Hürnisə qaravaşdarın birini göndərif İrvahamı çağırtdırdı, dedi:

– Ana, veyğamda ağam mənı buna, bu oğlana, onu da mana buta verif.

Anası dedi:

– Ay bala, ağana qurvan olum. Səni belə gözəl bir oğlana buta verənə canım sadağa olsun!

Doğurdan da İrvaham dünya gözəliydi. Yusif Kənan onun əlinə su tökməyə yaramazdı. Anası çox şad oluf dedi:

– QIZIM, gedim atana deyim, oğlanı yanına çağırtdır-sın, bir ağlını, huşunu yoxlasın, görsün kimdi, nə karadı? Bəlkə, a bala, səydəşin, yersiz-yiyəsın biridi.

Fətəli xan İrvahamı yanına çağırtdırdı. İrvaham şah oğluydu, bir şahzadə salamı verdi, əl köksünə qoydu, baş əydi, ikram elədi. Kürsü göstərdilər, əyləşdi. Fətəli xan dedi:

– Oğul, nəslin-nəcabatın varmı, kimsən, nə karasan? Yerın-yurdan haradı?

İrvaham dedi:

– Ey qibleyi-aləm, qəribəm. Şah oğluyam, amma qismət elə gətirdi ki, indi cəlayi vətənəm.

Xan hər şeyi başa düşdü, çox çək-çevirə salmadı. Öz adamlarını çağırtdırif İrvahamın toyunu başdadı. Toy başdandı, nə başdandı. Yeddi gün, yeddi gejë toy elədilər. Hürnisə xanımı İrvahama verdilər. Bəli, əzizdərim, bunnar burda qalmaxda olsun, İrvaham bir neçə günnən sonra Hürnisə xanıma dedi:

– Mən bir iş isdiyirəm.

Dedi:

– Atam nə cür iş desən sana verər.

İrvaham dedi:

– Yox, başqa iş istəmirəm. Mənim ticarət işinnən çox xoşum gəlir.

Şəhərdə bir halvaçı Musa kişi varıydı. Fətəli xan Musa kişiyi çağırtdırif dedi:

– Mənim bu göyümü yanına götür, sən halvanı bişir, bu da dükanda satıcı olsun.

Musa kişi dedi:

– Mənim gözüm üstə.

İrvaham aparif halvaçı Musanın yanına, dükana qoydular. İrvaham burda işdəməyə başdadı. Sizə hardan xəvər verim, Dağıstanda Şəmil Cühüd addı bir yəhudidən. Yəhudi Süleyman xanın qızına aşiq olmuşdu. Tez-tez Süleyman xanın yanına gedif deyirdi:

– Qızını mənim oğluma ver.

O da deyirdi ki, get oğlunu gəti, qız bəyənsə verərəm. Bu da gedif oğlunu gətirif. Qız baxıf görür ki, ayə, bu bir dəri, bir sümükdü, yörü-yöndəmi aynıtdı. Bir ay, iki ay keçənnə sonra yəhudi gedif deyirdi ki, qardaşım oğluna almaq istiyirəm. Süleyman xan deyir ki, get həməən oğlanı gəti, qız bəyənsə verərəm. Şəmil Cühüd qızı onnarın adına isdiyif özü almaq istiyirdi. Axırda baxıf gördü kü, bu kələyi baş tutmadı. Şəhərbəşəhər düşüf elə bir adam, yanı elə bir cavan oğlan gəzirdi ki, qız gedəndə ayrı bir söz tapmasın, bəyənsin. Bu fikirənən qatırını minif yola düşdü. Onun bir qatırı varıydı, adına Maça qatır deyirdilər. Yəhudi onun nalını həmişə tərs vurdurardı. Şəmil Cühüd gəzə-gəzə gəlif, Herat şəhərinə çatdı. Karvansarada qapını bağlıyif şəhəri gəzməyə başdadı. Gəzə-gəzə gəlif bazara çatdı. Baxıf gördü kü, bazarda böyük bir növbə var. Bu da gəldi. Birinnən xəvər aldı:

– Ayə, bu nə olan işdi, camahat niyə bura toflaşif?

Dedilər:

– Burda halva satılır.

Şəmil cühüd gülüf dedi:

– Niyə, bu şəhərdə bircə yerdə halva satıllar?

Dedilər:

– Yox. Bu camahat halva satanın gözəlliyinə görə bura toplaşır. Bir alan gəlir bir də alır.

Şəmil cühüd də sıraya durdu. Xeyli adamnan sonra bunun da novatı gəlir çatdı. Yəhudi dedi:

– Mana da halva çək, ay bala.

Şəmil cühüd bir gərvəngə halva çəkirdi. Pulunu verif qurtarana qədər gözü İrvahamın üzündə qaldı. Geri qayıtdı, karvansaraya gəldi. Gejə burda qaldı. Sübh tezdən duruf düşdü şəhərin canına. Hardakı camahat var, ağsaqqal var orya gedirdi. Hərəsinə bir söz deyir, bir söz öyrənirdi. Daha doğrusu, halvaçı Musanın kökünü, nəcabətini, atasını, anasını, yeddi arxa dönənini xəvər alıf, addarını dəftərinə yazır, gətirif karvansarada bir sandığa qoyurdu. Bu şəhərdə bir neçə gün qalır Musanın bütün qohumlarının adını örgəndi. Bir gün də bir sorax tutdu ku, Musanın bir əmisi oğlu Qulam o vaxtdan gedif; itif tapılmıyır. Bunnarı da gətirif sandığa qoyuf gəldi halvaçı Musanın yanına. Salam əleyküm. əleykümsalamnan sonra tez Musanın boynunu qucaqladı. O üzünən, bu üzünən öpüf dedi:

– Ə, mən Qulamın oğlu döyüləmmi? O vaxt Qulam burdan başını götüruf gedif Dağıstanda yaşırıf. İndi bu sorağı mən almışam, eşitmişəm, Herat şəhərində mənə belə qohumlarım var. O günü də gəlir burda halvaçı dükanın qavağında duranda xəvər aldım:

– Ə, bu kimin oğludu? Elə gədiyə qanım qaynadı. Dedilər halvaçı Musanın oğludu.

Elə ki, mən eşitdim ki, bu sənə oğlundu, mən də Al-laha şükür elədim ki, nəsil-nəcabətimizdə belə bir oğlan var.

Halvaçı Musa İrvahamı oğulluğa götürmüşdü. Ona görə də hamı on halvaçı Musanın oğlu deyirdi.

Musa kişi öz qohumlarına xəvər eliyif, bir böyük məclif düzəltirdi ki, deməzsənmi əmisi oğlu tapılıf. Camahat tökülüşüf ona gözaydınlığına gəlirdi:

– Allaha şükür! Ay Musa, Allaha şükür! Deyəsən, əmin oğlu gəlif.

– Hə, şükür içində olasınız, oğlunuz sağ olsun. Qulamızın özünü də görməsək, oğlunu görmək qismət oldu bizə.

Musa soruşdu:

– Nə var, nə yox?

Dedi:

– Sağlığın, bir gün evdə otururdum atamın bir sandığı vardı onu heş kim aşmırdı. Bir gün mən aşdım. Gördüm bu şəhərdə çox adam ona boşdudu. Həmin sandığı eləjə içi dolu burya gətirdim. İndi gözüm görmür, yazı köhlənif. Deyirəm savah bu gədiyi verəsən gedə mənnən o kağızdarı oxuya. Adamların kim olduğunu bilim, nisyələrimizi yığax.

Musa dedi:

– Bu nə sözdü, lap mən də gedərəm.

Dedi:

– Yox, canım, səni qoymaram, əziyyət çəkəsən.

Musa dedi:

– Onda, oğlum İrvaham, gejdənnən qalx, əminnən get karvansarada o kağızdarı oxu, qoy getsin pulunu yığsın.

İrvaham dedi:

– Baş üstə.

İrvaham gəlif Hürnisə xanımnan söhbət eliyif bir az rahatdandı. Gejə bunnarın hər ikisi genə yuxu gördü. İrvaham gördü kü, Şəmil Cühüd bunu Dağıstana aparır. Hürnisə də veyğasında gördü kü, İrvahamı Dağıstana aparıllar.

Hər ikisi səhər tezdənnən qalxıf bir az yeyif içənnən sonra, İrvaham gördü kü, Hürnisə yaman kədər idi. Onun sözdü adama oxşadığını görə İrvaham soruşdu:

– Xanım, noluf, niyə belə fikirrisən?

Xanım özünü saxlıya bilmədi, birdən hönkürtüynən ağlamağa başladı. Qarabaşdar töküldülər.

– Xanım, sizə nə oldu?

Aldı görək xanım nə dedi:

Hürnisə

Başına döndüyüm, qurvan olduğum,
Sən gedirsən Dağıstana, İrvaham.
Alışif oduna büryan olduğum,
Sən gedirsən Dağıstana, İrvaham.

İrvaham baxdı onun yuxusu xanıma da agahdı. Oydu ku, dedi:

– Qardaş dərdi bir yannan, yar dərdi də o biri yannan.
Dərdimi özüm tək çəkmək istiyirdim. İndi səni də dərdə saldım.

Hər şey sevgilisinə əyan olannan sonra aldı görək İrvaham nə dedi, biz də nə eşitdik:

Badi-sabah yuxusundan oyanmış,
Niyyət qoyuf Dağıstana gözdərin.
Əlvən birçəkləri qana boyanmış,
Niyyət qoyuf Dağıstana gözdərin.

Hürnisə müşk-ənbər qoxuyan qara saçdarınnan üş tel ayırif, mərmər sinəsinin üstünə endirdi, gözünənə qannı yaşdar axıdı-axıda aldı görək nə cavaf verdi:

Əmdik-əmdik yarın ləbinnən qandix
Pərvana tək eşqin oduna yandix.
Yəhudu boyuna kəsdirif sandix,
Sən gedirsən Dağıstana, İrvaham.

Şəmil Cühüd istədiyni bulmasın,
Yuvasında çır deyəni qalmasın,
Hürnisəni yanar oda salmasın,
Sən gedirsən Dağıstana, İrvaham.

İrvaham baxdı k1, xanım, qaravaşdar züy-züyə gedir, bunnarın ağlamasına özü də məhəttəl qalif, aldı görək sözü-nün o biri xanəsində nə dedi:

Yəhudi şəhərdə bir qılinc asdı,
Gələni-gedəni sındırırif kəsdi.
Herat şəhərini almaxdı qəsdı,
Niyyət qoyuf Dağıstana gəzdərin.

Gəlib bu şəhərdə bir qala yapdı,
Gələni-gedəni sındırırif çapdı.
İrvaham axdardı, yar, səni tapdı,
Niyyət qoyub Dağıstana gözdərin.

Söz tamama yetdi. Xanım, qaravaşdarı İrvahamı öpüf yola saldılar. İrvaham getdi. Hürnisə fikirreşdi ki, İrvahamgil hansı yolnan gedəjəksə, orada yəhudinin qavağını kəsif pul versəm, bəlkə İrvahamı onnan ala bildik?

Bəli, İrvaham gəlif Şəmil cühüdün yanına çatdı. Şəmil cühüd sandığı irəli çəkif içindəki kağızdarı İrvahama verif dedi:

– Başına dönüm, bu şəhərdə olan adamları tap.

İrvaham əyildi ki, yaxdanın lap divinnən kağızdarı çıxartısın, Şəmil Cühüd tez bunun ayağınnan qaldırırif sandığa basdı. Sandığın qapağını bağladı. Tez bir qatırın üsdünə qoyuf möhkəm-möhkəm sarıdı. Özü Maça qatıra minif, üstündə sandıq olan qatırı da onun quyruğuna bağladı. Şəmil Cühüd Hürnisə xanımın imarətinin yanınnan gəlif keşmək isdiyəndə, xanım irəli yeriyif yolu kəsdi, aldı görək nə dedi:

Hürnisə:

Ay yahudu, sən Allahı seversən,
İnsaf eylə, gəl aparma yarımı.
O nə yoldu ona qullux edirsən?
İnsaf eylə, gəl aparma yarımı.

İrvaham sandığın içinnən dilləndi:

– Yahudu, sənə and verirəm dininə, məssəvinə, bir az

ayax saxla, mən ona cavaf verim.

Yahudu dedi:

– Ay gij, nə cavaf verəjəksən ona, kiri, səsini kəs!
İrvaham cuhuda yalvara-yalvara aldı görək nə dedi:

İrvaham:

Ay nazənin, özün beddam eyləmə,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarını.
Xançal alıf bağrım başın teyləmə,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarını.

Hürnisə xanım qızdara dedi:

– Qatırın noxtasınan asılın, yalvarax, görək nə deyir,
bəlkə insafa gələ.

Hürnisə:

Pul isdəsən yüz tümənnən pul verrəm,
Qul isdəsən neçə-neçə qul verrəm.
Var istəsən sürü-sürü mal verrəm,
Ay yahudu, gəl aparma yarını.

İrvaham baxdı Hürnisə İrvahamnan ötəri hər zada əl
atır, amma Yahudi yola gəlmir ki, gəlmir. Dedi:

– Hürnisə özünü biavır eləmə, əldən ayıfıdı.

İrvaham:

Gəl heş kəsə bağışdama qulunu,
Ara yerdə bada vermə pulunu.
El içində gödək etmə dilini,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarını.

Hürnisə:

Hürnisəni qəm-qüssəyə doyurma,
Allahın var yarı mənnən ayırma.

Ayırsan da qul adına buyurma,
İnsaf eylə, gəl aparma yarımı.

İrvaham:

İrvahamam, dərya döyül, adayam
Saqilər içində duru badayam.
Zulal şah oğluyam, mən şahzadəyəm,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarımı.

Söz tamama yetdi, yəhudi qatıra bir şallax çəkdi. Qatır bayaxdan əli üstə qalxdı, yola düzəldi. Gəlhagəl, üç ay on günə gəlif Dağıstana çatdılar. Yəhudi qatırı sürdü karvansaraya. İrvahamı da sandıxdan çıxardıf yaxşı yemək-icmək verif rahat eliyənnən sonra dedi:

– Oğul, mən səni öldürməyə gətirməmişəm. Mənim bir məqsədim var, onu yerinə yetirənnən sonra səni buraxajam, gedif öz yarına qovuşarsan.

İrvaham dedi:

– Nədi, sənin o istəyin mənnən?

Şəmil cühüd dedi:

– Çox hasand bir işdi, mən səni gətirmişəm ki, Süleyman xanın qızını alıf mənə verəsən. Onnan sonra hayana gedirsən get, sənin öz işindi.

İrvaham soruşdu:

– Mən nə təhər alajam?

Şəmil cühüd dedi:

– Mən sana nə desəm, elə eliyərsən!

İrvaham dedi:

– Baş üstə.

Şəmil cühüd dedi:

– Süleyman xan sənnən xəvər alsa ki, sən kimin oğlusan, deyərsən Şəmil cühüdün. Bunnan başqa heş bir söz deməzsən. Qızı alannan sonra hər şey öz yerinə düşəjək.

İrvaham razılaşıf dedi:

– Baş üstə, nə desən elə də olajax.
Şəmil cühüd gedif elçi daşının üsdündə oturuf gözdə-
məyə başdadı.
Süleyman xan adamlarına dedi:
– Gedin, görün o kişi nə istiyir?
Gəlif salam verif Şəmil cühuddan nə murada gəldiyini
soruşdular:
Şəmil cühüd dedi:
– A bala, gedin xana deyin ki, onun qızına elçiliyə gəl-
mişəm.
Bunnar gəlif xana dedilər:
– Xan sağ olsun, o kişi deyir ki, qızının elçiliyinə gəlmi-
şəm.
Xan dedi:
– Gedin, gətirin mənim yanına.
Şəmil cühüdü xanın yanına gətirdilər. Şəmil Cühüd
ədəfnən baş əydi, ikram elədi. Süleyman xan baxdı bu çox
qanan, elmlı, bir adama oxşuyur. Onnan söhbətə başdıyif
soruşdu:
– Buyur, məqsədini söylə!
Şəmil cühüd dedi:
– Mətləb sahibi olasan, xan! Mən gəlmişəm, Allahın
buyruğu, peyğəmbərin şəriətinnən, əyər rəva bilsən, mənnən
qohum olasan, qızını mənim oğluma verəsən.
Süleyman xan dedi:
– Oğlun hardadı?
Şəmil cühüd dedi:
– Xan sağ olsun, burda, Ala Xojanın yanındadı.
Xan dedi:
– Get oğlunu burya, mənim yanına gətir.
Şəmil cühüd tez gəlif İrvahamı yanına salıf apardı.
Yolda örgətdi ki, dediyim kimi eliyərsən.
Bunnarın hər ikisi gəldi imarətə. Şəmil cühüd girdi
içəri. genə salam verif, əleyk alannan sonra İrvahamı çağırif

dedi:

– Gəl, bala, gəl, utanma.

İrvaham içəri girdi. Süleyman xana şahənə baş əyif, ikram elədi, salam verif ,əl köksünə qoydu.

Xan baxıf gördü kü, Şəmil cəhənnəm kəsöyü kimidi. Amma oğlu olduxca mərifətədi, olduxca gözəl bir cavandı. Hüsnünü çox bəyəniş soruşdu:

– Bala, sən Şəmilin oğlusan?

İrvaham dedi:

– Səki, Süleyman xan.

Xan dedi:

– Şəmil bu nə deyir?

– Xan sağ olsun, onu mən molların yanından gətirirəm. Bu mollasına o qədər səki deyif ki, dilinin əzbəri oluf. Yanı molla quran, kitabı istədikcə o deyif ki, səkidədi. Yadında o qalif. Həmi də sənən utanır.

Süleyman xan bir molla çağırtdırif dedi:

– Mənim qızımın siğəsini bu oğlana oxu. Qoy bu oğlannan sənənin yanında söhbət eləsin. Görüm qızım bu oğlanı bəyənişmi? Bəyənsə hər ikisinin dilinnən kağız gəti.

Molla dedi:

– Baş üsdə.

Molla siğəni oxuyuf tafşırdı ki, oğlannan qıza onun yanına gətirsinnər.

Molla qızdan soruşdu:

– Qızım, de görüm bu oğlanı bəyənişsənmi?

Qız dedi:

– Molla əmi, icazə ver mən söznən deyim, sən də yaz atama apar.

Molla razı oluf dedi:

– Buyur qızım,

Qızın adı Şəhrəbanıydı.

Şəhrəbanı aldı görək nə dedi:

Şəhrəbanı:

Başına mən dönüm, ay molla baba,
Molla, bəy bavama yazgıman, versin.
Kəmərın qurşasın Məkkeyi-Kəbə,
Molla bəy, bavama yazgıman, versin.

Molla baxdı k1, qızın getmək fikri var. Dedi:

– Qızım, baş üstə. Dedişini yazıf atana çatdırram.

İndi, görüm oğlan nə deyir?

Molla baxdı oğlan çox utancaxdı. Amma qız cilov gəmirir. Aldı görək İrvaham molluya nə cavaf verdi:

İrvaham

Başına mən dönüm, ay molla bava,
Bizim dinnər hamı dinən hayıfdı.
Kəmərın qurşasın Məkkeyi-Kəbə,
Bizim dinnər hamı dinnən hayıfdı.

Molla baxdı k1, gədə qızı istəmir. Gədə deyəsən səydi; din nədi, zad nədi? Molla yazmağa başdıyanda qız molların əlinnən tutdu.

– Ay molla bava, o deyəni yazma. Mən dediyimi yaz. O yol gəlif yornuxdu. Onçu elə deyir.

Aldı Şəhrəbanı:

Oğlan gəlif bu sevdaya dayanmaz,
Gülgöz birçəkləri əlvən boyanmaz.
Necə mən bəyənəm, oğlan bəyənmez,
Molla, bəy bavama yazgıman, versin.

Molla dedi:

– Qızım, atanın tapşırığıdı, mən düzünü yazajam. Sonra bir zad olar, boynumu vurdurar.

Aldı İrvaham:

Başıma qoymuşam ədalət tacı,
İtifdi qardaşım, ağzımdı acı.
O dünya, bu dünya, o mana bacı,
Bizim dinnər hamı dinnən hayıfdı.

Molla baxdı oğlan ayrı cür başdadı. Dedi:

– Qızım, daha başqa söz ola bilməz. Özün görürsən ki, bu sana bajı deyir. Daha bu iş baş tuta bilməz.

Qız dedi:

– A kişi, bir qoy sözü müzün axırını deyək. O da özünü düzəltsin, sən tələsmə. Bu gün sən biznən məşğul olmalısən, yoldan çıxanı yola gətiməlisən.

Molla dedi:

– Qızım, görmürsən tır deyif, gendə durur. Utanma bala, çəkinmə. Bu qızı sana verillər, de görüm, nə deyirsən?

İrvaham dillənmədi. Qız dedi:

– Qoy, mən sözü mü deyim, o da özünü tərəziləsin.

Adı Şəhrəbanı:

Şəhrəbanıyam, köysüm bəndin açaram,
Yaxşısı, yamanı mən də seçərəm.
Bavam da verməsə, qoşuluf qaçaram,
Molla, bəy bavama yazginan, versin.

Molla dedi:

– Ay qız, mən neynim oğlan razı döyül.

Şəhrəbanı dedi:

– Onun dediyini yazma, denən oğlan "hə" dedi.

Bunu eşidif aldı görən İrvaham nə dedi:

İrvahamam, əslim ay qaradağlı,
İtifdi qardaşım ciyarım dağlı.
Yəhudi olanın kim olar oğlu,
Bizim dinnər hamı dinnən hayıfdı!

Molla hər şeyi olduğu kimi yazdı. Qız nə qədər xahiş elədisə, molla baxmadı. Yazıf eşiyə çıxmaq istiyəndə gördü kü, Şəmil cühüd qapının ağzında durur. Şəmil cühüd mollanın qavağını kəsif dedi:

– Molla, səni dünya malınan qəni eliyəjəm. Gəl, sən o kağızı dəyiş.

Şəmil cühüd sehirbazın, cadigünün biriydi. İstiyəndə daşı, torpağı yığıf bir ismi-əzəm oxuyuf qızıl-gümüş eliyirdi. Baxan elə bilirdi ki, qızıldı, ləl cəvahiratdı. Tez- tələsik bunlardan bir kisə molluya verdi. Molla dedi:

– Qızım, bax sənin xətrinə bu kağızı dəyişirəm.

Şəhrəbanı xanım sevindiyinnən dedi:

– Molla, imanın kamil olsun. Mən də anamnan sənin nəmərini alıf verəjəm. Dünya malı dünyada qalajax, molla əmi, yaxşılıx elə.

Molla Süleyman xanın yanına gəlif dedi:

– Hər şeyi yoluna qoyuf gəldim.

Sonra kağızdarı Süleyman xanın qavağına qoydu. Xan baxdı ki, qızı razıdı. Deyir verməsə də qaçaram. Amma, oğlan heş bir söz yazmayıf. Eləjə hə deyif. Dedi:

– Şəmili çağırım gəlsin.

Şəmil gəldi.

– Xan sağ olsun, eşidirəm, nə desən boynum qıldan nazikdi.

Süleyman xan dedi:

– Mənim şəhərimdə bir imarət tikdirif, hazır olanda gəlif deyərsən. O zaman mən qızımı sənin oğluna verərəm. Ona görə ki, bir qızdı, gözümnən uzağa qoya bilmərəm.

Şəmil cühüd köksünə əl qoyuf dedi:

– İcazə ver, qulluğunnan mürəxxəs olax.

Dedi:

– Get, işin avand olsun.

Şəmil cühüd tez özünü bazara salıf bir bənnə tafdı. Bənnə dedi:

– Buyur, ağa görüm, nə deyirsən?

Şəmil cühüd dedi:

– Mana ev lazımdı. İki mərtəbəli bir evi neçə günə tikə bilərsiniz?

Bəna dedi:

– Hər şeyi hazır olsa, üç-dörd aya bəlkə başa gətirə bilərik.

Şəmil dedi:

– A kişi haqqınan çəkinmə, sən elə bil üş bina tikirsən. Onun haqqını verəjəm, mən oğluma toy eliyirəm, bir elə gözdüyə bilmərəm. Tezdəşdir. Özünə çoxlu yoldaş götür. Bu iş ləngiyəsi iş döyül.

Söylədi ki, mən filankəsnən qohum oluram. O da belə istiyif. Qadan alım bəna, durma, işə başda.

Bəna dedi:

– Yerini göstər, görək neyliyirik.

Şəmil cühüdə xan yer göstərif demişdi: "Cüyür talası var, mənim yaylax yerimdi. İmarəti ordan tikərsən." Şəmil cühüd həmin yeri ustuya göstərdi. Usta pulunu alannan sonra dedi:

– Bir aya kimi ev çağ-çillə hazır olajax. Qorxma, get, sən toyuna hazırlaş. Bunnan arxayın ol.

Şəmil cühüd geri qayıdıf başdadı toya hazırlaşmağa.

Bir aya bəna evi hazıradı. Şəmil cühüd gəlif gördü kü, ev hazırdı. Daşı-torpağı yığıf bir ismi-əzəm oxuyuf, qızıla çevirdi. Ustalara verif yola saldı. Gəlif Süleyman xana dedi:

– Xan sağ olsun, mənim evim hazırdı, icazə ver, toyu başdıyım.

Süleyman xan dedi:

– Gələn adna axşamı gəlif gəlini apararsan.

Şəmil cühüd gəlif toya hazırlaşmağa başdadı. Ətdik heyvannar alıf, aşbaz çağırıf, hər nəki hazırrıx var, hamısını tamamladı. Adna axşamı gün çırpmaздan qavax bir gəcavə bəziyif gətirdi Süleyman xanın qapısına. Xan baxdı oğul

toyu eliyir deyə çox sevinir, amma kişi təkdi, Nökər-nayivə tafşırdı k1, Şəmil kişinin toyuna kömək eliyin. Toy başdandı. Gəlini gətirif imarətə düşürtdülər. Camaat yeyif-içif, oxuyuf-oynuuyuf, hərə öz evinə dağılışdı. Cühüd İrvahamı çağırif dedi:

– Al bu xançalı geje qıznan yatanda aranıza qoy, əgər əlin-əlinə dəysə əlini, ətin-ətinə dəysə ətini kəsəjəm. Dilin-dilinə dəysə dilini divinnən qopardajam.

Axşam qızın yanında yatmax məqamı gəldi. İrvaham xançalı çıxardıf ikisinin arasına qoydu. Qız baxdı k1, iş baş tutmadı. Qaldı k1, neynim, neje eliyim. Beləje yaşadılar. Bir-neçə həftə beləcə ötüşdü. Bir gün qızın anası dedi:

– Qızımın qaynənəsi yoxdu, gedim görüm nə təhər dolanır. Öyüd-nəsihət verim, yol göstərim.

Xanım duruf qızının yanına gəldi. Qızının yeznəsinnən öpüşdü. Gördü bular beykefdilər. Xanım işi annamax üçün qızı yannadı:

– Qadan mana gəlsin, nədən korruğun var? Bikef dəyirsən gözümə.

Qızı ağladı. Anası yenə dedi:

– Anan ölsün, niyə ağlıyırsan?

Şəhrəbanı xanım dedi:

– Ana, mən bu oğlana getmirəm.

Xanım dedi:

– A qancığın doğduğu, özün sevif-seşmədinmi?

– Yox, indi getmirəm.

Arvad əlini atıf üzünü cırdı İki əli oldu, bir başı. Qız aldı görək nə dedi:

Başına döndüyüm, gülüzdü ana,
Ana, vallah, bu oğlana getmirəm.
Əmmişəm südünü mən qana-qana,
Ana, vallah, bu oğlana getmirəm.

Anası dedi:

– Ay çəpəl, bə niyə yazırdın k1, bavam da verməsə, qoşuluf qaçaram. İndi nə oluf, de?

Şəhrəbanı dedi:

Səhər tezdən duruf gedir oynuna,
Beyvəfadı ortax olmam deyninə.
Öpmək-cummax gəlmir onun eyninə,
Ana, vallah, bu oğlana getmirəm.

Anası işi başa düşüf qızına dedi:

– Qızım eybi yoxdu, axırı yaxşı olar, sən ağıllı ol, oğlan yaxşı oğlandı.

Şəhrəbanı aldı sözün o biri xanəsini:

Qoyun döyül, qoyunnara qatmıyım,
Öküz döyül, çodarrara satmıyım.
Qadın döyül, sarmaşmıyım, yatmıyım,
Ana, vallah, bu oğlana getmirəm.

Anası dedi:

– Bəs kimə getmək fikrindəydin?

Qız dedi:

– Əmim oğlu Məmmədbağıra gedəjəm:

Arı desən, qızıl güldən arıyam,
Duru desən, çeşmələrdən duruyam.
Şaravanıyam, Məmmədbağır yarıyam,
Ana, vallah bu oğlana getmirəm.

Anası başa düşdü kü, qız atası evinnən gələn kimidi. Oydu ku dedi:

– Qızım, gedim atana deyim, sən bir az döz. Yaqın k1, atan bu işə bir əncam qılar.

Arvad eşiyyə çıxıf getməkdə olsun, sizə xəvər verim Şəmil cühütdən. Şəmil Cühüd vəziyyəti bildi. Hazırdaşdı k1, bu saat xan məni çağırax. Arvadın xanın yanına çatmasınnan bir az keçmişdi ki, xan Şəmil cühüdü çağırtdırdı. Şəmil əl-köksündə baş əydi. Xan qəzəfnən soruşdu:

– Ayə, şoqəriv oğlu, şoqəriv, bu nə işdi, mana de görüm.

Şəmil cühüd elə ağladı k1, Süleyman xan məhəttəl qaldı. Dedi:

– Ə, niyə ağlıyorsan?

Dedi:

– Xan, sağ olsun. Sən elə bilirsən ki, mənim kimim-kimsəm yoxdu. O toy döyüldü mən elədim. Oğluma mən özüm tafşırmışam k1, bala, bəji-qardaş kimi yatın. Mən xannan icazə alajam, gedif öz elimdə başımı açıf toy eliyəjəm. Bə bu toydu ku, mənim qohumum, qardaşım, bajım qol qaldırıf, bir nuvarımın xeyir işində oynamasın. Onda ölüm mana fərzdi.

Süleyman xan Şəmil cühüdün sözünə inandı. Onun ağlıyıf sıtqamasınnan təsirrənif dedi:

– İndi ki, belə oldu gəlinini de götür, get öz elinə, orada toy elə.

İrvaham bu sözü eşidif razılaşdı. Gəcavə bəzəndi. Şəmil cühüd gedif karvansarada saxladığı qatırı gətirdi. hər şey hazır olannan sonra xan dedi:

– Aparın, bizim torpaxdan ötürün.

Bir xeyli gedənnən sonra Şəmil cühüd dedi:

– Siz qayıdın, biz özümüz buradan o yana yavaş-yavaş gedəjiyik. Siz əziyyət çəkmiyin.

Bunnar qayıtdı. Şəmil cühüd yol başdadı. Gəlif Firəng torpağına çatdı. Bir basəfa çəmənlikdə rahatdanmax üçün əyləşdilər. Çörək yedilər, qalxıf yola düşmək məqamında Şəmil cühüd İrvahamı sandığa qoyuf ağzını bağladı. Sonra sandığı qatırın üstünə qoyuf möhkəm-möhkəm sarıdı. Qız

bu işi görüb mat-məhəttəl qaldı. Şəmil cühüt qıza dedi:

– Min tərkimə.

Qız Şəmil cühüdün tərkinə mindi. Bir xeyli gedənnən sonra bir qayalığa rast gəldilər. Şəmil Cühüd qatıra bir biz vuruf buraxdı. Qatır özünü qayadan atdı. Qatır da, sandıx da parça-parça oldu. Amma İrvahamı Allah saxladı. Salamət qaldı. Xudavəndi aləm adamı öldürməyəndə öldürmür. Şəmil cühüd baxdı ki, Firəngistana çatıf. Bir karvansara tapıf orda dincəlmək istiyəndə bir də, gördü ki, budu İrvaham böyürdən çıxdı. Şəmil cühüd İrvahamı görəni kimi başdadı yaxasını yırtıf vay-şivən qopartmağa.

Camaat tez onun başına yığıldı. Nə baş verdiyini soruşanda Şəmil cühüd dedi:

– Bu gədə mənən əl çəkmir. Camaldan gözəldi deyə, mənim arvadımı əlimnən almaq istiyir.

Tez bunu xanın yanına apardılar. Xan əmr elədi meydana dar ağacı düzəldilər. Firəngistanda belə əməllərin üstündə adamları sorğusuz-sualsız dar ağacınan asırdılar.

Xan qızdan soruşdu:

– Bala, söylə görüm kimsən, kimin qızısan, bu nə işdi siz törədirsiniz?

Qız aldı görək nə dedi:

Bu yahudi sana yalan deyirdi,
Əlac sana qaldı, firəngin xanı.
Babam məni İrvahama verifdi,
Əlac sana qaldı, Firəngin xanı.

Bu sözdəri eşidən kimi xan əmr elədi ki, Şəmil cühüdü tutsunnar. Fərraşlar bir göz qırpımında onun qollarını bağlıyıf, cəlladın qavağına çəkdilər.

Qız aldı sözün o biri xanəsini:

Canım qurban İrvahamın canına,
Öldürüb batmaynan nahax qanına.

Çapar göndər Dağısdanın xanına,
Əlac sana qaldı, Firəngin xanı.

Xan dedi:

– Yəhudinin əyağına qandalax vurun, boynuna gündə
asın. Əmr o dəqiqə yerinə yetirildi.

Şəhrəbanı aldı görək özünü neyə isnad verdi:

Adım Şəhrəbanı dan ulduzuyam,
Atamın-anamın bircə qızıyam.
Dağıstanda Süleyman xan qızıyam,
Əlac sana qaldı, Firəngin xanı.

Süleyman xanın adını eşidəndə xan irəli yeri yif Şəhrə-
banın başını sığalladı. Ona toxtaxlıx verif dedi:

– Mənim balam, qorxma, əminin yanına gəlifsən.

Xan üzünü İrvahama tutuf dedi:

– Ayə, yoxsa, sən də yəhudisən?

İrvaham dedi:

– Allah eləməsin, xan! İcazə ver, bir kəlmə də mən deyim.

Aldı İrvaham görək nə dedi, biz də nə eşitdik:

Ay ağalar, ay qazılar,
Mən Əliyi Vəli billəm.
Gecə-gündüz əzbərimdi,
Mən Əliyi Vəli billəm.

Qızıl gülləri dərsəniz,
Sinəm üsdünə sərsəniz.
Əmr eliyif öldürsəniz,
Mən Əliyi Vəli billəm.

Onun bu sözdəri xanın çox xoşuna gəldi. Onun yəhu-
di olmadığını bilənnən sonra sevindiyyənnən bilmədi ki,

neyləsin. İrvaham aldı sözün o biri xanəsini:

İrvahamam, baxdı qara,
Kim eylər dərdimə çara.
Dilimnən çəksələr dara,
Mən Əliyi Vəli billəm.

Xan dedi:

– Vəzir, tədbir.

Vəzir dedi:

– Xan sağ olsun, bu yəhudinin boynu vurulsa, onun qanının bircə damcı bizim torpağa düşsə, düz yeddi il burada ruzi olmayax. Bunu şəhərin kənarında bir susuz, kor quyu var, ora salax, qoy orda zulumnan gəvərsin.

Hamı razı oldu. Şəmil cühüdü aparıf həmin quyuya atdılar. İki cəlladı da bunun başının üstə qoydular. İrvahamnan Şəhrəbanı bir müddət Firəng şahının evində yeyib-içif dincəldilər. Günnərin birində İrvaham dedi:

– Xan sağ olsun, icazə ver, biz gedək.

Xan hazırx görüf gəcavə hazıratdı. Buları böyük təm-tərxnan yola salıf adamlarına tafşırtdı:

– Aparın, bunnarı gəmiyə mindirin.

Bunnar dəryanın kənarında getməkdə olsunnar, sizə kimnən xəvər verim, Şəmil cühütdən. Şəmil cühüd quyuya atılannan sonra işi fırx görüf, genə hiyləyə əl atdı.

Yağlı dilini işə salıf quyudan cəlladdara dedi:

– Ay cəlladlar, mən ölürəm, amma həmişə hamıya yaxşılıx eləmişəm. Yanınızda torvanız varsa burya sallıyın.

Cəlladlar dedilər:

– Gəl bu torvuyu sallıyax, görək neyləmək istiyir?

Xülasə bir torva tapıf salladılar quyuya. Bu nəhlətə gəlmiş daşı-torpağı yığıf torvuya dolduruf, bir ismi-əzəm oxudu. Torvanın içindəkilər dönüf oldu qızıl-gümüş. Cəlladlar çəktilər. Baxanda məhəttəl qaldılar. Cühüd

quyudan genə səsdəndi:

– Bu birinizin payıdı, torvuyu bir də sallıyın.

Cəlladlar torvuyu bir də salladılar. Bir torva qızıl da o birisinin payına düşdü. Cəlladlardan biri dedi:

– Ayə, bu bizim hərəməzə bir torva qızıl verdi, Gəl biz də yaxşılıx eliyif, bunu quyudan çıxardax. Çıxıf getsin. Özü-müz də yenə burada bir-neçə gün durannan sonra gedif xana deyərək ki, cühüd öldü.

Hər ikisi razılaşdı. Şəmil cühüdü quyudan çıxarıf, azad elədilər. Şəmil cühüd dəryanın yanına gəldi ki, gəmiyə minsin. Baxdı ki, İrvahamnan qız da burdadı. Tez gəminin böyüyünə yaxınnaşif dedi:

– Sana nə qədər qızıl istəsən verəjəm, amma bir sözüm var, gərək onu yerinə yetirəsən.

Gəminin böyüyü dedi:

– O nədi elə, birdən çətin iş olar?

Şəmil Cühüd dedi:

– Sana elə çətin iş demiyəjəm. Bax, o qızı görürsən? Onu mən olan gəmiyə mindir. O oğlanı da daldakı gəmiyə mindir. Sana bir torva qızıl verəjəm.

Dünya malı şirindi, insanın evini tamahdan başqa heş nə yıxa bilməz. Şəmil cühüd özünü dərğanın qırağına verif, bir torvuyu qumnan doldurdu. Oxuyuf-üfürdü, qızıla çöyürüf, gətirif gəminin böyüyünə verif, geri durdu. Gəminin böyüyü dedi:

– Gəlin, gəmi yola düşür.

Şəmil cühüdnən Şəhrəbanı xanımı bir gəmiyə mindirdi, İrvahamı da zornan o biri gəmiyə atdırdı. İrvaham işi başa düşüf dedi:

– Mən o bir Allahın ətəyinnən tutmuşam. Allaha pənah.

Dərya təlatümə gəldi. gəmilər bir-birinnən ayrıldı. İrvaham Şəhrəbanıdan ayrı düşdü. İrvahamın dərdi tüğyan elədi. Gözünün yaşını axıda-axıda aldı görən nə dedi:

Ağrın alım, mələkzada,
Gənim də qaldı dərgada.
Haqq özü yetişsin dada,
Gənim də qaldı dərgada.

Şəhrəbanı İrvahamın dəryanın üzündə qaldığını görüb
ağlıya-ağlıya aldı görək nə dedi:

Qaldım cəlladlar əlində,
Qoymullar düşəm dərgaya,
Haqq özü yetişsin dada,
Qoymullar düşəm dərgaya.

Aldı İrvaham:

Çıxıf qıraxda otursan,
Ağ üzdən busə götürsən,
Asdan addı bir şah görsən,
De qardaş qaldı dərgada.

Aldı Şəhrəbanı:

İstərəm fənadan köçəm,
Dostu düşmanımı seçəm.
İsdiyirəm zəhər içəm,
Qoymullar düşəm dərgaya.

Aldı İrvaham:

İrvaham dəryada qalsa,
Saralif gül rəngi solsa.
Asdan şah gər xəvər alsa,
De, qardaş qaldı dərgada.

İrvaham öz-özünə fikirrəşdi:

– Yaqındı k1, Şəhrəbanı Misir şəhərinə gedəjək.
O, eşitmişdi ki, qardaşı Misirin padşahıdır. Ona görə

belə deyirdi ki, sevgilisi ona rast gəlsə özünü isnat versin.
Şəhrəbanı aldı sözünün tafşırmasında görək nə dedi:

Şəhrəbanı oldu dəli,
İmdadıma yetsin Əli.
Yəhudiya denən bəli,
Qoymullar düşəm dərgaya.

Bəli, əzizdərim, gəmi qırağa çıxdı. Şəmil Cühüd Şəhrəbanıyı götürüb Misir şəhərinə gəldi. Şəhrəbanı Şəmil cühüdə dedi:

– Get bir imarət yapdır. Elə imarət olsun ku, mənnən, sənnən başqa orya heş kim çixa bilməsin.

Şəmil cühüd dedi:

– Xanım, bu nətəri imarətdi? Bunu nətəri tikəsiyik?

Xanım dedi:

– Ustaları çağır, bir mərtəbə hörüləndə mən onun üstündə olum, sonra o birini başdasınnar, pilləkən qoymasınnar. Sən mənim yanıma gələndə mən səni kəməndnən çəkərəm.

Elə də elədilər. Bina başa gələnnən sonra Şəmil cühüd dedi:

– Hə, indi kəməndi salla, mən də çıxım.

Şəhrəbanı xanım dedi:

– Get, İrvahamın qannı köynəyini gəti gəl, onnan sonra səni burya çıxardaram.

Şəmil cühüd başı aloylu düşdü düzdər gəzməyə ki, görüm başıma nə çarə eliyirəm.

Şəmil cühüd gəzməkdə olsun, sizə hardan xəvər verim İrvahamnan. İrvahamın gəmissi dalğaların zərbinə tav gətirmiyif batmışdı. İrvaham tək-tənha bir qırış taxta parçasının üstündə qalmışdı. Əli yerdən-göydən üzülmüşdü. Umud bir Allaha qalmışdı.

İrvaham sazını sinəsinə basıf görən böyük yaradannan neyə kömək istədi.

Ərşi-gürşü, yeri-göyü yaradan,
Ağa, qaldım bu dərğanın üzündə,
Sana üz tutannar qalmaz intizar,
Ağa, qaldım bu dərğanın üzündə.

Biz dözmədik bu dünyada beş günə,
Fələk kəmənd atdı ömrüm köşkünə.
Adı bəlli Məhəmmədin eşqinə,
Ağa, qaldım bu dərğanın üzündə.

Yer üzündə de azdımı təpələr,
Yağış orada yağar, burda səpələr,
İrvahamı məhv eliyər ləpələr,
Ağa, qaldım bu dərğanın üzündə.

Söz tamam yetdi. Xudavəndi aləmin hökmünnən qıvla səmtinnən əsən külək həmin taxta parçasını vuruf, çıxartdı qırağa. İrvaham otdan-ormannan tutuf, taxta parçasının üstünnən düşdü. Gəlif dərğanın qırağında oturuf, Misir tərəfə boylana-boylana, aldı görək nə dedi, biz də nə eşitdik:

Ağlaram, sızdaram dərya qırağı,
Bəlalı başıma qardaş bulunmaz.
Ağlaram-sızdaram həsrətim çoxdu,
Bəlalı başıma qardaş bulunmaz.

Ağladım-sızdadım burada oturdum,
Özüm öz dərdimi təkçə götürdüm.
Urum ölkəsində qardaş itirdim,
Bəlalı başıma qardaş bulunmaz.

İrvaham deyilən ağır eldəndi,
İgid əysikliyi ajı dildəndi,
Arvad yad qızıdı, oğul beldəndi,
Oğul ələ düşər, qardaş bulunmaz.

Bir də baxıf gördü kü, bu tərəfdən bir sürü qoyun çıxdı. Qoyun dərgaya sarı töküldü. Çovanın itdəri İrvahamın üstünə yeridi. Vəli çovan onu görüf, dedi:

– Ayə, Alı burya gəl. Qoynu yiyəni itdər tafdı.

Alı gəlif gördü kü, bu, adamdı. Dedi:

– Ayə, ay Vəli, bu qoyun yeyən deyil. Bu adamdı. Yazıxdı, itdər onu dağıdajax.

İrvaham baxdı k1, bunun biri elə bir himə bənddi ki, adamın ciyarını çıxartsın. Amma o biri yaxşı adama oxşuyur. Dəli çovannan canını qurtarmax üçün sazını sinəsinə sıxıf, aldı görək nə dedi:

Çovan qardaş, çovan qardaş,
Mən sizi deyə gəlmişəm.
Mənzili biyavan qardaş,
Mən sizi deyə gəlmişəm.

İrvahamın əlində bir balaca cürə sazı varıydı. Vəli çovan dedi:

– Bu yaman çınqır-cunqur eliyir. Bunu onun əlinnən alajam. Özünü də yanımda saxlıyıf, çovan eliyəjəm.

İrvaham çovanın bu sözünnən yaman tutuldu. Dərdi tüğyan elədi, aldı görək nə dedi:

Əlimnən alma sazımı,
Sana deyərəm sözümü.
Süleyman xanın qızını,
Dərgada qoya gəlmişəm.

İrvahamam budu sözüm,
Dərdimi dəftərə yazım.
Şəhrəbanı iki gözüm.
Mən sizi deyə gölmişəm.

Söz tamama yetdi. Alı çovan, Vəli çovan İrvahımı tafxılarına çox sevindilər. Onu da götürüf öz olaxlarına gəldilər. Bir heyvan kəsif, bişirdilər. Ətin yaxşı yerinnən İrvahımın qavağına böyük bir nimçə qoydular. İrvaham dərgada çox aj qalmışdı. Bir-iki kismat alıf, əlini çəkdi.

Vəli çovan dedi:

– Yeginən, yeməsən, sən öl quşqonmazına bircə çommax endirrəm.

Alı dedi:

– Ay Vəli, onun xətrinə dəymə.

İrvaham altı ay da burda qoyuna getdi. Altı aydan sonra Vəli çovan dedi:

– Mən şəhərə sallaxanıya heyvan aparajam.

İrvaham dedi:

– Ay Alı, Vəliyə de, həmi ona kömək eliyim, həm də gedim özümə paltar alım.

Vəli dedi:

– Yox. Bu gedif şəhəri görsə qayıdıf burda durmuyajax.

Alı dedi:

– Durar, qoy getsin.

Gəldilər şəhərə. Heyvannarı sallaxanıya aparıf, qırdırmağa başladılar. Vəli çovan dedi:

– İrvaham, mən şəhəri gəzəjəm. Sən burda heyvannar qırılarda yanında dur, iç yağını dağarcıya yığ. Ay gədə, bir söznən heyvannardan muğayat ol.

Bəli, bu getməkdə olsun, sizə hardan xəvər verim, Allah nəhlət eləmiş Şəmil cühüddən. Elə bu arada o gəzə-gəzə gəlif sallaxanıya çıxdı. İrvahamı burda görüf, tez özünü verdi sallahın yanına. Bij-bij dişini ağardıf, ona dedi:

– Ayə, istiyirsənmi sana bir kisə qızıl verim?

Sallahbaşı dedi:

– Bunun səvəbi nədi, belə?

Nəhlət olmuş dedi:

– Mən istiyirəm ki, o yanındakı oğlanı öldürüf, qannı

köynəyini mana verəsən.

Sallah bir az fikirrəşənnən sonra İrvahamı yanına çağırır, dedi:

– Gəl bir qoyun tut, gəti.

İrvaham bir qoyun tutuf gətirdi. İrvaham ikinci qoyunu gətirəndə sallah İrvahama bir təpik vurdu. İrvaham dıgırranıf qoyunun yerinə yıxıldı. Sallah bıçağı dirədi İrvahamın boynuna. İrvaham dedi:

– Sallah əmi, nağayırırsan?

Sallah dedi:

– Başını kəsirəm.

İrvaham dedi:

– İcazə ver, ürəyimdə bir-iki xanə sözüm var, onu deyim, sonra kəsərsən.

Aldı İrvaham:

Başına mən dönüm, ay sallah qardaş
Öldürmə, Allaha bağışda məni.
Ağlaram, eynimnən axar qannı yaş,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Başım qoydum sallahxana daşına,
İrəhm elə gözdən axan yaşına.
Məni çöyür balaların başına,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Dərd əlinnən düyünnüyəm-dağlıyam,
Qürbət eldə dərdim kimə ağlıyam.
İrvahamam Zülal şahın oğluyam,
Öldürmə, Allaha bağışda məni.

Zülal şahın adı gələndə sallah elə bil yuxudan ayıldı.
Üzünü İrvahama tutuf dedi:

– A bala, köynəyini soyun mana ver.

İrvaham köynəyini soyunuf sallah verdi. Sallah İrva-

hamı buraxıf dedi:

– Qaç, gözə görünmə.

İrvaham qaçmaxda olsun. Nəhlətdik Şəmil cühüd bir kisə daşı-torpağı yığıf bir ismi-əzəm oxuyuf, qızıla çöyürdü. Gətirif sallaha verif, dedi:

– Ayə, sallah qardaş, öldürdünmü?

Sallah dedi:

– Bəli, öldürdüm. Meyidini də elə yerə saldım k1, yüz il də axtarsalar tapılan döyül.

İrvaham sallaxanadan çıxıf qaçırdı. Bir də Şəhrəbanı baxdı k1, budu, İrvaham qaça-qaça onun imarətinin qavağınan keçir. Onu görə kimisi sevincək qışqırdı.

– Ayə, bir ayağını saxla.

İrvaham başını qaldırıf yuxarı baxdı. Gördü Şəhrəbanı, bunu çağıran. Şəhrəbanı tez kəmənd atıf, İrvahama dedi:

– İrvaham, kəməndi sal belinə.

İrvaham kəməndi belinə saldı, Şəhrəbanı onu çəkif yanına çıxartdı. İki nakam aşıq sarmaşx kimi bir-birinə sarıldı. Üz-üzdə, dodax-dodaxda bir-birinnən hal-əhval tutdular. Elə bu vaxt Şəmil cühüd İrvahamın qannı köynəyi əlində özünü yetirdi imarətin qavağına. Şəhrəbanıyı səsdıyif, sevinə-sevinə dedi:

– Xanım, kəməndi salla.

Xanım dedi:

– Nəyə, görə?

Şəmil cühüd köynəyi yuxarı qaldırıf dedi:

– İrvahamı öldürdüm.

Xanım dedi:

– Sən İrvahamı hardan tafdın k1, öldürəsən? Biz İrvahamı dərgada qoyuf gəlmədikmi?

Şəmil cühüd dedi:

– Tafdım, dəryadan çıxıf burya gəlmişdi. Öldürdüm, bu da onun qannı köynəyidi.

Xanım İrvahamı göstərif, dedi:

– Bə bu kimdi, Şəmil?
Şəmil tez başına bir xorum ot götürüf özünü oddadı.
Tez onu tutuf apardılar Asdan şahın yanına. Şah soruşdu:
– Özünü niyə odduyursan?
Şəmil cühüd dedi:
– Əlimə ədalət keşmir, şah. Ona görə özümü yandırırım.
Şah dedi:
– Niyə, noluf?
Şəmil cühüd dedi:
– Bir göyçək arvadım var. Onu bir göyçək oğlan əlim-nən alır. Firəngə də getdim, orda da məni axtarıf tafdı. İndi burya gəlmişəm, dalımnan bura gəlif çıxıf. Burda hələ mənim ayağım tiktirdiyim imarətə dəymiyif, o ordadı. Ona görə də birdəfəlik özümü odduyuram k1, canım qurtarsın.
Asdan şah dedi:
– Bu saat sən baxarsan onun külünü göyə sovurajam.
Əmr elədi ki, topların birini imarətə sarı tuşduyun.
Sirri-Sübhan vəzir irəli yeriyif dedi:
– Şah sağ olsun, sənin adına, şaynına sığışmaz k1, oğlana top atasan. Hirsini bas, mən gedim onnarı burya gətirim, danışdırax. Mətləfdən hali olax, görək nə işdi?
Onun sözdəri Asdan şahın ağına batdı.
Sirri-Sübhan getməzdən əvvəl dedi:
– Mən gələnə kimi bu kişiyi gözdən qoymuyun.
Şəmil cühüd şaha dedi:
– Danışsa, sən də arvadı ona verəjəksən.
Asdan şah gördü kü, Şəmil cühüd nala-mıxa döyür.
Oydu ku, dedi:
– Ağılı o biri xana, şaha vermə, çatan kimi boynunu vurdurajam.
Nəhlət olmuş dedi:
– Hə, onda oldu.
Sirri-Sübhan imarətin qavağına gəlif səsdəndi:

– Qızım, o oğlanı düşürt. Şah şikayətə baxajax. Bu Asdan şahdı, çox ədalətdidi.

Şəhrəbanı Sirri-Sübhan vəzirə dedi:

– İrvahamı indicə endirəjəm sənin yanına. Amma izin ver, ürəyimdə bir neçə xanə sözüm var, onu sana çatdırım.

Aldı Şəhrəbanı:

İltimasım budu sənnən, Sirri-Sübhan, ey vəzir.
Dadi-fələk əlinnən, gəldim cana, ey vəzir.
Razı olsan baş qoyum, həşmətli rikabına.
İçmişəm camı-cəfadan, yana-yana, ey vəzir.

Mənim yarım sağ-salamat, apar şahın yanına.
İlahidən bir od düşsün, o yəhudin canına.
And verirəm, ol qəsəmə, rəsul Əhməd şaynına.
Eylə bu dərdimə çarə Misir loğmana, ey vəzir.

O mənən razısa, mən onnan razıyam.
İrvahamın eşqində, ol ataşın suzuyam.
Adım Şəhrəbanıdı, Süleyman xan qızıyam,
Eylə bu dərdimə çarə, düşmə qana, ey vəzir.

Söz tamama yetdi. Şəhrəbanı xanım İrvahamı kəməndən yerə saldı. Ağlıyıf, vəzirə yalvardı:

– O Şəmil cühüd mənim yarım döyül, xahiş edirəm, onun boynunu vurun.

Sirri-Sübhan vəzir İrvahamı Asdan şahın hüzuruna gətirdi. İmarətə daxil oldular. Asdan şah İrvahama baxdı, ona qanı yaman qaynadı. Amma tanıya bilmədi. Doğru deyiflər, ağ gün adamı ağardar, qara gündə qaraldar. Asdan şah dedi:

– Bunu belə öldürmək olmaz. Bütün şəhərə elan verin ki, belə bir ədalətsiz iş oluf, onu araşdırajıyız.

Carçılardan sözdərini eşidənnərin hamısı Misirin mərkəzinə yığıldılar. Ziyad haramı o vaxtdan qarını yedəyinə alıf gəzirdi. Gəzə- gəzə gəlif burya çıxdı. Halvaçı Musa da gəldi.

Gəminin böyüyü də gəldi. Sallah da burdaydı. Vəli çovan da gəldi. Cəlladdar hamısı hazır oluf, İrvahamı günahkar stoluna çıxartdılar. Camahat dedi:

– Bu işi ədalətnən görmək lazımdı.

Asdan şah Vəli çovana dedi:

– Çöl darvazıyı kəs, çöldən gələnı içəri burax, içəridən çıxannarı çölə buraxma.

Vəli çovan padşah-zad qanmırdı. Adına “şıllar“ deyirdi. İrvahamı Asdan şahın yanında görüf dedi:

– Ayə, sən nə gəzirsən bu şılların yanında. Bəs mən səni sallahın yanında qoymamışammı? Heyvan qırdır-mırsanmı?

Asdan şah dedi:

– Hər şey düzələr, qoy soruşax.

Asdan şah İrvahama dedi:

– De, görüm bu kişinin arvadını niyə əlinnən alırsan?

İrvaham Asdan şahın bu sualınnan yaman təsirrəndi.

Aldı görək nə dedi, biz də nə eşitdik:

Rey şəhərinən çıxdıx biz iki qardaş,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim,
Hərəmiz götürdük bir qiymətdi daş,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Rey şəhərinin adı gələndən sonra da “biz iki qardaş hərəmiz bir qiymətdi daş götürdük“ kəlmələrini eşidəndə Asdan şahın ağılı başınnan çıxdı. Taxtınnan dıgırranıf tərəsi üstə yerə gəldi. Vəzir, vəkil yetirif onu qaldırdılar. Şəmil cühüd dedi:

– Ayə, bu ağılnan o mana arvad alıf vermiyəjəx. Qoy mən çıxım gedim.

Vəzir dedi:

– Darıxma.

Asdan şah ayıldı. Fərraşdara əmr elədi ki, heş kimi çölə buraxmıyın.

İrvaham aldı sözün o biri xanəsini:

Dərin-dərin dəryalara mən daldım,
Şirincə canımı oddara saldım.
Yoruldu-m-yoruldu-m kümbəzdə qaldım,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

O zaman ki, Rey şəhərinnən gəldim,
Yoruldu-m-yoruldu-m kümbəzdə qaldım,
Ziyad haramıya mən oğul oldum,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Ziyad haramının adı gələndə Ziyad haramı işi başa düşdü kü, bu İrvaham olajax. Qarıyı möhkəm tutdu ku, qaşmasın.

Zalım fələk yada salıf andırdı,
İtkin qardaş ciyərini yandırdı.
Beyman qarı gəlif yaman qandırdı,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Canım qurvan sənin kimi Asdana,
Əyri qılinc öz qınında pasdana.
Üç ay yollar keşdim ol Dağıstana,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Çarxı-fələk məni salıfdı ləngə,
Qoyğalı başımnan gəlmişəm təngə.
Neçə gün də mən yol getdim Firəngə,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Qurvan olum, Musa kimi ataya,
Çarxı-fələk məni saldı xataya.
Gəmiçilər qərq eylədi dərgaya,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Asdan şah tav gətirə bilmeyif, dedi:

– Camaat, o biri otağa keçif bir az rahatdainsın, sonra genə bu işimizə baxarım.

Camaat çıxannan sonra Asdan şah qardaşının üstünə atılıf, onu bağına basdı. Onu tərədən-dırnağa duz kimi yalıyif dedi:

– Qardaş, qadan alım, məni bağışda. Sən çox əziyyət çəkifsən.

Camaat yenidən otağa dolannan sonra Asdan şah taxta çıxıf dedi:

– Gəlin, günahkarın işinə baxax.

Asdan şah üzünü İrvahama tutuf dedi:

– De görək, bu kişinin arvadını niyə əlinnən alıfsan? İrvaham aldı görək sözün o biri xanəsində nə dedi:

On yeddi gün dərya üzündə qaldım,
O dərğadan dür götürdüm, dür aldım.
Ayı bir çəpişə mən çovan oldum,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Bir daşıydım bu diyardan atıldım,
Ayax yalın, at köysünə qatıldım.
Yüz tümənə mən qəssava satıldım,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Asdan şah dedi:

– Cəllad, kimin adı çəkilirsə onnarı bir tərəfə yığ. Qollarını da bağla!

İrvaham dedi:

Əzəl günnən atam-anam xan idi,
Mana kömək duran ol Sübhan idi.
Öldürmədi qəssab müsəlman idi,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Qadir Allah mətləbləri bitirdi,
Gözü yaşdı xan qardaşa yetirdi.
Sirri Sübhan İrvahamı gətirdi,
Dilbilməz əlinə düşdüm, neyliyim?

Asdan şah dedi:

– Qarıyı, Şəmil cühüdü, gəminin başçısını keçirin o biri tərəfə.

Çoban qardaş dedi:

– Şah sağ olsun, onnarı mana ver, çomağımın güjünü yoxluyum.

Asdan şah dedi:

– Verdim onnarı sənə ixtiyarına.

Çoban onnarın hərəsinə tək bircə çomax vuruf cəhən-nəmə vasil elədi.

Asdan şah halvaçı Musuya dedi:

– O tükən sənindi.

Üzünü Ziyad haramıya tutuf dedi:

– Bu gündən yaşadığın küçənin ixtiyarı sənindi.

Sonra çovana üz tutdu:

– Nə qədər heyvan otarırsansa onnarın hamısını sana bağışdıyırım.

Ciqqasını başınan götürüf, Sirri-Sübhanın başına qoyuf dedi.

– Əgər sən olmasaydın, mən öz qardaşımı topnan öldürərdim.

Sirri-Sübhan dedi:

– Şah sağ olsun, mana taxt-tac lazım döyül. Sən öz yerində qal. Sənin vəzirin olmaq mənim üçün böyük şərəfdi.

Asdan şah dedi:

– İrvahamın nişannısını gətirin.

Gəcavə bəziyif, Şəhrəbanı xanımı gətirdilər. Toyu başdamax istiyəndə İrvaham dedi:

– Mənim nişannım Herat şəhərindədi, bu Şəmilin dolaşix

saldığı toydu. İzin ver, gedim onu da gətirim. İkisini də bir eliyək.

Asdan şah dedi:

– Yox, səni gözümünə qoymaram. Onu mən özüm gedif-gətirəyəm.

Asdan şah gəcavə bəziyif, Sirri-Sübhan vəziri də yanına alıf Herat şəhərinə yola düşdü. Bir xeyli gedənnən sonra gəlif Herat şəhərinə çatdılar. Hürnisə xanımın imarətinin qavağında gəcavə dayandı. Xanım da geje veyğasında İrvahamın bu gün buraya gələcəyini görmüşdü. Ona görə də səvirsizdiknən sevgilisinin yolunu gözdüyürdü. Asdan şahı görəndə anşırdammıyif elə bildi ki, gələn İrvahamdı. Tez sevinə-sevinə qızdarı çağırif İrvahamın gəldiyini görək onnara necə xəvər verdi:

Dünənnən gördüm veyğamı,
Qızdar, budu yarım gəldi.
Qurtardım yar hicranınnan,
Qızdar, budu yarım gəldi.

Asdan şah baxdı k1, gəlin onu İrvahama oxşadıf. Hiss elədi ki, özünü isnad verməyin vaxtı çatıf. Asdan şah aldı görək özünü Hürnisə xanıma necə tanıtdı.

Qız, məni bədnam eləmə,
Gözəl, yarın mən döyüləm.
Bağrımın başın teyləmə,
Gözəl, yarın mən döyüləm.

Aldı Hürnisə:

Gələndə belə deyirsən,
Qəndi-şəkəri yeyirsən.
Bağrımın başın oyursan,
Qızdar, budu yarım gəldi.

Asdan baxdı Hürnisə xanım bunu genə də İrvahama oxşadır. Öz-özünə dedi:

– Gəl, nişan ver ki, mən sənin qaynınam.

Aldı Asdan şah:

Cəmi iyitlər başıyam,
Dərd bilənin sirdaşıyam.
İrvahamın qardaşıyam,
Gözəl, yarın mən döyüləm.

Aldı Hürnisə:

Hürnisəyəm, çaşf huşum,
Zəhərnən bişifdi aşım.
Həm, qayınım, həm qardaşım,
Elə bildim yarım gəldi.

Aldı Asdan şah:

Asdan şaham, çoxdu gücüm,
Misirdən gəlir xəracım.
Həmi yengəm, həmi bacım,
Gözəl, yarın mən döyüləm.

Söz tamama yetdi. Fətəli xan Asdan xanın gəldiyini eşidif, onun pişvazına çıxdı. Qoyunnar qırıldı, qazannar asıldı, bir vur-çatdasın başdadı k1, gəl görəsən. Böyük şaddıxdan-şadyanalıxdan sonra Asdan şah Fətəli xana dedi:

– Gəcavələri bəzə, yengəmi aparmağa gəlmişəm.

Yenə də böyük bir şadyanalıxdan sonra Hürnisə xanımı gəcavəyə qoyuf yola saldılar. Axır k1, onnar gəlif Misir şəhərinə çatdılar. Asdan şah əmr elədi ki, yeddi gün, yeddi gejë şəhər əhli kef eləsin, şadyanalıx olsun.

Hər iki gözəlin toyunu eliyif, həsrətdiləri bir-birinə qovuşdurdular. Bütün toylarda olduğu kimi, bu toy da duvax-qapmaynan başa çatdı.

Mən səni görənnən bəri,
Halım pərişandı, Maral.
Açılıf qoynun içi,
Baği-gülüstandı, Maral.
Ləblərin şəhdi-şəkər,
Xəstiyə dərmandı, Maral.
Dərd bilməz naqis dedi,
Dərd bilən inandı, Maral.
Bu gözəllik sana qalmaz,
Bu çarxı-dövrandı, Maral.

Nəhlət gəlsin keşişə,
Aləmdə bir səs elədi.
Qızı getdi, o vermədi,
Balasınan bəhs elədi.
İki yarı bir-birinnən,
Ayırdı, həvəs elədi.
Çəkdi din təsivini,
Kərəmə qisas elədi.
Haqq özü qisas alar,
Bu haxdı,divandı, Maral.

Sən bir tərşə qızısan,
Əydin qəddim, dal elədin.
Yıxdın könlüm evini,
Nə yaman xəyal elədin.
Göyçəli aşix Musanı,
Dərdinnən abdal elədin.
Uçurtdun tifağını,
Dağıtdın, viran elədin,
Mal demirəm, at demirəm,
Can sənə qurvandı, Maral.

"AĞ AŞIQ VƏ SÜSƏNBƏR" DASTANI

Ustadnamə ustadlarından ad alar, o da əhli məclisə dad olar. Götürdü görək ustad nə dedi, biz deyək bir olsun, əhli dinləyicilər pir olsun:

Həqiqət bəhrinə qəvvasam deyən,
Qəvvas isən, gir dəryaya üzhaüz.

Aşiq deyər, üzhaüz,

Sonam, göldə üzhaüz.

Qarı düşmən dost olmaz

Yalvararsan üzhaüz.

Bir mərd ilə ilqarını vur başa,

Namərd ilə kəs ülfəti üzhaüz.

Parçalandı kəmim, qaldı dərində,

Mən qərq oldum dənizində, dərində.

Aşiq deyər, dərində,

Dayazında, dərində.

Sidqi haqqa düz olan,

Hərgiz qalmaz dərində.

Qismət olsa o mövlanın dərində,

Üz döşək, səcdə qılaq üzhaüz.

Xəstə Qasım deyər: canan can deyə,

Can eşidə, can danışa, can deyə.

Aşiq deyər, can deyə,

Vəfaliya can deyə.

Görmədim hərcayilər

Cananına can deyə.

Yox vəfalım, can qıyana can qıya,

Bivəfadan çək əlini üzhaüz.

Ustadlar ustadnaməni bir deməzlər iki deyərlər, biz də deyək iki olsun, dostlar başı dik olsun.

Qulluğunda üçcə kəlmə sözüm var:
Birin eşit, birin öyrən, birin qan.
İyidin başına üç dövlət qonar:
Biri ağıl, biri gənci, biri şan.

Heç kəsin eyliyi, heç kəsdə qalmaz,
Arayıb-axtaran itiyin bulmaz.
Yəqin bil, dünyada üç şey zay olmaz:
Biri eylik, biri elim, biri nan.

Dərdli Kərəm, diləyini dilə sən,
Ağlayasan, sızlayasan, güləsən.
Ey yaradan, mənə üç dərd verəsən:
Biri alış, biri tutuş, biri yan.

Ustadlar ustadı ustadnaməni iki deməzlər, üç deyərlər,
biz də deyək üç olsun, düşmən ömrü puç olsun:

Yüz yalvar,
Yüz bələn var, yüz yal var.
Namərddə səxa olmaz
Yüz ətəklə, yüz yalvar.

Dərdə mərdim,
Düşməsin dərdə mərdim.
Mənə dərman neyləsin,
Tifilkən dərd əmərdim.

Dərd arxalı,
Sərilmiş dər dər xalı.
Ya rəbb, varmı mənəim tək
Qəm övlü, dərd arxalı.

Bəli, sizə haradan və kimdən danışım, Kosacan
kəndində Qara Osman oğlundan. Qara Osman oğlu sazı-sözü

ilə Araz döyəninin hər iki tayında toy məclisləri aparar, güzaran keçirərdi. Dünya malında nəfsi olmayan, gözü-könlü tox adam idi. Özü şıx oğlu olsa da, əlsiz-ayaqsızlara əl tutar, nəzir-niyaz verərdi. Qara Osmanoğlu el-obanın xeyir-şərində hər şeyə yarayan adam idi. Hamı onunla məsləhətləşər, məclislərinin başında əyləşdirərdi. Şıx oğlunun qoca dünyadan heç bir təmənnası yox idi. Yeganə dərdi züryət dərdi idi. Çillənin son günləri idi. Şıx oğlu bir gün vayğada gördü ki, atası cənnəti-məkan ağ əbada qənşərinə gəldi, dedi:

– Oğul! Bil və agah ol. Arazın xəndəyinin qaşında cavan bir dağdağan ağacı var. Sən onun yerini dəyişməsən, baharın ilk selləri-suları onu yuyub aparacaq. Onun ilk nübarı ilə sən də ilk barın olacaq. Onu sənə, səni də bir olan allaha tapşırıram.

Qara Osmanoğlu yuxudan hövlnak durdu. Səhərin gözü açılmamış özünü yetirdi atasının yuxuda vəsiyyəət etdiyi yerə. Baxdı ki, ey dili-qafil, dağd-dağan son əmci telindən asılı qalıb. Əl atıb ağacı çəkdi. Götürüb evə qayıtdı. El-oba sabahı salamlamamış Şıx oğlu ağacı qapısının doqqazında əkdə. Dibinə bir sərnici su tökdü. Əlqərəz, aylar, illər dolandı. Amma Şıx oğlu yuxusunu heç kəsə danışmadı. Qara Osmanoğlunun hesabında bu il dağdağan bar verməli idi. Axşam əl-ayaq yığsırılında Şıx oğlu baxdı ki, baş yoldaşı nə isə on-dan həyalanır. Nağılçılar dili mübarək olar demişlər. Günlər keçdi, həftələr dolandı. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqə, doqquz saniyə tamam oldu. Şıx oğlunun həyat yoldaşı yükünü yerə qoydu. Elə o ili də dağdağan ağacı ilk nübar verdi. Qara Osmanoğlunun həyətində qurbanlar kəsildi, yeddi qapıya nəzir-niyaz paylandı. Kosacanın qarı-quruları gözaydınlığına yığışdılar. Hərə uşağa bir ad qoydu. Biri Yarməhəmməd, biri Əlinəzir, Biri Xıdır, biri Məhəmmədəli deyə ad qoydu. Axırda mamaça irəli gəlib dedi:

– Uşağın adı Allahverdidi. Adını mən verdim,

ruziqasını allah-taala versin. Hamı mübarək deyib, şirin-şərbətdən nuş eylədi. Uşaq məhləyib, oturanda baxdılar ki, hey ayağını dartır. Hərə bir cür yozdu. Bunu görə anası Yasəmən dedi:

–Oğul! Uşaq ki, oturana ayaqlarını ağızına tərəf çəkdi, bil ki, özünə tay axtarır. Sənin qızın olacaq. Ölüm-itim dünyasıdır. Ömrüm vəfa eləməsə, qızın adını Ümmilbanu qoyarsan.

Günlər keçdi, ay dolandı. Qara Osman oğlunun bir qızı oldu. Adını Ümmilbanu qoydular. Bəli, günlər günlərə qarışdı, uşaqlar boya-başa çatdılar. Şıx oğlu Allahverdinə mollaxanaya qoydu. Allahverdinə mollaxanada yoldaşları rənginin ağılığına və məlahətli səsinə görə "Ağ Aşıq" deyə çağırırdılar. Uşağın adının üstünə ad qoydular. Allahverdi gündüzlər mollaxanada oxudu, gecələr isə atasından saz-söz öyrənirdi. Allahverdi mollaxananı başa vurdu. Təhsilini mədrəsədə davam etdirdi. Mədrəsəni başa vurduqdan sonra qurandan yox, bir başı çömçə, bir başı nimçədən yapışdı. El-obalarda "Ağ Aşıq" adı ilə şöhrət tapdı. Aşığın səsi gah Bağdaddan, gah Təbrizdən, gah da İstanbuldan, gah Bəsrədən, gah da Rumdan gəldi.

Bir gün Telli Cəfər Ağ Aşığı oğul toyuna dəvət etdi. Ağ Aşıq 40 gün, 40 gecə Telli Cəfərin oğul toyunu necə keçirdiyini özü də bilmədi. Telli Cəfərin qızı Süsənbər Ağ Aşığın səbri-qərarını kəsdi.

Bəli, Süsənbər də bir Süsənbər idi. Ay onun gözəlliyindən üz bürüyür, gün xəcalət təri tökürdü. Ağ Aşıq baxdı ki, ey dil-qafil, toyun son günüdür, belə getsə Süsənbərin dərdi onun ürəyində qövr əyləyəcək. Saralıb sapa, incəlib ipə dönəcəkdir. Ürək sözünü ona deyə bilməyəcəkdir. O idi ki, sazının bəmini - bəm, zilini - zil əyləyib basdı sineyi-sandığa. Götürdü görək nə dedi, tərəfindən biz ərz əyləyək siz şad olun:

Gözəllərə bağlayıram dastanı,
Bir mələyin eşqi canı yandırır.

Sərraf olan lələ qoyar qiyməti,
Göz görəndə din-imanı yandırır.

Sonam cilvələnin qarşımda durur,
Xədəngini bağrım başına vurur,
Bürümür üzünü, mərdanə durur,
Bir baxışla yüz min canı yandırır.

Gözəllər açıbdır Yusif bazarı,
Bəsləyib sinədə Hindistan narı,
Gözüm görür, artır canım azarı,
Ağ Aşıq tək binəvanı yandırır.

Ağ Aşıq baxdı ki, söz qızları yaman tərpətdi. O idi ki, sazın Beçə pərdəsində bir bayatını zilə çəkdi:

Eləmi, sona gözəl,
Gəlməz oysana gözəl.
Baxdın ağlım apardın
Vuruldu sana, gözəl.

Məclisdə əyləşən kəmərqurşaq bəynişan qızlar bir-birini himlədilər ki, görəsən aşiq daşı kimin bağına atdı. Ağ Aşıq usta idi. Sözü yerinə düşdüyünü görüb götürdü dübarə:

Mən aşiq, gəldi keçdi,
Günlərim gəldi keçdi.
Yarın odlu baxışı
Sinəmi dəldi keçdi.

Qızlar gözlərini zillədilər ki, görsünlər aşiq oxuyanda kimi gözaltılayıb. Aşıq götürdü görək öz ovunun səmtini necə isnad verdi.

Çevirib yönümü haqq dərğahına,
Çağırırım bəlkə gələydi baxtım.
Keçə günahımdan kərəm sahibi,
Mənim də üzümə güləydi baxtım.

Ürəyim istəyir halalı, pakı -
Şeytanı qəlbimdən qovaydım hakı.
Rəbbimə duadır dodağımdakı,
Qanlı göz yaşımı siləydi baxtım.

Könlünə nə dəyib, inciyib belə,
Bəlkə uyubdur o, fitnəyə-felə?
Ağ Aşığın göz yaşı dönübdü selə,
Nola, əhvalımı biləydi baxtım.

Ağ Aşıq gördü ki, qızlar bir-birini yamanca himləyib.
Ovu ov bərəsində görmək istəyirlər. Fərsəti əldən verməyib,
saza tərsə-avand təzyanə çəkdi:

Əzizim, bərəsinə,
Ov gəldi bərəsinə.
Teyləyib şux şikarım
Ovçu, sin bərəsinə.

Söz tamama yetdi. Qızlar baxdılar ki, Süsənbərin halı
özündə deyil. Rəngi əhməri alma kimi yalaf-yalaf yanır. Kir-
pikləri ox kimi nişan alıb aşığın bağırının başını. Ağ Aşıq
sazın kökünü dəyişdi. Bəmini bəm, zilini zil eylədi. Götürdü
görək nə dedi. Tərəfindən qulluğunuza ərz eyləyək, siz şad
olun.

Bir maral baxışlı, tərən cilvəli,
Gəlib məni gördü, güldü, qayıtdı.
Pünhanı göstərdi gül camalını,
Buxağına şəbnəm doldu, qayıtdı.

Mən görmüşəm gözəllərin çoxunu,
Belə olmaz ancaq boyu-buxunu,
Müjganından çəkib xədəng oxunu,
Yaralı sinəmə çaldı, qayıtdı.

Gözləyərkən gözlərimə sataşdı,
Xəstə canım eşq oduna alışdı.
Şəhrayından qıya baxıb ötüşdü,
Ağ Aşığa nəzər saldı, qayıtdı.

Söz tamama yetişdi. Ağ Aşıq sazla dediyini, sözlə də dedi. Baxdı ki, Süsənbər mətləbi aldı. Fərsəti fəvtə vermədi, sazın kökünü dəyişdi:

Yanaqların çox gözəldi,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.
Hüsnün huridən əzəldi,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.

Geşd eylədim eldən-elə,
Yıxdın evim bilə-bilə,
Müştağınam, salma dilə,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.

Gərdən mina, sürah boyun,
Al Osmanda yoxdur tayın,
Tutacağam özüm toyun,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.

Camalındı şəmsi-qəmər,
Bahar səndən şəbnəm əmər,
Peşkəşin qızıl kəmər,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.

Ağ Aşığın günü qara,
Ciyar oldu hazar para,
Bir busəndi mənə çara,
Ay qız, bil sənin, bil sənin.

Söz tamama yetişdi. Ağ Aşıq Telli Cəfərin oğul toyunun mübarək duvaqqapmasını oxudu. Döndü Kosacan kəndinə. Evə çatan kimi bayaqdı düşdü üzü üstə. Bu ilmi ölübsən, bildirmi. O yatan yeddi gün, yeddi gecə heç kim ondan bil kəlmə söz eşitmədi. Qara Osman şıx övladı idi. Bildi ki, oğluna hər nə olubsa, Telli Cəfərin oğul toyunda olub. Özü də deyəsən eşq sövdasıdır. Yerlər qulaqlı olar demişlər. Söz-söhbətin uc-qulağından Şıx oğluna çatdı ki, bə bilməzsənmi, oğlun Telli Cəfərin qızına vurulub.

Qara Osman oğlu dilli-dilavər sazı divardan endirib dilə gətiridi, təzənəni simlərə tərsə-avand çəkdi. Aldı görək nə dedi:

Nədir dərdin söylə mənə?
Ağlar gözlərim-gözlərim.
Qurban sənə şirin canım,
Ağlar gözlərim-gözlərim.

Sən mənim dini-imanım,
Qurban sənə xanımanım,
Boynuburuq Ümmilbanım-
Ağlar gözlərim-gözlərim.

Şıx oğlunun sanı vardı,
Elçilər ata suvardı,
İstədiyini sənə yardı,
Qurban gözləri-gözlərin.

Söz tamama yetişdi. Şıx oğlu sazla dediyini sözlə də dedi:
-Oğul! Mən ölməmişəm ki, sən xiffət çəkəsən. Telli

Cəfər mənim dostumdur. Biz özümüz ağırda onunla düz çörək, duz-çörək kəsmişik. İnşallah bu gün-sabah Telli Cəfərin şah qapısına elçi gedərəm. Bir qızdan ötrü ürəyini niyə sıxırsan?

Atasının ürək-dirəyindən Ağ Aşığın söz sinəsində tüğyan etdi. Sazı atasından alıb mindirdi sineyi-sandığa. Götürdü görək öz halını sazla dədəsinə necə dedi. Biz deyək, əhli-məclis şad olsun:

Yarım çıxıb yaylaqlara,
Qaldım, yalvara-yalvara,
Bərə qurdum oylaqlara,
Durdum, yalvara-yalvara.

Qurban dedim yar adına,
Səs vermədi fəryadıma,
Şahi-mərdan yet dadıma,
Öldüm, yalvara-yalvara.

Qamət çəkib naz eylədi,
Bir dərdimi yüz eylədi,
Bağrım başın köz eylədi,
Yandım, yalvara-yalvara.

Gülərüzlü, boyu bəstə,
Dağ çəkibdi sinəm üstə.
Ağ Aşığı etdi xəstə,
Qaldım, yalvara-yalvara.

Söz Qara Osman oğlunun bağrının başını köz kimi yandırdı. Dedi:

-Oğul, o nə qızdı ki, səni xəstə edə. Bəyəm Şıx oğlu ölmüşdür ki, gözünün ağı-qarası xiffət çəksin. Sən qızın adını de, dalısı ilə işin yoxdur.

Bəli, götürdü görək Ağ Aşıq sevgilisi Süsənbəri atasına təsnif üstə necə nişan verdi. Tərəfindən biz ərz eyləyək, siz şad olun:

Qulac saçdı,
Qələm qaşdı,
Ağzın açdı,
Gövhər saçdı,
Süsənbərim.

Şəhla gözü,
Gözəl üzü,
Şirin sözü,
İlqar düzü,
Süsənbərim.

Yaşıl başlı,
Çatma qaşlı,
Şux baxışlı,
Yaraşlıqlı,
Süsənbərim.

Şirin avaz,
Kirpik almaz,
Aşıq sınımaz,
Yardan dönməz,
Süsənbərim.

Kəklik səkər,
Boynun bükər,
Ovçun çökər,
Qanın tökər,
Süsənbərim.

Sən əzəlsən,
Dil məzəsən,

Çox gözəlsən,
Bir dənəsən,
Süsənbərim.

Bulaq başı,
Gözüm yaşı,
Var təlaş,ı,
Qəlb sirdaşı,
Süsənbərim.

Telli sazım,
Xoş avazım,
Bahar yazım,
Sən murazım,
Süsənbərim.

Budur sözüm,
Qurban özüm,
Telli sazım,
Şən avazım,
Süsənbərim.

Sən halalsan,
Bir calalsan,
Mənə yarsan,
Bizə varsan,
Süsənbərim.

Aşıq Ağdı,
Toy təlağdı,
Xoş sorağdı,
Gözəl çağdı,
Süsənbərim.

Söz tamam oldu, şıx oğlu anladı ki, qızın adı Süsənbərdir. Qohum-əqraba məşvərətə yığıldı. Qərara gəldilər ki, elçiliyə getsinlər.

El dili mübarək olur, -demişlər. Kosacanın müdrik qocaları üz qoydular Telli Cəfərin bargahına. Günə bir mənzil, tey mənzil, qırdılar yolun damarını. Ertəsi gün atdan endilər. Telli Cəfərin bargahında. Telli Cəfər şıx oğlunun elçilərinə xoş gəldin deyib, onları ağzı qıfıllı bir qapının ağzına apardı. Şıx oğlu arif adam idi. Mətləbi qandı. Cibindən bir açar çıxarıb qıfılı açdı. Dedi:

–Telli Cəfər! Bil və agah ol, qıfıl sizdə, açarı bizdədir.

Telli Cəfər elçilər oturanda ortalığa süfrə əvəzi bir baş şalı sərdi. Şıx oğlu tez şalın üstünə bir papaq, bir kəmər, bir xəncər qoydu. Dedi:

–Telli Cəfər! Biz kişi üçün qapına elçi gəlmişik. Şal sahibinin namusunu qorumağa qeyrətimiz çatar.

Telli Cəfər dizinin üstünə bir parça çörək qoydu. Şıx oğlu çörəyi Telli Cəfərin dizi üstədən götürüb öpdü. Sonra üstünə duz qoydu. Dedi:

–Telli Cəfər! Bil və agah ol. Şıx oğlunun əsil-nəcabəti var. Bizim çörəyimiz heç vaxt dizimizin üstə olmayıb. Qohumluğumuz düz çörək, duz-çörək üstə qurulur.

Telli Cəfər ortalığa bir qab bibər qoydu. Şıx oğlu bibəri götürüb bayıra atdı. Süfrəyə qənd-noğul səpdi. Dedi:

–Telli Cəfər, şirinlik olan yerdə acılıqdan söhbət açmaq yersizdir.

Telli Cəfər süfrəyə iynə, sap, üskük, qayçı qodu. Şıx oğlu bir boğça açdı. Əvəzində süfrəyə üzük, sırğa, boyunbağı, gümüş kəmər, başlıq qoydu. Sonra hamısını boğçaya yığıb ağzını bağladı verdi Telli Cəfərə. Telli Cəfər ayağa qalxdı. Boğcanı öpüb – mübarəkdir! – dedi. Süfrəyə şirin çay gəldi.

Bəli, əzizlərim! Allah-taala sizin də bəynişanlarınızı mübarək etsin. Ağ Aşıqla Süsənbərin tale ulduzlarının

sevda məşvərəti qurtardı. Hər iki ailədə toya hazırlıq başlandı. Nağılçılar dili mübarək, köhlən at yüyrək olar demişlər. Şıx oğlu Ağ Aşığa bir toy etdi ki, səs-sorağı Al Osmana yayıldı. Aylar-illər dolandı. Qara Osmanoğlu nəvə buyurub çağırdı. Gün o gün oldu ki, qocalar ömür-günlərini cavanlara bağışladılar.

Arazdeyən tərəflərdə şah qoşunlarının talanı başladı. Camaat el-obasından pərən-pərən oldu. Əl-ayağı tutan vəzndə yüngül, çəkiddə ağır hər nəyi vardı farmaşa qabğardı. At-ulağa yükləyib Dərələzə, Göyçəyə tərəf pənah apardılar. Ağ Aşıq da külfəti ilə günə bir mənzil, tey mənzil üz qoydu. Göyçəyə, Gülüdərənin gədiyindən aşanda dönüb Araz tərəfə boylandı. Ürəyi qubar eylədi. Dilli-dilavər sazı köynəkdən çıxarıb bəmini - bəm, zilini - zil köklədi. Aldı görək nə dedi. Biz deyək şad olun:

Bahar gəldi bu dağlara,
Gülüm gələ, gülüm gələ.

Yay olanda yaylaqlara,
Elim gələ, elim gələ.

Gözəlləri söhbət-sözüm,
Şövsə gələ telli sazım,
Cövlan edə xoş avazım,
Gül hüsnünə dilim gələ.

Ağ Aşığın xoş çağıdı,
Gül yanaqlar oylağıdı,
Göyçə bir gülşən bağıdı,
Tərifinə dilim gələ.

Söz tamama yetdi. Ağ Aşıq baxdı ki, Süsənbər bulud kimi şara çüyütdü. Bir himə bənddi yumub tökə. Götürdü dübarə:

Dağlar, səndən duman qalxar,
Çərxə dolana-dolana.
Göy guruldar, şimşək çaxar,
Çərxə dolana-dolana.

Tər çiçəklər ilməyindi,
Nərgiz-çəmən köynəyindi,
Duman çalman-diləyindi,
Çərxə dolana-dolana.

Ağ Aşiq tək havalısan,
El-obanın calalısan,
Bahar fəsli davalısan
Çərxə dolana-dolana.

Söz tamam oldu. Üz qoydular karvansaraya. Ağ Aşiq karvansaraya çatanda gördü ki, ey dili-qafil, Göyçə elə bil cənnətmisal behiştədi. Gül bülbülü, bülbül gülü çağırır. Sıra dağlar ağ buludlardan başına tac qoyub, Göyçə gölündə güzgülənir. Ürəyi cuşa gəldi. Götürdü görək Göyçənin vəsfinə nə dedi, tərəfindən ərz eyləyək, siz şad olun:

İgid olsa elə arxa,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə,
Çörək verib ala səxa,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.

Dağlar başı qarlı gərək,
Bağca-bağlar barlı gərək,
İlqar özü varlı gərək,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.

Göyçə gözəllik oylağı,
Güldür-çiçəkdir yaylağı,
Murğuz, Murov, Kəpəz dağı,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.

Güzgüsüdü Göyçə gölü,
Tamaşadı bütün eli,
Şəhdi-şəkər şirin dili,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.

Ağ Aşığın odu sönməz,
El-obadan üzü dönməz.
İgidlərin başı enməz,
Can sadağa beləsinə,
Gözlərinin giləsinə.

Ağ Aşıq gülfəti ilə gecəni karvansarada gecələdi. Karvansara əhli aşığın başına topladılar. Xahiş etdilər ki, biz də yolçu, sən də yolçu, Araz döyəndən bir neçə yarpaq söz oxu, səhərin açılmasına körpü sal. Ağ Aşıq baxdı ki, heç insafdan deyil ki, karvansara əhlinin xatiri sına. O idi ki, imran dilli sazını köynəkdən çıxardı, zil-bəm eyləyib dilə gətirdi. Aldı görək nə dedi. Biz deyək, siz şad olun:

Vətənimdən cida düşdüm,
Bəy əlindən, xan əlindən.
Heç birində insaf yoxdur,
Onların aman əlindən.

Rəiyyət qərq olur qəmə,
Dərdimizi deyək kimə?
Zəhrimardı, alıb yemə,
Kəndxudanın nan əlindən.

Ağ Aşığı dostu yoxlar,
Dərdi-qəmi canda saxlar,
Köksünə tuşlandı oxlar,
Dilbilməz nadan əlindən.

Məclis əhli bir ağızdan dedi:

-Sağ ol, aşığı! Sən yaxşı deyirsən, ustadına bərəkallah!

Məclis əhli bir ağsaqqal dedi:

-Aşığı! İndi gəda-güda dünyasıdır. Hanı sən gördüyün
səxa-saya?

Ağ Aşığı arif idi. Bildi ki, dünyagörmüş bu pirani hansı
simə çalır. Götürdü dübarə:

Qəm çəkmə, ey könül, fani dünyada,
Qılınc çəksən dərdə, aha yaxşıdır.
İbadət et, leyli-nahar sal yada,
Şükür etsən bir allaha yaxşıdır.

Əl çirkidi qızıl, mal ilə dövlət,
Kim tapıb onunula dünyada şöhrət?-
Namussuz, qeyrətsiz olsa bir övlad,
Onu atsan fızılığa yaxşıdır.

Düşün ədaləti, unutma daha,
Ağada iman yox, sultanda saxa,
Nəsihətli sözləri deyim bir daha,
Haram yüzdən, halal şahı yaxşıdı.

Ağ Aşığı, elini etdilər talan,
Namərdlər mərd olub, mərdlərsə yalan,
Atalar ölərkən yurdunda qalan,
Qeyrətli övladı daha yaxşıdı.

Söz tamama yetişdi. Məclis əhlinin sözü ucaldı.
Səhər açıldı. Üzünüzə mübarək səhərlər açılsın.

Ağ Aşıq da üz qoydu Göyçənin Kərkibaş kəndinə. Şər qarışar-qarışmaz Kərkibaş kəndinə varid oldu. Aşığı tanıyanlar, bilənlər evinə dəvət etdilər, ona elə gecəyəkən bir kümə düzəltdilər. Allah hamınızı evli-eşikli eləsin. Səhər Ağ Aşıq külfətini yığdı küməsinə. Amma baxdı ki, Süsənbərin halı heç özündə deyil. Bıçaq vursan qanı çıxmaz. Ağ günü elə bil göy əsgiyə düyülüb. Ağ Aşıq sazı divardan endirdi. Zil-bəm eylədi. Dedi:

-Mehribanım! Sənin bu baxışın könlümü qan elədi. Sənəmə bir neçə xana söz gəlib. Deyim quluq as.

Aldı Ağ Aşıq:

Mah camalın şölə saçır ay kimi,
Gözüm, könlüm ay Süsənbər səndədir.
Qaşların sinəmi oxlar yay kimi,
Bir ahusan müşki-ənbər səndədir.

Yandı qürbət eldə dilim-dodağım,
Çatıb Al Osmana sözüm-sorağım,
Bir busə ver, dada gəlsin damağım,
Yandı ciyər, abı-kövsər səndədir.

Üzündə xallara salmışam nəzər,
Daldalan görməsin xoyrat, bədnəzər,
Nadan nə bilir, nədir gövhəri-zər,
Ağ Aşığam, ol dürr-gövhər səndədir.

Söz tamama yetişəndə aşıq baxdı ki, Süsənbər üzünü dağlara çevirib için-için inləyir. Dərdi təzələndi. Saz sinədə yön çevirdi dağlara. Aldı görək Ağ Aşıq nə dedi. Qulluğunuza biz ərz eyləyək, siz şad olun:

Məcnun deyə Leyli ünü,
Düşdü dağlara-dağlara.

Kərəmi də keşiş dini,
Saldı dağlara-dağlara.

Dağlar başı tamam qardı,
O ki elə bir vüqardı,
Niyə günahkar dağlardı-
Derlər: dağlara-dağlara...

Murğuz, Murov, Kəpəz xandı,
Alvız, Ağrı bir sultandı,
Ağ Aşiq hələ cavandı,
Alqış dağlara-dağlara.

Söz tamam olanda Ağ Aşiq baxdı ki, Süsənbər miley-
mləndi. Sözü yerinə düşdüyünü görüb öz-özünə dedi:

-Zənən xeylağdır. Bir az qubarlanıb. Gəl könlünü bir
də al. Bir-iki yarpaq könülaçan söz oxu. O idi ki, Ağ Aşiq
sazı Beçə pərdədə zilə çəkdi:

Aşığam şana qaldı,
Saçında şana qaldı.
Busə aldım üzündən
O da nişana qaldı.

Mən aşiq sənə sarı,
Üz çevir mənə sarı.
Könülüm məlhəm istər
Təbibsən-onu sarı.

Mən aşiq, sinəsinə,
Dağların sinəsinə.
Gül olub taxılaydım
Yarımların sinəsinə.

Söz tamam oldu. Aşıq sazla dediyini, sözlə də dedi. Baxdı ki, ey dili-qafil Süsənbər yüz nazü-qəmzə ilə özünə sığal verib. Götürdü dübarə:

Budur gəldi fəsli-bahar,
Mahcamallı, Süsənbərim,
Mənim gül ənbərim!
Sənə qurban şirin canım,
Məhcamallı, Süsənbərim,
Mənim gül ənbərim!

Qurban olum boy-busata,
Seyrə çıxmaq asta-asta,
Baxçayın barından dostu,
Nubar yolla, Süsənbərim,
Mənim gül ənbərim!

Mah camala qara tellar,
Vurğundu şeyda bülbüllər,
Ağ Aşığı da lal eylər,
Qoşaxallı, Süsənbərim,
Mənim gül ənbərim!

Bəli, söz tamam oldu. Süsənbərin kefi duruldu.

Bu minval ilə aylar-illər keçdi. Gün o gün oldu ki, Ağ Aşığın ağ günü qara əsgiyə düyüldü. Urum elindən Sərdar Hüseyinin fərraşları Kərkibaşda aşığın doqqazında atlarının başını çəkdilər. Fərmanı verdilər aşığa. Buyurdular ki, Sərdar Hüseyinin mərəzi qalxıb, yuxusu ərşə çəkilib. İrənin, Turanın loğmanları onun mərəzinə ağ adamın qanını dərman buyurub. Hazırlaş, yarın bizimlə Uruma varmalısən- deyib atlarının başını çevirdilər kəndxudanın evinə. Ağ Aşığın ürəyində yara yenidən qövr eylədi. Ürəyi qubarlandı. Sazı divardan endirdi. Köynəkdən çıxarıb əl gəzdirdi kökünə. Mindirdi sineyi-sandığa:

Bir yandan pristav, bir yandan koxa,
Biçarə rəyyəti dara çəkirlər.
Qazı, darğa xalqı soyur soğan tək,
Dirikən üstündən qara çəkirlər.

Dağ çəkildi Naxçıvana, Sulduza,
Duz nədir ki, həsrət qala el duza.
Axund, molla, seyid dönüb quduza,
Elin sərvətini hara çəkirlər?

Sığındım Göyçəyə, bu mahala mən,
Şükür deməmiş, düşdüm zavala mən.
Necə dönüm, üzüqara dala mən,
Ürəyimi atəşə, nara çəkirlər.

Ağ Aşıq da, dərd əlindən dəlidir,
Kənddə koxa qanı soran zəlidir,
Gözüm yaşı dağ çayının selidir,
Sinəmə dağ-düyün, yara çəkirlər.

Söz tamama yetər-yetməz Ağ Aşıq baxdı ki, oğlanlara Məhərrəm ilə İsmayıl, anaları Süsənbərin boynuna yaz sarmaşığı tək elə sarılıblar ki, illər-aylar həsrəti kimi. Göz istəyir on yerindən yumub tökə. Bir tərəfdən də biçarə bacısı Ümmilbanu əl eyləyib gözünə. Bahar buludu kimi yumub tökür. Ürəyi qövr eylədi, kötürdü görək Ağ Aşıq vəziyyətinə bahəm nə dedi. Quluğunuza biz ərz eyləyək, cəmi dinləyənlər şad olsun:

Dərdin karvanıyam, qəmin suvarı,
Üzü gülməyəcəm haçana kimi?!
Gecəli-gündüzlü işığa həsrət,
Yanıb-sönəcəyəm haçana kimi?!

Fərraş hüzurunda qolbağlıyam,
Müxənnət kəndxuda- sinədağlıyam,
Haqq-ədələt hanı dərdim ağlıyam,
Dərd bağlayacam haçana kimi?!

Sərdar Hüseyn tək sitəmkar olmaz,
Zülmündən dünyada kimsənə qalmaz,
Ağ Aşıq, dərdini təbib də bilməz,
Məlhəm arayacam haçana kimi?!

Söz tamam oldu. Süsənbər baxdı ki, ay dili-qafil, kişi heç özündə deyil. Qəhər onu boğub. İstədi ki, ürək-dirək versin. Ağ Aşıq götürdü dübarə:

Taleyim belədir, yaranan gündən,
Nahaqdan odlara qalanmalıyam.
Nə qədər əlləşsəm, var-dövlət yığam,
Bir yandan çapılıb, talanmalıyam.

Ürəyimdən od düşübdür üstümə,
Heyran-heyran baxanlar var tüstümə.
Təndir bilib sığınırırlar istimə,
Belə dolanmışam, dolanmalıyam.

Söz tamama yetişdi. Ümmilbanu ürəyi qəmli, gözləri nəmli, bayaqdı ipək saçlarından üç tel ayırdı. Basdı sineyi-sandığa. Aldı görək ürəyi yaralı, dili naləli nə dedi. Tərəfindən biz ərz eyləyək, siz şad olun.

Aldı Ümmilbanu:

Can- ciyərim, getmə aman günüdür,
Çalış düşmə güzarına sərdarın.
Baş götürək, gedək qürbət diyara,
Yox etibar ilqarına sərdarın.

Aldı Ağ Aşıq:

Gəl görüşək, halallaşaq, ay bacım,
Gedər oldum hüzuruna sərdarın.
Yazıq qardaşını qara qul kimi,
Aparırlar bazarına sərdarın.

Aldı Ümmilbanu:

Sənsiz necə dözüm qəm möhnətinə?
Özümü öldürürəm düşsən qürbətə,
Şeytan da vurmaz əl, haram dövlətə,
Od ələnsin yollarına sərdarın.

Aldı Ağ Aşıq:

Sultanların taxtı olaydı taraş,
Xan zülmkar, ağa cəllad, bəy fərraş,
Cumdum dərin ümmanlara, vurdum baş,
Dolaşmışam mən toruna sərdarın.

Aldı Ümmilbanu:

Yaralıyam tay-tuşumun içində,
Qəhr cövlan edir göz yaşım içində,
Ümmilbanu el-obanın içində,
Lənət edər məzarına sərdarın.

Aldı Ağ Aşıq:

Ağ Aşıq taleyi qara, baxtı kəm,
İqbalımdı mənim, fələk baxdı kəm,
Doğrananda qıyma-qıyma baxdı kəm,
Ollam məlhəm azarına sərdarın.

Söz tamam oldu. Aşıq baxdı ki, Süsənbər heç özündə deyil, bir himə bənddi. Ağ Aşıq bir oğullarına, bir bacısına, bir də ömür – gün yoldaşına baxdı. Ürəyi od tutub yandı. Sazı basdı sinəsinə. Götürdü görək " Kərəmi " üstə vəziyyətini necə ərz eylədi, tərəfindən biz deyək, siz şad olun:

Zəhmət ilən bağça saldım becərdim,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.
Bülbül tək gül üçün candan keçərdim,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.

Qızılgül becərdim ərşə boy atdı,
Ah– fəğanım el–obanı oyatdı,
Fələk məni bəxtiqara yaratdı,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.

Ağ Aşıq tutuldu gündə min dərdə,
Huş getdi qalmadı ağıl da sərdə.
Ayrılıq üz verdi bu bəd səfərdə,
Müştaq oldu qəmxarına ha dərdim.

Söz tamam oldu. Fərraş içəri daxil oldu. Ağ Aşıq əhli-əyalə ilə halallaşanda baxdı ki, ey dili-qafil, Süsənbərin bayaqdan bəri qurumuş gözlərindən sel kimi yaş şoralanır. Ağ Aşıq dedi:

– Fərraş! İnsaf eylə. Sınəmə bir neçə xanə söz gəlib. Onu da deyim. Sonra ixtiyar sahibisiniz.

Fərraşlardan biri dedi:

– Ayə, gəvür oğlu! Biz nə hayda, sən nə hayda. Pəzəvəng yanşaq, haydı hüzuruna sərdarın.

O biri fərraş dedi:

– Əfəndim! Bir qaç söz üçün şimdi darılma.

Ağ Aşıq sazı zilə çəkdi. Aldı görək Süsənbərə nə dedi. Qulluğunuza biz ərz eyləyək, siz şad olun:

Sərdar Söyün fərman verdi,
Ağla məni Süsənbərim,
Gözüyaşlı sitəmkərim!
Yolum oldu gedər-gəlməz,
Ağla məni, Süsənbərim.
Gözüyaşlı sitəmkərim!

Fərman gəldi yaman oldu,
Könlüm şəhri talan oldu,
Demə, dərdim pünhan oldu,
Ağla məni, Süsənbərim.
Gözüyaşlı sitəmkərim!

Əlif qəddim döndü yaya,
Ömür-günüm getdi zaya,
Dərdim gəlməz haqqa-saya,
Ağla məni, Süsənbərim.
Gözüyaşlı sitəmkərim!

Bəli, söz tamam oldu. Ağ Aşıq Sərdarın fərraşları ilə üz qoydular Uruma. Günə bir mənzil, tey mənzil qırdılar yolun damarını. Çatdılar Uruma. Bu o vaxt idi ki, Sərdarın fərraşlara verdiyi vaxt artıq tamam olhaol idi. Aşıq Sərdar Hüseyin hüzuruna apardılar. Ağ Aşıq baxdı ki, ayə burada nə inni-cinni desən var. İlan vuran, iman quran, ipəyi köpəyi qarılardan tutmuş, tas quran cindara kimi hamı buradadır. Cəllad da əlində ovxarlı balta qətl üçün əmrə müntəzirdir. Saz əlində aşığı görəndə hərə bir tərəfə çəkildi. Sərdar Hüseyin baxdı ki, ayə bu bir oğlandır ki, allah xoş saatında, xoş dəqiqəsində qələmini çəkib onun xətti-xalına. Yemə-içmə bax boy-busatına. Vallahi bir baxan deyir, qoy bir də baxım.

Ürəyində dedi:

– Bəxtiqara! Allah da səni mənim dərdimə dərman yazıb. Nə etmək olar, yazıya pozu yoxdur, -deyiblər. Görünür sənin də vədən bura kimi imiş.

Ağ Aşıq ədəb-ərkanla Sərdar Hüseyinlə və məclis əhlinə salam verib, baş əydi.

Sərdar dedi:

– Aşıq, hələlik amandasan. Sazını köynəkdən çıxar. Bir kefirmizi oyla.

– Bə çeşim - deyib Ağ Aşıq sazı köynəkdən çıxardı,

bəmini - bəm, zilini-zil eylədi. Götürdü görək ölümqabağı nə dedi. Tərəfindən biz deyək, siz eşidin:

Ağ Aşığa xətm-kəlam oldu bu gün,
Cənnətülmə vaya¹ götürün məni.
Eldə sirr sözümü etmədim bəyan,
Cəlali-üqbaya² yetirin məni.

Əlacım eyləsin on iki imam,
Bu fani dünyadan gedirəm nakam,
Gözləyir yolumu biçərə anam,
Qəbir əzabından ötürün məni.

Cəlilüşşən³ mələk həmdəmim ola,
Xəlili-xəlit⁴ namazım qıla,
Tez verin duamı, salın da yola,
Siz Bağı-cinana⁵ götürün məni.

Söz tamama yetişdi. Ağ Aşıq sazla dediyini, sözlə də dedi. Aşığın yanıqlı oxuması Sərdar Hüseynin canına məlhəm kimi yayıldı. Xahiş etdi ki, aşiq bir mahnı da oxusun. Ağ Aşıq götürdü dübarə. Aldı görək nə dedi:

Ömür oldu tamam, gün oldu tamam,
Götürün, çevirin qıbləyə məni.
Dursun namazıma on iki imam,
Yetirin cənnəti-ələyə məni.

Xəzan əsdi, vaxtsız soldu güllərim,
Yetişsin imdada Xudayi-Kərim,

-
1. Cənnət mənzili.
 2. Şöhrətli - ali qəbr.
 3. Baş mələk.
 4. Yar-yoldaş.
 5. Behişt bağı.

Eldə qalan nəsihətli sözlərim,
Qaldıracaq ərşi-ələyə məni.

Ellər gələr Ağ Aşığın yasına,
Süsənbər qərq olar qəm dəryasına.
Yarəbb, qıyma onun cüt balasına,
Aparın fənadan üqbaya məni.

Söz tamama yetişdi. Saray əyanları, əşrəfləri baxdılar ki, Sərdar Hüseyn keçinib. Loğman da əvvəl-əvvəl elə bildi ki, Sərdar o söz... Hamı bir-birinə dəydi. Loğman Sərdarın nəbzini yoxladı. Gördü ki, o, şirin yuxudadı. Dedi:

– Həzarat! Sərdarı rahat buraxın. Özü ayılmayınca onu narahat etməyin.

Hamı çəkilib getdi. Ağ Aşığı da Sərdar Hüseynin gülşən bağında qonaq otağına apardılar. Sərdar o yatan 40 gün, 40 gecə yuxudan ayılmadı. Bu 40 gün Ağ Aşıq üçün 40 ilə bərabər oldu. Canına vəsvəsə düşdü. Dağı arana, aranı dağa daşdı. Baxdı ki, budur bir dəstə durna qatarı səf çəkib vətənə sarı. Ürəyi qubar eylədi. Sazı köynəkdən çıxardı. Zilini - zil, bəmini - bəm eylədi. Götürdü görək Urumdakı halını əhli-əyalına necə ismarladı. Tərəfindən bir ərznəyləyək, siz də şad olun:

Qərib-qərib ötən durna,
Durna, yara salam söylə.
Bir-birinə yetən durna,
Durna, yara salam söylə.

Göydən enər qatar-qatar,
Dırnaqları quma batar,
Gecə gedər, gündüz yatar,
Durna, yara salam söylə.

Səf çəkərsiz düzüm–düzüm,
Şahpəri boynundan uzun,
Sizsiz mənim iki gözüm,
Durna, yara salam söylə.

Sağ gedin səfər başına,
Yol gözləyir dost– aşına,
Mənnən yara bir nişana,
Durna, yara salam söylə.

Vədə verdim, vədəm bitdi,
Ayım – günüm ilə yetdi,
Telli sazım qəmgin ötdü,
Durna, yara salam söylə.

Gülü əkdim, güldən oldum,
Yar deməkdən dildən oldum,
Cida düşdüm, eldən oldum,
Durna, yara salam söylə.

Ağ Aşığın mələl çağı,
Zindanımdı gülşən bağı,
Qəsdimdən cəllad-yağı,
Durna, yara salam söylə.

Söz tamam oldu. Aşıq baxdı ki, Sərdarın fərraşı ona tərəf gəlir. Fərraş dedi:

–Yanşaq! Haydı Sərdarın hüzuruna.

Ağ Aşıq Sərdarın hüzuruna gəlib, ədəb-ərkanla salam verdi. Sərdarın əmrinə müntəzir dayandı. Sərdar Hüseyin dedi:

–Yanşaq! Loğmanlar mənim mərəzimin sağalması üçün dava-dərman tapmadılar. Elə mənim dava-dərmanım sənə sazın-sözündür. Mən harda, sən də orda olmalısən.

Nağılçılar dili yüyrək olar. Bu minvalla Ağ Aşıq sərəsər 3 il Sərdar Hüseynin qulluğunda çalıb oxudu. Amma Sərdar Hüseyn insafa gəlmədi ki, gəlmədi. Bir bahar günü Sərdar dost-aşnası ilə gülşən bağına seyrangaha çıxmışdı. Qulağına səs gəldi. Baxdı ki, aşıq yanıqlı-yanıqlı oxuyur:

Başına döndüyüm gülüzlü yarım,
Qoymaram həddini aşa dərdimi.
Rumun loğmanından çarə bulmadım,
Varın, deyin Qızılbaşa dərdimi.

Bülbül güldən ötrü yalvarır xara,
Xun-ciyərim oldu səd həzar para,
Səni loğman bildim, olmadı çara,
Varın, deyin yar-yoldaşa dərdimi.

Ağ Aşığam, vəsfə gəlməyir sözüm,
Heyf gen dünyanı görməyir gözüm,
Bircə allah bilir, bir də mən özüm,
Nə Sərdar bilir, nə paşa dərdimi.

Söz tamama yetişəndə Sərdar Hüseynin ürəyi kövrəldi. Öz-özünə dedi:

–Ey dili-qafil, heç insafdan deyil ki, belə bir aşığı dustaq edəsən.

Sərdar başının adamları ilə içəri daxil oldu. Dedi:

–Yanşaq! Məndən istək-arzunu dilə. Nə istəsən yerinə yetirərəm.

Ağ Aşıq baxdı ki, ölümün ağışundan süyüşüb. O idi ki, sazını ustad kəlamına köklədi. Aldı görək nə dedi, biz deyək siz şad olun:

Dedim: könül, bacar yaxşılıq eylə,
Həmişə əlində ixtiyar olmaz.

Çox da bel bağlama dünya malına,
Nə mala, nə mülkə etibar olmaz.

Dəli könlüm, səndə bu nə haldır?
Yenə başındakı hansı xəyaldır?
Birisi büdrəsə qolundan qaldır,
Hər zaman dost-dosta səbəbkar olmaz.

Yaxşı olar mərd igidin təməli,
Namərd tutmaz heç kəsə dad əli.
Hər at Düldül olmaz, hər yetən Əli,
Hər qılinc kəsməklə zülfüqar olmaz.

Aşiq oldun hər ağrıya dözəsən,
Sinən üstə odlu gözlər əzəsən,
Gündoğanla, günbatanı gəzəsən,
Ağ Aşiq kimi heç xiridar olmaz.

Söz tamam oldu. Ağ Aşiq sazla dediyini sözlə də dedi. Hər yerdən alqış sədası ucaldı. Sərdar Hüseyn xəzinədarı çağırıb aşığa çoxlu ənam verməyi əmr etdi. Sərdarın əyan əsrəfləri də Ağ Aşığa çoxlu xələt verdilər. Ertəsi gün Sərdar Hüseynin fərraşları Ağ Aşığın kəhər köhləninin gümüşü üzəngini basdılar, aşığa Urum elindən uğur dilədilər.

Bəli, əzizlərim! Sizin də görüm üzünüzə gün doğsun. Heç dar-damanda qalmayasınız. Ağ Aşiq da dar-damandan qurtardı. Urum elindən kəhər köhləninin Göyçə deyə cilovunu boşladı. Günə bir mənzil, tez mənzil qırdı yolun damarını, Ağrı dağının ətəyində atdan endi. Baxdı ki, Boz qayada xınalı kəklik səzikir. Ürəyinə bir neçə xanə söz gəldi. Götürdü görək aşiq xınalı kəkliyə nə dedi, biz deyək siz şad olun:

Baharın gülşən çağında,
Uçar daşdan-daşa kəklik.

Ovçu görsə səkər asta,
Sinər daşdan-daşa kəklik.

Məskən salar qayalarda,
Özü göyçək boyalarda,
Gözdən iraq sayalarda
Çökər daşdan-daşa kəklik.

Süsənbərim göylər mahı,
Ağ Aşığın qibləgahı.
Əyir belim yarın ahı,
Bükər başdan-başa kəklik.

– Söz tamama yetişdi.

– Yolçu yolunda gərək, – deyiblər. Ağ Aşıq da üz qoydu yolun tənginə. Nağılçılar dili mübarək, köhlən kəhər yüyürək olar, – demişlər. Qırdı yolun damarını. Qoşabulağa çatanda atdan endi. Əl-üzünü yuyub sərinlədi. Baxdı ki, ey dili-qafil bənövşələrin ətri adamı bihuş edir. Sazı köynəkdən çıxardı. Aldı görək aşıq nə dedi. Tərəfindən biz ərz eyləyək, siz şad olun:

Sən baharın qonağısan,
Boynuburuq bənövşələr.
Eşq əhlilər qınağısan,
Boynuburuq bənövşələr.

Məcnun Leyli xəyalında,
Kərəm Əsli sorağında,
Qurbaninin qəm bağında,
Boynuburuq bənövşələr.

Ağ Aşığın bəxti kəmdi,
Fələkdən bu bir sitəmdi,

Dərdim bil səndən betəmdi,
Boynuburuq bənövşələr.

Söz tamama yetdi. Aşıq köhlənin belinə qalxdı. Ağanı allah saxlasın deyib, şər qarışanda özünü yetirdi Kərkibaşa. Ağ Aşığın sağ-salamat qayıtması el-obada toy-bayrama çevrildi. Aşıq Urumda gördüklərindən dəm verdi çənə söhbətinə. Bir də baxdı ki Süsənbər özünə bir ziynət verib ki, gəl məni gör, dərdimdən öl. Söz sinəsində Qoşabulaq kimi çağladı. Götürdü görək süsənbərə nə dedi, tərəfindən ərz eyləyək siz şad olun:

Leyli-nahar hüsnünə mən,
Həsretəm ay ilə-ilə.
Şəhdi-şəkər ləbinə mən,
Həsretəm ay ilə-ilə.

Bu yerlərdə bahar-yazdı,
Yaylaqları söhbət-sazdı,
Demə ki, bu nə avazdı,
Həsretəm ay ilə-ilə.

Qürbət oldu mənə yağı,
Ürəyimə çəkdi dağı,
Ağ Aşığın cavan çağı,
Həsretəm ay ilə-ilə.

Söz tamama yetişdi. Ağ Aşıq sazla dediyini sözlə də dedi. Kərkibaş camaatı Ağ Aşığın külfətinə gözaydınlığı verdi. Məclisdə iştirak edən pirani bir aşıq sazını götürüb zilini zil, bəmini bəm köklədi. Basdı sineyi-sandığa. Kərkibaşda tamamlanan bu məclisə belə bir duvaqqapma oxudu. Tərəfindən biz ərz eyləyək, siz şad olun:

Soruşursan ərzi-halım,
Deyim hardan gəlirəm,
Satmışam əqil-kamalı,
Dərin simadan gəlirəm.
Fikir gəzir asimanı,
Ərşi-ələdan gəlirəm.
Tilsimlərin açarıyam,
Sirri-binadan gəlirəm.
Neyləyirsən xəbər alıb,
Sehri-səfadan gəlirəm.

Getmiş idim bir aləmə,
Tunc ərідən havası var.
Hazırlaşıb ləşkərləri,
Kimin ilə davası var.
Məqamını tam dolandım,
Yeddi böyük qalası var.
Hər qalanın qapısında,
On min dənə halqası var,
Tutmuşam mən yüklərimi,
Muzdu-babaldan gəlirəm.

Yetmiş mindən, yetmiş minə,
Zərb eylədim bir hesabı.
Doxsanminlik sərlövhədə,
Yazılıbdı var kitabı.
Çahar altı yan-yana yaz,
Hesab eylə, ver cavabı.
Ləldir Valehin mətahı,
Gəl ziyarət eylə məni,
Turi-Sinadan gəlirəm.

AŞIQ ALININ TÜRKIYƏ SƏFƏRİ

Bəli, hörmətdi məclisimiz, hörmətdi camahatımız. Ustaddarın bir neçə qiymətdi sözünü qulluğunuzda ərz eliyəjəm. Ustaddarın öləninə allah rəhmət eləsin, qalanına can sağlığı versin, Siznən baravar. Ustaddar deyir ki:

Dilim, sana bu nəsiyəti deyirəm,
Bu dünya malına sarışma, dilim!
Yəqin bil ki, ölüm həxdə qavaxda,
Qıyamət oduna alışma, dilim!

Bir məclisə vardı dilin olsun lal,
Görənnər qoy sənən sərf etsin kamal,
Sağına, soluna yağdırma sual,
Hərcayı danışım, gülüşmə, dilim.

Saxla bu sözdərim, eylə amanat.
Haqqınan düz olan tez tapar nicat
İstiyirsən başın ola salamat,
Ağzına gələni danışma, dilim!

Musa oda alışmıyım, nə lazım?
Beybəfaynan qonuşmuyum, nə lazım?
Haqqın özü sirr aşmıyım, nə lazım?
Gördüyün sirrəri sən aşma, dilim!

Musuya rəhmət, sizə can sağlığı. Bu şer köhnə aşix Musanın oluf. Ağkilsəli. Onun sözüdü. İndi də Ələsgərdən birini deyim.

Qafil könlüm bu nə yoldu tutufsan,
Sərf edirsən nə kamaldı dünyada,
Dövlətə güvənif, gül tək açılma,
Çox sən tək güllər soldu dünyada.

Fələh bərbad etdi hər nizamları,
Zülümnan söndürdü yanan şamları.
Hayıf cavannarın gül əndamları,
Mara-mura qismət oldu dünyada.

Küfrdən bərkitmə könlündə barı.
Tof dəysə dağıdar, bürcü, hasarı,
Sənin kimi gəzən qara şahmarı,
Fələk kəməndinə saldı dünyada.

Guşimdə sırğadı, sinəmdə dağdı,
Ağlı olan unutmaz, neçə ki, sağdı,
Dövlətdən qismətin beş arşın ağdı,
Çəkdiyın qovğadı, qaldı dünyada.

Yığılar məxluqat, qurular məhşər,
Boyunnarda kəfən, əllərdə dəftər,
Onda vay halına, yazıx Ələsgər,
Özün getdin, sözün qaldı dünyada.

Allah rəhmət eləsin qul Allahquluya. Bir ustadnamə də
onnan deyək:

Könül qullux elə kamil ustada,
Ustad görmüyənin işi xam qaldı.
Neçə danəndələr getdi dünyadan,
Yerini bir neçə ağlı kəm aldı.

Bivəfaya dedim: "Dur mənnən üzül"
Naməhrəmə baxma, gözdərim, süzül,
Nuh əmr eylədi min doqquz yüz il,
Sandı k1, bir axşam, bir səhər qaldı.

Qul Allahquluyam, ay nasib elə,
Səcərdən baş verdi ay nasib elə,

İsgəndər atdandı, ay nasib elə,
Nə Cəmşid padşah, nə də cəm qaldı.

Bəli, mənim əzizdərim, sizə haradan xəvər verim, Göyçə mahalının Qızılvēng kəndinnən. Kimnən, Aşix Alıdan. Aşix Alı deyir: cavan vaxtımda orda-burda söhbət eliyirdilər ki, Aşix Alı gələcəkdə gözəl sənətkar olajax. Allah heş kimi kasıv eləməsin. O zamannan elə kasıviydıx k1, oğru içəri girsəydi, bircə süpürgədən başqa əlinə bir şey keçməzdi. O vaxtın pulu bir abbasım varıydı. Kəndin içinə çıxdım k1, mal öldürüf alışma eliyiflər. İki girvəngə ət aldım. Gətirdim evə, dədəm doğradı, anam tökdü qazana, qoydu ojağın üstünə. Kasıvın evində yemək olanda ev gülür, eşik gülür. Öydə bir ala pişiyimiz varıydı. O da sevindiyyənnən tufara hoppanıf, yerə düşürdü. Dədəmnən-anamın söhbəti də bir-birinə yaman xoş gəlirdi. Söhbətin şirin yerində anam dədəmə dedi:

– A kişi, gəlsən oğlumuzu evləndirək?

– Arvad, düz deyirsən, gədiyi evləndirmək lazımdı.

Qızdarın xasiyyətinə sən bilirsən.

Anam oturduğu yerdə başdadı kəndin başınnan.

– A kişi, filankəsin qızı nətəridi?

Atam dedi:

– Ay arvad, onun dədəsi axmaq adamdı. Bildir yazda mənən dalaşdı.

Anam yenə dilləndi:

– Bə, filankəsin qızı nətəridi?

– Onun da anası dillidi, balası onnan betər olajax.

Gördüm kü, anam öz tayımız, öz baravarımız bir zülmü kasıf tafdı. Atam dedi:

– Bax, bunun qızını alax.

Aşix Alı deyir:

Dədəmnən utandım, anamı bir qırağa çəkif dedim:

– Mən onu almıyajam.

Anam dedi:

– Anan ölsün, bəs kimin qızını alajaxsan?
 – Mən Çamırrılı Niftalının qızını alajam.
 O vaxtdar dövlətdi kasıva qız vermirdi. Ona görə bilir-
 dim ki, o bizə qız vermiyəjək.
 Anam gedif dədəmə dedi:
 Dədəm bilmirəm nəyə umud eliyif dedi:
 – Bu saat gedif alajam.
 Dədəmin bir köhnə kürkü varıydı. Çiyninə atıf evdən
 çıxdı.
 Çamırrıynan Qızılvəngin arası yaxınıydı. Dədəm
 Niftalılıgələ çatıf qapıyı döyür. İçəridən səs gəlir:
 – Kimdi ayə, qapıyı döyən?
 Atam deyir:
 – Niftalı, mənəm.
 Niftalı qapıyı aşdı k1, İmirzə kişidi.
 Dedi:
 – Buna yaqın xərc-zad qoyuflar, düzəldə bilmiyif, ona
 görə gəlif.
 Dedi:
 – Gəl, ay İmirzə, gəl içəri.
 Niftalı İmirziyi çox mərifətnən qarşıladi.
 Dedi:
 – Ay arvad, çaydan-çörəkdən qoyun.
 İmirzə, gejinin bu vaxtı bizə nə yaxşı gəlibsən?
 İmirzə dedi:
 – Yaxşı günün olsun, a Niftalı, bilirsənmi niyə
 gəlmişəm?
 Niftalı dedi:
 – Gəlibsən, belə xoş gəlibsən, belə gözüm üstə gəlibsən.
 Nə mətləvə gəlibsən düzələr.
 İmirzə dedi:
 – Yaxşı günün olsun, a Niftalı. Xudavəndi-aləm
 hamıya oğul-qız toyu qismət eləsin. Mən də istiyirəm oğlum
 Alıya toy eliyəm.

Arvad da deyir, Niftalı da deyir:

– Allah mübarək eləsin!

İmirzə kişi axır k1 gəlir mətəf üstünə.

– A Niftalı, gəlmişəm ki, qızın Bəsdı xanımı bizim Alıya verəsən.

Ayə, Niftalı, dəli olmadımı! Əlini belə hərədi ki, İmirzənin noxtalığına birini qoya. Arvad qulağına pıçıldadı:

– A, Niftalı, onun xətrinə dəymə, başdığını çox istə, qoy getsin öyündə ölsün.

Odu ku, Niftalı dedi:

– Ay Mirzə, arvad razıdı. Qızı sənın oğluna verəjəm, amma istədiyimi gərək gətirəsən.

– İsdə, qadan alım, görüm nə istiyirsən?

– Sənnən üç yüz manat qızıl pul alajam. On yeddi erkək gətirərsən. Çaxırrıdan dəli Ağayarın atının balasını da gətirərsən. O at Qazaxdan gəlif, Dilboz atdarın cinsinnədi. El xərci o tərəf, bu tərəf də sənın boynuna.

İmirzə əl verir, "Allah mübarək eləsin, a Niftalı" - deyif çıxıf üz tutur Qızıl vəngə.

Anam bir də xəvər gətirdi ki, dədən yaman fit çalaçala gəlir. Yağın qızın "hə"sini alıf.

Öz-özümə dedim, axşamnan kişi toxdu, ətin fışqırığıdı, ajıxsın havax çalsa.

Dədəm gəldi. Kürkü atdı evin ortasına. Arxası üstə uzandı. Əllərini başının altına çatdı. Anam gəlif dədənin yanında oturdu. Dedi:

– A kişi, nə xəvər gətirdin?

– Öyü xaravın qızı, sən bilmirsənmi mən getdiyim yerdən boş gəlmərəm.

– Nə dedi, ay İmirzə, başdıx-ışdik, bizdən nə istədi?

– Ə, nə var, nə istiyə. On yeddi erkək isdiyir, o tərəf bu tərəf el xərci mənım boynuma. "Hə" deməsinə bir at balası, üçcə yüz manat qızıl pul isdiyir.

Anam o yannan qayıtdı k1, onun yüz manatı bu

anasının boynuna. Sonra dedi:

– A kişi, yüz manat da sənin boynuna. On harava ot bişmə, iyirmi harava biç.

Dədəm öysürdü:

– Arvadü mənimkini əlli elə, mən düzəldə bilmiyəjəm.

– Düzəldəjən, canın çıxsın.

– Alı, a bala, yüz manat da sənin boynuna.

Aşix Alı deyir: baxdım gördüm, bunnar elə danışılar, elə bil gəlin gəlif, lap qapının ağzındadı. Amma ortada nə bir manat var, nə də bir keçiləri. Yerimnən qalxıf dedim:

– Ana, mənim coravımı, ayağımın məsini gəti. Sazımı götürüm gedim. Mən də öz payımı düzəldim gətirim.

Aşix Alı sazını götürüf evdən çıxır. Yay vaxtıydı. Qalxır Selim yaylağına, At damına, Dəmir təpiyə. Avdiləsərə, Qızıl Xərəvəyə. Bu yaylaqların hamısını gəzif gəlif Əyricədə böyük bir tuxuraya rast gəlir. Görür kü, böyük yığıncaxdı. Bəylər, bəyzadələr əyləşif kef eliyillər. Bir nöker Aşix Alıyı görüf qavağa gəlir. Aşix Alı onnan soruşur:

– A bala, bu tuxuru kimindi?

– Dayı, bu Naxçıvannı Kalvalı xanın şaddıx məclisidi.

Buyur, gedək.

Aşix Alı gəldi. Məclisdəkilərə ədəfnən salam verif, əleyk alannan sonra Kalvalı xan soruşdu:

– A quzum, kimin rahatısan?

– Səmənd ağanın rahatıyam.

– Oğlum, sazını çıxart söhbət elə.

Aşix Alı sazını çıxardıf söhbətə başdadı. Onun çalif-oxumağı Kalvalı xanın çox xoşuna gəldi. Nökəri səsdədi:

– Get bir at yəhərrə, gəti bura.

Nökər gedif yaxşı bir at yəhərrəyif gətirif Aşix Alıya verif dedi:

– Bu atı xan sənə bağışdıyır.

Kalvalı xan nökerərə dedi:

– Xurcunu da gətirif qoyun aşığın tərkinə. Yol

adamıdı.

Aşix Alı atı minif Kalvalı xana çox minnətdarrıx elədi. Hamıynan təmənnəşif yol başdadı Şərur mahalına tərəf. Bir kəndə yaxınnaşanda beş-altı uşağa rast gəldi.

Onnar soruşdular:

– Aşixsanmı?

– Bəli, aşığam. Qadanız alım. Yaxşı məclis olanda çalif-oxuyuram.

– Aşix, görürük cavansan. Buralara da nabələdsən. Biz məsləhət görərdik ki, bu cığırnan getmiyəsən.

– Niyə, a bala.

Qavaqda Arakolanı adında bir kənd var. Aşix Duraxan orda olur. Səni görsə sazını alajax. Düzü, qorxuf çəkinsəm də yolumnan dönmədim. Bir azdan at məni endirdi həmin kəndə. Başımı qaldırır gördüm kü, bir kişi həyəti süpürür. Salam-əleykdən sonra soruşdum:

– Əmi, bura aşix Duraxanın kəndidi?

Dedi:

– Bəli.

Aşix Alı deyir bir fikirrəşdim ki, gəl Duraxanın evini xəvər al. Düz get Duraxanın evinə. Bir də fikirrəşdim ki:

– Allah çuğula nəhlət eləsin. Çuğul nə ölmüyüf, nə də ölmüyəjek. Gedər Duraxana xəvər verər. Duraxan gəlif atımı da alar, sazımı da. Amma o vaxtın pulu otuz manatım vardı. O otuz manatı arxalığımın elə yerinə gizdətdim ki, qanıma bulamıyınca ələ keçəsi döyüldü. Çox çək-çevirdən sonra “allah sənən mədəd” - deyif atın boynunu vurdum. Gəldim düz Duraxanın qapısına. Atı eyvanın sütununa bağlıyır girdim içəri. Gördüm kü, bir kişi bığlarını eşif qulağına doluyuf. Hər dizinin üstündə bir ipək dəsmal var, düyünün xırdasını duruhal qaynatdırır yeyir. Qaşix mənzilinə çatannan sonra dəsmalın birini götürür bığının bir tərəfini silir. Sonra o biri dəsmalı götürür o biri bığını silməyə başdıyır. Çəkinə-çəkinə ona salam verdim, amma heş mana tərəf baxıf eləmədi.

Çörəyini yeyif qurtarannan sonra dedi:

– Bala, nə istəyirsən, nəyə gəlirsən? Eşidirəm səni.

– Ay usta, gəlmişəm ki, boynumda bir təklif var, onu götürməkdə mənə kömək eliyəsən. Həm də sənən bir kəlmə mərifətli söz öyrənəm.

Duraxan dedi:

– O boynundakı təklif burda götürülməz. Oğul, get bir həftə buralarda hərəm gəl, mən də bir beş-altı adam düzəldim, addı yax Türkiyəyə. O mətləvin düzəlsə, orda düzələk.

Aşix Alı deyir, getdim bir həftə hərəndim. Gəlif gördüm kü, on səkkiz adam topluyuf. Bir dəst xanəndə, bir dəst kəndirbaz, bir də Sarvannan kəndinnən Əsəd adlı bir qalyan-qorçu götürüf. Ayda otuz manata behləmişdilər. Aşix Alı deyir: fikirəşdim ki, nə qədər pul qazanajıyık k1, otuz manat da qalyan-qorquya verəjiyik.

Duraxan dedi:

– Yaxşı olajax. Addıyajıyık Türkiyəyə. Gələndə də gəlif toyunu eliyərsən.

Aşix Alı deyir eşiyə çıxdım k1, atın hörüyünü dəyişəm. Gördüm kü, kəndçimiz Ramazan kişi Şərurdan Göyçüyə düyü gətirir.

– Salam-ələyküm, Aşix Alı. Oğul, gedirsənsə, baravar gedək.

– Yox, ay Ramazan əmi. Mən Türkiyəyə gedirəm. Bəlkə getdim ölüv, itdim, heş qayıda bilmədim.

– Ayə, niyə durduğun yerdə ölürsən? Çətinnik varsa, qayıdax kəndimizə. Daha niyə ölümən-itimən danışırsan?

– Ay Ramazan əmi, toy xərcini toplamasam, ölsəm də qayıdan döyüləm. Bir namə yazım, apar Bəsdə xanıma ver. Aldı görək Alı nə dedi. Biz də deyək, siz də həmişə şad olun.

Aman qasid, sən allahı sevirsən,
Mənim ərzim o canana deginən.
Qohum, qardaş, dost müsahib olanlar,
Göz dikməsin daha yola deginən.

Yeriyif vətənə virannan sonra,
Sən bizim elləri görənnən sonra
Aparıf naməni verənnən sonra,
Dilcavavı yana-yana deginən.

Vəsmim dastan oldu, düşdü dillərə,
Heyif oldu, yetişən yox hallara,
Aşix Alı düşdü tozdu yollara,
Yolum düşdü el Osmana deginən.

Ramazan kişi irəli yeriyif Aşix Alının boynunu qucaxlıyif üzünən öpüf ağladı:

– Ayə, mən atanın çörəyini kəmişəm. Məni yaman köyrəldin. Haraya gedirsən, yoxsa səni məcburu aparıllar?

– Yox, ay Ramazan əmi. Özüm gedirəm pul düzəldəm gətirəm. Özümə toy eliyəm.

– Allah üstünnən getsin, a bala. Cənabi Əmir ağam səni öz pənahında saxlasın.

Aşix Alı kağızı Ramazan kişiyyə verif dedi:

– Bu atı da apar dədəmə ver.

Halal-hümmət eliyif ayrıldılar. Duraxan yoldaşdarını da çağırdı. İyirmi bir nəfər dəstə bağlıyif Türküyəyə addadılar. Bir göylükdə əyləndilər. Aşix Duraxan dedi:

– O şəhəri görürsünüzmü? O şəhər Mum şəhəridi. Hər kəs də öz dəstəsini götürüf şəhərin bir küçəsinnən gedəjək. Kim boş gəldi, kim dolu fərqi yoxdu. Pulu bu göylükdə mən özüm böləjəm.

Aşix Duraxan, Aşix Alı, qalyan-qoru Əsəd bir küçəynən gedirdilər. Gəlif gördülər ki, bir çardağın altında üç paşa əyləşif.

– Mərhaba, paşam.

– Mərhaba, quzum. Quzum, yanşaxsınız?

– Bəli, paşa sağ olsun, yanşağix.

Yanşiyın dinniyək. Xoşumuza gəlsə, sizə eylik

eliyəjeyik. Xoşa gəlməsə, şəhər böyükdü, genə gedərsiniz öz yolunuznan.

Sazdarı çıxartdıq. Köklüyüf bir-birinin üstə düzəldik. Yayın isti günündə elə bir şövqnən oxumağa başladadı ki, gəl görəsən. Aşix Durxannan çıxan səs göydə, ala buludda əyləşirdi. Camahat səsimizə axışf gəldi. Pul başladı yağış kimi yağmağa.

Aşix Alı deyir, gözümün qırağınnan pula baxdım. Ürəyimdə Allaha yalvardım ki, nolaydı, payıma iki yüz yetmiş manat düşəydi.

Bir də gördüm kü, uca boylu bir adam gəldi. Boyda-buxunda Koroğluya on təpik vurmuşdu. Əynində bir şalvarı varıydı, hər civinə üç yaşında bir uşax salsaydın bilməzdin hayana getdi. Başındakı fəsinin ortasında da yarım girvəngədən artıx qotazı varıydı. Ədəfnən salam verif dizini yerə qoydu. Civinnən bir ipək dəsmal çıxartdı. Pulu dəstələyif sanadı, sonra dəsmalın arasında qoydu. Ayağa qalxıf pulları şalvarının civinə salıf dedi:

– Yanşaxlar üç yüz iyirmi manat quruşunuz oldu.

Bunu deyif heş nə olmamış kimi kir-kirimiş çıxıf getdi. Mən dözə bilmiyif Aşix Duraxana dedim:

– Ay usta, qoyma pulu apardı.

Aşix Duraxan dedi:

– A bala, bunu sən tanımırsan, uzun pazdı, başımıza oyun açar, qoy aparsın. Gedif o biri küçədən yığarıx.

Dedim:

– Əmi, o pulu yığana kimi yayın istisində gözümə qan damıf. Sazın köynəyinin harada qalmasına baxmıyıf, düşdüm bunun dalıncax. Gördüm bu yoxdu, amma ağac çarpayının üstündə bir paşa əyləşif. Bunnarın salamını öyrənmişdim. Əl köksümə qoyuf baş əydim. Dedim:

– Mərhaba, paşa!

– Mərhaba, quzum. Buyurun mətləbinizi deyin. Sizi dinniyirəm.

– Paşam sağ olsun, bu nişan bir oğlan bizim quruşda-rımızı qaçırır, bu doqqaza girdi.

– Oğul, o qaçırtmaz. O mənim aşığım Yığvaldı. O yaqın sizə bir qafiyə deyif. Siz də cavab verə bilmiyifsiniz.

Dedim:

– Paşam sağ olsun, gəlsin o qafiyeyi burda desin. Əgər cavaf verə bilməsək, onda bizim döyrənımız ona halaldı.

Paşa Yığvalı çağırtdırdı. Yığval gəldi. Diz üstə çökdü, əl köksünə qoyuf paşaya baş əydi. Paşa soruşdu:

– Oğul, bunnar müsafirdilər. Niyə bunnarın quruşunu qaçırdıfsan?

Yığval dedi:

– Paşa, sağ olsun. Mən para qaçırtmamışam. Bunnara bir qafiyə demişəm, cavab verə bilmiyiflər.

Bu arada Duraxan da gəlif burya çıxmışdı.

Aşix Alı dedi:

– Paşam, budu ustadımda gəlif çıxdı. Sənin aşığın bizə heş bir bağlama zad-demiyif.

Usta deyəndə qayıtdım Duraxanın üzünə baxdı. Onun qulağına dolanan bıqları qorxusunnan aşağı tüşüf, xırman çalğısı kimi boğazının altınnan düyünnənəsi olmuşdu.

Paşa dedi:

– Oğul, fərqi yox, indi ya sən, ya da sənin ustadın düşün qavağa. mənim aşığıma bir qafiyə deyin.

Aşix Alı dedi:

– Paşa sağ olsun, ustadımın mana çox əziyyəti oluf. Mən razı olmaram kı, ona genə zəhmət verim. Mən sənin aşığının bajarmasam, onda ustadım meydana girəjək.

Aldı Aşix Alı görək nə dedi:

Gəndinə aşığam deyən, aşixsan meydana gəl,
Namərd girməz bu meydana, mərd isən meydana gəl.
Gəndi olan gəndisini öyməyi layix döyül,
Şimdi sazın aləminə, bu cəngi-dövrana gəl.

Yığval:

Sən ki, varsan bir adasan axırsan ümmana gəl,
Mən danışım, sən qulax as, mərfətə, ərkana gəl.
Sən satansan, mən də alan, açkının mətahını,
Malın satma hər nadana, xırdarın alana gəl.

Duraxan baxıf gördü, bu cavan aşix özünə görə döyül.
Yığvalı lap tənqidif. Bir də ürəyinə gəldi ki, birdən ustadı mey-
dana çağırallar. Biavırçılıx olar. Ona görə qalyan-qorçuya dedi:

– Əgər desələr, usta da oxusun, sən tez dillənif denən
ki, usta yornuxdu. Aldı Alı görək nə dedi:

Ey, arifə bir salam ver, soruşum halın görüm,
Həqiqət haqq aşığısan, söylə, kamalın görüm.
"İncil", "Zənbur", "Tövrat", "Quran" göstər kitabın görüm.
Dostum, əgər bütperəstsən, bu narı-neyrana gəl.

Paşa dilləndi:

– Sağ ol, Aşix Alı. İndiyə qədər mən bilmirdim ki, bu
nə məssəvə qullux eliyir, Elə yaxşı eliyif soruşursan.

Yığval dedi:

– Paşa sağ olsun, indi söznən kim olduğunu bəyan eli-
yəcəm.

Yığval:

İsaiyəm, Musaiyam, hər nəyəm öz yolumda.
Haqqınan söz söylərəm, mərifət kamalımda.
Şimdi paşam qulluğunda, sədirəzəm yanında.
Haqqında divan kəssələr, ədalət divana gəl.

Paşa dedi:

– Kəs, nadürüst oğlu, nadürüst. Bu cavan aşix sənnən
dörd kitabı xəvər aldı. Bu nə cavabdı verirsən. Dörd kitabın
birinə də yiyə durmadın.

Aşix Alı dedi:

– Paşa sağ olsun, görünür, o öz millətini, hələ tapa bilmiyif. Yazıxdı, deyim, qoy örkənsin.

Aldı Alı:

Aşix Alıyam, tamam leyli-nahar söylərəm mədhi,
Mərifəti, şəriəti, innəqan haxdı, təriqəti,
İsayisan "İncil"i sev, musayisan "Tövrat"ı.
Gər Məhəmməd hümbətisən, boyun əy, "Quran"a gəl.

Yığval dedi:

– Padşah sağ olsun, mən də Məhəmməd hümbətiyəm.
İndiyə qədər soruşmuyufsan, mən də deməmişəm. İndi icazə versən söznən deyərdim:

Aşix Yığvalam, bilin, fərzi-sünnət qanıram.
Əlif Allahın adıdı, bey peyğəmbər tanıram.
Tay Tabərrah, qəni Allah, ona səjdə qılırəm.
Xilqətimdi Adəm ata, sey xaki yeksənə, gəl.

Paşa dedi:

– Oğlum, indi də mənim aşığım qavağa düşəjək. Siz cavaf verəjəksiniz.

Aldı görək Yığval Aşiq Alıyı nejə imtahana çəkdi.

O nədi ki, otuzuna cavandı?
On beşində qojalanar, uludu.
O nədi ki, dili ayrı, sözü bir,
Hansı dərya, hər dəryadan doludu?

Duraxan baxıf gördü kü, Yığval yaman qəliz məsələlərdən yapışıf. Öz-özünə fikirrəşdi ki, bu çox çətin açılajax. Qalyan qorçu Duraxanın üzünə baxanda gördü ku, ustad yaman qorxuya düşüf. Ona ürək-dirək vermək üçün dedi:

– Qorxuf eləmə, aşix Alı cavavını verəjək.
Aldı görək Aşix Alı nə cavaf verdi:

O aydı k1, otuzunda cavandı,
On beşində qojalanar, uludu.
O qələmdi dili ayrı, sözü bir,
Elm dəryası hər dəryadan doludu.

Duraxan qalyan-qorçu Əsədə dedi:

– Əsəd, mən elə bilirdim ki, bu kişinin başı dəryadı.
İndi gördüm kü, kişinin oğlunun başı dərya döyülmüş
ümmanıymış.

Aldı Yığval görək sözün o biri xanəsində nə dedi:

O nədi ki, zimistanda dağlar bürüyər,
O nədi ki, əl dəyməmiş hörülər,
O nədi ki, insana amanət verilər?
O nədi ki, o da onun gülüdü?

Aşix Alı görək neyə cavab verdi:

O qardı Zimistanda dağlar bürüyər,
O könüldü məhəbbətnən hörülər.
O urufdu bil amanat verilər,
İlqar, iman o da onun gülüdü.

Aldı Yığval:

O nədi ki, hax yanında nahaxdı?
O nədi ki, yerə-göyə dayaxdı?
O kimdi ki, yatmıyıfdu, oyaxdı?
Aşix Yığval hər elmdən halıdı.

Aldı Aşix Alı:

Böhtan sözdü hax yanında nahaxdı,
Hax nəzəri yerə-göyə dayaxdı.

Haqqın özü yatmıyıfıdı, oyaxdı,
Bu sözdəri açan Aşix Alıdı.

Söz tamama yetişənnən sonra Paşa dedi:

– Alı, oğul, indi növat gəlif sana yetişdi. Yoxla bu Yığ-
valın qavını, görək bir şeyi varmı?

Aldı görək Aşix Alı nə dedi:

Mərifətdən kamal alan, ay aşix,
Şəriəti neynən elərsən aşkar.
Bey altınnan o noğdanı bəyan et,
O noğdadan elə məni xəvərdar.

Paşanın aşığının gözü buz üstə çıxmış dana gözünə
döndü. Dili tutula-tutula dedi:

– Paşa sağ olsun, havanın istisi, sazın səsi beynimə dü-
şüf. Mən hamısını birədi açajam.

Duraxan söyündüyünnən qalyan qorçusuna elə bir
dürtmə ilişdirdi ki, yazıx az qaldı gedif düşə Əzrayılın siyahı-
sına. Qalyan qorçu baxdı k1, Aşix Duraxanın bığları söyün-
düyünnən yaman qalxıf, zalım oğlu elə şöyqə gəlif ki, bir də
bayaxk1 kimi ona bir dürtmə də ilişdirsə, onda qəvrinə arvad-
uşax ömürrük həsrət qalajax. Ona görə qaçıf özünü soxdu ca-
maatın arasına. Aşix Alı Yığvalın ilişdiyini duyuf dedi:

– Paşa sağ olsun, neyniyək, qoy mən deyim o hamısını
birdən açar.

Səkkiz cənnət, yeddi dami yaqın var,
Yerdədi, göydədi, hardadı ənnar?
Ərşdə iki quş var, göydə dən dənnər,
Gah pünhan olullar, gah olur aşkar.

Yığval tez əlini qaldırıf dedi:

– Paşa sağ olsun, tafdım.

Paşa dedi:

– Nədi?

Dedi:

– Aynan, gündü. Əgər desə ki, aynan, gün döyül, demək bunun dediklərinin öyü yoxdu, yalan danışır.

Aşix Alı dedi:

– Paşa sağ olsun, indi ki, Yığval deyir yalandı, onda bu bağlamanı özüm açajam, gör yalandı, yoxsa doğru.

Aldı görək Aşix Alı öz bağlamasını neyə aşdı:

Deməginən bu sözdərim yalandı,
Ay, gün, Zümrüd zhu quşa büləndi
Zatı Zülcəldi, özü kələmdı,
Peyğəmbərdən qaldı hədsi mütəbər.

Aşix Alı dedi:

– Paşa sağ olsun, mən sənənin aşığınan o sözü xəvər aldım ki, Məhəmməd peyğəmbər salavatüllahi mehraca gedəndə yeddinci göydə qavaxlarına iki qatar dəvə çıxdı.

Dedi:

– Ay Cəbrayıl, əylənək bu dəvə qatarının dalı üzölsün.

Dedi:

– Ya peyğəmbər, bu dəvə karvanının dalı üzölmüyöjök.

Dedi:

– Bə, bu dəvələrin yükü nədi?

Dedi:

– Ya Rəsul Allah, bir qatarın yükü sənənin möcüzatındı. O biri qatarın yükü də Əlinin səxavətidi.

– Paşa sağ olsun, mən sənənin aşığından iki qatar dəvəni iki quş misində soruşdum. O dedi: aydı, gündü. Ay, gün olmasa, yalandı.

Aldı Aşix Alı görək o biri xanədə nə dedi:

Mərifətdən şəriətə gəlmişəm,
Təriqətdə yol ərkanı bilmişəm.
Aşix Alı deyər mətəl qalmışam,
Çarxı-dəvvarədə neçə elm var?

Paşa öz aşığına dedi:

– Aça bilmədin, nataraz oğlu, nataraz. Get mehman-
narın paralarını gəti. Sən soruya cavaf verə bilmədin,
bağlandın. Onnardan aldığı paranın üstünə də bir o qədər
qoyuf bunnara qaytarmasan, dərinə saman təpərəm.

Yığval gəlif paraları gətirif artıxlamasınnan aşığa
verdi. Paşa öz aşığına təpindi ki, get bir də gözümə görünmə.

Paşa üzünü Alıya tutuf dedi:

– Oğul, qal mənim yanımda, aşığım ol. Sizə çox eyliy
eliyəyəm.

Alı dedi:

– Sağ ol paşam, bizim ayrı mətləbimiz var.

Aşix Alı paşaynan halal-hümbət eliyif ayrıldı.

Aşix Duraxan yoldaşdarına tafşırmışdı ki, kim nə
qazanır qazansın, yığılan pulları bu çəmənnikdə mən özüm
böləyəm. Gəldilər şəhərin kənarına çıxanda gördülər ki,
yoldaşdarının hamısı oraya yığılıf. Aşix Duraxan bıqlarını
eşif qulağına dolayannan sonra pulları tökdü ortalığa. Aşix
Duraxan pulları qardaş malı kimi böldü, hər kəsin payını
verənnən sonra dedi:

– Aşix Alı, Allah sana min bərəkət versin. Həmişə gəlif
hamımız burdan iki yüz manat yığardıx, qalmışını o nətərət
oğlu əlimizdən alıf qaçırardı. Bu xeyri sənnən gördük. Əgər iki
ay bizdən sonra qayıdıf gəlsən toy xərcini çıxararsan.

Aşix Alı baxıf gördü ki, onlar geri qayıtmax, vətənə
getmək istiyillər.

Qalyan-qorçu Əsəd dedi:

– Aşix Alı, aylığımi artırsan, mən sənin yanında
qalajam.

Qalyan-qorçuyu ayı otuz manata tutuf gətimişdilər.

Aşix Alı dedi:

– Mən sana ayda əlli manat verəjəm.

Bunnar bir-birrərinnən görüşüf halal-hümmət eliyif ayrıldılar. Duraxanın dəstəsi Şərur mahalına qayıtdı. Aşix Alı qalyan-qorçu Əsədi yanına alıf üz tutdu Qars dağlarına tərəf. Sarıqamış dağlarını, yaylaxlarını görənnən sonra dedi:

– Əsəd, bura bizim yaylaxlara nə qədər bənziyir.

Bu yerdə Aşix Alı köyrəlif, sazını köynəyinnən çıxartdı. Aldı görək nə dedi:

Süsənni-sünbüllü tər bənövşəli,
Yaylax, bizim yaylaxlara bənzərsən.
İçən ölməz abı-kövsər suyunnan
Bulax, bizim bulaxlara bənzərsən.

Qalyan-qorçu Əsədin bu sözdərdən ruhu təlatümə gəldi. Vətən onun da yadına düşdü. Özü də yaman düşdü. Doluxsunuf dedi:

– Aşix Alı, doğrudan, buralar Qızıl xərəvəyə, At daşına, Əyriciyə, Verst dağına, Səlim yaylağına, Gəzəldəriyə neyə də oxşuyur.

Aşix Alı baxdı k1, qalyan-qorçu Əsəd də yaman kövrəlif. Aldı sözün o biri xanəsini:

Zərzivil, xan Keyti, Daşkət baxarı,
Ağ sürülər Sarı yaldan yuxarı.
Gözəllər seyr edər o yaylaxları,
Yaylax, bizim yaylaxlara bənzərsən.

Deyər: Aşix Alı daş Gözəldərə,
Şəqayiq-çiçəkli xoş Gözəldərə.
Əyricə, Vers dağı, baş Gözəldərə,
Oylax, bizim oylaxlara bənzərsən.

Söz tamama yetir. Bunnar yol başladıyif getməkdə ol-sunnar. Birdən göyün üzünü dumannan, çisəkdən elə tutuldu ku, göz-gözü görmədi. Aşix Alıyan qalyan qorçu Əsəd bir-birinnən aralı düşdü. Bir xeyli ora-bura döyü-kənnən sonra gördülər ki, xoruz səsi gəlir. Elə bu arada Əsədin qavağına üç-dörd uşax çıxdı.

– Salam.

– Əleykümə salam.

– Əmi, aşixsınızmı?

Qəlyan-qorçu Əsəd dedi:

– Hə, aşığix.

– Əyər aşixsınızsə, yazıxsız, bu kəndə getmiyin. Bura Qullarbaydar kəndidi. Əsmər xanım gəlif orda söhbət eliyir. Sizi görən kimi sazınızı əlinizdən alajax.

Əsəd dedi:

– Ayə, mən aşix ha döyüləm. Özüm zarafat eliyirəm. Aşix o daldan gələndi.

Aşix Alı gəlif onnara çatdı. Soruşdu:

– Əsəd, bunnar nə deyillər?

Dedi:

– Aşix Alı, deyillər kənddə sünnət toyu var. Dəllək gəlif, aşığın dalınca adam göndəriflər. Özünüzü tez çatdırsanız, elə məclisi sizə tafşırardılar.

– Ayə, Əsəd, soruşdunmu bu hansı kənddi?

Dedi:

– Soruşmuşam. Bura Qullarbaydar kəndidi.

Gəlhagəl, gəlhagəl axır kı, gəlif kəndə çatdılar. Baxdılar camaat dəstə-dəstə bir tərəfə axışır.

Soruşdular:

– Bu nə yığıncaxdı?

Dedilər ki, Əsmər xanım Dağıstannan gəlif. Camaat onun gözəlliyinə tamaşa eləməyə, məlahətli səsinə qulağ asmağa gedir. Aşix Alı dedi:

– Əsəd, biz də gedək.

Gəlif gördülər ki, o qədər camaat yığılıf k1, bir çuval darı töksən biri də yerə düşməz. Balaja, gödək adamlar uzunnara beş manat verif çıxıf onnarın çiyinnən baxır.

Yığışannar Aşix Alıya görüf dedilər:

– Ayə, bir aşix da gəldi, yol verin görək.

Camaat aşix Alıya yol verdi. Aşix Alıyan qalyan-qorçu Əsəd məclisin ortasına girdilər.

Aşix Alı dedi:

– Əsəd, aşix aşığın məclisinə sazdı girməməlidir. Səhvə yol vermişik. Allah axırını xeyir eləsin.

Aşix Alı əlini köksünə qoyuf baş əydi.

– Xanım, bizi bağışda. Saznan məclisinizə gəldiyimizə görə günahkarıx.

Xanım dedi:

– Anama qurvan olasan, elə zarafatdar geşməz.

Aşix Alı baxıf gördü kü, özü də xanımın başındakı qırx qızın içində bir qarı da var. Kankannıx elminin dədəsini yandırıf, yerin yeddi qatınnan xəvər verir.

Xanım dedi:

– Adam isdiyirəm ki, bu aşığı mənnən zamına götürsün. Axşamın qara sərinində bunnan danışajam.

Mehdixan addı bir adam irəli çıxdı.

– Xanım, mən götürürəm zamına.

Dedi:

– Ünvanını de.

Mehdixan ünvanını yazıf ona verdi.

Xanım dedi:

– Əgər aşix qaçarsa, öyün dağılajax.

Mehdixan aşix Alıyan Əsədi götürüf öyünə getmək istiyəndə xanım dedi:

– İki qız əlinizdə simli qamçı bunnarı aparın Mehdixanın öyünə qoyun. Axşamüstü gedif gətirərsiniz.

Əsəd qızdarın cavannıgını, gözəlliyini görüf papağın dalını günortaladı. Aşix Alıya dedi:

– Aşix, xudavəndi aləm elə eləsin ki, bağlanmıyasın. Bir il beləyə gedək-gələk.

Qızdar bunnarı gətirif Mehdixanın öyünə qoydular.

Mehdixan dedi:

– Aşix Alı, sən mənə tanıdırsan. Mən Qazax mahalınanam. Adım Mehdixandı. Düşməni olduğumnan buraya addamışam. Bu çəpəl çox qabil sənətkardı, on səkkiz şeyirdi var. Çox aşixları bağlyıf, sazını alıf. Sizin də sazınızı alajax.

Qalyan-qorçu Əsəd dedi:

– Qardaş, qurddan qorxan, qoyun saxlamaz. Bə bu bədbəxt oğlu kişinin əlinnən qaşsın, arvadın əlinnən qaşsın, bə bu harda aşixliq eliyəjək.

Mehdixan dedi:

– Siz qaçın, qoy mənim öyümü dorq eləsin. Mən təzə öy alaram. Amma sizin kimi eloğlularım bu qəriflikdə pisikməsin.

Elə təzəcə yeyif-içif kəmərin altını bərkitmişdilər ki, qızdar qapının ağzını kəsdilər:

– Xanım sizi çağırır.

Mehdixan, Aşix Alı, qalyan-qorçu Əsəd qızdarın yanına tüşüf məclisə gəldilər.

Gəlif gördülər ki, xanım şəhərin küçələrinə yazıf yapışdırıf k1, ay camahat, sizi Göyçə mahalının Qızıl vəng kəndinnən gələn bir aşixın vay gününə baxmağa çağırırım. Hamı gəlif baxsın.

Xanım Aşix Alıyı yanına çağırıf dedi ki, gəl belə bir şərt kəsək. Əyər mən səni bağlasam, boynunu vurdurajam, zindana saldırajam, dar ağacınnan asdırajam, o mənim işimdi. Və sən mənə bağlasan, şərtin nə olajax?

– Xanım, birinci, mənim sənənin şərtinnən qorxum yoxdu. İkinci, camahatdan da, sənənin də xahiş eliyirəm ki, bizi bağışdıyasınız. Biz günahkarıx. Çünki aşix aşixın üstünə sazdı getməz.

Əsmər xanım dedi:

– Anama qurvan olasan, aşix. Heş bir bağışdamax ol-
muyajax. Qavağa mən düşəjəm. Cavaf verə bilməsən,
Göyçüyə nə ismarışın varsa, indidən bu yanındakına söylə.

Aldı görək Əsmər xanım nə dedi:

Bir qəriv aşixsan düşüf güzarın,
Nahax yerə bu sınağa gəlifsən.
Neçə aşixları salmışam bəndə,
Hamısına sən sadağa, gəlifsən.

Aşix Alı dedi:

– Xanım gəlmişəm bir, qaydım gedim iki. Mənim sən-
nən bir qəsd-i-qərəzdiyim yoxdu. Boynumu vurduruf, nə qa-
zanajaxsan? Kasıv oğlanam, qoy gedim bir təhəri başımı sax-
lıyım.

Xanım dedi:

– Sözü cavaf verirsən, ver. Verə bilmirsən, əmr eliyim
boynunu vuruf canını, bu dünyanın əzavinnan birdəfəlik
qurtarsınar.

Aşix Alı dedi:

– Xanım, deyəsən sən qavağın qaşdıxca ayağın
yaman yer alır. Sən mənim yox, heç Göyçəli bir çovanın da
əlinnən saz ala bilməzsən. Arvadsan deyə səni biyavır
eləmək istəmədim. İndi özünən küs.

Aldı Aşix Alı:

Bəyənmirəsən mənim kimi aşığı,
Sənin başın dağlamağa gəlmişəm.
Sazını, sözünü, bir də özünü,
Dustax edif saxlamağa gəlmişəm.

Xanım baxdı k1, yox, deyəsən bu özünə görə döyül:

– Aşix, indiyə qədər bəlkə də sana rəhm eliyərdim. Belə
yekə-yekə danışdığına görə başın qavax dilini kəsdirə-

jəm, dilini.

Qalyan-qorçu Əsəd baxdı gördü kü, xanımın başında
dakı qızdar tərədən-dırnağa sarı kətan geyif. Aşix Alı
qalyan-qorçunun üzünə baxanda gördü kü, Əsəd qızdara
baxıf qısır inək danası kimi yalam-yalam yalanır. Aşix
Alının ölüv-öldürməyinin ona heş bir istisi, soyuğu yoxdu.

Alı gülə-gülə Əsmər xanıma dedi:

– Xanım, vejinə alma, işində ol.

Aldı Əsmər xanım:

Sinəmdə qövr edir eşqin sovdası,
Silinsin könlünün qalması pası.
Yoxdu səndə aşixlığın siması,
Nahax yerə bu meydana gəlifsən.

Alı dedi:

– Düz deyirsən, arvaddar kişilərə nə desə haxlıdı.
Amma bu meydan arvad meydanı döyül. Qulağın aç, məni
yaxşı-yaxşı dinnə:

Dağılıfdı huşun, həmi idrakın,
Əlac etsin sana loğmani-həkim.
Laf eyləyənen aç mətahın, tök yükün,
Sərraf mənəm, yoxlamağa gəlmişəm.

Qəlyan-qorçu Əsəd gördü ki, xanım livasını dəyişif elə
geyinif ki, baxanda adamın huşu başınnan çıxır. Amma hiss
elədi ki, xanımın qavirqotu, hindiqotu Alıya təsir eləmir.
Zalım oğlu xanımın lap əhədini kəsif.

Əsmər xanım dedi:

– Əyə aşix, hərzə-hərzə danışma, qulağın aç, sözüümün
o biri xanəsini eşit:

Əsmərəm, qəddini döndərrəm yaya,
Əlimnən gedərsən ölkənə haya.

Aşix deyif özün çəkmə ucaya,
Nahax yerə bu meydana gəlifsən!

Aldı Alı:

Çağırram Allahı, ol Mustafanı,
Gərdişi dövranı, qadir sübhanı.
Bu Alıyı yaxşı öyrən, bil tanı,
Qollarını bağlamağa gəlmişəm.

Söz tamama yetdi. Xanım bu dəfə laf ajıxlanıf özünən çıxdı. Gedif livasını dəyişdi, özünə yeddi rəng ziynət vuruf, başdan ayağa qənöyüz geyif geri qayıtdı.

Qalyan-qorçu Əsəd ona baxanda huşu başınnan çıxdı.
Öz-özünə dedi:

– Zalımın balası insan ha döyül, elə bil göydən enmiş huri-qılmandı. Allah Alıya insaf versin. Heş belə xanımın xətrinə dəyəllər.

Əsmər xanım Alıya bir tərş nəzər salıf aldı görək nə dedi:

Gəndi laf eliyif, aşığam deyən,
Çox sənin kimisin qal eylərəm mən.
Min zülümən səni çəkdirrəm dara,
O əlif qəddini dal eylərəm mən.

Aşix Alı dedi:

– Xanım, vallah sana yazığım gəlir. Gəl daşı ətəyinnən tək. Nə özünə, nə bizə gəl nahax yerə əziyyət vermə. Qoy çıxax öz yolumuznan gedək.

Xanım sevindi. Fikirrəşdi ki, yaqın sözü qurtarıf, ona görə aradan çıxmaq istiyir. Yerini bir az da bərkidif dedi:

– Hələ Əsmər xanımın əlinnən sağ-salamat qurtaran olmuyuf. İnşallah sənin də canını alajam.

Alı dedi:

– Vallaha aaz, murazını gözündə qoyajam.

Bøyənmirsən mənim kim aşığı,
Aparıf özümə mal eylərəm mən.
Vallah sallam bir tükənməz yanara,
Yandırırif-yandırırif kül eylərəm mən.

Xanım baxıf gördü ki, yox, deyəsən bu ipə-sapa yatana oxşamır. Gəlsənə, bir az da qorxudam. Bəlkə tənתיیف, ağılını başınnan çıxarda bildim:

– Anasının oğlu, mənim on səkkiz şeyirdim var. Neçə-neçə aşıqları saldırmışam zindana. Səni də indi onnara qatıf boynunuzu vurdurajam:

Çağır dədən, nənən yetişsin dada,
O cavan ömrünü verəjən bada.
On səkin şeyirdim var bəylərzada,
Səni də onnara qul eylərəm mən.

Qalyan-qorçu Əsəd baxdı ki, Əsmər xanım Aşix Alıyı şeyirdərinə qul eləmək istiyir. Ürəyində dedi:

– Aya, bu zalımın qızı nəleydi məni elə özünəjə qul eliyeydi.

Qalyan-qorçu Əsmər xanım hayana gedirdisə, onun dalınnan baxırdı. Xanım o qədər xoşuna gəlmişdi ki, o yeridikcə köksünü ötürüf deyirdi:

– Allah, nur yağır, Allah!
Aldı görək Alı nə dedi:

Yaxşı-yaman hər nə desən qanıram,
Eşqin ataşına mən də yanıram.
Mən bir məhək daşam qəlbi tanıram,
Səni üç qəpiklik pul eylərəm mən.

Əsmər ürəyində dedi: mən nə desəm, deyəsən bu cavavını tapajax. Gəl buna elə bir biavırçı söz de ki,

camahatın qavağında utansın. Deməyə söz tafmasın.

Aldı Əsmər xanım:

Mən Əsmərəm, nahax gəlməz dilimə,
Çara olmaz haxdan gələn ölümə.
Səni minnəm üz tutaram elimə,
Arpa, samanını bol eylərəm mən.

Qalyan-qorçu Əsəd qayıtdı o tərəfdən ki...

– Xanım, minə bilsən məni də tərkinə al.

Camahat gülüşdü:

Əsmər xanım qarının üzünə baxıf dedi:

– Ay nənə, bu nətəri aşıxdı. Ağlın nə kəsir?

Qarı dedi:

– Ay qızım, imanım kirpi dərisində olsun, əyər belə
aşıx görmüşəmsə?! Bu aşıx deyil. Ənzəli qamışdı.

Aşix Alı baxdı k1, yox, deyəsən Əsmər xanımın
cilovunu çəkməyin vaxtı çatıf. Aldı Aşix Alı:

Aşix Alı təvəkküldü pirinə,
Sığınmışam o kərrari kərimə,
Küçükləmiş qancıx kimi hürümə,
Axşam-savah yalın bol eylərəm mən.

Mehdixan irəli yeriyyəf dedi:

– Xanım, camaat səndən narazıdı. Novat indi Aşix
Alınındı. İndi o qavağa düşəcək, sən cavaf verəjəksən.

Alı sazın zilini zil, bəmini bəm eliyif başdadı, nə başdadı.

Aldı görək nə dedi:

Əcəf yerdə keşdin mənim cəngimə,
Cəngimnən çıxmağa pür hünər gərək.
Maya dura bilməz nə qavağında,
Meydana girməyə nə-rə-nər gərək.

Saxla dilini özün üçün qadağa,
Əlimnən gedərsən arana-dağa.
Səməndər tək göydə qanad çalmağa,
Havada süzməyə balü-pər gərək.

Camalın şövqünnən dilim oldu təng,
Çayda balıq olar, dəryada ləhəng.
Mahalım Göyçədi, kəndim Qızıləng,
Aşix Alı birdi, birə-bir gərək.

Aşix Alı sözdəri deyənnən sonra camahat dedi:

– Aşix Alı, sən də qıfılənd de, qoy görək özünnən
deyən xanım nə cavaf verir.

Alı gülə-gülə dedi:

– Arvada bağlama deyif, cavaf istəmək ölüdən kəlmə-
yi-şəhadət soruşmax kimi bir şeydi. İndi deyirəm. Mən
deyəcəm, amma o gözünü döyəcəm.

Aldı Alı görək Əsmər xanımnən nə soruşdu:

İnsi-cinni o yer, o göy yox ikən,
Hax nə əmr eylədi, yer, nədən oldu?
Pərdeyi hicavətdən bir nəzər qıldı,
O dürrün içində nur nədən oldu?

Mehdixan dedi:

– Xanım, dillən, niyə dilin kəlmə tutmur.

Əsmər xanım dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Mehdixan sağ olsun, havanın istisi, sazın səsi mənim
başıma düşüf. Qoy desin, hamısını birdən açajam.

Aşix Alı qalyan-qorçu Əsədin üzünə baxıf gördü ki,
dostu papağın dalını yaman günortalayıf. Əsədin kefi
Alvızın başında cöylan vurur.

Aldı sözün o biri xanələrini:

Bir nəzər qıldı gövhər tərlədi,
Bir qətrəsi düşdü, ümman eylədi.
Xışma gəlif Cəbrayıla söylədi,
Yandırdı şahpərin, nar nədən oldu?

Aşix Alı duva istər pirinnən,
İltifat nəzərinən, öz qüdrətinnən.
Bir dürr xəlq eylədi qüdrət sərinnən,
O dürrün içində nur nədən oldu?

Söz tamama yetdi.

Əsmər xanım cavaf verə bilmədi. Mehdixan Əsmər xanımın boyunbağısından tutuf sürüdü meydanın ortasına. Dedi:

– Aşix Alı, bunun canı da, pulu da sana halaldı. Nə de-sən, o da olajax.

Aşix Alı dedi:

– Mehdixan, qardaşım, çox sağ ol. Mən bu xanıma bağladığıma görə aparsam, Göyçə mahalında mana nə deyəllər. Deməzdərmi, bu öz deyiklisinə qovuşmax üçün pul qazanmağa getmişdi, yoxsa deyişif arvad almağa. Yaxşısı budu, toy xərcimi versin, gedim öz istədiyimi alım, toyumu eliyim.

Əsməri buraxdılar k1, gedif pul gətisin. Bir azdan Əsmər xanım əlində iki kisə qızıl pulnan qayıd1f gəldi. Pulları Alıya verif dedi:

– Aşix Alı, sən kim oğula tək pulum yox, canım da qurvandı. Ürəyimi istəsən, onu da sana əsirgəmərəm. Qal-yan-qorçu da qoy getsin mənim qızdarımnan pulunu alsın. Onnara tafşırmışam.

Əsəd ayağınnan yeri qurdalıya-qurdalıya dedi:

– Onun özü mənim olmuyannan sonra, pulunu zəhri-mara döndərrəm.

Camaat dağıldı. Mehdixan aşixləri evinə apardı. Eloğ-

lannarının şərəfinə gözəl bir məclis düzəltdi. Yaxşıca yeyif-
içif, dincəldilər. Savah tezdən xanımın qaravaşdarınınan biri
gəlif dedi:

– Aşix Alı, xanım sizi çağırır.

Aşix Alı duruf sazını da götürüf Mehdixannan halal-
hümmət eliyənnən sonra Əsmər xanımın yanına gəldi.
Bunnar baxıf gördülər ki, sufra, yemək-işmək öz yerində.
Amma xanım bu dəfə başqa livasdaydı. Hürü də, pəri də,
mələk də onu görsə utandığınan qaçıf gızdənər, üzə
çıxmazdı. Təpədən tökülən saç alaçix çuvuğu kimi yernən
gedirdi. Xanımın zülfünün yarısı sinəsinin üstünə tökülüf
səhərin mehinnən dərddeşirdi. Bir az söhbətdən sonra Əsmər
xanım üzünü qızdara tutuf dedi:

– Qızdar, belə qara söhbətdərdən bir şey çıxmaz,
sazımı mana gətirin.

Onun sazını gətidilər. Əsmər xanım sazını sinəsinə ba-
sıf şümşad barmaxları pərdələr üstündə gəzdirməyə başdı-
yanda qalyan-qorçu Əsəd Aşix Alının qulağına pıçıldadı:

– Aşix Alı, burda alver məsələsi olsa, sənin nişannın
var, bunu öz adına al, mana ver. Aylığımnan tutarsan.

Gözdəri bahar buludu kimi dolmuş Əsmər xanım
məlul-məlul Alının üzünə baxıf görək nə dedi:

Arifi xoş kəlam, tutiyi-imran,
Gəl al məni, mən də sənnən varalım.
Kimdi bu dünyanın axırın görən?
Gəl al məni, mən də sənnən varalım.

Aşix Alı baxıf gördü kü, Əsmər xanımın fikri ayrıldı.
Öz-özünə fikirrəşdi ki, bu nə qədər gözəl olsa da, mənim öz
istəklim, öz elim, öz ovam var. Camahat mana nə deyər.
Hamı dədəmin goruna söyməzmi?!

Alı öz-özünə fikirrəşdi, amma gərək elə eliyim ki, Əs-
mər xanımın da qəlbi mənən qalması. Bu xəyalnan Aşix
Alı aldı görək nə dedi:

Sənəmlər sənəmi, gözəllər xası,
Nejə deyim sən də, mənən var alı.
Ayıfdı aləmə düşməsin səsi,
Nejə deyim sən də, mənən var alı.

Aldı görək Əsmər xanım öz dərdi-dilini nejə izhar elədi:

Aşiq oldum sənin şirin dilinə,
Dərya kamalına, gövhər, ləlinə,
Qəbul eylə məni, apar elinə,
Gəl al məni mən də sənən varalım.

Göhər gəlif dürr mədanın tutufdu,
Yaxşığı qaldırır, yamanı atıfdı,
Baxtı yazan məni sana yazıfdı,
Gəl al məni, mən də sənən varalım.

Qalyan-qorçu Əsəd dedi:

– Aşix Alı, daha burda nə Mehdixan var, nə də camahat. Onun sözünü yerə salma. Denən alajam. Sonra mən deyən kimi eliyərik.

Aşix Alı dedi:

– Aya, elə danışsən. Elə bil dünya görmüüfsən. Özünü niyə biyavır eliyirsən? Onnan sana arvad olar. Xanzadələr, bəyzadələr ona söz deməyə cəsərət eləmir. Yuyulmamış qaşix kimi ortuya nə düşüfsən?

Aldı görək Alı Əsmər xanıma nə dedi:

Bir xalım bəzircan, bir xalın həjri,
Bir xalın qiyməti Urum xəracı.
O dünya, bu dünya sən mana bəjri,
Necə deyim sən də mənən var alı?

Əsmər xanım baxır gördü kü, aşix buna bəjri deyir. Əli yerdən, göydən üzüldü. Dərinnən bir ah çəkif aldı sözün o

biri xanəsini:

Əsmərəm, səninlə olaydım sirdaş,
Ağlaram, eynimnən gedər qannı yaş.
Sən ki, bəji dedin, sən mana qardaş,
Qardaşımsan, bu ilqarda duralım.

Aşix Alı işin belə qurtarmasına çox sevinif, aldı görək
sözünün sonuncu xanəsində nə dedi:

Aşix Alı, nə xəyala dalıfsan?
Hayva kimi, saralıfsan-solufsan.
İlqar verif bəji-qardaş olufsan,
Sona qədər bu ilqarda duralım.

Söz tamama yetdi. Əsmər xanım aşix Alıya bir dəst
bəy paltarı, dəvə yununnan başdıx, məngülə arxalix, gümüş
vəznəli çuxa, bir də bir buxara papax bağışdadı, Aşix Alı, bu
da mənnən sana bəji payı-dedi. Sonra Alıya toy nəməri bir
kisə də qızıl verdi.

Görüşüf-öpüşüf, halal-hümmət eliyənnən sonra bun-
nar vətənə yola düşdülər. Qalyan-qorçu yaman tələsiyirdi.
Tez-tez Alıya deyirdi:

– Bə sən deyirdin adna axşamı gedəjiyik, cümə günü
yola düşməliyik. Yolumuzu gözdəməkdən evdəkilərin
gözünün kökü saraldı.

Ərzurum dağlarının ətəyində qalyan qorçu bir də onu
tələsdirəndə Alı sazı sinəsinə basıf qəmli-qəmli oxumağa baş-
dadı.

Budu gəldi aylar sultanı Novruz,
Dolandı ruzigar, havalar keşdi.
Dəli könül gündə yüz xəyal eylər,
Balalı sərilmən sevdalar keşdi.

Başına mən dönüm, ey şahı doxtər,
Apardı ağlımı gözdəri xumar.
Tapmadım ömrümə bir münasib yar,
Neçə məleykələr, sonalar keşdi.

Alı deyər: bir qəm məni bürüdü,
Eynim yaşı sel-sel oldu, yeridi.
Cavan canım qürvət eldə çürüdü,
Neçə çərşənbələr, cumalar keşdi.

Bu sözü qurtarandan sonra onnar başdadılar getməyə. Bir az gedənnən sonra gəlif İydir şəhərinə çatdılar. Bir az da gedif çatdılar Axuranın yanına. Artıq Ağrı dağı görünürdü.

Aşix Alıya demişdilər ki, Ağrı dağının yanından getmiyin. Orda yeddi zilan qaçağı var, sizi saxlayıf soyajaxlar.

Aşix Alının sazının simi qırılmışdı. Sazını düzəltməyə istiyirdi. Bir də baxdı ki, əli silahlı, yeddi nəfər Ağrı dağının enif onnara tərəf gəlir.

Aşix Alı böyük bir daşın dalına girif sazı daşın üstünə qoyuf dedi:

– Ayə, tərپənməyin silahları qoyun yerə. Yoxsa hamınızı dənneyəjəm.

Zilan qaçaxları baxıf gördülər ki, qavaxda qəribə bir silah görünür. Doqquz nişanə götürən qaraulu var. Bunnar yalvarmağa başdadılar.

– A qardaş, vallah, biz düzgün adamlarıx, düşmannı-yıx, ona görə dağlara çəkilməmişik. Bizim siznən nə işimiz var?

– Ayə, sizə demirəm tökülün atdan, silahları yəhərin qaşına keçirdin!

Onnar atdan düşüf, silahları, qatarrarı yəhərin qaşına keçirdilər.

Aşix Alı dedi:

– Əllərinizi yuxarı qaldırın, and için!

Dedilər:

– Nəyə and içək?
– And için Ağrı dağına, peyğəmbərin bulağına, Nuhun gəmisinə. And için ki, bizim siznən heş bir işimiz olmuyajax. Birinin civində bıçağı varıydı. Əlini salıf onu da cıvinnən çıxardıf yerə atdı.

Öz-özünə dedi:

– Qansız adama oxşuyur. Birdən üstümü yoxluyuf tapar. Məni vuruf öldürər.

Aşix Alı dedi:

– Di gəlin addayın.

Bunnar əlləri yuxarıda gəlif addıyırdılar. Biri gözünün qulağınnan baxanda gördü kü, aya, silah-zad nədi. Bunun əlindəki sazıymış. Bir göz qırpımında aldılar aşix Alının başının üstünü.

– Aşix, and içmişik ki, səni öldürməyəjəyik. Ağrı dağında nə nişangah varsa, hamısını deyəjəksən. Yoxsa, sənin qaşoyluğunu bu qamçıya verəjəm.

Aşix Alı dedi:

– İcazə verin deyim.

Aldı görək aşix Alı nə dedi:

Alçaxdan ucuya çəkilif başın,
Dağların sərdarı nər, Ağrı dağı.
Payızın, baharın olar zimistan,
Sənnən əysik olmaz qar, Ağrı dağı.

Dedi:

– Aşix, Ağrı dağının nə nişanəsi var biz bilirik. Düz deməsən, səninkini sana verəjəyik.

Xan atdanar, xan yerinə xan düşər,
Leşgər vurur, mahallara qan düşər.
Hər dağdan irəli sana gün düşər,
Hər zaman açılsa dan, Ağrı dağı.

Qaçaxlar bir ağızdan dilləndilər:

– Aşix Alı, sağ ol. O biri nişannarı da düz desən, nəmər in bizdə.

Alı alif sözün o biri xanələrində görək nə dedi:

Səkkiz rizvandı, cənnəti bağı,
Neçə qapısı var, neçə otağı.
Nuh gəmisini, peyğəmbərin bulağı,
Çox nişana səndə var, Ağrı dağı.

Aşix Alı insanata sirridi,
Tozun qalxıf İrəvanı bürüdü,
Axşam üstü bir tərəfin yeridi,
Batırdın Axuranı pir Ağrı dağı.

Söz qaçaxların çox xoşuna gəldi. Yeddi nəfəriydilər. hərəsi bir onnux qızıl da bunnar verdi.

Aşix Alıyan qalyan-qorçu Əsəd xeyli gedənnən sonra sağ-salamat gəlif Şərur torpaxlarına çatdılar. Alıyan qalyan-qorçu Əsədin ayrılmaq məqamı yetişdi. Görüşüf, öpüşüf, halallaşannan sonra Aşix Alı çıxardıf Əsədin pullarını verdi. Hələ otuz manat da üstünə qoydu. Baxdı Əsəd ayağınnan yer qurdalıyır. Alı dedi:

– Əsəd, noluf, niyə yer eşəliyorsən?

– Aşix Alı, mana az verdin.

– Niyə danışdığımız yadınnan çıxıfımı?

– Yox, yadımdadı. Amma, mən çox çətinliklər çəkdim sən in yolunda. Sən də ki, yüz aşığın pulunu qazandı.

Aşix Alı çıxarıf ona otuz manat gənə verdi. Sonra halal-hümət eliyif ayrıldılar. Aşix Alı gejen i gündüzə qatıf özünü kənddərinə çatdırdı. Geje yarısı qapılarını döydü. Tez dədəsi qapının dalına gəlif soruşdu:

– Səsinə qurvan olum, Alı, sənsənmi?

– Ay dədə, mənəm.

Allah heç kəsi kasıf eləməsin. Bir ağac qırığı yoxuyudu ku, qapının dalına söyküyüf yatalar. Mirzə kişi qapının dalına daş yığmışdı. Daşdarı bir-bir götürüf qırağa qoyur. Qoyduxca danışırdı:

– Alı, mən bir şey düzəldəmmədim. Ölmüş anan da bir şey düzəldəmmədi.

Aşix Alı dedi:

– Ay dədə, qorxma, yaxşı gəlmişəm.

Mirzə kişi qapıyı açdı. Aşix Alıyı bağına basdı. Mirzə kişi dedi:

– Öyü xaravın qızı, Alı gəldi.

Anası yetirif oğlunu ayaxdan başa duz kimi yaladı.

– Anan ölsün. Anan öləydi, səni görmüyəydi. Bədi xanımı ayrı adama veriflər. Bu saat toy çalınır.

Mirzə kişi hirsdi adamıydı, amma adam döyməknən işi yoxuydu. Arvadın üstünə qıjğırılıf dedi:

– A gijvəsər qızı, gijvəsər. Cahaldı, ona niyə elə xəvər verdin?!

Savah açılhaaçılıydı. Anası tez çay qaynadıf onun qavağına qoyuf, dedi:

– Anan ölsün, bir istəkan çay iç.

Aşix Alı bir istəkan çay içənnən sonra baxıf gördü kü, dədəsi böyründə hərrənir. Alı dədəsinin üzünə baxanda İmirzə kişi soruşdu:

– Alı, a bala, nətəri gəldin?

– Ay dədə, yaxşı gəlmişəm. Üç kisə qızıl gətirişəm.

Dan yeri ağardı.

Cammat mal qoyunu naxıra qatan vaxtı İmirzə kişiye dedi:

– Ay dədə, mən Çamırriya Bəsti xanımın toyuna getmək istiyirəm, nə deyirsən?

– A bala, o toyda on yeddi cahal əli tufəngli dayanıf, deyillər toya kim duz qatsa, onu vurajaxlar.

– Yox, dədə, ölsəm də gedəjəm.

Aşix Alı sazını götürüf Çamırriya, toy evinə yollandı.

Camaata şüd düşdü kü, aşix Alı gəldi. Hamı elə bilirdi ki, aşix Alı ölüf. Ona görə də Bəsti xanımı başqasına verillər. Aşix Alı məclisə girəndə hamı məəttəl qaldı.

– Aşix Alı, sazını çıxart, bir oxu.

Aşix Alı sazı çıxartmaqda olsun, sizə kimnən xəvər verim, İmirzə kişidən.

İmirzə kişi arvadına dedi:

– Arvad, o farmaşın qoynundakı xənçəli çıxart mana gəti.

– A kişi, neynirsən onu?

– Gədənin dalıncax gedirəm, tez ol!

– Ayə, sən bu xənçəlnən nağayrajaxsan?

– Əşşi, sənin işin döyül. Yüz gün yax, bir gün gərək.

İmirzə kişi harda ətmi doğramışdı, köşəmi çəkmişdi, ya gönmü sıyırmışdı, bilmirəm elə qannı-qannı xəncəli qımına qoymuşdu. Xəncəlin yarıya qədər qındaydı, yarıya qədəri də çöldə. Nə qımına otururdu, nə də çıxırdı. Mirzə kişi bunu kürkün altınnan belinə bağlayıb getdi həmin toy məclisinə. Gördü kü, on yeddi cahal əlində tufəng dayanıf. Mirzə də bir tərəfdə dayandı. Əli də kürkün altındakı xənçəlin dəstində. Camahat dedi:

– Aşix Alı, oxu.

Aldı görək aşix Alı nə dedi:

Günahkaram, yar yanında,
Doğru sözüm yalan oldu.
Yeriş etdi qəm ləşkəri,
Könlüm şəhri talan oldu.

Bəsti xanım aşix Alının səsini eşitdi. Üzünən ürbəndini azajix araladı. Gördü kü, aşix Alı qəmli-qəmli oxuyur. Aşix Alı da baxdı k1, Bəsti xanım ağlıyır. Öz-özünə dedi:

– Ayə, bu bizim kənddi filankəs kimi gözündən mayıf olajax:

Bax bu qaşa, bax bu gözə,
Yandı bağrım döndü közə.
Keçən sözü çəkmə üzə,
Keçən keşdi, olan oldu.

Bəsti xanım baxıf gördü kü, söznən onu başa salır k1,
gedifsən get, günahkar mənəm.

Bəsti bu töhmətə dözmədi, oğlanın bajısını yanına
çağırır dedi:

– Ala, qardaşının üzüyünü.

– Aaz, toya qan salarsan, aaz nə danışırısan?

– Cəhənnəmə qan düşsün. Mən elə bilirdim ki, aşix Alı
ölüf. İndi ki, aşix Alı sağdı, getmiyəjəm.

Bir azdan xəvər yayıldı k1, deməzsənmi Bəsti xanım
aşix Alı gəlif deyən üzüyü geri qaytarır, toyu pozmax istiyir.

Aşix Alı isə oxuyurdu:

Aşix Alı, sana qurvan,
Gəl eyləmə bağrımı qan.
İtkin düşdü tülək-tərən,
Sar da, kəklik alan oldu.

İmirzə kişi baxıf gördü kü, oğlanın atası adamlarına
deyir ki, aşix Alıyı da vurun, dədəsini də. Yazıx Mirzə kişi
aşix Alının arxasından hərrənirdi ki, qoy atılan güllə
qavaxca mana dəysin. Kürk qalındı bəlkə saxlıya. Bala
dediyin bağır ətidi. Allah heş kimi tək eləməsin. Bir azdan
ara qarışdı, məssəf itdi. Camahat iki tiriye bölündü: kimi
aşix Alıya hax qazandırdı, kimi də toy yiyəsinə.

Aşix Alı baxıf gördü kü, bunnarın sözünü az adam
deyir. Amma camahatın bəzisi annadı ki, İmirzə kişidə silah
var. Nədisə kürkün altındadı. Əlini atıf çıxartmax istiyir.
Dodaxaltı da, deyir ki, çoxdan çox öləjək, azdan az. Bu
yerdə görək aldı Aşix Alı nə dedi:

Beyvəfa dost məni kannan elədi,
Tutufdu dəstində ayaq almasın.
Girdim dostun baxçasını seyr etdim,
Görmədim bağında ayaq almasın.

Camahatın hamısı aşix Alıya baxıf hayfisdandı. Ayə,
Allah eliyəydi toya qan düşmüyəydi.

Katıvısan oxu dərsin hər aya,
Bayram ayı demək olmaz hər aya.
Şahlar şahı özün yetiş haraya,
Düşman bu günümdə ayaq almasın.

İmirzə kişi elə fikirreşdi ki, aşix Alı təkdi deyən özünə
kömək istiyir. Əli xancalın dəstəsində köyrəldi. Dedi:
– Ayə, a bala, sənün üstünə əyax alan kimdi?
Aldı görək aşix Alı nə dedi:

Deyər aşix Alı yara bağliya,
Kamil təbib gərək yara bağliya.
Yar ixlasın özgə yara bağliya,
Həftə tamam oluf, aya qalmasın.

Niftalı irəli yeriyyəf dedi:
– A camahat, mənən küsmüyün. Mən qızımı
Xudaverdinin oğluna vermərəm.
Camahat dedi:
– Niyə, a Niftalı?
– Ona görə ki, Aşix Alı haqq aşığıdı. Mənim qızıma
qarğadı. Gözümün ağı-qarası bir uşağım var. Niyə getsin
bədbaxt olsun.
Camahatın yarısı ayağa qalxdı.
– A Niftalı, onda qızı Aşix Alıya verək.
Bir neçə ağsaqqal yerinnən qalxıf dedi:

– Düz deyir, qavaxdan Niftalı qızın "hə"sini Aşix Alıya verif, qız ona deyikliidi.

Aldı görək aşix Alı indi nə oxudu:

Uçufdu könlümün qəlbi hasarı,
Bir sütun vurdunuz damı dayansın.
Hər kim dostdan dosta yaman qandırsa,
Qıyamət oduna damı da yansın.

Camahat baxıf gördü, kim ki, aşix Alının sözünü demir, haqq aşığı onu qarğıyır. Dedilər:

– Xudaverdidən ötrü damımızı niyə başımıza uçurdurux? Niyə qarğış yiyəsi olurux?

Alı isə oxuyurdu:

Dedim: əğyar özü nədi, sözü nə?
Baxgınan qaşına, ala gözünə,
Axirətdə bir öy tiksə özünə,
Uçmasın başına, damı dayansın.

Camaat baxıf gördü kü, Aşix Alı açix-aşkar deyir:

– Kim ki, mərdimazardı, qoy onun evi başına uşsun.

Deyər aşix Alı acar ovluya,
Zambur şirə çəkə acar ovluya.
Hər kim dostun qoyuf acar ovluya,
Od vur qapısına damı da yansın.

Söz tamama yetən kimi Çamırrının ağsaqqalı ayağa qalxıf dedi:

– Ay camahat, heş kim səs-küy salmasın. Ay İmirzə, irəli gəl Xudaverdi nə verifsə, o başdığı sən ver Niftalıya.

Aşix Alı sazını götürüf evlərinə qayıtdı.

İmirzə irəli yeriyif dedi:

– A Xudaverdi, nə verifsən?

Dedi:

– Yüz manat qızıl pul. Bir həftə də bu camahatın yeyif-
içdiyinin hamısını.

İmirzə onun nə təmənnası vardı, hamısını ödədi. İrəli
yeriyif Niftalının əlinnən tutdu.

– A Niftalı, "hə" alanda pulum olmadı. Bu iki onnux
sənin "hə" demən. Üç yüz manat qızıl pul başdix istəmişdin.
Ala bu da sənin başdığın.

Xudaverdiyə dedi:

– Di zurnaçıların götür get.

Camahat dedi:

– Ayə, zurnaçı neyliyir sana. Qoy çalsınar.

İmirzə dedi:

– Yox, mana ürəkdən çalan zurnaçı lazımdı.
Çaxırrıdan Balay Söyünü gətirəjəm.

Camaat razılaşıf Bəsti xanımı Alıya verdi.

O vaxtdar gəlin atnan gəlirdi. İmirzə kişinin bir atı va-
rıydı. Bir-neçə atı da Mustafa göndərdi ki, gəlinin
qavağında at oynatsınar. Gəlini ata mindirdilər. İmirzə kişi
bir əlinnən atın yüyəninnən, o biri əlinnən də üzəngisinnən
tutuf, başınnan arvadı yanına çağırdı:

– A ölü qızı, ölü, gəlif gəlinin qavağında oynasana!

Gəlin qapıya çatdı. Camahat axışif gəldi. Elə gözəl bir
toy keçirdilər ki, daa nə deyim? Xudavəndi aləm hamıya
oğul toyu, qız toyu qismət eləsin.

Aşıxlar toyun sonunda bəy tərifi söylüyər, sonra da bir
duvaqqapmaynan məclisi başa çatdırallar. Biz də bu
söhbətimizi beləcə başa çatdırax:

Təzə bir gözəl çıxıfdı,
Dağlar maralı, Gülpəri.
Hər kəsə qarşı gəlsə,
Yandırar narı, Gülpəri.

Camalınnan haya edir,
Dağların qarı, Gülpəri,
And verirəm öz baxtına,
Pozma ilqarı Gülpəri.

Gülpəri, nə Gülpəri,
Bənzər cənnət almasına.
Ay, gün görsə haya edir,
Keçər bulud daldasına.

Eşidənnər heyran qalır,
Bu gözəlin sədasına.
Nə ola qədəm basasan,
Bir bizə sarı, Gülpəri.

Hər kim belə gözəl alsa,
Baxtafar onun başına.
Yüz yaşında qoja olsa,
Enər on səkkiz yaşına.

Görənnər heyran qalıfdı,
Onun süzgün baxışına.
Cəllad kimi aman vermir,
Qurudur darı, Gülpəri.

Aşix Hacı, qurvan eylə,
Canını belə ceyrana.
Çoxlarını dəli edif,
Salıf çöllü-biyavana.

Hər kim belə gözəl alsa,
Zəhmət versin şirin cana,
Səyyat tor qursa tər lana,
Ovlar şikarı, Gülpəri.

HAJI HÜSEYNİN AŞIX ALIYA AT BAĞIŞDAMASI

Ağbulaxlı Hajı Hüseyin Aşix Alının yaxın dostdarından biri oluf. Deyilənnərə görə, Hajı Hüseyin Göyçənin addı-sannı, tanınmış, yoxsul dərdi çəkən səxavətdi adamlarından biriymiş. Aşix Alı həmişə qonşu kənddə, Qaraqoyunnu dərəsinə, eləcə də Qazağa, Tovuz, Borçalıya gedəndə Hajı Hüseyinin evində düşər, dostuna qonax olardı. Eşidif bilən kimi qonum-qonşu aşığın başına toflaşar, Hajının evi toy evinə dönərmiş.

Günnərin bir günü Aşix Alı dostu Qiyas ağadan bir məktuf alır. Oxuyanda görür kü, dostu onu Qazağa oğlunun toyunu keçirməyə çağırır. Daha durmağın yeri döyüldü. Aşix Alı hazırdaş şəyirdi Mehtiyən birrikdə yola düşür. Basarkeçərdə Mehdiyə deyir ki, bala, atımın ayağı nalsızdı, gətir nalladax, Sonra gedək. Atı nalvəndə çəkif nalladılar. Nalladannan sonra atdarın ağzını çevirillər Qazağa tərəf. Məzrə kəndini keçəndə görüllər ki, at axsıyır. Şişqayada daha at çox çətinniknən ayağının birini yerə basır.

– Ayə, ay Mehti, bu çərrəmiş yoxsa bizi yolda qoyar, atın mayasına mıx dəyif, – deyə Alı dillənir.

Uzun sözün qıyası onnar bir təhər gün varkən Ağbulaxlağa çatıllar. Hajı Hüseyinnən Aşix Alı çox mehribannıxnan görüşüllər. Hajı qonaxları otağa dəvət etdikdən sonra eşiyyə çıxıf uşaxlara deyir ki, Alıgilin atdarını tövlüyə çəkin. Uşaxlar atı içəri çəkəndə görüllər ki, aşığın atı axsıyır.

Axşam yaxşı qonaxlıx düzəldillər. Kəndin ağsaqqalları, saz-söz həvəskarrarı Alının başına toflaşır. O da gejəyə əməlli-başlı bir körpü atır. Düz gejə yarıya kimi çalif oxuyur, şirin söhbətdər eliyir. Savah açılarda Aşix Alı Qazağa yola düşməli olur. Bu vaxt onun qavağına özgə at çəkillər. Alı bir qədər tərəddüd eliyir.

– Alı, min sür, sənin atının mayasına mıx dəyif, nalını

sökdürmək lazımdı, – deyif Hajı Hüseyn irəli yeriyif atın ci-
lovunnan tutur. Aşıxlar yola düşüllər. İki gün sonra Hajı
Hüseyn Aşıx Alının atını Qızılvəngə qaytarır. Deyilənnərə
görə, Aşıx Alı, Qazaxda çox ləngərri bir toy keçirir. Aşığı on
dörd gün Qazaxdan buraxmıllar. Yarım aydan sonra Alı
yenə Ağbulağa qayıdır. Dostunun evinə düşür. Dincini
alannan sonra Qızılvəngə gedəcəyini bildirir.

Hajı Hüseyn deyir ki, Alı, sənin atını ilxıya burax-
mışam, at atdı nə fərqi var, elə bu atı min get. Alı dostunun
bir sözünü iki eləməzdi. Bilirdi ki, Hajı belə şeylərdən
inciyən adamdı. Odu ku, Aşıx Alı görüşüf yola düşməli olur.

Aşıx gəlif Qızılvəngə çatanda görür kü, öz atı həyətdə
hörüklənif. Aşıx Alı elə belə adam deyildi. Hər şeyi o saat
başə düşür. Bilir ki, Hajı Hüseyn atı ona bağışdıyıf.

Axşam qohum-qonşu toflaşıf Alıdan Qazaxda görüf-
bildiyinnən danışmağı xahiş eliyillər. Alı Qiyas bəyin
dostduğunnan, Qazax camaatınnan, keçirdiyi toyun
böyüklüyünnən ürəkdolusu danışır. Sonra da qayıdır kı,
Ağbulaxlı Hajı Hüseyn bir görün başıma nə oyun açıf..
–Onu da bilmişik, – deyə kimsə yerdən dillənir. Canın sağ
olsun, bir gün olar sən də onun yaxşılığınnan çıxarsan.

Aşıx Alı qayıdır kı, siz mənim dostumu hələ yaxşı tanı-
mırsınız. O, heş nədən yaxşılıx güdən adam döyül. Bir dəfə
Hajı evində xəstə yatırmış. Arvad-uşax xəvər gətirir ki,
kovxa camaatı kəndin ortasındakı meydana tofluyuf, vergi
üstündə incidir. Hajı uşağa deyir ki, tez Hajı Kazımı tapıf
yanıma gətir. Hajı Kazım onun böyük oğluydu. Hajı Kazımı
çağırillər. Hajı tərs-tərs onun üzünə baxır.

– Ay dədə, nə oluf? – deyə – Hajı Kazım soruşur.

– Nə olajax, a bala, sən eşidmiyifsən ki, kovxa camaatının
başına nə oyun açır?! Bu saat gedif o koxaya deyərsən ki, mə-
nim camaatımı pula görə çox nahax incidir. Gəlsin pulunu ve-
rim.

Hajı Kazım tez evdən çıxıf özünü verir koxanın

yanına. Çatan kimi görür kü, koxa qızmış nərə dönüf camaata daha nə qalır deməmiş. Koxuyu çağırır bir kənara, Hajı Hüseynin dediyini ona çatdırır. Koxa bilir ki, Hajı onu hörmətdən salajax. Başdıyır dil-ağız eləməyə ki, vallah elə ajiğım tutmuşdu. Vergiyi yaman yuvadıflar. Hajı Kazım Hajı Hüseynin verdiyi pulla camaatın vergisini bağlıyır. Hajı belə saxəvətdəri çox eliyif. Bir at Hajı üçün o qədər də böyük şey döyül.

Sazımı gətirin görüm mən də Hajıya öz ürək sözümü necə çatdıra bilərəm...

Bu dari dünyada, Göyçə elində,
Hörmətdə, izzətdə birsən, ay Hajı.
Sənə qismət verif xaliqi sübhan,
Həqiqət yolunda şirsən, ay Hajı.

Başı yığıncaqlı, cövrü-cəfalı,
Qohuma-qonşuya, dostu vəfalı.
Qonaxlı-qaralı, hatəm səxalı,
Süfrələr açmaxda birsən, ay Hajı.

Tanıyır el-ova düz insan səni,
Tutammaz şöhrətdə nə bəy, xan səni,
Azmi eyləmişəm imtahan səni?
Ərrər meydanında ərsən, ay Hajı.

Süfrəsi, dövləti, halal əməyi,
Yüzdüklər xərşdiyər əsməz ürəyi.
Yetimlər köynəyi, yoxsul çörəyi
Əvvəldən bir açix dərsən, ay Hajı.

Yanında xəcalət bu Aşix Alı,
Bağışda sən allah bu qeylü-qalı.
Seyiddən, molladan elə daldalı,
Vallah ziyarətsən, pirsən, ay Hajı.

QEYDLƏR VƏ İZAHLAR

1. **"Miskin Abdal və Sənubər"** dastanı Göyçə mahalının Daşkənd sakini **Aşıq Hacı Bayramovdan** (67 yaşlı) yazıya alınmışdır.

Özünün dediyinə görə o, bu dastanı Göyçənin məşhur saz-söz ustalarından sayılan **Qanlı Aşıq Mehdidən** öyrənmişdir.

2. **"Miskin Abdalın Şah İsmayıl"** dastanı Göyçə mahalının Ağbulaq kənd sakini **Aşıq Abbasəli Abbasovdan** (70 yaşlı) yazıya alınmışdır.

Aşıq Abbasəli Abbasovun etirafına görə, ustadı Aşıq Əsəddən öyrəndiyi bu dastanı o, uzun illər məlum səbəblər üzündən (Miskin Abdalın el arasında övliya kimi tanınması, müqəddəs ocaq sahibi olması) öz repertuarına daxil eliyə bilməmiş, buna görə də dastanın nəsr hissəsi unudulmuş, yaddan çıxmışdır.

Sonralar o vaxtilə yazıya aldığı dastana aid şerlər əsasında bu gözəl sənət əsərini yenidən bərpa etmişdir. Folklorlaşma prosesi getmədiyindən dastanın dili və üslubu klassik dastan dilindən və üslubundan əsaslı şəkildə fərqlənməkdədir.

3. **"Asdan şahnan İrvahamın nağılı"** **Aşıq Hacı Bayramovdan** (67 yaşlı) yazıya alınmışdır.

Dastanı o öz ustadı **Məzrəli Aşıq Hüseyndən** öyrənmişdir.

Göyçənin demək olar ki, bütün tanınmış saz-söz ustaları "Asdan şahnan İrvaham" dastanının Miskin Abdal tərəfindən yaradıldığı birmənalı şəkildə təsdiqləməkdədirlər.

Aşıq sənətinin gözəl bilicilərindən olan **Abbas Mazanov** da özünün **"Göyçə kimi intizarda elim var"** (Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1999) kitabında bu barədə maraqlı bilgiler vermişdir.

Hər üç dastan ilk dəfə **"Miskin Abdal"** kitabında

(Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2001) çap olunmuşdur.

4. **"Ağ Aşıq və Süsənbər"** dastanını prof. Mürsəl Həkimov Göyçənin Babacan kənd sakini **Aşıq Qədir Vəliyevdən** (71 yaşlı) yazıya almışdır.

Dastan **"Ustad aşıqlar"** (Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1983) kitabından götürülmüşdür.

5. **"Aşıq Alının Türkiyə səfəri"** dastanı **Aşıq Hacı Bayramovdan** (67 yaşlı) yazıya alınmışdır.

Dastan ilk dəfə **"Azərbaycan folkloru antologiyası, III kitab, Göyçə folkloru"** kitabında (Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2001) çap olunmuşdur.

6. **"Hacı Hüseynin Aşıq Alıya at bağışdaması"** rəvayəti Ağbulaq kənd sakini **Aşıq Abbasəli Abbasovdan** (70 yaşlı) yazıya alınmışdır.

Rəvayət ilk dəfə **"Vətən qürbətdə qaldı"** ("Göyçə mahalının folklor örnəkləri") kitabında (Bakı, "Yazıçı", 1993) çap olunmuşdur.

KİTABIN İCİNDƏKİLƏR

<i>Göyçə dastanlarında dastan informasiyasının fasiləsizliyi (H.İsmayılov).....</i>	<i>3</i>
Miskin Abdal və Sənubər.....	81
Miskin Abdalnan Şah İsmayıl.....	151
Asdan şahnan İrvahamın dastanı.....	280
“Ağ Aşıq və Süsənbər“ dastanı.....	341
Aşıq Alının Türkiyə səfəri.....	373
Hacı Hüseyinin Aşix Alıya at bağışdaması.....	373
<i>Qeydlər və izahlar.</i>	<i>417</i>

**Azərbaycan folkloru külliyyatı,
XVII cild, Dastanlar (VII kitab),
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2010.**

Nəşriyyat direktoru:
Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Aygün Balayeva
Aysel Cəfərova

Korrektoru:
Vüsal Abiyev

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: № 1
Həcmi: 26,25 ç/v
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsində yığılmış, səhifələnmiş,
“Nurlan” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.